Й. СТАЛІН

ТВОРИ

5

ДРУКУЄТЬСЯ
ЗА ПОСТАНОВОЮ
ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ
ВСЕСОЮЗНОЇ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ
(БІЛЬШОВИКІВ)

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

ИНСТИТУТ МАРКСА—ЭНГЕЛЬСА—ЛЕНИНА при ЦК ВКП(б)

И. В. СТАЛИН

СОЧИНЕНИЯ

*

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Москва • 1952

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ІНСТИТУТ МАРКСА—ЕНГЕЛЬСА—ЛЕНІНА при ЦК ВКП(б)
УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛІАЛ

Й. В. СТАЛІН

ТВОРИ

*ПЕРЕКЛАД
З РОСІЙСЬКОГО ВИДАННЯ,
СХВАЛЕНИЙ КОМІСІЄЮ
ЦК КП(б)У*

*

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР
Київ · 1952

Й. В. СТАЛІН

ТОМ

5

1921 – 1923

ПЕРЕДМОВА

До п'ятого тома включені твори Й. В. Сталіна, написані в 1921—1923 роках.

Основний зміст тома становлять статті, доповіді й промови про завдання партії у справі відбудови народного господарства, про нові форми союзу робітничого класу і селянства в умовах непу, про зміцнення організаційної і ідейної єдності партії, про форми й методи зв'язку партії з масами («Наші незгоди», «Про чергові завдання комунізму в Грузії і Закавказзі», «Перспективи», доповіді на X і XII з'їздах партії).

До тома увійшли начерк плану брошури «Про політичну стратегію і тактику російських комуністів» і статті «Партія до і після взяття влади», «До питання про стратегію і тактику російських комуністів», в яких Й. В. Сталін розвиває ленінське вчення про політичну стратегію і тактику більшовицької партії.

Значна частина творів, що увійшли до п'ятого тома, присвячена розвиткові теорії національного питання, національній політиці більшовицької партії, будівництву радянської багатонаціональної держави

і розробленню основних положень першої Конституції СРСР (тези до X і XII з'їздів партії, доповіді на X і XII з'їздах партії і на IV нараді ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками національних республік та областей, доповіді на X Всеросійському з'їзді Рад і I з'їзді Рад СРСР, статті «До постановки національного питання», «Жовтнева революція і національна політика російських комуністів» та ін.).

У томі вперше публікуються: «Про політичну стратегію і тактику російських комуністів» — начерк плану брошури; «Проект платформи в національному питанні»; доповідь «Практичні заходи по проведенню в життя резолюції XII з'їзду партії в національному питанні», заключне слово по доповіді і відповідь на виступи на IV нараді ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками національних республік і областей.

Інститут Маркса—Енгельса—Леніна
при ЦК ВКП(б)

1921–1923

ПРОМОВА ПРИ ВІДКРИТТІ НАРАДИ КОМУНІСТІВ ТЮРКСЬКИХ НАРОДІВ РСФРР[1]

1 січня 1921 р.

(Протокольний запис)

Відкриваючи нараду і відзначивши незадовільність роботи Центрального бюро, яке має бути переобране, товариш **Сталін** переходить до короткої характеристики умов розвитку комунізму серед тюркських народів РСФРР.

Розвиток комунізму в Росії має довгу історію теоретичної роботи і теоретичної боротьби всередині російського соціалізму, історію, що тривала кілька десятиріч. В результаті цієї боротьби склалась згуртована група керівних елементів, досить сильних у теорії і витриманих у принципіальному відношенні для того, щоб вести за собою партійні маси.

На відміну від цього комунізм на Сході нашої країни зародився недавно, в ході практичної революційної боротьби за соціалізм, без попередньої теоретичної стадії розвитку. Звідси теоретична слабість тюркського комунізму, слабість, яка може бути усунена лише створенням принципіальної комуністичної літератури на тюркських мовах нашої країни.

В історії розвитку російського комунізму боротьба з націоналістичним ухилом ніколи не мала серйозного значення. Будучи в минулому правлячою

нацією, росіяни взагалі, російські комуністи зокрема, не переживали національного гніту, не мали справи, взагалі кажучи, з націоналістичними тенденціями у своєму середовищі, якщо не брати до уваги деяких настроїв до «великодержавного шовінізму», і тому не довелося їм, або майже не довелося, переборювати ці тенденції.

На відміну від цього комуністи-тюрки, сини пригноблених народів, які пройшли стадію національного гноблення, весь час мали справу і продовжують мати з націоналістичним ухилом, з націоналістичними пережитками у своєму середовищі, подолання яких становить чергове завдання тюркських комуністів. Ця обставина, безперечно, є гальмом у справі кристалізації комунізму на Сході нашої країни.

Але комунізм на Сході має і свою вигідну сторону. В справі практичного проведення соціалізму російські комуністи не мали у своєму розпорядженні, або майже зовсім не мали, досвіду передових країн Європи (Європа дала досвід, головним чином, парламентської боротьби), через це їм довелося прокладати шлях до соціалізму, так би мовити, власними засобами, при ряді неминучих помилок.

На відміну від цього тюркський комунізм, який зародився в ході практичної боротьби за соціалізм, пліч-о-пліч з російськими товаришами, мав можливість використати практичний досвід російських товаришів, минаючи помилки. Ця обставина є гарантією того, що комунізм на Сході має всі шанси розвитку і зміцнення швидким темпом.

Всі ці обставини визначили порівняно м'яку політику ЦК партії щодо все ще молодого тюркського

комунізму, спрямовану на допомогу витриманим комуністичним елементам Сходу в справі боротьби із згаданими вище слабостями й недоліками тюркського комунізму.

Центральне бюро є тим апаратом, через який повинні бути проведені заходи боротьби з націоналістичними пережитками і заходи теоретичного зміцнення комунізму на Сході нашої країни.

«Правда» № 6,
12 січня 1921 р.

НАШІ НЕЗГОДИ

Наші незгоди в питанні про профспілки не лежать в галузі принципіальної оцінки профспілок. Цитовані нерідко Троцьким відомі пункти нашої програми про роль профспілок і резолюція IX з'їзду партії про профспілки[2] залишаються (і залишаться) в силі. Ніхто не заперечує, що профспілки і органи господарства повинні проникати і будуть проникати одні одних взаємно («зрощування»). Ніхто не заперечує, що теперішній момент господарського відродження країни диктує поступове перетворення, поки що на словах *тільки, виробничих спілок* у спілки дійсно виробничі, здатні поставити на ноги основні галузі нашої промисловості. Коротше, наші незгоди — не принципіальні незгоди.

Так само мало стосуються наші незгоди питання про необхідність трудової дисципліни в профспілках і в робітничому класі взагалі. Розмови про те, що одна частина нашої партії «випускає з рук віжки» і полишає маси на гру стихійних сил — є результатом недомислу. Керівна роль партійних елементів

всередині профспілок і профспілок всередині робітничого класу лишається незаперечною істиною.

Ще менше стосуються наші незгоди питання про склад ЦК профспілок і ВЦРПС з точки зору якості. Всі сходяться в тому, що склад цих установ далеко не ідеальний, що спілки спустошені рядом військових та інших мобілізацій, що спілкам треба вернути їх старих працівників, влити нових, треба дати їм технічні засоби та ін.

Ні, не в цій галузі лежать наші незгоди.

I

ДВА МЕТОДИ ПІДХОДУ ДО РОБІТНИЧИХ МАС

Наші незгоди лежать в галузі питань про **способи** зміцнення трудової дисципліни в робітничому класі, про **методи** підходу до робітничих мас, втягуваних у справу відродження промисловості, про **шляхи** перетворення нинішніх слабих профспілок у спілки міцні, дійсно виробничі, здатні відродити нашу промисловість.

Існують два методи: метод **примусу** (військовий метод) і метод **переконування** (профспілковий метод). Перший метод аж ніяк не виключає елементів переконування, але елементи переконування підпорядковані тут вимогам методу примусу і становлять для нього підсобний засіб. Другий метод, у свою чергу, не виключає елементів примусу, але елементи примусу підпорядковані тут вимогам методу переконування і становлять для нього підсобний засіб. Змішувати ці два методи так само недозволенно, як

недозволенно звалювати в одну купу армію і робітничий клас.

Одна група партійних працівників, на чолі з Троцьким, захоплена успіхами військових методів в армійському середовищі, вважає, що можна і треба пересадити ці методи у робітниче середовище, у профспілки для того, щоб досягти таких же успіхів у справі зміцнення спілок, у справі відродження промисловості. Але ця група забуває, що армія і робітничий клас становлять два різні середовища, що метод, придатний для армії, може виявитись непридатним, шкідливим для робітничого класу і його профспілок.

Армія не є однорідна величина, вона складається з двох основних соціальних груп, селян і робітників, з яких перші переважають над другими в кілька разів. Обгрунтовуючи необхідність переважного застосування в армії методів примусу, VIII з'їзд[3] партії виходив з того, що армія наша складається, головним чином, з селян, що селяни не підуть боротися за соціалізм, що їх можна і треба змушувати боротися за соціалізм, застосовуючи методи примусу. Звідси виросли такі чисто військові способи впливу, як система комісарів з політвідділами, ревтрибунали, дисциплінарні кари, саме тільки призначенство і т. д.

На протилежність армії, робітничий клас являє собою однорідне соціальне середовище, яке схильне, в силу економічного становища, до соціалізму, легко піддається комуністичній агітації, добровільно організується в профспілки і становить, з огляду на все це, основу, сіль Радянської держави. Тому недивно, що переважне застосування методів пере-

конування лягло в основу практичної роботи наших виробничих профспілок. Звідси виросли такі чисто профспілкові методи впливу, як роз'яснення, масова пропаганда, розвинення ініціативи й самодіяльності робітничих мас, виборність і т. д.

Помилка Троцького полягає в тому, що він недооцінює різниці між армією і робітничим класом, ставить на одну дошку військові організації і профспілки, намагається, мабуть по інерції, перенести військові методи з армії в профспілки, в робітничий клас.

«Голе протиставлення, — говорить Троцький в одному з документів, — військових методів (наказ, кара) професіоналістським методам (роз'яснення, пропаганда, самодіяльність) є прояв каутськіансько-меншовицько-есерівських передсудів... Саме протиставлення трудової і військової організації в робітничій державі є ганебна капітуляція перед каутськіанством».

Так говорить Троцький.

Якщо абстрагуватися від непотрібної словесності про «каутськіанство», «меншовизм» та ін., то ясно, що Троцький не зрозумів різниці між робітничими і військовими організаціями, не зрозумів, що протиставлення військових методів методам демократичним (профспілковим) **в момент ліквідації війни і відродження промисловості** необхідне, неминуче, що, з огляду на це, перенесення військових методів у профспілки помилкове, шкідливе.

Це нерозуміння лягло в основу виданих недавно полемічних брошур Троцького про профспілки.

В цьому нерозумінні джерело помилок Троцького

II

ДЕМОКРАТИЗМ СВІДОМИЙ І «ДЕМОКРАТИЗМ» ВИМУШЕНИЙ

Дехто думає, що розмови про демократизм у профспілках є пуста декламація, мода, викликана деякими явищами внутріпартійного життя, що з часом «базікання» про демократизм набридне, і все піде «постарому».

Інші вважають, що демократизм у профспілках є по суті поступка, вимушена поступка вимогам робітників, що тут ми маємо справу скоріше з дипломатією, ніж із дійсним, справжнім ділом.

Нічого й казати, що і ті і другі товариші глибоко помиляються. Демократизм у профспілках, тобто те, що прийнято називати «нормальними методами пролетарської демократії всередині спілок», — є властивий масовим робітничим організаціям свідомий демократизм, який передбачає **свідомість** необхідності і корисності систематичного застосування методів переконування до мільйонів робітничих мас, організовуваних у профспілки. Без такої свідомості демократизм перетворюється в пустий звук.

Поки була війна і небезпека стояла біля воріт, заклики наших організацій «на допомогу фронтові» зустрічали жвавий відгук робітників, бо небезпека загибелі була надто відчутна, бо небезпека ця мала цілком конкретну і для всіх очевидну форму у вигляді армій Колчака, Юденича, Денікіна, Пілсудського, Врангеля, які посувалися вперед і відновлювали владу поміщиків і капіталістів. Тоді підняти маси було неважко. Але тепер, коли воєнна небез-

пека усунена, а нова небезпека, небезпека господарська (господарська розруха) далеко не така відчутна для мас, підняти широкі маси самими лише закликами не можна. Звичайно, недостачу хліба і мануфактури відчувають всі, але, по-перше, люди все ж викручуються і так чи інакше знаходять собі і хліб і мануфактуру, з огляду на що небезпека безхліб'я і безтовар'я далеко не так підхльостує маси, як підхльостувала їх небезпека воєнна; по-друге, ніхто не стане твердити, що господарська небезпека (недостача паровозів, машин для сільського господарства, текстильних фабрик, металургійних заводів, недостача устаткування для електростанцій та ін.) така ж реальна для свідомості мас, як воєнна небезпека в недавньому минулому. Для того, щоб рушити мільйони робітничого класу проти господарської розрухи, треба піднести ініціативу, свідомість, самодіяльність широких мас, треба **переконати** їх на конкретних фактах, що господарська розруха становить таку ж реальну і смертельну небезпеку, яку становила вчора небезпека воєнна, треба залучити мільйони робітників до справи відродження виробництва через демократично побудовані профспілки. Тільки таким способом можна перетворити боротьбу господарських органів з господарською розрухою у кровну справу всього робітничого класу. Без цього неможливо перемогти на господарському фронті.

Коротше: демократизм свідомий, метод пролетарської демократії всередині спілок є єдино правильним методом виробничих профспілок.

З цим демократизмом не має нічого спільного «демократизм» вимушений.

Читаючи брошуру Троцького «Роль і завдання профспілок», можна подумати, що Троцький по суті «теж» за «демократичний» метод. На цій підставі деякі товариші думають, що питання про методи роботи профспілок не є предмет наших незгод. Але це зовсім невірно. Бо «демократизм» Троцького є вимушений, половинчатий, безпринципний і, як такий, лише доповнює військово-бюрократичний метод, непридатний для профспілок.

Судіть самі.

На початку листопада 1920 року ЦК постановляє, а комуністична фракція V Всеросійської конференції профспілок проводить рішення, що «необхідна найбільш енергійна і планомірна боротьба з виродженням централізму і мілітаризованих форм роботи в бюрократизм, самодурство, казенщину і дріб'язкову опіку над профспілками... що і для Цектрану (ЦК транспортних робітників, керований Троцьким) час специфічних методів управління, в ім'я яких був створений Головполітшлях, викликаних особливими умовами, починає минати», що з огляду на це комуністична фракція конференції «рекомендує Цектранові посилити і розвинути нормальні методи пролетарської демократії всередині спілки», зобов'язуючи Цектран до того, щоб він «взяв діяльну участь у загальній роботі ВЦРПС, входячи до її складу на однакових з іншими спілковими об'єднаннями правах» (див. «Правда» № 255). Але Троцький і Цектран, незважаючи на цю постанову, весь листопад місяць продовжують вести стару напівбюрократичну-напіввійськову лінію, по-старому спираючись на Головполітшлях і Головполітвод, намагаючись «перетру-

сити», висадити ВЦРПС в повітря, обстоюючи привілейоване становище Цектрану серед інших професійних об'єднань. Більше того, в листі «членам Політбюро ЦК» від 30 листопада Троцький так само «несподівано» заявляє, що «Головполітвод... у найближчі два—три місяці **ні в якому разі** не може бути ще розформований». І що ж? Через шість днів після цього листа (7 грудня) той же Троцький так само «несподівано» голосує в ЦК за те, щоб «негайно скасувати Головполітшлях і Головполітвод з передачею всіх їхніх сил і коштів профорганізації на началах нормального демократизму». І голосує він за це в числі 8 членів ЦК проти 7 його членів, які вважають скасування цих установ уже недостатнім і вимагають, крім того, зміни нинішнього складу Цектрану. Щоб врятувати нинішній склад Цектрану, Троцький голосує за скасування політичних главків у Цектрані.

Що змінилося за ці шість днів? Може, залізничники і водники виросли за ці шість днів до того, що Головполітшлях і Головполітвод перестали бути для них необхідними? Чи, може, за цей короткий період сталася важлива зміна у внутрішній або зовнішній політичній обстановці? Звичайно, ні. Справа в тому, що водники рішуче зажадали від Цектрану скасування політичних главків і зміни складу Цектрану, і група Троцького, боячись провалу і бажаючи, принаймні, зберегти старий склад Цектрану, змушена була відступити, піти на часткові поступки, які нікого, зрештою, не задовольнили.

Такі факти.

Навряд чи треба доводити, що цей вимушений, половинчатий, безпринципний «демократизм» не має

нічого спільного з тими «нормальними методами пролетарської демократії всередині спілок», які рекомендував ЦК партії ще на початку листопада і які є такі необхідні для відродження наших виробничих профспілок.

* * *

У своєму заключному слові на дискусійних зборах комуністичної фракції з'їзду Рад[4] Троцький протестував проти внесення політичного елементу в спори про профспілки, твердячи, що політика тут не при чому. Слід заявити, що Троцький тут абсолютно не має рації. Навряд чи треба доводити, що в робітничо-селянській державі ні одно важливе рішення, яке має загальнодержавне значення, особливо якщо воно стосується безпосередньо робітничого класу, не може бути проведене без того, щоб не позначилося воно так чи інакше на політичному стані країни. І взагалі смішно і несерйозно відділяти політику від економіки. Але саме через це необхідно, щоб кожне таке рішення попередньо розцінювалось і з політичної точки зору.

Судіть самі.

Можна вважати тепер доведеним, що методи Цектрану, керованого Троцьким, засуджені самою практикою Цектрану. Керуючи Цектраном і впливаючи через Цектран на інші спілки, Троцький хотів досягти оживлення і відродження спілок, залучення робітників до справи відродження промисловості. Чого ж він досяг на ділі? Конфлікту з більшістю комуністів всередині профспілок, конфлікту біль-

шості профспілок з Цектраном, фактичного розколу Цектрану, озлоблення професійно-організованих робітничих «низів» проти «комісарів». Інакше кажучи, не тільки відродження спілок не вийшло, але навіть сам Цектран став розкладатися. Безсумнівно, що, якби методи Цектрану були перенесені і в інші спілки, там вийшла б така сама картина конфліктів, розколу і розкладу. В результаті ми мали б розбрід і розкол в робітничому класі.

Чи може політична партія робітничого класу пройти мимо цих фактів? Чи можна твердити, що для політичного стану нашої країни байдуже, маємо ми справу із згуртованим в єдині профспілки робітничим класом чи з розколотим на різні ворожі одна одній групи? Чи можна говорити, що в справі оцінки методів підходу до мас політичний момент не повинен відігравати ніякої ролі, що політика тут не при чому?

Ясно, що ні.

РСФРР і союзні з нею республіки мають тепер близько 140 мільйонів населення. З них 80% — селяни. Для того, щоб правити такою країною, треба мати на стороні Радянської влади міцне довір'я робітничого класу, бо тільки через робітничий клас і силами робітничого класу можна керувати такою країною. Але для того, щоб зберегти і зміцнити довір'я більшості робітників, треба систематично розвивати свідомість, самодіяльність, ініціативу робітничого класу, треба систематично виховувати робітничий клас в дусі комунізму, організуючи його в профспілки, залучаючи його до справи будівництва комуністичного господарства.

Здійснити це завдання методами примусу і «перетрушування» спілок згори, очевидно, не можна, бо ці методи розколюють робітничий клас (Цектран!) і породжують недовір'я до Радянської влади. Крім того, неважко зрозуміти, що методами примусу, взагалі кажучи, немислимо розвинути ні свідомість мас, ні довір'я їх до Радянської влади.

Ясно, що тільки «нормальними методами пролетарської демократії всередині спілок», тільки методами переконування можна буде здійснити завдання згуртування робітничого класу, піднесення його самодіяльності і зміцнення його довір'я до Радянської влади, довір'я, такого необхідного тепер для того, щоб підняти країну на боротьбу з господарською розрухою.

Як бачите, політика говорить теж за методи переконування.

5 січня 1921 р.

«Правда» № 12,
19 січня 1921 р.
Підпис: Й. Сталін

ПРО ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ПАРТІЇ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННІ

Тези до X з'їзду РКП(б), затверджені ЦК партії[5]

I

КАПІТАЛІСТИЧНИЙ ЛАД І НАЦІОНАЛЬНИЙ ГНІТ

1. Сучасні нації являють собою продукт певної епохи — епохи ростущого капіталізму. Процес ліквідації феодалізму і розвитку капіталізму є разом з тим процесом складання людей в нації. Англійці, французи, німці, італійці склалися в нації при переможному розвиткові капіталізму, який торжествує над феодальною роздробленістю.

2. Там, де утворення націй загалом і в цілому збіглося в часі з утворенням централізованих держав, нації, природно, прибралися в державну оболонку, розвинулися в самостійні буржуазні національні держави. Так було діло в Англії (без Ірландії), Франції, Італії. На сході Європи, навпаки, утворення централізованих держав, прискорене потребами самооборони (навала турків, монголів та ін.), відбулося раніше ліквідації феодалізму, отже, раніше утворення націй. Через це нації не розвинулися тут і не могли розвинутися в національні держави, а утворили кілька мішаних, багатонаціональних буржуазних держав, які складаються звичайно з однієї

сильної, пануючої нації і кількох слабих, підлеглих. Це — Австрія, Угорщина, Росія.

3. Національні держави, як-от Франція і Італія, що спиралися на перших порах, головним чином, на свої власні національні сили, не знали, взагалі кажучи, національного гніту. На протилежність цьому багатонаціональні держави, які будуються на пануванні однієї нації, точніше — її пануючого класу, над усіма іншими націями, являють собою первісну батьківщину і основну арену національного гніту і національних рухів. Суперечності інтересів пануючої нації з інтересами підлеглих націй є тими суперечностями, без розв'язання яких неможливе тривке існування багатонаціональної держави. Трагедія багатонаціональної буржуазної держави полягає в тому, що вона не в силі розв'язати ці суперечності, що кожна її спроба «зрівняти» нації і «захистити» національні меншості, при збереженні приватної власності і класової нерівності, кінчається звичайно новою невдачею, новим загостренням національних сутичок.

4. Дальше зростання капіталізму в Європі, потреба в нових ринках збуту, шукання сировини і палива, нарешті, розвиток імперіалізму, вивіз капіталу і необхідність забезпечення великих морських і залізничних шляхів привели, з одного боку, до загарбання нових територій старими національними державами і перетворення останніх у багатонаціональні (колоніальні) держави з властивим їм національним гнітом і національними сутичками (Англія, Франція, Німеччина, Італія), з другого боку — посилили серед пануючих націй старих багатонаціональних держав прагнення не тільки до вдержання старих державних

кордонів, але й до розширення цих останніх, до підкорення собі нових (слабих) національностей за рахунок сусідніх держав. Тим самим національне питання було розширене і, кінець кінцем, злите самим ходом речей із загальним питанням про колонії, а національний гніт з питання внутрідержавного було перетворене в питання міждержавне, в питання про боротьбу (і війну) «великих» імперіалістичних держав за підкорення слабих, неповноправних національностей.

5. Імперіалістична війна, яка розкрила до коренів непримиренні національні суперечності і внутрішню неспроможність буржуазних багатонаціональних держав, привела до крайнього загострення національних конфліктів всередині перемігших колоніальних держав (Англія, Франція, Італія), до повного розпаду переможених старих багатонаціональних держав (Австрія, Угорщина, Росія 1917 р.) і, нарешті, — як найбільш «радикальне» розв'язання національного питання буржуазією, — до утворення нових буржуазних національних держав (Польща, Чехословаччина, Югославія, Фінляндія, Грузія, Вірменія та ін.). Але утворення нових самостійних національних держав не встановило і не могло встановити мирного співжиття національностей, не усунуло і не могло усунути ні національної нерівності, ні національного гніту, бо нові національні держави, які грунтуються на приватній власності і класовій нерівності, не можуть існувати:

а) без гноблення своїх національних меншостей (Польща, яка гнобить білорусів, євреїв, литовців, українців; Грузія, яка гнобить осетинів, абхазців, вірмен; Югославія, яка гнобить хорватів, босняків і т. д.);

б) без розширення своєї території за рахунок сусідів, що викликає конфлікти і війни (Польща проти Литви, України, Росії; Югославія проти Болгарії; Грузія проти Вірменії, Туреччини і т. д.);

б) без підлеглості «великим» імперіалістичним державам у фінансовому, економічному і військовому відношеннях.

6. Таким чином, післявоєнний період відкриває невтішну картину національної ворожнечі, нерівності, гноблення, конфліктів, воєн, імперіалістичних звірств з боку націй цивілізованих країн як у відношенні одна до одної, так і до неповноправних народів. З одного боку, кілька «великих» держав, які гноблять і експлуатують всю масу залежних і «незалежних» (фактично цілком залежних) національних держав, і боротьба цих держав між собою за монополію на експлуатацію національних держав. З другого боку, боротьба національних держав, залежних і «незалежних», проти нестерпного гніту «великих» держав; боротьба національних держав між собою за розширення своєї національної території; боротьба національних держав, кожної зокрема, проти своїх пригноблених національних меншостей. Нарешті, посилення визвольного руху колоній проти «великих» держав і загострення національних конфліктів як всередині цих держав, так і всередині національних держав, що мають у своєму складі, як правило, ряд національних меншостей.

Така є «картина світу», залишена в спадщину імперіалістичною війною.

Буржуазне суспільство показало себе повним банкротом у справі розв'язання національного питання.

II

РАДЯНСЬКИЙ ЛАД І НАЦІОНАЛЬНА СВОБОДА

1. Якщо приватна власність і капітал неминуче роз'єднують людей, розпалюють національний розбрат і посилюють національний гніт, то колективна власність і праця так само неминуче зближають людей, підривають національний розбрат і знищують національний гніт. Існування капіталізму без національного гніту так само немислиме, як немислиме існування соціалізму без визволення пригноблених націй, без національної свободи. Шовінізм і національна боротьба неминучі, невідворотні, поки селянство (і взагалі дрібна буржуазія), повне націоналістичних забобонів, іде за буржуазією, і, навпаки, національний мир і національну свободу можна вважати забезпеченими, якщо селянство йде за пролетаріатом, тобто якщо забезпечено диктатуру пролетаріату. Тому перемога Рад і встановлення диктатури пролетаріату є основною умовою знищення національного гніту, встановлення національної рівності, забезпечення прав національних меншостей.

2. Досвід радянської революції цілком підтверджує це положення. Встановлення радянського ладу в Росії і проголошення права націй на державне відокремлення перевернули відносини між трудовими масами національностей Росії, підірвали стару національну ворожнечу, позбавили грунту національний гніт і завоювали російським робітникам довір'я їх інонаціональних братів не тільки в Росії, але й в Європі і в Азії, довели це довір'я до ентузіазму,

до готовності боротися за спільну справу. Утворення радянських республік в Азербайджані, у Вірменії привело до тих самих результатів, знищивши національні сутички і поклавши край «віковій» ворожнечі між турецькими і вірменськими, між вірменськими і азербайджанськими трудящими масами. Те саме треба сказати з приводу тимчасової перемоги Рад в Угорщині, в Баварії, в Латвії. З другого боку, можна з певністю сказати, що російські робітники не змогли б перемогти Колчака і Денікіна, а Азербайджанська і Вірменська республіки не змогли б стати на ноги без ліквідації національної ворожнечі і національного гноблення у себе вдома, без довір'я і ентузіазму до них з боку трудящих мас національностей Заходу і Сходу. Зміцнення радянських республік і знищення національного гніту становлять дві сторони одного й того самого процесу визволення трудящих від імперіалістичної кабали.

3. Але існування радянських республік, хоча б і найнезначніших щодо розмірів, становить смертельну загрозу імперіалізмові. Загроза ця полягає не тільки в тому, що радянські республіки, порвавши з імперіалізмом, перетворилися з колоній і напівколоній у дійсно самостійні держави і тим самим позбавили імперіалістів зайвого куска території і зайвих прибутків, але насамперед у тому, що самé існування радянських республік, кожний крок цих республік на шляху до придушення буржуазії і зміцнення диктатури пролетаріату є величезною агітацією проти капіталізму та імперіалізму, агітацією за визволення залежних країн від імперіалістичної кабали, непереборним фактором розкладу і дезоргані-

зації капіталізму в усіх його видах. Звідси неминучість боротьби «великих» імперіалістичних держав з радянськими республіками, прагнення «великих» держав знищити ці республіки. Історія боротьби «великих» держав з Радянською Росією, які піднімають проти неї один окраїнний буржуазний уряд по одному, одну групу контрреволюційних генералів по одній, старанно блокують її і взагалі намагаються ізолювати її економічно, — красномовно говорить про те, що при даних міжнародних відносинах, в обстановці капіталістичного оточення, ні одна радянська республіка, взята окремо, не може вважати себе забезпеченою від економічного виснаження і воєнного розгрому з боку світового імперіалізму.

4. Тому ізольоване існування окремих радянських республік нестійке, нетривке через загрозу їх існуванню з боку капіталістичних держав. Спільні інтереси оборони радянських республік, з одного боку, завдання відбудови зруйнованих війною продуктивних сил, з другого боку, і необхідна продовольча допомога нехлібним радянським республікам з боку хлібних, з третього боку, — владно диктують державний союз окремих радянських республік, як єдиний шлях врятування від імперіалістичної кабали і національного гніту. Національні радянські республіки, які визволилися від «своєї» і «чужої» буржуазії, можуть відстояти своє існування і перемогти з'єднані сили імперіалізму лише об'єднавшись у тісний державний союз, або вони зовсім не переможуть.

5. Федерація радянських республік, що грунтується на спільності військової і господарської

справи, є тією загальною формою державного союзу, яка дає можливість:

а) забезпечити цілість і господарський розвиток як окремих республік, так і федерації в цілому;

б) охопити всю різноманітність побуту, культури і економічного стану різних націй і народностей, які стоять на різних ступенях розвитку, і відповідно до цього застосовувати той чи інший вид федерації;

в) налагодити мирне співжиття і братерське співробітництво націй і народностей, які зв'язали так чи інакше свою долю з долею федерації.

Досвід Росії із застосуванням різних видів федерації, з переходом від федерації, що грунтується на радянській автономії (Киргизія, Башкирія, Татарія, Горці, Дагестан), до федерації, що грунтується на договірних відносинах з незалежними радянськими республіками (Україна, Азербайджан), і з допущенням проміжних ступенів між ними (Туркестан, Білорусія), — цілком підтвердив усю доцільність і гнучкість федерації, як загальної форми державного союзу радянських республік.

6. Але федерація може бути міцною, а результати федерації — дійсними лише в тому разі, якщо вона спирається на взаємне довір'я і добровільну згоду країн, які входять до неї. Якщо РСФРР є єдиною в світі країною, де вдалася спроба мирного співжиття і братерського співробітництва цілого ряду націй і народностей, то це тому, що тут нема ні пануючих, ні підлеглих, ні метрополії, ні колоній, ні імперіалізму, ні національного гніту, — тут федерація грунтується на взаємному довір'ї і добровільному прагненні трудящих мас різних націй до союзу.

Цей добровільний характер федерації обов'язково повинен бути збережений і надалі, бо тільки така федерація може стати перехідною формою до тієї найвищої єдності трудящих усіх країн в єдиному світовому господарстві, необхідність якої стає все більш і більш відчутною.

III

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ РКП

1. РСФРР і зв'язані з нею радянські республіки налічують близько 140 мільйонів населення. З них невеликоросів — близько 65 мільйонів (українці, білоруси, киргизи, узбеки, туркмени, таджики, азербайджанці, поволзькі татари, кримські татари, бухарці, хівинці, башкири, вірмени, чеченці, кабардинці, осетини, черкеси, інгуші, карачаївці, балкарці *, калмики, карели, аварці, даргинці, казі-кумухці, кюринці, кумики **, марі, чуваші, вотяки, німці Поволжя, буряти, якути та ін.).

Політика царизму, політика поміщиків і буржуазії щодо цих народів полягала в тому, щоб убити серед них зародки всякої державності, калічити їх культуру, утискувати мову, тримати їх у темряві і, нарешті, по можливості русифікувати їх. Результати такої політики — нерозвиненість і політична відсталість цих народів.

* Останні сім народностей об'єднуються в групу «Горці».

** Останні п'ять народностей об'єднуються в групу «Дагестанці».

Тепер, коли поміщиків і буржуазію повалено, а Радянська влада проголошена народними масами і в цих країнах, завдання партії полягає в тому, щоб допомогти трудовим масам невеликоруських народів догнати центральну Росію, яка пішла вперед, допомогти їм:

а) розвинути і зміцнити у себе радянську державність у формах, які відповідають національному обличчю цих народів;

б) поставити у себе діючі на рідній мові суд, адміністрацію, органи господарства, органи влади, складені з людей місцевих, які знають побут і психологію місцевого населення;

в) розвинути у себе пресу, школу, театр, клубну справу і взагалі культурно-освітні заклади на рідній мові.

2. Коли з 65 мільйонів невеликоруського населення виключити Україну, Білорусію, незначну частину Азербайджану, Вірменію, які пройшли в тій чи іншій мірі період промислового капіталізму, то лишається близько 25 мільйонів переважно тюркського населення (Туркестан, більша частина Азербайджану, Дагестан, горці, татари, башкири, киргизи та ін.), які не встигли пройти капіталістичний розвиток, не мають або майже не мають свого промислового пролетаріату, зберегли здебільшого скотарське господарство і патріархально-родовий побут (Киргизія, Башкирія, Північний Кавказ) або не пішли далі первісних форм напівпатріархального-напівфеодального побуту (Азербайджан, Крим та ін.), але уже втягнені в загальне русло радянського розвитку.

Завдання партії щодо трудових мас цих народів (крім зазначеного в пункті 1 завдання) полягає в тому, щоб допомогти їм ліквідувати пережитки патріархально-феодальних відносин і прилучитися до будівництва радянського господарства на основі трудових селянських Рад, шляхом створення серед цих народів міцних комуністичних організацій, які здатні використати досвід руських робітників і селян в радянсько-господарському будівництві і можуть разом з тим враховувати у своїй будівничій роботі всі особливості конкретної економічної обстановки, класової будови, культури і побуту кожної даної національності, без механічного пересаджування економічних заходів центральної Росії, придатних лише для іншого, вищого, ступеня господарського розвитку.

3. Коли виключити з 25 мільйонів, переважно тюркського населення, Азербайджан, більшу частину Туркестану, татар (поволзьких і кримських), Бухару, Хіву, Дагестан, частину горців (кабардинців, черкесів, балкарців) і деякі інші національності, що стали вже осілими і міцно закріпили за собою певну територію, то лишається близько 6 мільйонів киргизів, башкирів, чеченців, осетинів, інгушів, землі яких служили до останнього часу об'єктом колонізації з боку руських переселенців, що встигли вже перехопити у них кращі орні ділянки і систематично витісняють їх у безплідні пустині.

Політика царизму, політика поміщиків і буржуазії полягала в тому, щоб насадити в цих районах якнайбільше куркульських елементів з руських селян і козаків, перетворивши цих останніх у надійну опору великодержавних прагнень. Результати цієї

політики — поступове вимирання витіснюваних в нетрі місцевих корінних жителів (киргизи, башкири).

Завдання партії щодо трудових мас цих народностей (крім названих у пунктах 1 і 2 завдань) полягає в тому, щоб об'єднати їх зусилля із зусиллями трудових мас місцевого руського населення в боротьбі за визволення від куркульства взагалі, хижацького великоруського куркульства — особливо, допомогти їм всіма силами і всіма засобами скинути з плечей куркулів-колонізаторів і забезпечити їм, таким чином, придатні землі, необхідні для людського існування.

4. Крім названих вище націй і народностей, які мають певну класову будову і займають певну територію, в межах РСФРР існують ще окремі текучі національні групи, національні меншості, які вкраплені в інонаціональні компактні більшості і які здебільшого не мають ні певної класової будови, ні певної території (латиші, естонці, поляки, євреї та ін. нацменшості). Політика царизму полягала в тому, щоб звести нанівець ці меншості всіма засобами, аж до погромів (єврейські погроми).

Тепер, коли національні привілеї знищено, рівноправність націй проведено в життя, а право національних меншостей на вільний національний розвиток забезпечене самим характером радянського ладу, завдання партії щодо трудових мас цих національних груп полягає в тому, щоб допомогти їм повністю використати це забезпечене за ними право вільного розвитку.

5. Розвиток комуністичних організацій на окраїнах проходить у дещо своєрідних умовах, які галь-

мують нормальний ріст партії в цих районах. З одного боку, великоруські комуністи, які працюють на окраїнах і які виросли в умовах існування «державної» нації та не знали національного гніту, нерідко применшують значення національних особливостей у партійній роботі, або зовсім не зважають на них, не враховують у своїй роботі особливостей класової будови, культури, побуту, історичного минулого даної національності, вульгаризуючи, таким чином, і перекручуючи політику партії в національному питанні. Ця обставина веде до ухилу від комунізму в бік великодержавності, колонізаторства, великоруського шовінізму. З другого боку, комуністи з місцевого корінного населення, які пережили тяжкий період національного гніту і не цілком ще звільнилися від примар останнього, нерідко перебільшують значення національних особливостей у партійній роботі, лишаючи в тіні класові інтереси трудящих, або просто плутають інтереси трудящих даної нації з «загальнонаціональними» інтересами тієї самої нації, не вміючи виділяти перші з останніх і будувати на них партійну роботу. Ця обставина, в свою чергу, веде до ухилу від комунізму в бік буржуазно-демократичного націоналізму, який набирає іноді форми панісламізму, пантюркізму[6] (на Сході).

З'їзд, рішуче засуджуючи обидва ці ухили, як шкідливі і небезпечні для справи комунізму, вважає за потрібне вказати на особливу небезпечність і особливу шкідливість першого ухилу, ухилу в бік великодержавності, колонізаторства. З'їзд нагадує, що без подолання колонізаторських і націоналістичних пережитків у партійних лавах неможливо

створити на окраїнах міцні і зв'язані з масами дійсно комуністичні організації, які згуртовували б у своїх лавах пролетарські елементи місцевого і руського населення на основі інтернаціоналізму. Тому з'їзд вважає, що ліквідація націоналістичних і, в першу чергу, колонізаторських хитань у комунізмі є одним з найважливіших завдань партії на окраїнах.

6. У зв'язку з успіхами на военних фронтах, особливо ж після ліквідації Врангеля, в деяких відсталих окраїнах, що не мають або майже не мають промислового пролетаріату, посилився потяг міщанськи-націоналістичних елементів у партію заради кар'єри. Ці елементи, враховуючи становище партії як фактично правлячої сили, звичайно перефарбовуються в колір комунізму і нерідко цілими групами тягнуться в партію, вносячи в неї дух погано прикритого шовінізму і розкладу, причому слабі взагалі партійні організації на окраїнах не завжди бувають спроможні встояти проти спокуси «розширити» партію за рахунок нових членів.

Закликаючи до рішучої боротьби з усякими лжекомуністичними елементами, які примазуються до партії пролетаріату, з'їзд перестерігає партію від «розширення» за рахунок інтелігентських міщанськи-націоналістичних елементів. З'їзд вважає, що поповнення партії на окраїнах повинно проводитися головним чином за рахунок пролетарів, бідноти і трудових селян цих окраїн, при одночасній роботі по зміцненню партійних організацій на окраїнах шляхом поліпшення їх якісного складу.

«Правда» № 29,
10 лютого 1921 р.

X З'ЇЗД РКП(б)[7]

8 — 16 березня 1921 р.

Десятий з'їзд Російської комуністичної партії. Стенографічний звіт. М., 1921

1. ДОПОВІДЬ ПРО ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ПАРТІЇ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННІ

10 березня

Перш ніж перейти безпосередньо до конкретних чергових завдань партії в національному питанні, треба встановити деякі передпосилки, без яких неможливе розв'язання національного питання. Ці передпосилки стосуються питання про появу націй, про зародження національного гніту, про форми національного гніту в ході історичного розвитку і потім про форми розв'язання національного питання в різні періоди розвитку.

Таких періодів три.

Перший період — це період ліквідації феодалізму на Заході і перемоги капіталізму. Складання людей в нації припадає на цей період. Я маю на увазі такі країни, як Англію (без Ірландії), Францію, Італію. На Заході — в Англії, Франції, Італії і почасти Німеччині — період ліквідації феодалізму і складання людей в нації в часі загалом і в цілому збігся з періодом появи централізованих держав, через що там нації при своєму розвитку прибиралися в державні форми. І оскільки всередині цих держав не було

інших національних скільки-небудь значних ґруп, остільки там не було і національного гніту.

На сході Європи, навпаки, процес утворення націй і ліквідації феодальної роздробленості не збігся в часі з процесом утворення централізованих держав. Я маю на увазі Угорщину, Австрію, Росію. В цих країнах капіталістичного розвитку ще не було, він, можливо, тільки зароджувався, тимчасом як інтереси оборони від навали турків, монголів та інших народів Сходу вимагали негайного утворення централізованих держав, здатних стримати натиск навали. І тому що на сході Європи процес появи централізованих держав ішов швидше, ніж процес складання людей в нації, то там утворилися мішані держави, які складалися з кількох народів, ще не сформованих в нації, але вже об'єднаних у спільну державу.

Таким чином, перший період характеризується появою націй на світанку капіталізму, причому на заході Європи зароджуються чисто національні держави без національного гніту, а на Сході зароджуються багатонаціональні держави з однією, більш розвиненою, нацією на чолі і з іншими, менш розвиненими, націями, які перебувають у політичній, а потім і в економічній підлеглості нації пануючій. Ці багатонаціональні держави Сходу були батьківщиною того національного гніту, який породив національні конфлікти, національні рухи, національне питання і різні способи розв'язання цього питання.

Другий період у розвитку національного гніту і способів боротьби з ним припадає на період появи імперіалізму на Заході, коли капіталізм, шукаючи

ринків збуту, сировини, палива і дешевої робочої сили, в боротьбі за вивіз капіталу і забезпечення великих залізничних та морських шляхів вискакує з рамок національної держави і розширює свою територію за рахунок сусідів, близьких і далеких. В цей другий період старі національні держави на Заході — Англія, Італія, Франція — перестають бути державами національними, тобто вони, внаслідок загарбання нових територій, перетворюються в держави багатонаціональні, колоніальні, являючи тим самим арену того національного і колоніального гніту, який існував ще раніше на сході Європи. На сході Європи цей період характеризується пробудженням і посиленням підлеглих націй (чехи, поляки, українці), яке привело в результаті імперіалістичної війни до розпаду старих буржуазних багатонаціональних держав і до утворення нових національних держав, що перебувають в кабалі у так званих великих держав.

Третій період — це період радянський, період знищення капіталізму і ліквідації національного гніту, коли питання про пануючі і підлеглі нації, про колонії і метрополію відходить в історичний архів, коли перед нами на території РСФРР встають нації, які мають рівні права розвиватися, але зберегли деяку історично успадковану нерівність через свою господарську, політичну і культурну відсталість. Суть цієї національної нерівності полягає в тому, що ми, внаслідок історичного розвитку, дістали від минулого спадщину, за якою одна нація, саме великоруська, була більш розвиненою в політичному і в промисловому відношенні, ніж інші нації. Звідси

фактична нерівність, яка не може бути вижита за один рік, але яка повинна бути вижита шляхом подання господарської, політичної і культурної допомоги відсталим націям і народностям.

Ось ті три періоди розвитку національного питання, які історично пройшли перед нами.

Перші два періоди мають одну спільну рису. Полягає вона в тому, що в обидва періоди нації зазнають гніту і поневолення, через що національна боротьба лишається в силі, а національне питання — не розв'язаним. Але є між ними і різниця. Полягає вона в тому, що в перший період національне питання не виходить з рамок окремих багатонаціональних держав і охоплює лише деякі, головним чином європейські нації, тимчасом як у другий період національне питання з питання внутрідержавного перетворюється в питання міждержавне — в питання про війну між імперіалістичними державами за вдержання в своїй підлеглості неповноправних національностей, за підкорення своєму впливові нових народностей і племен за межами Європи.

Таким чином, національне питання, яке мало раніше значення тільки в культурних країнах, у цей період втрачає свій ізольований характер і зливається із загальним питанням про колонії.

Розвиток національного питання в питання загальноколоніальне не є історичною випадковістю. Цей розвиток пояснюється, по-перше, тим, що під час імперіалістичної війни самі імперіалістичні групи держав, що воювали, змушені були апелювати до колоній, звідки вони черпали людський матеріал, з якого створювались війська. Безсумнівно, що цей процес, процес

неминучої апеляції імперіалістів до відсталих народностей колоній, не міг не розбудити ці племена і народності до визволення, до боротьби. Потім другий фактор, який повів до того, що національне питання розширилося, розвинулося в загальноколоніальне, охопивши всю земну кулю, спочатку іскорками, а потім і полум'ям визвольного руху, це — спроба імперіалістичних груп поділити Туреччину і припинити її державне існування. Туреччина, яка є найбільш розвиненою в державному відношенні серед мусульманських народів країною, не могла примиритися з такою перспективою, вона піднесла прапор боротьби і згуртувала навколо себе народи Сходу проти імперіалізму. Третій фактор — це поява Радянської Росії, боротьба якої проти імперіалізму мала ряд успіхів і, природно, запалила пригноблені народи Сходу, розбудила їх, підняла їх на боротьбу і тим самим дала можливість створити спільний фронт пригноблених націй від Ірландії до Індії.

Ось усі ті фактори, які в другій стадії розвитку національного гніту привели до того, що буржуазне суспільство не тільки не розв'язало національного питання, не тільки не привело до миру між народами, а, навпаки, роздуло іскру національної боротьби в полум'я боротьби пригноблених народів, колоній і напівколоній проти світового імперіалізму.

Очевидно, єдиним режимом, здатним розв'язати національне питання, тобто режимом, здатним створити умови, які забезпечують мирне співжиття і братерське співробітництво різних націй та племен, є режим Радянської влади, режим диктатури пролетаріату.

Навряд чи треба доводити, що при пануванні капіталу, приватній власності на засоби виробництва й існуванні класів не може бути забезпечена рівноправність націй, що поки існує влада капіталу, поки йде боротьба за володіння засобами виробництва, ніякої рівноправності націй не може бути, так само як не може бути співробітництва між трудовими масами націй. Історія говорить, що єдиний спосіб знищення національної нерівноправності, єдиний спосіб установлення режиму братерського співробітництва трудящих мас народів пригноблених і непригноблених — це ліквідація капіталізму і встановлення радянського ладу.

Далі, історія показала, що, оскільки окремим народам удається визволити себе від своєї національної буржуазії, так само як і від «чужої» буржуазії, тобто оскільки вони встановили у себе радянський лад, існувати окремо при наявності імперіалізму і відстоювати з успіхом своє окреме існування вони не спроможні без господарської і військової підтримки з боку сусідніх радянських республік. Приклад Угорщини красномовно показує, що без державного союзу радянських республік, без їх згуртування в єдину військово-господарську силу неможливо встояти проти з'єднаних сил світового імперіалізму ні на воєнних, ні на господарських фронтах.

Федерація радянських республік є та шукана форма державного союзу, живим втіленням якої є РСФРР.

Ось, товариші, ті передпосилки, про які я хотів спочатку поговорити тут для того, щоб потім об-

грунтувати необхідність певних кроків з боку нашої партії у справі розв'язання національного питання в рамках РСФРР.

Хоча за радянського режиму в Росії і в республіках, зв'язаних з Росією, нема вже ні пануючих, ні безправних націй, ні метрополії, ні колоній, ні експлуатованих, ні експлуататорів, проте національне питання все ж існує в Росії. Суть національного питання в РСФРР полягає в тому, щоб знищити ту фактичну відсталість (господарську, політичну, культурну) деяких націй, яку вони дістали в спадщину від минулого, щоб дати можливість відсталим народам догнати центральну Росію і в державному, і в культурному, і в господарському відношеннях. За старого режиму царська влада не старалась і не могла старатися розвинути державність на Україні, в Азербайджані, Туркестані та інших окраїнах, вона боролася з розвитком державності на окраїнах, так само як і з їх культурним розвитком, намагаючись насильно асимілювати місцеве корінне населення.

Далі, стара держава, поміщики і капіталісти залишили в спадщину такі загнані народності, як киргизи, чеченці, осетини, землі яких служили для колонізації з боку козачих і куркульських елементів Росії. Ці народності були приречені на неймовірні страждання і вимирання.

Далі, становище великоруської нації, що була пануючою нацією, залишило сліди свого впливу навіть на руських комуністах, які не вміють або не хочуть підійти ближче до трудових мас місцевого населення, зрозуміти їх потреби і допомогти їм вилізти з відсталості і некультурності. Я говорю про

ті нечисленні групи руських комуністів, які, ігноруючи в своїй роботі особливості побуту і культури на окраїнах, іноді ухиляються в бік руського великодержавного шовінізму.

Далі, становище неруських національностей, які пережили національний гніт, не лишилося без впливу на комуністів з місцевого населення, що не вміють іноді відрізнити класові інтереси трудових мас свого народу від так званих «загальнонародних» інтересів. Я говорю про той ухил в бік місцевого націоналізму, який спостерігається іноді в рядах неруських комуністів і який виражається на Сході, наприклад, в панісламізмі, пантюркізмі.

Нарешті, необхідно врятувати від вимирання киргизів, башкирів і деякі гірські племена, забезпечити їм необхідні землі за рахунок куркулів-колонізаторів.

Такі є питання і завдання, що становлять разом суть національного питання в нашій країні.

Схарактеризувавши ці чергові завдання партії в національному питанні, я хотів би перейти до загального завдання — до завдання пристосування нашої комуністичної політики на окраїнах до тих особливих умов господарського побуту, які ми маємо головним чином на Сході.

Справа в тому, що цілий ряд головним чином тюркських народностей — їх близько 25 мільйонів — не пройшли, не встигли пройти періоду промислового капіталізму, не мають через це або майже не мають промислового пролетаріату, і тому їм доводиться з первісних форм господарства перейти в стадію радянського господарства, минаючи промисловий капіталізм. Для того, щоб цю важку, але

зовсім не неможливу операцію зробити, треба врахувати всі особливості економічного стану, навіть історичного минулого, побуту і культури цих народностей. Пересаджувати на територію цих народностей ті заходи, які мали силу і значення тут, у центрі Росії, річ немислима і небезпечна. Ясно, що при проведенні господарської політики РСФРР неодмінно треба взяти до уваги всі ті особливості економічного стану, класової структури, історичного минулого, які ми застали на цих окраїнах. Я вже не кажу про усунення таких недоладностей, як, наприклад, вимога Наркомпроду, в порядку розверстки, про здачу свиней у Киргизії, де мусульманське населення ніколи не мало свиней. З цього прикладу видно, до чого не хочуть зважати на особливості побуту, які впадають в очі першому-ліпшому мандрівникові.

Мені щойно передали записку з проханням відповісти на статті тов. Чичеріна. Товариші, я вважаю, що із статей Чичеріна, які я уважно читав, нічого крім літературщини не вийшло. Там є чотири помилки або непорозуміння.

По-перше, тов. Чичерін схильний заперечувати суперечності між імперіалістичними державами, переоцінюючи інтернаціональне об'єднання імперіалістів і випускаючи з уваги, недооцінюючи ті внутрішні суперечності між імперіалістичними групами й державами, які існують і породжують війну (Франція, Америка, Англія, Японія та ін.). Він переоцінив момент об'єднання імперіалістичних верхів і недооцінив тих суперечностей, які є всередині цього «тресту». А тимчасом ці суперечності є, і на них базується діяльність Наркомзаксправ.

Потім тов. Чичерін допускає другу помилку. Він недооцінює тих суперечностей, які існують між пануючими великими державами і недавно утвореними національними державами (Чехословаччина, Польща, Фінляндія та ін.), що перебувають у цих великих держав у фінансовій і військовій підлеглості. Тов. Чичерін зовсім випустив з уваги, що, незважаючи на підлеглість цих національних держав великим державам або, вірніше, завдяки такій підлеглості, між великими державами і цими державами є суперечності, які позначилися, наприклад, у переговорах з Польщею, Естонією та ін. Смисл існування Наркомзаксправ у тому й полягає, щоб усі ці суперечності врахувати, на них базуватися, лавірувати в рамках цих суперечностей. Дивовижним чином тов. Чичерін недооцінив цього моменту.

Третя помилка тов. Чичеріна полягає в тому, що він надто багато говорить про національне самовизначення, яке, дійсно, перетворилося в пустий лозунг, зручно використовуваний імперіалістами. Тов. Чичерін дивним чином забув, що ми з цим лозунгом розпрощалися вже два роки. Цього лозунга у нас більше нема в програмі. У нас говориться в програмі не про національне самовизначення, — лозунг цілком розпливчатий, — а про лозунг більш чіткий і ясно визначений — про право народів на державне відокремлення. Це — дві речі різні. Дивним чином тов. Чичерін цього моменту в своїх статтях не враховує, через що всі його заперечення проти лозунга, який став розпливчатим, набувають характеру холостого пострілу, бо ні я в своїх тезах, ні програма партії не згадують ні єдиним словом

про «самовизначення». Там говориться тільки про право народів на державне відокремлення. Але цей лозунг для нас у даний момент, коли розгоряється визвольний рух у колоніях, є лозунгом революційним. Оскільки радянські держави об'єднуються у федерацію на началах добровільних, остільки право на відокремлення лишається невикористаним з волі самих народів, які входять до РСФРР. Оскільки ж ми маємо справу з тими колоніями, які перебувають в лабетах у Англії, Франції, Америки, Японії, оскільки ми маємо справу з такими підлеглими країнами, як Аравія, Месопотамія, Туреччина, Індостан, тобто тими країнами, які є колоніями або напівколоніями, остільки лозунг права народів на відокремлення є революційним, і відмовитися від нього — значить зіграти на руку імперіалістам.

Четверте непорозуміння — це відсутність практичних вказівок у статтях тов. Чичеріна. Написати статті, звичайно, легко, але для того, щоб дати їм заголовок «Проти тез тов. Сталіна», треба виставити що-небудь серйозне, хоча б практичні контрпропозиції. Тимчасом жодної практичної пропозиції, до якої варто було б прислухатися, я не знайшов у його статтях.

Я кінчаю, товариші. Ми прийшли до таких висновків. Буржуазне суспільство показало себе не тільки нездатним розв'язати національне питання, але, навпаки, у своїх спробах «розв'язати» його воно роздуло національне питання в питання колоніальне і створило проти себе новий фронт, який тягнеться від Ірландії до Індостану. Єдина держава, яка здатна поставити і розв'язати національне питання, — це

держава, яка ґрунтується на колективній власності на засоби й знаряддя виробництва — Радянська держава. При Радянській федеративній державі нема більше ні пригноблених націй, ні пануючих, національний гніт знищено, але, з огляду на успадковану від старого буржуазного порядку фактичну нерівність (культурну, господарську, політичну) між націями більш культурними і націями менш культурними, національне питання набирає форми, що вимагає вироблення заходів, які ведуть до того, щоб трудовим масам відсталих націй і народностей полегшити господарське, політичне і культурне процвітання, дати їм можливість догнати центральну — пролетарську — Росію, яка пішла вперед. Звідси випливають ті практичні пропозиції, які становлять зміст третього розділу запропонованих мною тез у національному питанні. (Оплески.)

2. ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

10 березня

Товариші! Найхарактерніше для даного з'їзду в дискусії з приводу національного питання — це те, що ми перейшли від декларацій у національному питанні через адміністративний переділ Росії до практичної постановки питання. На початку Жовтневої революції ми обмежувалися декларацією прав народів на відокремлення. В 1918 і 1920 роках ми вели роботу по лінії адміністративного переділу Росії за національною ознакою в інтересах зближення трудових мас відсталих народів з пролетаріатом Росії. А нині ми на цьому з'їзді ставимо на чисто практичний грунт питання про те, якою повинна бути політика партії щодо трудових мас і дрібнобуржуазних елементів всередині автономних областей і незалежних республік, зв'язаних з Росією. Тому заява Затонського про те, що тези, запропоновані вам, мають абстрактний характер, мене вразила. Я маю в руках його власні тези, які він чомусь не подав до уваги з'їзду, де жодної пропозиції практичного характеру мені не вдалося знайти, — жодної буквально, за винятком, хіба, однієї пропозиції про те, щоб назва

«РСФРР» була замінена словом «Східно-європейська», а слово «російське» — словом «руське» або «великоруське». Інших практичних пропозицій у цих тезах я не знайшов.

Переходжу до дальшого питання.

Мушу заявити, що я чекав від делегатів, які виступали, більшого. В Росії налічується двадцять дві окраїни, причому одні з цих окраїн сильно зачеплені промисловим розвитком і мало чим відрізняються від центральної Росії в промисловому відношенні, другі не пройшли ще стадію капіталізму і в корені відрізняються від центральної Росії, треті зовсім забиті. Охопити всю цю різноманітність окраїн в усій її конкретності неможливо в тезах. Не можна вимагати, щоб тези, які мають значення для всієї партії в цілому, мали тільки туркестанський характер, тільки азербайджанський або тільки український. Треба спільні характерні риси для всіх окраїн взяти і включити в тези, абстрагуючись від частковостей. Інших методів вироблення тез не існує в природі.

Треба розбити невеликоруські нації на кілька груп, що й зроблено в тезах. Неруські нації налічують близько 65 000 000. Характерна для всіх цих неруських націй спільна риса полягає в тому, що вони в розумінні розвитку своєї державності відстали від центральної Росії. Наше завдання — докласти всіх сил до того, щоб допомогти цим націям, їх пролетарським, їх трудовим елементам, розвинути у себе радянську державність на рідній мові. Це спільне відзначено в тезах, в їх практичній частині.

Потім, коли йти шляхом дальшої конкретизації особливостей окраїн, доведеться виділити із загаль-

ної суми близько 65 000 000 неруських національностей мільйонів 25 тюркського населення, яке не пройшло капіталізму. Тов. Мікоян не має рації, кажучи, що Азербайджан у деяких відношеннях стоїть вище руських провінцій. Він, очевидно, змішує Баку з Азербайджаном. Баку виріс не з надр Азербайджану, а надбудований згори, зусиллями Нобеля, Ротшільда, Вішау та ін. Щодо самого Азербайджану, то він є країна найвідсталіших патріархально-феодальних відносин. Тому Азербайджан в цілому я відношу до тієї групи окраїн, які не пройшли капіталізму і до яких треба застосувати своєрідні методи втягування цих окраїн в русло радянського господарства. Про це в тезах сказано.

Потім, є третя група, яка обіймає не більше 6 мільйонів, — це переважно скотарські племена, де родовий побут ще живий і які ще не перейшли до землеробського господарства. Це, головним чином, киргизи, північна частина Туркестану, башкири, чеченці, осетини, інгуші. Щодо цієї групи національностей насамперед необхідно, щоб забезпечили їх землею. Тут киргизам і башкирам не дали слово, припинили дебати. Вони ще більше сказали б про те, які муки переживає нагірна Башкирія, Киргизія і горці, що вимирають без землі. Але те, що говорив з цього приводу Сафаров, це стосується лише групи населення в 6 мільйонів. Тому поширювати на всі окраїни практичні пропозиції Сафарова немислима річ, бо для всіх інших неруських національностей — а їх близько 60 мільйонів — ці поправки ніякого значення не мають. Ось чому я, не заперечуючи проти конкретизації, доповнень і поліпшень

окремих пунктів, які внесені Сафаровим і стосуються певних груп національностей, мушу сказати, що не можна універсалізувати ці поправки. Потім, я мушу зробити зауваження з приводу однієї поправки Сафарова. В одну з його поправок вкралася фраза про «національно-культурне самовизначення»:

«До Жовтневої революції, — говориться там, — колоніальні і напівколоніальні народи східних окраїн Росії, внаслідок імперіалістської політики, були позбавлені всякої можливості прилучитися до культурних завоювань капіталістичної цивілізації шляхом власного національно-культурного самовизначення, освіти на рідній мові» і т. д.

Я мушу сказати, що цю поправку я не можу прийняти, бо вона тхне бундизмом. Це бундівське формулювання: національно-культурне самовизначення. Ми давно розпрощалися з туманними лозунгами самовизначення — відновлювати їх не треба. До того ж вся ця фраза являє собою надто неприродне сполучення слів.

Далі, я маю записку про те, що ми, комуністи, нібито насаджуємо білоруську національність штучно. Це невірно, тому що існує білоруська нація, у якої є своя мова, відмінна від російської, з огляду на що піднести культуру білоруського народу можна лише на рідній його мові. Такі самі розмови було чутно років п'ять тому про Україну, про українську націю. А недавно ще говорилося, що українська республіка і українська нація — вигадка німців. Тимчасом ясно, що українська нація існує, і розвиток її культури становить обов'язок комуністів. Не можна йти проти історії. Ясно, що коли в містах України досі ще переважають руські елементи, то з часом

ці міста будуть неминуче українізовані. Років сорок тому Рига являла собою німецьке місто, але через те що міста ростуть за рахунок сіл, а село є охоронець національності, то тепер Рига — чисто латиське місто. Років п'ятдесят тому всі міста Угорщини мали німецький характер, тепер вони мадьяризовані. Те саме буде з Білорусією, в містах якої все ще переважають небілоруси.

Кінчаючи заключне слово, пропоную з'їздові обрати комісію, куди повинні увійти представники областей, для дальшої конкретизації тих практичних пропозицій тез, які цікавлять усі наші окраїни. (Оплески.)

ЛИСТ В. І. ЛЕНІНУ

Тов. Ленін!

Останні 3 дні я мав можливість прочитати збірник **«План електрифікації Росії»** [8]. Хвороба допомогла (нема лиха без добра!). Чудова, добре складена книга. Майстерний начерк дійсно **єдиного** і дійсно **державного** господарського плану **без лапок.** Єдина в наш час марксистська спроба підведення під радянську надбудову господарсько-відсталої Росії дійсно реальної і єдино можливої при нинішніх умовах технічно-виробничої бази.

Пам'ятаєте торішній «план» Троцького (його тези) «господарського відродження» Росії на основі масового застосування до уламків довоєнної промисловості праці некваліфікованої **селянсько-**робітничої маси (трудармії). Яке убозтво, яка відсталість у порівнянні з планом Гоелро! Середньовічний кустар, який уявив себе ібсенівським героєм, покликаним «врятувати» Росію сагою старовинною... А чого варті десятки «єдиних планів», що з'являються раз у раз в нашій пресі на ганьбу нам,— дитячий лепет приготовишок... Або ще: обивательський «реалізм»

(насправді **маніловщина**) Рикова, який все ще «критикує» Гоелро і по вуха загруз у рутині...

Моя думка:

1) не гаяти більше ні одної хвилини на базікання про план;

2) **почати** негайний **практичний приступ** до справи;

3) інтересам цього **приступу** підпорядкувати принаймні $^1/_3$ нашої роботи ($^2/_3$ піде на «поточні» потреби) по ввозу матеріалів і людей, відбудові підприємств, розподілу робочої сили, доставці продовольства, організації баз постачання і самого постачання та ін.

4) Через те що у працівників Гоелро, при всіх хороших якостях, все ж бракує здорового практицизму (відчувається в статтях професорська імпотентність), то обов'язково влити в планову комісію до них людей живої практики, які діють за принципом «виконання донести», «виконати на строк» та ін.

5) Зобов'язати «Правду», «Известия», особливо «Экономическую Жизнь»[9] зайнятися популяризацією «Плану електрифікації» як в основному, так і в конкретностях, що стосуються окремих областей, пам'ятаючи, що існує **тільки один** «единий господарський план»,— це «план електрифікації», що всі інші «плани» — саме тільки базікання, пусте і шкідливе.

Ваш ***Сталін***

Написано в березні 1921 р.

Вперше надруковано в книзі: Сталін. Збірник статей до п'ятдесятиріччя з дня народження. М. – Л., 1929

ДО ПОСТАНОВКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ

Постановка національного питання, дана комуністами, істотно відрізняється від тієї його постановки, якої додержуються діячі II і $II^1/_2$ Інтернаціоналу[10], всі і всякі «соціалістичні», «соціал-демократичні», меншовицькі, есерівські і т. п. партії.

Надто важливо відзначити чотири основні моменти, як найбільш характерні відмітні ознаки нової постановки національного питання, що ставлять грань між старим і новим розумінням національного питання.

Перший момент — це злиття національного питання, як частини, із загальним питанням про визволення колоній, як цілим. В епоху II Інтернаціоналу національне питання звичайно замикалося тісним колом питань, які стосуються виключно «цивілізованих» націй. Ірландці, чехи, поляки, фінни, серби, вірмени, євреї та деякі інші національності Європи — таке є те коло неповноправних націй, долею яких цікавився II Інтернаціонал. Десятки й сотні мільйонів азіатських і африканських народів, які зазнають

національного гніту в найбільш грубій і жорстокій формі, звичайно лищалися поза полем зору «соціалістів». Білих і чорних, «некультурних» негрів і «цивілізованих» ірландців, «відсталих» індусів і «освічених» поляків не зважувалися ставити на одну дошку. Мовчазно припускалося, що коли й треба боротися за визволення європейських неповноправних націй, то зовсім не личить «порядним соціалістам» серйозно говорити про визволення колоній, «необхідних» для «збереження» «цивілізації». Ці, з дозволу сказати, соціалісти і не гадали, що знищення національного гніту в Європі немислиме без визволення колоніальних народів Азії і Африки від гніту імперіалізму, що перше органічно зв'язане з другим. Комуністи перші розкрили зв'язок національного питання з питанням про колонії, обгрунтували його теоретично і поклали його в основу своєї революційної практики. Тим самим була знищена стіна між білими і чорними, між «культурними» і «некультурними» рабами імперіалізму. Ця обставина значно полегшила справу координації боротьби відсталих колоній з боротьбою передового пролетаріату проти спільного ворога, проти імперіалізму.

Другий момент — це заміна розпливчатого лозунга про право націй на самовизначення ясним революційним лозунгом про право націй і колоній на державне відокремлення, на утворення самостійної держави. Говорячи про право на самовизначення, діячі II Інтернаціоналу звичайно не заїкалися про право на державне відокремлення, — право на самовизначення тлумачилося, в кращому разі, як право на автономію взагалі. «Специалісти» в національному питанні,

Шпрінгер і Бауер, дійшли навіть до того, що право на самовизначення перетворили в право пригноблених націй Європи на культурну автономію, тобто в право мати свої культурні заклади **при** залишенні всієї **політичної** (і економічної) влади в руках пануючої нації. Інакше кажучи, право неповноправних націй на самовизначення було перетворене в привілей пануючих націй на посідання політичної влади, причому питання про державне відокремлення було виключене. Ідейний глава II Інтернаціоналу, Каутський, в основному приєднався до цього, по суті, імперіалістичного тлумачення самовизначення, даного Шпрінгером — Бауером. Недивно, що імперіалісти, вловивши цю зручну для них особливість лозунга самовизначення, оголосили його своїм власним лозунгом. Відомо, що імперіалістична війна, яка мала на меті поневолення народів, велася під прапором самовизначення. Так розпливчатий лозунг самовизначення із знаряддя визволення націй, рівноправності націй, був перетворений у знаряддя приручення націй, у знаряддя вдержання націй в покорі у імперіалізму. Хід речей в усьому світі за останні роки, логіка революції в Європі, нарешті, зростання визвольного руху в колоніях вимагали, щоб цей лозунг, який став реакційним, був відкинутий і замінений іншим, революційним лозунгом, спроможним розвіяти атмосферу недовір'я трудящих мас неповноправних націй до пролетарів пануючих націй, спроможним розчистити шлях до рівноправності націй і до єдності трудящих цих націй. Таким лозунгом є висунутий комуністами лозунг про право націй і колоній на державне відокремлення.

Достоїнство цього лозунга полягає в тому, що він:

1) знищує всяку підставу для підозрінь у загарбницьких прагненнях трудящих однієї нації щодо трудящих іншої нації, отже, підготовляє грунт для взаємного довір'я і добровільного об'єднання;

2) зриває маску з імперіалістів, які фальшиво базікають про самовизначення, але стараються вдержати в покорі, вдержати в рамках своєї імперіалістичної держави неповноправні народи і колонії, і поглиблює тим самим визвольну боротьбу цих останніх проти імперіалізму.

Навряд чи треба доводити, що російські робітники не завоювали б собі симпатій своїх інонаціональних товаришів Заходу і Сходу, якби вони, взявши владу, не проголосили права народів на державне відокремлення, якби вони не довели на ділі свою готовність проводити в життя це невід'ємне право народів, якби вони не відмовились від «права», скажімо, на Фінляндію (1917 р.), якби вони не вивели війська з Північної Персії (1917 р.), якби вони не відмовились від претензій на певну частину Монголії, Китаю і т. д. і т. п.

Так само безсумнівно, що коли політика імперіалістів, спритно прикрита прапором самовизначення, зазнає все ж останнім часом невдачі за невдачею на Сході, то це, між іншим, тому, що вона натрапила там на чимраз сильніший визвольний рух, який виріс на грунті агітації в дусі лозунга про право народів на державне відокремлення. Цього не розуміють герої II і II $^1/_2$ Інтернаціоналу, які завзято лають бакинську «Раду дії і пропаганди» [11] за деякі,

допущені нею, неістотні промахи, але це зрозуміє всякий, хто потрудиться ознайомитися з діяльністю згаданої «Ради» за рік її існування і з визвольним рухом азіатських та африканських колоній за останні два — три роки.

Третій момент — розкриття органічного зв'язку між національно-колоніальним питанням і питанням про владу капіталу, про повалення капіталізму, про диктатуру пролетаріату. В епоху II Інтернаціоналу національне питання, звужене в своєму обсязі до краю, розглядалося звичайно само по собі, поза зв'язком з грядущою пролетарською революцією. Мовчазно припускалося, що національне питання розв'яжеться «природно», до пролетарської революції, шляхом ряду реформ в рамках капіталізму, що пролетарська революція може бути проведена без кардинального розв'язання національного питання і, навпаки, національне питання може бути розв'язане без повалення влади капіталу, без і до перемоги пролетарської революції. Цей по суті імперіалістичний погляд на речі проходить червоною ниткою крізь відомі праці Шпрінгера і Бауера в національному питанні. Але останнє десятиріччя викрило всю помилковість, всю гнилість такого розуміння національного питання. Імперіалістична війна показала, а революційна практика останніх років ще раз підтвердила, що:

1) національне і колоніальне питання невіддільні від питання про визволення від влади капіталу;

2) імперіалізм (найвища форма капіталізму) не може існувати без політичного і економічного поневолення неповноправних націй і колоній;

3) неповноправні нації і колонії не можуть бути визволені без повалення влади капіталу;

4) перемога пролетаріату не може бути міцною без визволення неповноправних націй і колоній від гніту імперіалізму.

Якщо Європа і Америка можуть бути названі фронтом, ареною основних боїв між соціалізмом і імперіалізмом, то неповноправні нації і колонії з їх сировиною, паливом, продовольством, величезним запасом людського матеріалу повинні бути визнані тилом, резервом імперіалізму. Щоб виграти війну, треба не тільки перемогти на фронті, але й революціонізувати тил противника, його резерви. Тому перемогу світової пролетарської революції можна вважати забезпеченою лише в тому разі, коли пролетаріат зуміє поєднати свою власну революційну боротьбу з визвольним рухом трудових мас неповноправних націй і колоній проти влади імперіалістів, за диктатуру пролетаріату. Цю «дрібницю» випустили з уваги діячі II і II $^1/_2$ Інтернаціоналу, відірвавши національно-колоніальне питання від питання про владу в епоху наростаючої пролетарської революції на Заході.

Четвертий момент — це внесення в національне питання нового елементу, елементу фактичного (а не тільки правового) вирівнювання націй (допомога, сприяння відсталим націям піднятися до культурного і господарського рівня націй, що випередили їх), як однієї з умов встановлення братерського співробітництва між трудящими масами різних націй. В епоху II Інтернаціоналу звичайно обмежувалися проголошенням «національної рівноправності»,

В кращому разі не йшли далі вимоги про проведення в життя такої рівноправності. Але національна рівноправність, сама по собі дуже важливий політичний здобуток, рискує, однак, залишитися пустим звуком, якщо нема в наявності достатніх ресурсів і можливостей для використання цього дуже важливого права. Безперечно, що трудові маси відсталих народів не в силі використати надані їм «національною рівноправністю» права в тій мірі, в якій можуть їх використати трудові маси передових націй: успадкована від минулого відсталість деяких націй (культурна, господарська), яку не можна знищити за один — два роки, дає себе відчувати. Ця обставина відчувається також в Росії, де цілий ряд народів не встиг пройти, а деякі і зовсім не вступили в капіталізм, не мають або майже не мають свого пролетаріату, де, незважаючи на здійснену вже повну національну рівноправність, трудові маси цих національностей не в силі в достатній мірі використати здобуті ними права через свою культурну і господарську відсталість. Ще сильніше відчуватиметься ця обставина «на другий день» після перемоги пролетаріату на Заході, коли неминуче виступлять на сцену численні відсталі колонії і напівколонії, які стоять на найрізніших ступенях розвитку. Саме тому необхідно, щоб перемігший пролетаріат передових націй прийшов на допомогу, на дійсну і тривалу допомогу трудящим масам відсталих націй у справі їх культурного і господарського розвитку, щоб він допоміг їм піднятися на вищий ступінь розвитку, догнати нації, які пішли вперед. Без такої допомоги неможливо налагодити те мирне співжиття і братерське

співробітництво трудящих різних націй і народностей в єдиному світовому господарстві, які так необхідні для остаточного торжества соціалізму.

Але з цього виходить, що не можна обмежуватися самою лише «національною рівноправністю», що необхідно від «національної рівноправності» перейти до заходів фактичного вирівнювання націй, до вироблення і проведення в життя практичних заходів щодо:

1) вивчення господарського стану, побуту, культури відсталих націй і народностей;

2) розвитку їх культури;

3) політичної їх освіти;

4) поступового і безболісного їх прилучення до вищих форм господарства;

5) налагодження господарського співробітництва між трудящими відсталих і передових націй.

Такі є чотири основні моменти, що характеризують нову постановку національного питання, дану російськими комуністами.

2 травня 1921 р.

«Правда» № 98,
8 травня 1921 р.
Підпис: Й. Сталін

ПРИВІТАННЯ ПЕРШОМУ З'ЇЗДОВІ ЖІНОК-ГОРЯНОК[12]

Передайте мій братерський привіт першому з'їздові жінок-трудівниць Горської Республіки[13]. Глибоко шкодую, що позбавлений можливості бути на з'їзді через нездоров'я.

Товаришки горянки! В історії людства ні один серйозний визвольний рух не обходився без близької участі в ньому жінок, бо кожний крок пригнобленого класу по шляху визволення є разом з тим полегшенням становища жінок. Визвольний рух рабів за стародавніх часів, так само як визвольний рух кріпаків за нових часів, мав у своїх лавах не тільки чоловіків, але й жінок — борців і мучениць, які кров'ю своєю засвідчили відданість справі трудящих. Нарешті, теперішній визвольний рух пролетаріату — найглибший і наймогутніший з усіх визвольних рухів людства — висунув не тільки героїнь і мучениць, але й масовий соціалістичний рух мільйонів жінок-робітниць, які переможно борються під загальним пролетарським прапором.

В порівнянні з цим потужним рухом жінок-робітниць ліберальний рух буржуазних інтелігенток є дитячою грою, вигаданою для проводження часу.

Я певен, що з'їзд горянок проведе свою роботу під червоним прапором.

Сталін

17 червня 1921 р.

Бюлетень I з'їзду трудових жінок Сходу Горської Радянської Соціалістичної Республіки. Владикавказ, 1921

ПРО ПОЛІТИЧНУ СТРАТЕГІЮ І ТАКТИКУ РОСІЙСЬКИХ КОМУНІСТІВ

Начерк плану брошури

I

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ І ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ

1) **Межі діяння політичної стратегії і тактики, сфера їх застосування.** Якщо визнати, що рух пролетаріату має дві сторони, об'єктивну і суб'єктивну, то сфера діяння стратегії і тактики безперечно обмежується суб'єктивною стороною руху. **Об'єктивна** сторона — ті процеси розвитку, які відбуваються поза і навколо пролетаріату незалежно від волі останнього і його партії, процеси, які кінець кінцем визначають розвиток всього суспільства. **Суб'єктивна** сторона — ті процеси, які відбуваються всередині пролетаріату як відображення в свідомості пролетаріату процесів об'єктивних, процеси, які прискорюють або уповільнюють хід останніх, але аж ніяк не визначають їх.

2) **Теорія** марксизму, вивчаючи, насамперед, об'єктивні процеси в їх розвитку і відмиранні, визначає тенденцію розвитку, вказує на той чи на ті класи, які неминуче підіймаються до влади або які неминуче падають, мусять впасти.

3) **Програма** марксизму, грунтуючись на висновках теорії, визначає мету руху висхідного класу, в даному разі пролетаріату, на протязі певного періоду в розвитку капіталізму або на весь капіталістичний період (програма-мінімум і програма-максимум).

4) **Стратегія**, керуючись вказівками програми і спираючись на врахування сил, що борються, внутрішніх (національних) і міжнародних, визначає той **загальний шлях**, той **загальний напрям**, по якому має бути спрямований революційний рух пролетаріату з точки зору досягнення найбільших результатів при співвідношенні сил, що народжується і розвивається. Відповідно до цього намічає вона схему розташування сил пролетаріату і його союзників на соціальному фронті (**загальна дислокація**). Не змішувати «намічення схеми розташування сил» з самою (конкретно-практичною) роботою по розташуванню — розміщенню сил, яку виконують тактика і стратегія разом. Це не значить, що стратегія обмежується визначенням шляху і наміченням схеми розташування бойових сил у таборі пролетаріату, навпаки, вона спрямовує боротьбу і вносить корективи в поточну тактику за весь період повороту, вміло використовуючи резерви, які є в її розпорядженні, маневруючи з метою підтримання тактики.

5) **Тактика**, керуючись вказівками стратегії і досвідом революційного руху як у своїй власній країні, так і в сусідніх країнах, враховуючи в кожний даний момент стан сил як всередині пролетаріату і його союзників (більша або менша культурність, більша або менша організованість і свідомість,

наявність тих або інших традицій, наявність тих або інших форм руху, форм організації, **основних і підсобних**), так і в таборі противника, використовуючи нелад і всяке замішання в таборі противника,— намічає такі **конкретні шляхи** завоювання широких мас на сторону ревпролетаріату і підведення їх до бойових позицій на соціальному фронті (у виконання схеми розташування сил, наміченої на основі страт. плану), які найпевніше підготовляють успіхи стратегії. Відповідно до цього дає або міняє вона лозунги і директиви партії.

6) **Стратегія** міняється в моменти історичних поворотів, переломів, вона обіймає період від одного повороту (перелому) до другого, тому вона спрямовує рух до певної загальної мети, яка обіймає інтереси пролетаріату за весь цей період, вона добивається того, щоб **виграти війну** між класами, яка сповнює весь цей період, через що вона лишається за цей період без змін.

Тактика ж, навпаки, визначається припливами і відпливами на основі даного повороту, даного стратегіч. періоду, співвідношенням сил, що борються, формами боротьби (руху), **темпом** руху, ареною боротьби в кожний даний момент, в кожному даному районі, і через те що ці фактори міняються залежно від умов місця й часу на протязі від одного повороту до другого, то тактика, обіймаючи не всю війну, а тільки окремі її бої, які ведуть до виграшу або програшу війни, міняється (може мінятися) кілька разів на протязі стратегічного періоду. Стратегічний період довший, ніж тактичний. Тактика підпорядкована інтересам стратегії. Тактичні успіхи, взагалі

кажучи, підготовляють успіхи стратегії. Завдання тактики полягає в тому, щоб так повести масу на боротьбу, дати такі лозунги, так підвести маси до нових позицій, щоб боротьба дала в сумі виграш війни, тобто стратегічний успіх. Але бувають випадки, коли тактичний успіх підриває або віддаляє успіх стратегічний, через що слід у таких випадках знехтувати успіхами тактичними.

Приклад. Наша агітація проти війни на початку 1917 року при Керенському серед робітників і солдатів безперечно давала тактичний мінус, бо маса стягала наших промовців з трибуни, била їх, іноді розривала на шматки, маса не припливала в партію, а відпливала від неї. Але ця агітація, незважаючи на її тактичний неуспіх, наближала великий стратегічний успіх, бо маси скоро зрозуміли, що наша агітація проти війни була правильна, а це прискорило і полегшило потім їх перехід на сторону партії.

Або ще. Вимога Комінтерну розмежуватися з реформістами і центристами у виконання 21 умови[14], яка безперечно криє у собі якийсь тактичний мінус, бо свідомо зменшує кількість «прихильників» Комінтерну і тимчасово ослабляє його, але зате веде до великого стратегічного плюса, бо очищає Комінтерн від ненадійних елементів, що безперечно поведе до зміцнення Комінтерну, до посилення його внутрішньої спайки, тобто до посилення його могутності взагалі.

7) **Лозунг агітації** і лозунг **дії**. Змішувати їх не можна, небезпечно. Лозунг «Вся влада Радам» був лозунгом **агітації** в період часу від квітня до жовтня 1917 року; в жовтні він став лозунгом **дії**

після того, як ЦЕКА партії на початку жовтня (10.X) прийняв рішення про «захоплення влади». Група Багдатьєва у своєму виступі в Пітері у квітні допустила таке змішання лозунгів.

8) **Директива** (загальна) є прямий заклик до дії **в такий-то час, в такому-то місці,** обов'язковий для партії. Якщо лозунг «Вся влада Радам» був лозунгом **пропаганди** на початку квітня («тези» [15]), у червні він став лозунгом **агітації**, а в жовтні (10.X) став лозунгом **дії**, то в кінці жовтня він став прямою **директивою**. Я говорю про директиву загальну для всієї партії, маючи на увазі, що повинні бути ще директиви місцеві на розвиток загальної директиви.

9) **Хитання дрібної буржуазії** особливо при загостренні політичних криз (у Німеччині під час виборів до рейхстагу, в Росії під час Керенського в квітні, в червні, в серпні, а також в Росії під час Кронштадта 1921 р. [16]), які треба старанно вивчати, використати, врахувати, але піддаватися яким небезпечно, згубно для справи пролетаріату. Не можна міняти на основі таких хитань лозунгів агітації, але можна, а іноді й треба змінити або відстрочити ту чи іншу **директиву**, а може й лозунг (**дії**). Змінити тактику «в 24 години» це якраз і значить змінити **директиву** або навіть **лозунг дії**, але ні в якому разі не лозунг агітації. (Див. відмінення демонстрації в червні 9 числа 1917 р. і т. п. факти.)

10) Мистецтво **стратега і тактика** полягає в тому, щоб уміло і своєчасно перевести лозунг агітації в лозунг дії, а лозунг дії також своєчасно і вміло вилити в певні конкретні **директиви**.

II

ІСТОРИЧНІ ПОВОРОТИ В РОЗВИТКУ РОСІЇ

1) **Поворот у 1904—1905 роках** (**російсько-японська** війна розкрила всю хиткість самодержавства, з одного боку, міць пролетарського і селянського руху, з другого боку) і «Дві тактики»[17] **Леніна** як стратегічний план марксистів, що відповідав поворотові. Поворот у сторону буржуазно-демократичної революції (**в цьому суть повороту**). Не буржуазно-ліберальна угода з царизмом під гегемонією кадетів, а буржуазно-демократична революція під гегемонією пролетаріату. (**В цьому суть стратегічного плану.**) Цей план виходив з того, що буржуазно-демократична революція в Росії дасть поштовх соціалістичному рухові на Заході, розв'яже там революцію і полегшить перехід Росії від революції буржуазної до революції соціалістичної (див. також протоколи III з'їзду партії, промови Леніна на з'їзді[18], а також аналіз поняття про диктатуру як на з'їзді, так і в брошурі «Перемога кадетів»[19]). **Обов'язкове врахування сил, що борються, внутрішніх і міжнародних, і взагалі аналіз економіки й політики поворотного періоду.** Лютнева революція завершила цей період здійсненням мінімум двох третин стратег. плану «Двох тактик».

2) **Поворот у лютому—березні 1917 р. у сторону революції радянської** (імперіалістична війна, розметавши самодержавні порядки, розкрила цілковиту неспроможність капіталізму, виявила пряму неминучість соціалістичного перевороту як єдиний вихід з кризи).

Різниця між «славною» **лютн.** революцією, вчиненою народом, буржуазією і англо-французьким капіталом (в міжнародному відношенні ніяких скільки-небудь серйозних змін ця революція, оскільки вона передала владу кадетам, не внесла в становище, бо вона була продовженням політики англо-французького капіталу) і революцією Жовтневою, яка перевернула все.

«Тези» Леніна, як стратегічний план, що відповідав новому поворотові. Диктатура пролетаріату як вихід. Цей план виходить з того, що **«почнемо соціалістичну революцію в Росії, скинемо свою власну буржуазію, розв'яжемо таким чином революцію на Заході, а потім західні товариші допоможуть нам довести до кінця свою революцію»**. Обов'язковий аналіз економіки і політики, внутрішньої і міжнародної, в цей поворотний період (період «двовладдя», коаліційні комбінації, корніловщина, як ознака смерті керенщини, заворушення в країнах Заходу на грунті невдоволення війною).

3) **Поворот у жовтні 1917 р.** (поворот не тільки в російській, але й у **світовій** історії), встановлення диктатури пролетаріату в Росії (жовтень — листопад — грудень 1917 р. і перша половина 1918 р.), **як прорив міжнародного соціального фронту проти світового імперіалізму, прорив, що встановлює поворот у сторону ліквідації капіталізму і встановлення соціалістичних порядків у світовому масштабі**, і як ера, що відкрила громадянську війну замість війни імперіалістичної (декрет про мир, декрет про землю, декрет про національності,

опублікування таємних договорів, програма будівничої роботи, промови **Леніна** на II з'їзді Рад[20], брошура **Леніна** «Завдання Радянської влади»[21], економічне будівництво).

Провести всебічний аналіз різниці між стратегією й тактикою комунізму не при владі, в опозиції, і стратегією й тактикою комунізму при владі.

Міжн. обстановка: триваюча війна двох імперіалістичних клік, як сприятлива умова (після укладення Брестського миру) існування і розвитку Радянської влади в Росії.

4) **Курс на воєнні дії проти інтервентів (літо 1918 р. по кінець 1920 р.)**, який почався після короткого періоду мирного будівництва, тобто після Брестського миру. Цей курс почався після Брестського миру, який відобразив воєнну слабість Радянської Росії і підкреслив необхідність створення в Росії Червоної Армії як основного оплоту Радянської революції. Виступ чехословаків, окупація військами Антанти Мурманська, Архангельська, Владивостока, Баку, оголошення Антантою війни Радянській Росії, — все це остаточно визначило **поворот від мирного будівництва, яке починалося, до воєнних операцій, до оборони вогнища світової революції від нападів з боку внутрішніх і зовнішніх ворогів.** (Промови **Леніна** про Брестський мир та ін.) Через те що соціальна революція змушує довго чекати і ми, особливо після окупації названих вище районів, яка не викликала серйозного протесту з боку пролетарів Заходу,

полишені на самих себе, — ми змушені укласти похабний Брестський мир, щоб, діставши перепочинок для побудови своєї власної Червоної Армії, відстояти своїми власними силами Радянську Республіку.

«Все для фронту, все для оборони республіки». Звідси створення Ради оборони і т. п. Це — воєнний період, який наклав відбиток на все внутрішнє і зовнішнє життя Росії.

5) **Курс на мирне будівництво з початку 1921 року** після розгрому Врангеля, мир з рядом буржуазних держав, договір з Англією та ін.

Війна закінчена, але через те що західні соціалісти поки ще не в силі допомогти нам для відбудови нашого господарства, то ми, будучи економічно оточені в промисловому відношенні більш розвиненими буржуазними державами, змушені піти на концесії, на договори торговельні з окремими буржуазними державами і концесійні з окремими капіталістичними групами, ми і в цій (господарській) галузі полищені на самих себе, ми змушені викручуватися. **Все для відбудови народного господарства.** (Див. відомі промови **Леніна** і брошури.) Перетворення Ради оборони в РПО.

6) Етапи розвитку партії до 1917 року:

а) **Згуртування основного ядра, особливо групи «Искра»** та ін. Боротьба з економізмом. Кредо[22].

б) **Сформування партійних кадрів** як основи майбутньої робітничої партії в загальноросійському масштабі (1895—1903). II з'їзд партії.

в) **Розгортання кадрів у робітничу партію** і поповнення її новими партійними мобілізованими

працівниками в ході пролетарського руху (1903—1904 рр.). III з'їзд партії.

г) **Боротьба меншовиків з партійними кадрами за розчинення останніх у безпартійну масу** («робітничий з'їзд») і боротьба більшовиків за збереження партійних кадрів як основи партійності. Лондонський з'їзд і поразка робітничо-з'їздівців.

д) **Ліквідатори і партійці.** Поразка ліквідаторів (1908—1910 рр.).

е) 1908—1916 рр. включно. **Період поєднання нелегальних і легальних форм** роботи і ріст партійних організацій в усіх сферах роботи.

7) Компартія як свого роду орден **мечоносців** всередині держави Радянської, який спрямовує органи останньої і одухотворяє їх діяльність.

Значення **старої гвардії** всередині цього могутнього ордену. **Поповнення старої гвардії** новими працівниками, що загартувалися за останні три—чотири роки.

Чи мав рацію Ленін, ведучи **непримиренну боротьбу з примиренцями?** Так, бо без цього партія була б розріджена і являла б собою не організм, а конгломерат різнорідних елементів, у партії не було б тієї внутрішньої спайки і згуртованості, тієї безприкладної дисципліни і небаченої гнучкості, без яких вона і керована нею Радянська влада не змогли б встояти проти світового імперіалізму. **«Партія зміцнюється тим, що очищає себе»**,— справедливо говорить Лассаль. Насамперед якість, а потім кількість.

8) Питання про потрібність чи непотрібність партії пролетаріату і про роль останньої. Партія — це

командний склад і штаб пролетаріату, який керує всіма формами боротьби пролетаріату в усіх без винятку галузях боротьби і об'єднує різнорідні форми боротьби в одно ціле. Говорити про непотрібність компартії — значить говорити про боротьбу пролетаріату без штабу, без керівного ядра, яке спеціально вивчає умови боротьби і виробляє методи боротьби, значить говорити, що без штабу краще воювати, ніж при штабі, а це безглуздо.

III

ПИТАННЯ

1) **Роль самодержавства до і після російсько-японської війни.** Російсько-японська війна розкрила всю гнилість і слабість російського самодержавства. Успішний загальний політичний страйк у жовтні 1905 року довів цю слабість до повної ясності (колос на глиняних ногах). Далі, 1905 р. розкрив не тільки слабість самодержавства, кволість ліберальної буржуазії і міць російського пролетаріату, але й спростував ходячу думку, яка мала раніше силу, про те, що російське самодержавство є жандармом Європи, що воно нібито **в силі бути** жандармом Європи. Факти показали, що російське самодержавство неспроможне справитися навіть із своїм робітничим класом без допомоги європейського капіталу. Поки робітничий клас Росії спав, а російське селянство не ворушилось, зберігаючи віру в царя-батюшку, російське самодержавство дійсно мало можливість бути жандармом Європи, але 1905 р. і насамперед постріли 9-го січня

1905 р. розбудили російський пролетаріат, а аграрний рух того ж року підірвав віру мужика в царя. Тепер центр ваги контрреволюції європейської переміщений від російських поміщиків до англо-французьких банкірів-імперіалістів. Німецькі с.-д., які намагалися виправдати свою зраду пролетаріату в 1914 р. посиланням на прогресивність війни з російським самодержавством, як з жандармом Європи, козиряли власне тінню минулого, козиряли, звичайно, фальшиво, — бо справжні жандарми Європи, які мають досить сил і засобів для того, щоб бути жандармами, сиділи не в Петрограді, а в Берліні, Парижі, Лондоні.

Тепер для всіх стало ясно, що Європа ввозить у Росію не тільки соціалізм, але й контрреволюцію у вигляді позик цареві і т. п., а Росія в Європу крім політичних емігрантів — революцію. (Росія в 1905 р. ввезла в Європу в усякому разі загальний страйк як засіб боротьби пролетаріату.)

2) Про **«дозрілість плоду».** Як визначити настання моменту революційних вибухів?

Коли можна сказати, що «плід дозрів», підготовчий період закінчений і можна почати дії?

— — а) Коли ллється і переливається через край революційний настрій мас, а наші **лозунги дії і директиви** відстають від руху мас (див. «За участь в Думі» **Леніна**, період перед жовтнем 1905 р.), коли ми з трудом і не завжди вдало стримуємо масу, наприклад, під час липневого виступу 1917 р. путіловців і кулеметників (див. також **Ленін** «Дитяча хвороба...» [23]);

— — б) Коли непевність і замішання, розклад і розпад у таборі противника дійшли до найвищої

точки, коли кількість перебіжчиків і відщепенців з табору противника росте не днями, а годинами, коли так звані нейтральні елементи, вся ця міська і сільська дрібнобуржуазна багатомільйонна маса починає явно відвертатися від противника (від самодержавства або буржуазії) і шукає союзу з пролетаріатом, коли завдяки всьому цьому ворожі апарати управління разом з апаратами придушення перестають діяти, паралізуються, стають непридатними і т. п., відкриваючи шлях для захватного права пролетаріату.

— — в) Коли обидва ці моменти (пункти а і б) збігаються в часі, що звичайно й буває в дійсності.

Дехто думає, що досить констатувати **об'єктивний** процес відмирання класу, який стоїть при владі, щоб почати атаку. Але це невірно. Треба, крім того, щоб були підготовлені і **суб'єктивні** умови, необхідні для успішності атак. Завдання стратегії і тактики в тому власне й полягає, щоб уміло без запізнювання підігнати роботу підготовки суб'єктивних умов атак під об'єктивні процеси відмирання влади пануючого класу.

3) **Вибір моменту.** Вибір моменту, оскільки момент удару дійсно вибирається партією, а не нав'язується подіями, передбачає для свого сприятливого розв'язання дві умови: а) «дозрілість плоду» і б) наявність якоїсь особливо визначної події, урядового акту або якогось стихійного виступу місцевого характеру, як **підходящого**, зрозумілого для широких мас **приводу** до відкриття удару, до початку удару. Недодержання цих двох умов може повести до того, що удар не тільки не стане вихідним пунктом наростаючих і чимраз сильніших загальних атак на

противника, не тільки не розвинеться в громовий нищівний удар (а в цьому, власне, й полягає смисл і призначення вдалого вибору моменту), а навпаки, може виродитися в сміховинний путч, який є угодний і вигідний урядові і взагалі противникові, для піднесення свого престижу, і може перетворитися в привід і вихідний пункт для розгрому партії або, в усякому разі, для її деморалізації. Напр., пропозиція однієї частини ЦК про арешт Демократич. наради[24], відкинута ЦК-том, як така, що не задовольняла (зовсім не задовольняла) другій вимозі (див. вище), була невдала з точки зору вибору моменту.

Взагалі треба остерігатися, щоб перший удар (вибір моменту) не перетворився в путч, для чого необхідно строго додержувати двох зазначених вище умов.

4) **«Проба сил»**. Іноді партія, провівши підготовчу роботу до рішучих виступів і, нагромадивши, як їй здається, достатню кількість резервів, вважає доцільним зробити пробний виступ, випробувати сили противника, перевірити бойову готовність своїх сил, причому така проба сил або проводиться партією свідомо, за власним вибором (демонстрація, що передбачалася 10-го червня 1917 р. і була відмінена потім і замінена демонстрацією 18-го червня п. р.), або нав'язується обстановкою, передчасним виступом противної сторони і взагалі якимсь непередбаченим явищем (корніловський виступ у серпні 1917 р. і у відповідь контрвиступ компартії, який став прекрасною пробою сил). «Пробу сил» не можна вважати звичайною демонстрацією, подібною до травневої,

тому проба сил не може бути кваліфікована як звичайний **підрахунок сил**, вона своєю питомою вагою і можливими результатами безперечно більша, ніж звичайна демонстрація, хоча й менша, ніж повстання, вона — щось середнє між демонстрацією і повстанням або загальним страйком. При сприятливих умовах вона може розвинутися в перший удар (вибір моменту), в повстання (виступ нашої партії в кінці жовтня), а при умовах несприятливих вона може поставити партію перед загрозою прямого розгрому (демонстрація 3—4 липня 1917 р.). Тому найдоцільніше робити пробу сил, коли «плід дозрів», коли табір противника досить деморалізований, коли партія нагромадила деяку кількість резервів, коротше: коли партія готова до наступу, коли партія не боїться того, що проба сил, можливо, внаслідок обстановки перетвориться в перший удар, а потім і в загальний наступ на противника. Роблячи пробу сил, партія повинна бути готова до всього.

5) **«Підрахунок сил».** Підрахунок сил є звичайна демонстрація, яка може бути проведена майже в усякій обстановці (наприклад, травнева демонстрація із страйком або без нього). Якщо підрахунок сил провадиться не в обстановці передодня прямого вибуху, а в більш-менш «мирний» час, то він може скінчитися щонайбільше сутичкою з поліцейськими представниками влади або з деякими військовими частинами без особливих втрат як для партії, так і для противника. Якщо ж він провадиться в розпеченій атмосфері близьких вибухів, то він може втягти партію в передчасну рішучу сутичку з противником, причому якщо партія ще слаба і не готова для

таких сутичок, противник може з успіхом використати такий «підрахунок сил» і розгромити сили пролетаріату (звідси неодноразові заклики партії у вересні 1917 р. «не піддаватися провокації»). Через це із застосуванням методу підрахунку сил в атмосфері вже дозрілої революційної кризи треба бути дуже обережним, пам'ятаючи, що при слабості партії він може бути перетворений противником у знаряддя для розгрому пролетаріату або в усякому разі для серйозного ослаблення його. І навпаки, в разі бойової готовності партії, при явній деморалізації в рядах противника не слід пропускати нагоди для того, щоб, почавши з «підрахунку сил», перейти до «проби сил» (припускаючи, що умови для цього сприятливі — «дозрілість плоду» та ін.) і потім розпочати загальний штурм.

6) **Тактика наступу** (тактика визвольних воєн, коли влада вже взята пролетаріатом).

7) **Тактика відступу в порядку.** Як уміло відступати вглиб при явній перевазі сил противника для того, щоб врятувати коли не більшість армії, то принаймні кадри її (див. **Ленін** «Дитяча хвороба...»). Як ми останніми відступаємо, наприклад, при бойкоті думи Вітте — Дубасова. Різниця між тактикою відступу і «тактикою» втечі (порівн. меншовиків).

8) **Тактика оборони,** як необхідний засіб для збереження кадрів і нагромадження сил у чеканні прийдешніх боїв. Вона зобов'язує партію зайняти позиції на всіх без винятку поприщах боротьби, привести до належного вигляду всі роди зброї, тобто всі форми організації, не нехтуючи абсолютно жодною з них, навіть на вигляд найнезначнішою, бо нікому наперед

не відомо яке саме поприще стане першою ареною боїв і яка саме форма руху чи форма організації стане вихідним пунктом і відчутною зброєю в руках пролетаріату при початку рішучих боїв. Інакше кажучи: в чеканні рішучих боїв у період оборони й нагромадження сил партія повинна підкувати себе на всі чотири ноги. **В чеканні** боїв... Але це не значить, що партія повинна вичікувати, склавши руки, перетворюючись у безплідного споглядача, вироджуючись з партії революції (якщо вона в опозиції) в партію вичікування, — ні, вона в такий період повинна уникати боїв, не приймати їх, **якщо вона** ще не встигла нагромадити потрібну кількість сил, або якщо обстановка не сприятлива для неї, але ***не повинна пропускати жодної нагоди***, *звичайно*, ***при*** сприятливих умовах, — для того, щоб нав'язати противникові бій, коли це йому невигідно, тримати противника в постійному напруженні, крок за кроком розладжувати і деморалізувати його сили, крок за кроком гартувати сили пролетаріату в боях, що зачіпають його повсякденні інтереси, і множити тим самим свої власні сили.

Тільки в такому разі оборона може бути дійсно **активною** обороною, а партія зуміє зберегти за собою всі ознаки справжньої **партії дії**, а не партії споглядального вичікування, тільки в такому разі партія не прогавить, не проглядить моменту рішучих виступів, не буде захоплена зненацька подіями. Випадок з Каутським і компанією, що прогляділи момент настання пролетарської революції на Заході через їх тактику «мудрого», споглядального вичікування і ще більш «мудру» пасивність, є прямою

пересторогою. Або ще: випадок з меншовиками і с. р., що прогавили владу через свою тактику безконечного вичікування в питаннях про мир і землю, також має бути пересторогою. З другого боку, ясно також, що не можна зловживати тактикою активної оборони, тактикою дії (акції), бо в такому разі є небезпека перетворити тактику революційних дій компартії в тактику «революційної» гімнастики, тобто в таку тактику, яка веде не до нагромадження сил пролетаріату і до посилення його бойової готовності, отже, не до прискорення революції, а до розпорошення сил пролетаріату, до ослаблення його бойової готовності і, виходить, до уповільнення справи революції.

9) **Загальні основи комуністичної стратегії і тактики.** Таких основ три:

а) прийняття за основу здобутого теорією марксизму і підтвердженого революційною практикою висновку про те, що в капіталістичних державах пролетаріат є єдиним до кінця революційним класом, заінтересованим у повному визволенні людства від капіталізму і покликаним з огляду на це бути вождем всіх пригноблених і експлуатованих мас у боротьбі за повалення капіталізму, через що слід спрямувати всю роботу в сторону забезпечення диктатури пролетаріату.

б) Прийняття за основу того здобутого теорією марксизму і підтвердженого революційною практикою висновку, що **стратегія і тактика комуністичної партії будь-якої країни** можуть бути правильними лише в тому разі, коли вони не замикаються в коло інтересів «своєї» країни, «своєї» вітчизни, «свого»

пролетаріату,— а навпаки, враховуючи умови й обстановку своєї країни, ставлять на чільне місце інтереси міжнародного пролетаріату, інтереси революції в інших країнах, тобто коли вони по суті, по духу своєму є інтернаціоналістичними, коли вони проводять «максимум здійсненного в одній (своїй) країні **для** розвитку, підтримки, пробудження революції **в усіх країнах»** (див. «Пролет. рев. і ренегат Каутський»[25] **Леніна**).

в) Прийняття за вихідний пункт заперечення всякого доктринерства (правого і лівого) при зміні стратегії і тактики, при виробленні нових стратегічних планів і тактичних ліній (Каутський, Аксельрод, Богданов, Бухарін), заперечення споглядального методу та методу цитат і історичних паралелей, надуманих планів і безживних формул (Аксельрод, Плеханов), визнання того, що треба не «лежати», а стояти на точці зору марксизму, не «пояснювати тільки світ», але «перебудувати» його, не «споглядати задню пролетаріату» і не плентатися в хвості за подіями, а керувати пролетаріатом і бути свідомим виразом несвідомого процесу (див. «Стихійність і свідомість»[26] **Леніна** і відоме місце з «Комуністичного маніфесту»[27] **Маркса** про те, що комуністи становлять найбільш далекоглядну частину пролетаріату, яка йде вперед).

Кожну з цих основ ілюструвати фактами з досвіду ревруху в Росії і на Заході, **особливо другу основу і третю.**

10) **Завдання:**

а) **Завоювати на сторону комунізму авангард пролетаріату** (тобто згуртувати кадри, створити компар-

тію, виробити програму, основи тактики). Пропаганда як основна форма роботи.

б) **Завоювати на сторону авангарду широкі маси робітників і взагалі трудящих** (підведення мас на бойові позиції). Основна форма роботи — практичні дії мас, як прелюдія до рішучих боїв.

11) **Правила:**

а) **Оволодіти без винятку всіма формами організації пролетаріату і всіма формами** (поприщами) **руху, боротьби.** (Форми руху: парламентські і позапарламентські, легальні і нелегальні.)

б) **Навчитися пристосуватися до швидкої зміни одних форм руху іншими,** або до доповнення одних форм іншими, навчитися **поєднання** легальних форм з нелегальними, парламентських з позапарламентськими (приклад: швидкий перехід беків у липні 1917 р. від легальних форм до нелегальних, поєднання позапарламентського руху в ленські дні з діями в Думі).

12) **Стратегія і тактика компартії до і після взяття влади.** Чотири особливості.

а) **Найважливіше** в обстановці, що створилася після Жовтневого перевороту в Європі взагалі і в Росії зокрема — це **прорив міжнародного соціального фронту** (в результаті перемоги над російською буржуазією) **в районі** Росії, здійснений пролетаріатом Росії (**розрив** з імперіалізмом, **опублікування** таємних договорів, замість війни імперіалістичної війна громадянська, заклик до солдатів брататися, заклик до робітників повстати проти своїх урядів). Цей прорив відкрив **поворот у світовій історії,** поставивши під безпосередню загрозу цілість всієї будови

міжнародного імперіалізму, кардинально змінивши співвідношення сил, що борються, на Заході на користь робітничого класу Європи. А це значить, що російський пролетаріат і його партія перетворилися з сили **національної** в силу **міжнародну,** причому старе завдання повалення своєї національної буржуазії змінилося новим завданням повалення буржуазії міжнародної, і оскільки міжнародна буржуазія, відчувши смертельну небезпеку, поставила собі черговим завданням **ліквідацію російського прориву,** зосередивши свої вільні сили (резерви) проти Радянської Росії, остання не могла в свою чергу не зосередити всіх своїх сил для оборони, змушена була прийняти на себе головний удар міжнародної буржуазії. Все це значно полегшило боротьбу західних пролетарів проти своєї буржуазії і подесятерило симпатії останніх до російського пролетаріату, як **передового бійця міжнародного пролетаріату.**

Здійснення завдання повалення буржуазії в одній країні привело, таким чином, до нового завдання боротьби в міжнародному масштабі, боротьби на іншій площині, боротьби пролетарської держави проти ворожих їй капіталістичних держав, причому російський пролетаріат, який був досі одним з загонів міжнародного пролетаріату, перетворився віднині в передовий загін, в авангард міжнародного пролетаріату.

Таким чином завдання розв'язування революції на Заході для того, щоб полегшити собі, тобто Росії, доведення до кінця своєї революції, з побажання перетворилося в чисто практичне завдання дня. Цей переворот у відносинах (особливо в міжнародних),

вчинений Жовтнем, **цілком** завдячує Жовтневі. Лютнева революція навіть не зачепила міжнародних відносин.

б) **Друга важлива риса** в обстановці, що створилася в Росії після Жовтня, — це зміна становища як пролетаріату, так і його партії всередині Росії. Раніше, до Жовтня, головну турботу пролетаріату становила організація всіх бойових сил для повалення буржуазії, тобто характер завдання був переважно критичний і руйнницький. Тепер, після Жовтня, коли не стало вже буржуазії при владі, а держава зробилась пролетарською, старе завдання відпало, поступившись місцем перед **новим завданням по організації всіх трудящих** Росії (селянство, ремісники, кустарі, інтелігенція, відсталі народності, які входять до складу РСФРР) **для будівництва нової Радянської Росії**, її господарських і військових апаратів, з одного боку, і для придушення опору поваленої, але ще не добитої буржуазії, з другого боку *.

в) Відповідно до зміни становища пролетаріату всередині Росії й відповідно до нового завдання **змінилась і політика пролетаріату щодо буржуазних і дрібнобуржуазних груп** та верств населення Росії. Раніше пролетаріат (напередодні повалення буржуазії) відкидав окремі угоди з буржуазними групами, бо така політика вела до зміцнення буржуазії, що стояла при владі; тепер, навпаки, пролетаріат — за окремі угоди, бо вони зміцнюють його владу,

* Відповідно до цього відпали деякі старі форми руху, як-от страйки, повстання та ін., і змінилися, відповідно до цього, характер і форми (функції) організації робітничого класу (партія, ради, спілки, кооперативи, культосвітзаклади).

розкладають буржуазію, полегшують приручення пролетаріатом окремих її груп, полегшують їх асиміляцію. Різниця між **«реформізмом» і політикою окремих угод** (перший обов'язково відкидає метод революційних дій, друга ні, а в тому разі, якщо застосовується революціонерами, виходить з революційного методу, перший обсягом вужчий, друга — ширша. (Див. про «реформізм» і «політику угод».)

г) Відповідно до колосального зростання сили й засобів пролетаріату і компартії **посилився розмах стратегічної роботи компартії.** Раніше стратегія компартії обмежувалась складанням стратегічного плану, маневруванням між різними формами руху і організацій пролетаріату, а також між різними вимогами руху (лозунги), висуванням одних, зміною інших, застосуванням скудних резервів у вигляді суперечностей між різними класами, причому рамки і можливість використання цих резервів були завжди, як правило, обмежені вузькими межами через слабість партії; тепер, після Жовтня, по-перше, **збільшились резерви** (суперечності між соціальними групами в Росії, суперечності між класами і національностями у навколишніх державах, суперечності між навколишніми державами, ростуща соціалістична революція на Заході, ростущий революційний рух на Сході і взагалі в колоніях і т. д.), по-друге, **умножились засоби і можливості маневрування** (старі засоби доповнились новими у вигляді, наприклад, дипломатичної роботи, налагоджування реальніших зв'язків як з західним соціалістичним рухом, так і з східним революційним рухом), по-третє, **з'явились нові, ширші можливості використання резервів** з огляду на

умноження сили й засобів пролетаріату, який став у Росії пануючою **політичною силою**, має свої збройні сили, а в міжнародному світі — авангардом всесвітнього революційного руху.

13) **Окремо:** а) питання про **темп** руху і його роль при визначенні стратегії і тактики, б) питання про **реформізм**, про політику **угод** та їх **взаємовідношення**.

14) **«Реформізм»** («угодовство»), **«політика угод»** і **«окремі угоди» — три речі різні** (про кожну з них написати окремо). **Угоди** меків неприйнятні, тому що вони виходять з **реформізму**, тобто з **заперечення революційних дій**, тоді як **угоди** беків виходять з потреб революційних дій. Саме тому у меків угоди перетворюються в систему, в **політику угод**, тоді як беки лише за окремі, конкретні угоди, не роблячи з них особливу політику угод.

15) **Три періоди в розвитку компартії Росії:**

а) **період формування авангарду (тобто партії) пролетаріату, період згуртування кадрів партійних** (в цей період партія **слаба**, має програму, загальні основи тактики, але як партія масових дій — **слаба**);

б) **період революційної масової боротьби** під проводом компартії. В цей період партія з **організації масової агітації** перетворюється в організацію масових дій, період **підготовчий** змінюється періодом **революційних дій**;

в) **період після взяття влади, після перетворення компартії в урядову партію.**

16) Політична **сила російської пролетарської революції** полягає в тому, що аграрна революція селянства (повалення феодалізму) сталася там **під проводом пролетаріату** (а не буржуазії), що

через це буржуазно-демократична революція стала прологом революції пролетарської, що **зв'язок** трудових елементів селянства з пролетаріатом **і підтримка** перших останнім були не тільки забезпечені політично, але й закріплені організаційно в Радах, що створило пролетаріатові співчуття величезної більшості населення (саме тому **не біда**, якщо сам пролетаріат не становить більшості в країні).

Слабість пролетарських революцій в Європі (континент) полягає в тому, що там немає у пролетаріату ні **цього** зв'язку, ні **цієї** підтримки з боку села, **там визволення** селянства від феодалізму сталося під проводом буржуазії (а не пролетаріату, який був тоді слабий), що при байдужому ставленні соц.-демократії до інтересів села надовго забезпечило буржуазії співчуття більшості селян*.

1921 рік, липень.

Друкується вперше.

* Цей начерк плану брошури був використаний автором для брошури «Про основи ленінізму», яка була випущена в світ в 1924 році й увійшла до складу 6 тома Творів Й. В. Сталіна. Перша частина начерку плану була використана для статті «До питання про стратегію і тактику російських комуністів», що опублікована в 1923 році й увійшла до складу 5 тома Творів Й. В. Сталіна, а деякі його тези були використані автором для статті «Партія до і після взяття влади», що опублікована в серпні 1921 року й увійшла до складу 5 тома Творів Й. В. Сталіна. *Ред.*

ПРО ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ КОМУНІЗМУ В ГРУЗІЇ І ЗАКАВКАЗЗІ

Доповідь загальним зборам тифліської організації комуністичної партії Грузії[23]

6 липня 1921 р.

Товариші! Мені доручено комітетом вашої організації подати вам доповідь про чергові завдання комунізму в Грузії.

Чергові завдання комунізму—це питання тактики. Але для того, щоб визначити тактику партії, притому партії урядової, треба насамперед врахувати загальну обстановку, яка оточує партію і на яку їй не можна не зважати. Яка ж ця обстановка?

Навряд чи треба доводити, що з початком громадянської війни світ розколовся на два протилежні табори, табір імперіалізму на чолі з Антантою і табір соціалізму на чолі з Радянською Росією, що в першому таборі перебувають всі і всякі капіталістичні, «демократичні» і меншовицькі держави, і в другому — радянські держави, в тому числі й Грузія. Основна риса обстановки, яка оточує нині радянські країни, полягає в тому, що період збройної боротьби між зазначеними вище двома таборами закінчився більш-менш тривалим перемир'ям між ними, що період війни змінився періодом мирного господарського будівництва радянських республік.

Раніше, в період, так би мовити, военний, радянські республіки діяли під загальним лозунгом «все для війни», бо радянські республіки являли собою обложений табір, блокований імперіалістичними державами. Тоді, в той період, вся енергія комуністичної партії йшла на те, щоб кинути всі живі сили на будування Червоної Армії, на посилення фронту для збройної боротьби з імперіалізмом. Нічого й говорити, що в цей період партія не могла зосередити свою увагу на господарському будівництві. Можна сказати без перебільшення, що економіка радянських країн обмежувалась у цей період розвитком военної індустрії і підтримуванням, з гріхом пополам, деяких галузей народного господарства, зв'язаних, знов-таки, з війною. Цим, власне, і пояснюється та господарська розруха, яку дістали ми у спадщину від военного періоду радянських держав.

Нині, коли ми вступили в новий період господарського будівництва, коли ми від війни перейшли на мирну роботу, старий лозунг «все для війни» зміняється, природно, новим лозунгом «все для народного господарства». Цей новий період зобов'язує комуністів кинути всі сили на господарський фронт, у промисловість, сільське господарство, продовольчу справу, в кооперацію, в транспортну справу і т. д. Бо без цього немає можливості побороти господарську розруху.

Якщо военний період дав нам тип комуністів військових, постачальників, формувальників, операторів і т. д., то комуністична партія повинна подбати про те, щоб у новий період, період господарського будівництва, залучаючи широкі маси до

справи господарського відродження, виробити новий тип комуніста-господарника — працівників по промисловості, по сільському господарству, по транспорту, по кооперації і т. д.

Але, розвиваючи господарсько-будівничу роботу, комуністи не можуть не зважати на дві дуже важливі умови, які лишилися в спадщину від минулого. Ці умови: по-перше, наявність навколо радянських країн високорозвинених у промисловому відношенні буржуазних держав і, по-друге, наявність численної селянської дрібної буржуазії всередині радянських держав.

Справа в тому, що волею історії Радянська влада перемогла не в країнах більш розвинених, а в країнах порівняно менш розвинених у капіталістичному відношенні. Історія показала, що в таких країнах, як Росія з молодим, порівняно, капіталізмом, сильним, концентрованим пролетаріатом і з слабою національною буржуазією, багато легше повалити буржуазію, ніж у класичних країнах капіталізму, як-от Німеччина, Англія і Франція, де капіталізм існує кілька століть, а буржуазія встигла перетворитися в дуже серйозну керівну силу всього суспільного життя.

Коли утвердиться диктатура пролетаріату і в таких країнах, як Німеччина і Англія, безперечно, там легше буде продовжити і довести до кінця соціалістичну революцію, тобто легше буде організувати там соціалістичне господарство, бо там промисловість розвинена більше, техніка багатша, а пролетаріат порівняно численніший, ніж у нинішніх радянських країнах. Але поки що ми стоїмо перед фактом,

з одного боку, диктатури пролетаріату в країнах з менш розвиненою промисловістю при наявності численного класу дрібних товаровиробників (селян) і, з другого боку, диктатури буржуазії в країнах з більш розвиненою промисловістю і численним класом пролетаріату. Ігнорувати цей факт було б нерозумно, легковажно.

Оскільки радянські країни багаті на джерела сировини і палива, а промислово розвинені буржуазні країни відчувають недостачу їх, безперечно, що окремі капіталістичні групи з буржуазних держав заінтересовані в тому, щоб вступити в угоду з радянськими державами з метою використання джерел сировини і палива на певних умовах. З другого боку оскільки клас дрібних виробників всередині радянських держав (селянство) потребує продуктів індустрії (мануфактура, сільськогосподарські машини), безперечно, що він також заінтересований в угоді з пролетарською владою своєї країни, щоб дістати такі продукти в порядку товарообміну (в обмін на сільськогосподарські продукти).

З свого боку Радянська влада також заінтересована вступити в тимчасову угоду як з окремими капіталістичними групами чужих країн, так і з класом дрібних товаровиробників своєї власної країни, бо така угода безперечно прискорить і полегшить справу відбудови зруйнованих війною продуктивних сил і здійснення електрифікації, цієї технічно-промислової бази майбутнього соціалістичного господарства.

Ці обставини диктують комуністам радянських держав політику тимчасових угод як з окремими

капіталістичними групами Заходу (в інтересах використання їх капіталів і технічних сил), так і з дрібною буржуазією своєї власної країни (для одержання необхідної сировини і продуктів продовольства).

Дехто може зауважити, що ця тактика угод з буржуазією тхне меншовизмом, бо меншовики у своїх діях практикують тактику угод з буржуазією. Але це невірно. Між тактикою угоди з окремими буржуазними групами, що її пропонують нині комуністи, і меншовицькою тактикою угоди з буржуазією лежить ціла прірва. Меншовики звичайно пропонують угоду з буржуазією, коли при владі стоять капіталісти, коли капіталісти, які стоять при владі, з метою зміцнення своєї влади і розбещення пролетаріату, не від того, щоб дати згори окремим групам пролетаріату деякі «реформи», поступочки. Така угода шкідлива для пролетаріату і вигідна для буржуазії, бо вона не ослабляє, а зміцнює владу буржуазії, породжує серед пролетаріату незгоду, розколює його. Саме тому більшовики завжди стояли і стоятимуть проти меншовицької тактики угоди з буржуазією, яка стоїть при владі. Саме тому більшовики розглядають меншовиків як провідників буржуазного впливу на пролетаріат.

Тактика ж угод, пропонована більшовиками, на протилежність тактиці меншовиків, має зовсім інший характер, бо вона передбачає зовсім іншу обстановку, за якої при владі стоїть не буржуазія, а пролетаріат, причому угода окремих буржуазних груп з пролетарською владою неминуче повинна повести до зміцнення пролетарської влади, з одного боку, до розкладу буржуазії і до приручення окремих її

груп, з другого боку. Необхідно тільки, щоб пролетаріат міцно тримав у руках завойовану ним владу і вміло використовував засоби й знання цих буржуазних груп для господарського відродження країни.

Ви бачите, що ця тактика як небо від землі далека від тактики меншовиків.

Отже, кинути всі живі сили на господарський фронт, використовуючи при цьому в порядку угод окремі буржуазні групи, їх засоби, їх знання, їх організаційні навики в інтересах господарського відродження країни, — таке є перше чергове завдання комуністів у радянських країнах, в тому числі і комуністів Грузії, диктоване загальною обстановкою.

Але врахування загальної обстановки ще недосить для визначення тактики окремих радянських країн, в даному разі Радянської Грузії. Для того щоб визначити тактику комуністів кожної окремої радянської країни, необхідно ще врахувати часткові, конкретні умови існування цих країн. Які ж є часткові, конкретні умови існування Радянської Грузії, в яких доводиться діяти комуністичній партії Грузії?

Можна з безперечністю встановити деякі факти, що характеризують ці умови.

По-перше, безперечно, що цілком ізольоване існування Радянської Грузії, як і всякої іншої радянської країни, з огляду на безумовно вороже ставлення до радянських країн з боку капіталістичних держав, — немислиме як з точки зору воєнної, так і з точки зору господарського розвитку. Взаємна підтримка радянських держав як воєнна, так і господарська, є умовою, без якої немислимий розвиток цих держав.

По-друге, ясно, що Грузія, яка відчуває недостачу продовольчих продуктів, потребує, не може обійтись без російського хліба.

По-третє, Грузія, яка не має рідкого палива, очевидно, потребує для підтримання транспорту і промисловості нафтових продуктів Азербайджану, не може обійтись без них.

По-четверте, так само безперечно, що Грузія, яка відчуває недостачу експортних фондів, потребує допомоги з боку Росії золотом для покриття дефіциту в товарному бюджеті.

Нарешті, не можна не зважати на своєрідні умови національного складу населення Грузії, в силу яких значний процент цього населення становлять вірмени, а в Тифлісі, у столиці Грузії, навіть близько половини всього населення, що, безперечно, зобов'язує Грузію при будь-якій формі управління взагалі, а при радянському режимі особливо, зберегти як з вірменами в Грузії, так і з Вірменією безумовний мир і братерське співробітництво.

Навряд чи треба доводити, що ці і багато подібних конкретних умов зобов'язують Радянську Грузію, так само як Радянську Вірменію і Азербайджан, встановити між собою якусь єдність господарської діяльності, якесь об'єднання господарських зусиль по лінії, скажімо, посилення транспорту, спільного виступу на зовнішніх ринках, постановки меліоративних робіт (зрошування, дренаж) і т. п. Я вже не говорю про необхідність взаємної підтримки і зв'язку як між закавказькими незалежними радянськими республіками, так і цих республік з Радянською Росією, в разі необхідності оборони від

зовнішніх нападів. Все це ясно і незаперечно. І якщо я все ж заговорив про ці шаблонні істини, то це тому, що існують деякі умови, створені за останні два—три роки, які перешкоджають такому об'єднанню, загрожують підірвати спроби до такого об'єднання. Я говорю про націоналізм — грузинський, вірменський, азербайджанський — який страшенно посилився за останні роки в республіках Закавказзя і гальмує справу об'єднання.

Я пам'ятаю роки 1905—1917, коли серед робітників і взагалі трудящих національностей Закавказзя спостерігалась повна братерська солідарність, коли узи братерства зв'язували вірменських, грузинських, азербайджанських і руських робітників в одну соціалістичну сім'ю. Тепер, по приїзді в Тифліс, я був вражений тим, що між робітниками національностей Закавказзя немає колишньої солідарності. Серед робітників і селян розвинувся націоналізм, посилилось почуття недовір'я до своїх іконаціональних товаришів: антивірменського, антитатарського, антигрузинського, антируського і всякого іншого націоналізму тепер хоч одбавляй. Старі узи братерського довір'я порвані, або, принаймні, дуже ослабли. Очевидно, три роки існування націоналістичних урядів у Грузії (меншовики), в Азербайджані (мусаватисти[29]), у Вірменії (дашнаки[30]) не пройшли марно. Ці націоналістичні уряди, ведучи свою націоналістичну політику, працюючи серед трудящих в дусі агресивного націоналізму, допрацювалися, нарешті, до того, що кожна з цих маленьких країн була оточена кільцем ворожої націоналістичної атмосфери, яке позбавило Грузію і Вірменію російського хліба і азербайджанської

нафти, а Азербайджан і Росію — товарів, що йдуть через Батум. Я вже не говорю про збройні сутички (грузино-вірменська війна) і різню (вірмено-татарська), як природні результати націоналістичної політики. Недивно, що в цій отруйній націоналістичній обстановці старі інтернаціональні узи порвались, а свідомість робітників була отруєна отрутою націоналізму. І оскільки пережитки цього націоналізму ще не вижиті серед робітників, ця обставина (націоналізм) є величезною перешкодою справі об'єднання господарських (і воєнних) зусиль закавказьких радянських республік. Ну, а я вже говорив, що без такого об'єднання немислиме господарське процвітання закавказьких радянських республік, особливо Радянської Грузії. Тому черговим завданням комуністів Грузії є нещадна боротьба з націоналізмом, відновлення старих братерських інтернаціональних уз, які існували до появи націоналістичного меншовицького уряду, і створення, таким чином, здорової атмосфери взаємного довір'я, необхідної для об'єднання господарських зусиль закавказьких радянських республік і для господарського відродження Грузії.

Це не значить, звичайно, що не повинно бути більше незалежної Грузії або незалежного Азербайджану та ін. Циркулюючий серед деяких товаришів проект відновлення старих губерній (Тифліська, Бакинська, Еріванська) з єдиним закавказьким урядом на чолі є на мій погляд утопією, притому утопією реакційною, бо такий проект, безперечно, виходить з бажання повернути назад колесо історії. Відновити старі губернії і ліквідувати національні уряди в Грузії,

в Азербайджані, у Вірменії — однаково, що відновити поміщицьку власність на землю і ліквідувати завоювання революції. Це не має нічого спільного з комунізмом. Саме для того, щоб розвіяти атмосферу взаємного недовір'я і відновити узи братерства між робітниками національностей Закавказзя і Росії — саме для цього необхідно зберегти незалежність як Грузії, так і Азербайджану та Вірменії. Це не виключає, а, навпаки, передбачає необхідність взаємної господарської та іншої підтримки, так само як і необхідність об'єднання господарських зусиль незалежних радянських республік на началах добровільної угоди, на началах конвенції.

За одержаними мною відомостями, у Москві вирішили цими днями подати Грузії, Вірменії і Азербайджанові маленьку підтримку у вигляді $6^1/_2$ мільйонів карбованців позики золотом. Крім того, я довідався, що Грузія і Вірменія одержують, виявляється, нафтові продукти з Азербайджану безплатно — випадок, немислимий в житті буржуазних держав, хоч би й зв'язаних пресловутою «сердечною угодою» (Entente cordiale [31]). Навряд чи треба доводити, що ці і подібні їм акти не ослабляють, а зміцнюють незалежність цих держав.

Отже, ліквідувати націоналістичні пережитки, витравити їх розпеченим залізом і створити здорову атмосферу взаємного довір'я серед трудящих національностей Закавказзя для того, щоб полегшити і прискорити справу об'єднання господарських зусиль закавказьких радянських республік (без чого немислиме господарське відродження Радянської Грузії) при збереженні незалежності Радянської Грузії, —

таке є друге чергове завдання комуністів Грузії, диктоване конкретними умовами існування цієї країни.

Нарешті, третє чергове завдання, так само важливе і так само необхідне, — це зберегти чистоту, стійкість і гнучкість комуністичної партії Грузії.

Товариші! Ви повинні пам'ятати, що наша партія є партією урядовою, що до неї вступають нерідко цілими групами або намагаються вступити ненадійні, чужі пролетарському духові, кар'єристські елементи, які вносять туди дух розкладу і косності. Кровним завданням комуністів є турбота про те, щоб уберегти партію від таких елементів. Треба раз назавжди запам'ятати, що сила і питома вага партії, особливо комуністичної партії, залежать не стільки від кількості членів, скільки від їх якості, від їх стійкості і відданості справі пролетаріату. Російська комуністична партія має всього лише 700 тисяч членів. Можу запевнити вас, товариші, що вона могла б довести кількість своїх членів до 7 мільйонів, якби вона цього хотіла і якби вона не знала, що 700 тисяч стійких комуністів являють собою більш серйозну силу, ніж 7 мільйонів нікому не потрібних і ні до чого не здатних попутників. Якщо Росія встояла перед натиском світового імперіалізму, якщо вона здобула на зовнішніх фронтах ряд найсерйозніших успіхів, якщо вона на протязі двох — трьох років розвинула з себе силу, яка потрясає основи світового імперіалізму, то цим вона завдячує, між іншим, тій згуртованій, загартованій у боях і викуваній з твердої сталі комуністичній партії, яка ніколи не ганялась за кількістю своїх членів і першою своєю турботою вважала поліпшення їх

якісного складу. Лассаль мав рацію, говорячи, що партія зміцнюється тим, що вона очищає себе від скверни. З другого боку, безперечно, що, коли, наприклад, найбільша з соціал-демократичних партій світу, німецька соціал-демократія, виявилась під час імперіалістичної війни іграшкою в руках імперіалізму, а після війни рухнула в прірву, як колос на глиняних ногах, — то це тому, що вона захоплювалась цілі роки розширенням своїх організацій за рахунок всякої дрібнобуржуазної погані, яка й убила в ній дух живий.

Отже, зберегти стійкість і чистоту своєї партії, не гнатися за кількістю членів партії, систематично поліпшувати якісний склад партії, охороняти партію від напливу інтелігентськи-міщанських націоналістичних елементів, — таке є третє і останнє чергове завдання комуністичної партії Грузії.

Я кінчаю, товариші, свою доповідь. Переходжу до висновків:

1) Розвинути всебічну господарсько-будівничу роботу, віддаючи цій роботі всі свої сили і використовуючи при цьому сили і засоби як капіталістичних груп Заходу, так і дрібнобуржуазних груп своєї власної країни.

2) Роздавити гідру націоналізму і створити здорову атмосферу інтернаціоналізму для полегшення справи об'єднання господарських зусиль радянських республік Закавказзя при збереженні незалежності цих республік.

3) Уберегти партію від напливу міщанських елементів і зберегти її стійкість, гнучкість, систематично поліпшуючи її якісний склад.

Такі є три основні чергові завдання комуністичної партії Грузії.

Тільки при виконанні цих завдань зуміє комуністична партія Грузії вдержати кермо у своїх руках і перемогти господарську розруху. (Оплески.)

«Правда Грузии» (Тифліс)
№ 108, 13 липня 1921 р.

ПАРТІЯ ДО І ПІСЛЯ ВЗЯТТЯ ВЛАДИ

Три періоди треба відзначити в розвитку нашої партії.

Перший період — це період **формування, створення** нашої партії. Охоплює він проміжок часу, приблизно, від заснування «Искры»[32] до III з'їзду партії включно (кінець 1900 р. — початок 1905 р.).

В цей період партія, як рушійна сила, слаба. *Слабість її пояснюється не тільки її молодістю, але й молодістю робітничого руху в цілому* і відсутністю або слабим розвитком, особливо в початкові стадії цього періоду, революційної обстановки, революційного руху (селяни мовчать або не йдуть далі глухого ремства; робітники знають лише частковий економічний або загальноміський політичний страйк; форми руху мають *підпільний* або напівлегальний характер; форми організації робітничого класу — також, переважно, підпільний характер).

Стратегія партії, — оскільки стратегія передбачає наявність резервів і можливість маневрування ними,— через необхідність вузька, не багата. Партія обмежується наміченням стратегічного плану руху, тобто

наміченням того шляху, яким має піти рух, а резерви партії — суперечності в таборі противників як усередині Росії, так і поза нею, — лишаються через слабість партії невикористаними, або майже невикористаними.

Тактика партії, оскільки тактика передбачає використання всіх і всяких форм руху, форм організації пролетаріату, їх комбінування, взаємне доповнення і т. д. в інтересах завоювання мас і забезпечення стратегічного успіху, — також, через необхідність, вузька, позбавлена розмаху.

Центром уваги і турбот партії в цей період є сама партія, її існування, її збереження. Партія розглядається в цей момент, як якась самодовліюча сила. Воно й зрозуміло: шалені атаки царизму на партію, як і спроби меншовиків висадити в повітря партію зсередини і замінити кадри партії безформеним, безпартійним утворенням (пригадайте кампанію меншовиків про робітничий з'їзд, почату в зв'язку з пресловутою брошурою Аксельрода «Народна Дума і Робітничий З'їзд», 1905 р.), загрожують самому існуванню партії, через що питання про збереження партії набуває в цей період першорядного значення.

Основне завдання комунізму в Росії у цей період — вербувати в партію кращих людей робітничого класу, найбільш активних і відданих справі пролетаріату, сформувати, поставити на ноги партію пролетаріату. Тов. Ленін формулює це завдання так: «завоювати на сторону комунізму авангард пролетаріату» (див. «Дитяча хвороба...» [33]).

Другий період — це період **завоювання широких робітничих і селянських мас** на сторону партії, на

сторону авангарду пролетаріату. Охоплює він проміжок часу, приблизно, від жовтня 1905 року до жовтня 1917 року.

Обстановка в цей період багато складніша і багатша на події, ніж у попередній. Провал царизму на полях Манчжурії і жовтнева революція 1905 року, з одного боку, ліквідація російсько-японської війни, перемога контрреволюції і скасування революційних завоювань, з другого боку, імперіалістична війна, лютнева революція 1917 року і знамените «двовладдя», з третього боку, — всі ці події сколихнули всі класи Росії і виштовхнули їх на політичну арену один за одним, зміцнили партію комуністів, розбудили до політичного життя широкі маси селян.

Рух пролетаріату збагатився такими потужними формами, як загальний політичний страйк і збройне повстання.

Рух селян збагатився бойкотом поміщика («викурювання» поміщика з садиби), що переходить у повстання.

Діяльність партії та інших революційних організацій пожвавилась завоюванням таких форм роботи, як позапарламентська, легальна, відкрита форма.

Організація робітничого класу збагатилась не тільки такою випробуваною і важливою формою, як професійні спілки, але й такою потужною, небаченою ще в історії формою організації робітничого класу, як Ради робітничих депутатів.

Селянство пішло по стопах робітничого класу, виділивши Ради селянських депутатів.

Збагатилися також резерви партії. Виявилося в ході боротьби, що селянство може являти собою

і являтиме невичерпний запас резервів для пролетаріату і його партії. Вияснилась також провідна роль пролетаріату і його партії в справі повалення влади капіталу.

Партія в цей період далеко вже не така слаба, як у попередній; вона, як рушійна сила, перетворюється в дуже серйозний фактор. Тепер вона вже не може бути силою самодовліючою, бо її існування і розвиток забезпечені напевно, тепер вона з сили самодовліючої перетворюється в інструмент завоювання робітничо-селянських мас, в інструмент для керівництва боротьбою мас у справі повалення влади капіталу.

Стратегія партії набирає в цей період розмаху, вона в першу чергу спрямована на забезпечення і використання такого резерву, як селянство, причому робота ця має серйозний успіх.

Тактика партії також набирає розмаху внаслідок збагачення руху мас, їх організації, діяльності партії та інших революційних організацій новими формами, яких раніше не було.

Основне завдання партії в цей період — завоювання мільйонних мас на сторону пролетарського авангарду, на сторону партії, з метою повалення диктатури буржуазії, з метою оволодіння владою. Центр уваги партії вже не сама партія, а мільйонні маси населення. Тов. Ленін це завдання формулює так: «розміщення мільйонних мас» на соціальному фронті так, щоб була забезпечена перемога «в наступних рішучих боях» (див. ту саму брошуру тов. **Леніна**).

Такі є характерні риси двох перших періодів у розвитку нашої партії.

Різниця між першим і другим періодами, безперечно, велика. Але є і спільне між ними. Як у перший, так і в другий період партія являє на $^9/_{10}$, якщо не виключно, **національну** силу, дійсну лише для Росії і всередині Росії (один з загонів міжнародного організованого пролетаріату). Це по-перше. По-друге, як у перший, так і в другий період РКП є партією перевороту, партією революції всередині Росії, через що в її роботі переважають у ці періоди елементи критики і зруйнування старого.

Зовсім іншу картину являє третій період, який ми тепер переживаємо.

Третій період — це період **взяття і вдержання влади** для того, щоб, з одного боку, залучити до **будівництва** соціалістичного господарства і Червоної Армії всіх трудящих Росії, а з другого боку, докласти всіх сил і всіх засобів до того, щоб **подати допомогу** міжнародному пролетаріатові в його боротьбі за повалення капіталу. Охоплює він проміжок часу від жовтня 1917 року до наших днів.

Взяття влади пролетаріатом у Росії створило цілком своєрідну, небачену ще в світі обстановку як у міжнародному відношенні, так і всередині Росії.

Почати з того, що Жовтень 1917 року означає прорив світового соціального фронту і створює поворот в усій світовій історії. Уявіть собі неосяжний соціальний фронт від відсталих колоній до передової Америки і потім могутній прорив цього фронту російським загоном міжнародного пролетаріату, прорив, який поставив під загрозу існування імперіалізму, переплутав усі карти і всі плани акул імперіа-

лізму і полегшив, у корені полегшив боротьбу міжнародного пролетаріату з капіталом,—таке є історичне значення Жовтня 1917 року. З цього моменту партія наша з сили **національної** перетворилась у силу, переважно, **міжнародну**, а російський пролетаріат з відсталого загону міжнародного пролетаріату — в **авангард** останнього. Завдання міжнародного пролетаріату віднині зводяться до того, щоб розширити російський прорив, допомогти авангардові, що пішов уперед, не дати ворогам оточити і відірвати від бази сміливий авангард. Завдання міжнародного імперіалізму, навпаки, зводяться до того, щоб ліквідувати, обов'язково ліквідувати, російський прорив. Ось чому наша партія, якщо вона хоче вдержати владу, зобов'язується проводити «максимум здійсненного в одній (своїй. — **Й. Ст.**) країні **для** розвитку, підтримки, пробудження революції **в усіх країнах**» (див. «Пролетарська революція і ренегат Каутський»[34] **Леніна**). Ось чому наша партія з сили національної перетворилася з жовтня 1917 року в силу міжнародну, в партію перевороту в **міжнародному** масштабі.

Така ж корінна зміна сталася в результаті Жовтня 1917 року у становищі партії **всередині країни**. В попередні періоди партія являла собою підойму для зруйнування старого, для повалення капіталу в Росії. Тепер, у третій період, навпаки, вона з партії перевороту всередині Росії перетворилася в партію будівництва, в партію творення нових форм господарства. Раніше вона вербувала кращі сили робітників для штурму старих порядків, тепер вона вербує їх для налагодження продовольчої справи, транспорту, основних галузей індустрії. Раніше

вона залучала революційні елементи селянства для повалення поміщика, тепер вона вербує їх для поліпшення сільського господарства, для зміцнення союзу між трудящими елементами селянства і пролетаріатом, який стоїть при владі. Раніше вона вербувала кращі елементи запізнілих національностей для боротьби з капіталом, тепер вона вербує їх для побудування життя трудящих елементів цих національностей на началах співробітництва з руським пролетаріатом. Раніше вона руйнувала армію, стару генеральську армію, тепер вона повинна створити нову робітничо-селянську армію, необхідну для захисту завоювань революції від зовнішніх ворогів.

З партії перевороту всередині Росії РКП перетворилася в партію мирного будівництва. Саме тому вона виключила з арсеналу пролетаріату такі форми боротьби, як страйк, повстання, що стали тепер уже непотрібними в Росії.

Раніше можна було обійтись без знавців військової і господарської справи, бо робота партії була переважно критична, а критикувати легко... Тепер партія не може обійтись без знавців справи; поряд з використанням старих спеціалістів, вона повинна виробити **своїх** знавців: формувальників, постачальників, операторів (по військовій лінії), продовольчих працівників, сільськогосподарників, залізничників, кооператорів, знавців індустрії, зовнішньої торгівлі (по господарській лінії). Без цього будувати не можна.

Сталася зміна в становищі партії також у розумінні колосального збільшення і умноження її сил та засобів, її резервів.

Резерви партії:

1) Суперечності між різними соціальними групами всередині Росії.

2) Суперечності і конфлікти, які доходять іноді до воєнних сутичок, між навколишніми капіталістичними державами.

3) Соціалістичний рух у капіталістичних країнах.

4) Національний визвольний рух у відсталих і колоніальних країнах.

5) Селянство і Червона Армія в Росії.

6) Апарати дипломатії і зовнішньої торгівлі.

7) Вся міць державної влади.

Такі є взагалі ті сили і можливості, в рамках яких, — а ці рамки досить широкі, — може маневрувати партійна стратегія і на основі яких може вести повсякденну роботу мобілізації сил партійна тактика.

Все це позитивні сторони Жовтня 1917 року.

Але Жовтень має і тіньову сторону. Справа в тому, що взяття влади пролетаріатом у Росії сталося при своєрідних умовах, зовнішніх і внутрішніх, які наклали відбиток на всю роботу партії після взяття влади.

По-перше, Росія в господарському відношенні країна відстала, їй дуже важко своїми власними силами поставити транспорт, розвинути індустрію і електрифікувати міську і сільську промисловість без обміну сировини, яку вона має, на машини й устаткування західних країн. По-друге, Росія досі являє собою соціалістичний острів, оточений більш розвиненими в промисловому відношенні, ворожими їй, капіталістичними державами. Якби Радянська

Росія мала по сусідству одну велику в промисловому відношенні розвинену або кілька радянських держав, вона легко могла б установити співробітництво з такими державами на началах обміну сировини на машини й устаткування. Але поки цього немає, Радянська Росія і наша партія, яка керує її урядом, змушена шукати форми і способи господарського кооперування з ворожими капіталістичними групами Заходу для одержання необхідної техніки до моменту перемоги пролетарської революції в одній або кількох промислових капіталістичних країнах. Концесійна форма відносин і зовнішня торгівля — такі є засоби для досягнення цієї мети. Без цього важко розраховувати на вирішальні успіхи у справі господарського будівництва, у справі електрифікації країни. Процес цей буде, безперечно, повільний і болісний, але він неминучий, невідворотний, і від того, що деякі нетерплячі товариші нервуються, вимагаючи швидких результатів і ефектних операцій, неминучість не перестане бути неминучістю.

З точки зору економічної нинішні конфлікти і воєнні сутички капіталістичних груп між собою, так само як боротьба пролетаріату з класом капіталістів, мають своєю основою конфлікт нинішніх продуктивних сил з національно-імперіалістичними рамками їх розвитку і з капіталістичними формами привласнення. Імперіалістичні рамки і капіталістичні форма душать, не дають розвиватися продуктивним силам. Єдиний вихід — організація світового господарства на началах господарського співробітництва між передовими (промисловими) і відсталими (паливно-сировинними) країнами (а не на началах грабежу

останніх першими). Для цього саме її потрібна міжнародна пролетарська революція. Без цього нічого й думати про організацію і нормальний розвиток світового господарства. Але для того, щоб почати (принаймні, **почати**) налагодження правильного світового господарства, необхідна перемога пролетаріату принаймні в кількох передових країнах. Поки цього немає, нашій партії доводиться шукати обхідних шляхів кооперування з капіталістичними групами на господарському поприщі.

Ось чому партія, яка скинула свою буржуазію і піднесла прапор пролетарської революції, вважає, разом з тим, доцільним «розв'язати» дрібне виробництво і дрібну промисловість у нашій країні, допустити часткове відродження капіталізму, поставивши його в залежність від державної влади, залучити орендарів і акціонерів і т. д. і т. п., до моменту, поки політика партії — «провести максимум здійсненного в одній країні **для** розвитку, підтримки, пробудження революції **в усіх країнах»** — не дасть реальних результатів.

Такі є ті своєрідні умови, позитивні і тіньові, створені Жовтнем 1917 року, при яких діє і розвивається наша партія в третій період свого існування.

Цими умовами визначається та колосальна міць, яку має нині наша партія як всередині Росії, так і поза нею. Ними ж визначаються ті неймовірні труднощі і небезпеки, перед якими стоїть партія і які вона повинна подолати що б то не стало.

Завдання партії у цей період в галузі **зовнішньої політики** визначаються становищем нашої партії, як партії міжнародної **революції.** Ці завдання:

1) Використати всі і всякі суперечності та конфлікти між капіталістичними групами і урядами, що оточують нашу країну, з метою розкладу імперіалізму.

2) Не шкодувати сил і засобів для подання допомоги пролетарській революції на Заході.

3) Вжити всіх заходів до посилення національно-визвольного руху на Сході.

4) Зміцнити Червону Армію.

Завдання партії у цей період в галузі **внутрішньої політики** визначаються становищем нашої партії **всередині** Росії, як партії **мирної** будівничої роботи. Ці завдання:

1) Зміцнити союз пролетаріату і трудового селянства шляхом:

а) залучення до державної будівничої роботи найбільш ініціативних і господарських елементів з селян;

б) допомоги селянському господарству сільськогосподарськими знаннями, ремонтом машин та ін.;

в) розвитку правильного обміну продуктів між містом і селом;

г) поступової електрифікації сільського господарства.

Слід пам'ятати одну важливу обставину. Щасливу особливість нашої революції і величезний плюс нашої партії, на відміну від революцій і пролетарських партій Заходу, становить той факт, що найбільш широкі і потужні верстви дрібної буржуазії, селянство, з можливих резервів буржуазії перетворилися в Росії у дійсні резерви пролетаріату. Ця обставина визначила слабість російської буржуазії, на користь інтересам російського пролетаріату. Пояснюється це, головним чином, тим, що визволення

селян від поміщицької кабали в Росії, на відміну від Заходу, сталося під проводом пролетаріату. На цьому грунті і склався союз пролетаріату і трудового селянства в Росії. Обов'язок комуністів дорожити цим союзом і зміцнювати його.

2) Розвинути індустрію шляхом:

а) зосередження максимуму сил на оволодінні основними галузями індустрії і поліпшенні постачання зайнятим там робітникам;

б) розвитку зовнішньої торгівлі по лінії ввозу машин, устаткування;

в) залучення акціонерів, орендарів;

г) створення хоча б мінімального продовольчого маневреного фонду;

д) електрифікації транспорту, великої промисловості.

Такі є, загалом, завдання партії в нинішній період її розвитку.

«Правда» № 190,
28 серпня 1921 р.
Підпис: Й. Сталін

ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ І НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКИХ КОМУНІСТІВ

Сила Жовтневої революції полягає, між іншим, у тому, що вона, на відміну від революцій Заходу, згуртувала навколо російського пролетаріату багатомільйонну дрібну буржуазію і, насамперед, найбільш потужні і численні її верстви — селянство. Тим самим російська буржуазія була ізольована, залишена без армії, а російський пролетаріат перетворений у вершителя долі країни. Без цього російські робітники не вдержали б влади.

Мир, аграрний переворот і свобода національностей — такі є три основні *моменти*, що зібрали навколо червоного прапора російського пролетаріату селян більш ніж двадцяти національностей неосяжної Росії.

Говорити тут про два перші моменти немає потреби, про них сказано уже в літературі досить, та вони до того ж самі говорять за себе. Щодо третього моменту — національної політики російських комуністів, — то важливість його, як видно, не цілком ще усвідомлена. Тому незайвим буде сказати про нього кілька слів.

Почати з того, що з 140 мільйонів населення РСФРР (виключаються Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща) великороси становлять не більш як 75 мільйонів, решту ж 65 мільйонів становлять невеликоруські нації.

Далі, нації ці населяють, головним чином, окраїни, пункти, найбільш вразливі у воєнному відношенні, причому окраїни ці багаті на сировину, паливо, продовольчі продукти.

Нарешті, окраїни ці менш розвинені (або й зовсім не розвинені) в промисловому і воєнному відношенні, ніж центральна Росія, а через це відстояти своє самостійне існування без військово-господарської допомоги центральної Росії вони не в силі, так само як центральна Росія неспроможна зберегти свою військово-господарську могутність без паливно-сировинної і продовольчої допомоги окраїн.

Ці обставини плюс відомі положення національної програми комунізму визначили характер національної політики російських комуністів.

Суть цієї політики можна виразити в кількох словах: відмова від усіх і всяких «претензій» і «прав» на області, населені неруськими націями; визнання (не на словах, а на ділі) за цими націями права на самостійне державне існування; добровільний військово-господарський союз цих націй з центральною Росією; допомога відсталим націям у справі їх культурного і господарського розвитку, без чого так звана «національна рівноправність» перетворюється в звук пустий; все це на основі повного розкріпачення селян і зосередження всієї влади в руках

трудових елементів окраїнних націй — така є національна політика російських комуністів.

Нічого й казати, що російські робітники, які стали при владі, не завоювали б собі співчуття і довір'я своїх інонаціональних товаришів і, насамперед, пригноблених мас неповноправних націй, якби вони не довели на ділі свою готовність проводити в життя таку національну політику, якби вони не відмовились від «права» на Фінляндію, якби вони не вивели війська з Північної Персії, якби вони не ліквідували зазіхань російських імперіалістів на певні райони Монголії і Китаю, якби вони не допомагали відсталим націям колишньої Російської імперії розвинути культуру і державність на рідній мові.

Тільки на основі цього довір'я і міг виникнути той нерушимий союз народів РСФРР, проти якого були безсилі всі і всякі «дипломатичні» хитрування й «блокади», що старанно проводилися.

Більше того. Російські робітники не змогли б перемогти Колчака, Денікіна, Врангеля без такого співчуття і довір'я до себе з боку пригноблених мас окраїн колишньої Росії. Не слід забувати, що район дій цих заколотницьких генералів обмежувався районом окраїн, населених переважно неруськими націями, а останні не могли не ненавидіти Колчака, Денікіна, Врангеля за їх імперіалістську і русифікаторську політику. Антанта, що втрутилася в справу і підтримувала цих генералів, могла спертися лише на русифікаторські елементи окраїн. Цим вона лише розпалила ненависть населення окраїн до заколотницьких генералів і поглибила його співчуття до Радянської влади.

Ця обставина визначила внутрішню слабість тилів Колчака, Денікіна, Врангеля, а значить, і слабість їх фронтів, тобто, кінець кінцем, їх поразку.

Але добрі результати національної політики російських комуністів не обмежуються територією РСФРР і зв'язаних з нею радянських республік. Вони, правда, посередньо, позначаються також у відносинах сусідніх країн до РСФРР. Корінне поліпшення відносин Туреччини, Персії, Афганістану, Індії та інших східних країн до Росії, яка вважалася раніше страховищем для цих країн, являє собою **факт**, проти якого не зважується тепер сперечатися навіть такий хоробрий політик, як лорд Керзон. Навряд чи треба доводити, що без систематичного проведення всередині РСФРР висвітленої вище національної політики на протязі чотирьох років існування Радянської влади згадана корінна зміна у відносинах сусідніх країн до Росії була б немислима.

Такі є, загалом, підсумки національної політики російських комуністів. Вони, ці підсумки, стають особливо ясними саме тепер, у четверті роковини Радянської влади, коли тяжка війна закінчена, широка будівнича робота почата, і мимоволі оглядаєшся на пройдений шлях для того, щоб охопити його одним поглядом.

«Правда» № 251,
6—7 листопада 1921 р
Підпис: Й. Сталін

ПЕРСПЕКТИВИ

Міжнародна обстановка має в житті Росії першорядне значення. Не тільки тому, що Росія, як і всяка інша країна в Європі, зв'язана незліченними нитками з сусідніми капіталістичними країнами, але й, насамперед, тому, що вона, будучи радянською і становлячи через це «загрозу» буржуазному світові, ходом речей опинилася в оточенні ворожого табору з буржуазних держав. При цьому зрозуміло, що стан справ у цьому таборі, співвідношення сил, що борються, всередині цього табору, не може не мати для Росії першорядного значення.

Основним моментом, який характеризує міжнародну обстановку, слід вважати той факт, що період відкритої війни змінився періодом «мирної» боротьби, що настало деяке взаємне визнання сил, що борються, і перемир'я між ними, між Антантою, з одного боку, як главою буржуазної контрреволюції, і Росією — з другого боку, як передовим загоном пролетарської революції. Боротьба показала, що ми (робітники) ще не такі сильні, щоб тепер же покінчити з імперіаліз-

мом. Але боротьба показала також, що вони (буржуа) вже не такі сильні, щоб задушити Радянську Росію.

У зв'язку з цим пройшов, зник той «переляк» або «жах» світової буржуазії перед пролетарською революцією, який охопив її, наприклад, в дні наступу Червоної Армії на Варшаву. Разом з ним проходить і той безмежний ентузіазм, з яким сприймали робітники Європи мало не кожну вісточку про Радянську Росію.

Настав період тверезого врахування сил, період молекулярної роботи по підготовці і нагромадженню сил для майбутніх боїв.

Це не значить, що якась рівновага сил, яка встановилася ще на початку 1921 року, так і лишилася без зміни. Далеко ні.

Світова буржуазія, оправившись після ударів революції, які вона дістала у зв'язку з результатами імперіалістичної війни, і отямившись, перейшла від оборони *до нападу на «своїх власних»* робітників, уміло використала промислову кризу і відкинула робітників у гірші умови існування (зниження заробітної плати, збільшення робочого дня, масове безробіття). Результати цього наступу були особливо тяжкі в Німеччині, де (крім усього іншого) нестримне падіння курсу марки ще більше погіршило становище робітників.

На цьому грунті виник в робітничому класі могутній рух (особливо в Німеччині) за створення єдиного робітничого фронту і за завоювання робітничого уряду, рух, який вимагає угоди і спільної боротьби проти спільного ворога всіх більш або

менш революційних фракцій робітничого класу, від «поміркованих» до «крайніх». Нема підстав сумніватися, що в боротьбі за робітничий уряд комуністи стоятимуть у перших лавах, бо ця боротьба повинна повести до дальшого розкладу буржуазії і до перетворення нинішніх комуністичних партій у дійсно масові робітничі партії.

Але справа далеко не обмежується наступом буржуазії на «своїх власних» робітників. Буржуазія знає, що їй не зломити «своїх» робітників без приборкання Росії. Звідси дедалі сильніша робота буржуазії по підготовці нового наступу на Росію, більш складного і грунтовного, ніж усі попередні наступи.

Звичайно, торговельні та інші договори укладаються і ще укладатимуться з Росією, і це має для Росії величезне значення. Але не слід забувати, що торговельні та всякі інші місії й товариства, що наводняють Росію, торгують з нею і допомагають їй, є разом з тим кращими розвідниками світової буржуазії, що тепер вона, світова буржуазія, знає через це Радянську Росію, її слабі і сильні сторони, краще, ніж будь-коли, — обставини, що криють у собі серйозні небезпеки в разі нових інтервенціоністських виступів.

Звичайно, певні тертя в східному питанні зведені до «непорозумінь». Але не слід забувати, що Туреччина, Персія, Афганістан, Далекий Схід наводняються агентами імперіалізму, золотом та іншими «благами» для того, щоб створити навколо Радянської Росії господарське (і не тільки господарське) кільце. Навряд чи треба доводити, що так звані

«мирна» конференція у Вашінгтоні[35] не обіцяє нам нічого дійсно мирного.

Звичайно, у нас «найкращі» відносини і з Польщею, і з Румунією, і з Фінляндією. Але не слід забувати, що ці країни, особливо Польща і Румунія, посилено озброюються за рахунок Антанти, готуються до війни (з ким же, як не з Росією?), що вони тепер, як і раніше, становлять найближчі резерви імперіалізму, що саме вони викинули недавно на територію Росії (для розвідки?) білогвардійські загони савінковців і петлюрівців.

Все це і багато подібного є, як видно з усього, окремі ланки в загальній роботі по підготовці нового наступу на Росію.

Сполучення боротьби економічної з боротьбою военною, поєднання штурму зсередини з штурмом ззовні — така найбільш імовірна форма цього наступу.

Від пильності комуністів у тилу і в армії, від успіхів нашої роботи на господарському поприщі, нарешті, від стійкості Червоної Армії залежить—чи вдасться нам зробити цей наступ неможливим, чи, якщо він все-таки почнеться — перетворити його у смертельну зброю проти світової буржуазії.

Таке є, загалом, зовнішнє становище.

Не менш складне і, коли хочете, «оригінальне», внутрішнє становище Радянської Росії. Його можна схарактеризувати словами: боротьба за зміцнення союзу робітників і селян на новій, господарській основі для розвитку індустрії, сільського господарства, транспорту, або інакше кажучи: боротьба за збереження і зміцнення диктатури пролетаріату в обстановці господарської розрухи.

На Заході існує теорія, в силу якої робітники можуть взяти і вдержати владу лише в тій країні, де вони становлять більшість, або, в усякому разі, де населення, зайняте у промисловості, становить більшість. На цій, власне, підставі і відкидають панове Каутські «правомірність» пролетарської революції в Росії, де пролетаріат становить меншість. Ця теорія мовчазно виходить з припущення, що дрібна буржуазія, насамперед селянство, не може підтримати боротьбу робітників за владу, що селянство у своїй масі становить резерв буржуазії, а не пролетаріату. Історична основа цього припущення полягає в тому, що на Заході (Франція, Німеччина) дрібна буржуазія (селянство) в критичні хвилини **звичайно була** на боці буржуазії (1848 р. і 1871 р. у Франції, спроби пролетарської революції у Німеччині після 1918 р.).

Причини цього явища:

1) Буржуазна революція на Заході пройшла під проводом буржуазії (пролетаріат становив тоді лише ломову силу революції), селянство дістало там землю і свободу від феодальної кабали, так би мовити, з рук буржуазії, через що вплив буржуазії на селянство вважався вже тоді забезпеченим.

2) Від початку буржуазної революції на Заході до перших спроб пролетарської революції минуло понад півстоліття, протягом якого селянство встигло виділити потужну і впливову на селі сільську буржуазію, що стала сполучним мостом між селянством і великим капіталом міста і закріпила тим самим гегемонію буржуазії над селянством.

В цій історичній обстановці і народилася згадана вище теорія.

Зовсім інша картина розкривається в Росії.

По-перше, буржуазна революція в Росії (лютий—березень 1917 р.), на противагу Заходові, пройшла під проводом пролетаріату, в запеклих боях з буржуазією, в ході яких селянство згуртовувалось навколо пролетаріату, як навколо свого вождя.

По-друге, спроба (успішна) пролетарської революції в Росії (жовтень 1917 р.), теж на противагу Заходові, почалася не через півстоліття після буржуазної революції, а слідом за нею, через якихось 6—8 місяців, протягом яких селянство, звичайно, не могло виділити потужної і організованої сільської буржуазії, причому велика буржуазія, скинута в жовтні 1917 року, не могла вже надалі оправитися.

Ця остання обставина ще більше зміцнила союз робітників і селян.

Ось чому російські робітники, які становлять меншість населення Росії, стали, проте, господарями країни, завоювали собі співчуття і підтримку величезної більшості населення, і, насамперед, селянства, взяли і вдержали владу, а буржуазія, всупереч усім теоріям, виявилась ізольованою, лишилась без селянських резервів.

З цього виходить, що:

1) Окреслена вище теорія «обов'язкової більшості» пролетарського складу населення недостатня, неправильна з точки зору російської дійсності, або, в усякому разі, тлумачиться панами Каутськими надто спрощено і вульгарно.

2) Фактичний союз пролетаріату і трудового селянства, що склався в ході революції, становить,

при даних історичних умовах, **основу** Радянської влади в Росії.

3) Обов'язок комуністів — зберігати і зміцнювати цей фактичний союз.

Вся справа в даному разі у тому, що форми цього союзу не завжди однакові.

Раніше, під час війни, ми мали справу з союзом, переважно, **воєнно-політичним**, тобто виганяли з Росії поміщиків, передавали селянам землю в користування, а коли поміщики пішли війною за «своє добро» — ми воювали з ними і відстояли завоювання революції, за що селянин давав продовольство для робітників і людей для армії. Це була одна форма союзу.

Тепер, коли війна закінчена, а землі не загрожує більше небезпека, стара форма союзу вже недостатня. Потрібна інша форма союзу. Тепер справа йде вже не про те, щоб зберігати землю за селянином, а про те, щоб забезпечити селянинові право вільного розпорядження продуктами цієї землі. Без такого права неминучі: дальше скорочення оранок, прогресивний занепад сільського господарства, параліч транспорту і промисловості (від безхліб'я), розклад армії (від безхліб'я) і, як результат усього цього — неминучий розвал фактичного союзу робітників і селян. Навряд чи треба доводити, що наявність певного мінімуму хлібних запасів в руках держави є пружиною всіх пружин відродження промисловості і збереження Радянської держави. Кронштадт (весна 1921 р.) був пересторогою, яка вказувала, що стара форма союзу віжита, що потрібна нова, **господарська** форма союзу, яка забезпечувала б господарську вигоду і робітникам, і селянам.

В цьому ключ до розуміння нової економічної політики.

Зняття розверстки та інших подібних їй перепон є першим кроком на новому шляху, кроком, що розв'язав руки дрібному виробникові і дав поштовх до посиленого виробництва продовольства, сировини та інших продуктів. Не важко з'ясувати собі колосальне значення цього кроку, коли взяти до уваги, що Росія переживає тепер такий самий масовий порив до розвитку продуктивних сил, який переживала Північна Америка після громадянської війни. Немає сумніву, що цей крок, розв'язуючи виробничу енергію дрібного виробника і забезпечуючи за ним певну вигоду, поставить його, однак, у таке становище, — якщо взяти до уваги збереження за державою транспорту та індустрії, — при якому він змушений буде лити воду на млин Радянської держави.

Але мало добитися збільшення виробництва продовольства і сировини. Треба ще зібрати, заготовити певний мінімум цих продуктів, необхідний для підтримання транспорту, індустрії, армії та ін. Через це, якщо абстрагуватися від продподатку, який є простим доповненням до скасування розверстки, то другим кроком треба вважати передачу продовольчих і сировинних заготівель Центральному союзові споживчих кооперативів (Центросоюз). Правда, недисциплінованість місцевих органів Центросоюзу, непристосованість до умов товарного ринку, що швидко розвинувся, недоцільність натуральної форми товарообміну і швидкий розвиток грошової його форми, брак коштів і т. д. не дали можливості Центросоюзові виконати покладені на нього

завдання. Але немає підстав сумніватися, що роль Центросоюзу, як головного апарату масових заготівель основних продуктів продовольства і сировини, зростатиме день у день. Необхідно тільки, щоб держава:

а) зробила його центром фінансування торговельних операцій (не державних) всередині країни;

б) підпорядкувала йому у фінансовому відношенні інші види кооперації, все ще вороже настроєні проти держави;

в) відкрила йому в тій чи іншій формі доступ до зовнішньої торгівлі.

Третім кроком слід вважати відкриття Держбанку, як органу регулювання грошового обігу в країні. Розвиток товарного ринку і грошового обігу веде до двох основних результатів:

1) ставить у повну залежність від коливань карбованця як торговельні операції (приватні і державні), так і виробничі (тарифи та ін.);

2) перетворює народне господарство Росії із замкнутого, самодовліючого, яким воно було під час блокади — в господарство мінове, що провадить торгівлю з зовнішнім світом, тобто залежне від випадковостей коливань курсу карбованця.

Але з цього випливає, що без приведення в порядок грошового обігу і поліпшення курсу карбованця наші господарські операції як внутрішні, так і зовнішні, шкутильгатимуть на обидві ноги. Держбанк, як регулятор грошового обігу, який може бути не тільки кредитором, але й насосом, що висмоктує колосальні приватні заощадження, за рахунок яких можна було б обертатись, обійшовшись

без нових емісій, — цей Держбанк поки що являє собою «музику майбутнього», хоча й має за всіма даними велику майбутність.

Дальшим засобом піднесення курсу карбованця повинно бути розширення нашого вивозу і поліпшення нашого вкрай пасивного торговельного балансу. Треба думати, що залучення Центросоюзу до зовніщньої торгівлі може лише допомогти в цьому відношенні справі.

Необхідна, далі, зовнішня позика не тільки як платіжний засіб, але і як фактор піднесення зовнішнього кредиту Росії, а, значить, і довір'я до нашого карбованця.

Далі, безперечно, полегшили б справу мішані торговельно-транзитні та інші компанії, про які писав недавно в «Правде» Сокольніков, причому слід тут же зауважити, що насадження промислових концесій і розвиток правильного обміну нашої сировини на іноземні машини й устаткування, про які так багато говорилось у пресі один час, будучи факторами розвитку грошового господарства, самі цілком залежать від попереднього поліпшення курсу нашого карбованця.

Нарешті, четвертим кроком слід *вважати* переведення наших підприємств на господарські начала, закриття і здачу в оренду дрібних безприбуткових підприємств, добір найбільш життєвих великих підприємств, посилене скорочення штатів наших непомірно розбухлих установ, створення твердого матеріального і грошового державного бюджету і, як результат усього цього — вигнання собезівського духу з підприємств і установ, загальне підтягування

робітників і службовців, поліпшення та інтенсифікація їх праці.

Такі є, загалом, ті заходи, які проводяться і мають бути проведені і сукупність яких становить так звану нову економічну політику.

Нічого й казати, що, здійснюючи ці заходи, ми, як водиться, наробили дуже багато помилок, перекрутили їх справжній характер. Проте, можна вважати доведеним, що саме вони, ці заходи, відкривають той шлях, ідучи яким ми зможемо рушити вперед господарське відродження країни, піднести сільське господарство та індустрію і зміцнити **господарський** союз пролетарів і трудових селян, незважаючи ні на що, незважаючи на погрози ззовні і голод всередині Росії.

Перші результати нової економічної політики, у вигляді розпочатого розширення оранок, піднесення продуктивності праці на підприємствах і поліпшення настрою селян (припинення масового бандитизму), незаперечно підтверджують цей висновок.

«Правда» № 286,
18 грудня 1921 р.
Підпис: Й. Сталін

«ПРАВДЕ»

«Правда» народилась у хвилях революційного піднесення в знамениті «ленські дні». Поява на світ масової робітничої газети «Правды» в ці саме дні знаменувала собою:

1) ліквідацію періоду загальної втоми в країні після столипінської «тишь да гладь»,

2) могутнє пробудження російського робітничого класу до нової, другої після 1905 року, революції,

3) початок завоювання широких мас робітничого класу на сторону більшовиків.

«Правда» 1912 року — це закладка фундаменту для перемоги більшовизму в 1917 році.

Й. Сталін

«Правда» № 98,
5 травня 1922 р.

ДО ДЕСЯТИРІЧЧЯ «ПРАВДЫ»

(Спогади)

1. ЛЕНСЬКІ ДНІ

Ленські дні були результатом столипінського режиму «заспокоення». Молоді члени партії, звичайно, не зазнали на собі і не пам'ятають принад цього режиму. Щодо старяків, то їм, мабуть, пам'ятні проклятої пам'яті каральні експедиції, розбійницькі наскоки на робітничі організації, масове биття селян і, як прикриття всього цього, — чорносотенно-кадетська Дума. Скованість громадської думки, загальна втома й апатія, злидні і розпач серед робітників, забитість і заляканість селян при загальному розгулі поліцейсько-поміщицько-капіталістичної зграї — такі є характерні риси столипінського «заспокоення»

Поверховому спостерігачеві могло здатися, що епоха революцій канула у вічність, що настав період «конституційного» розвитку Росії на зразок Прусії. Ліквідатори — меншовики кричали про це відкрито, проповідуючи необхідність організації столипінської легальної робітничої партії. А деякі старі «більшовики», співчуваючи в душі такій проповіді, заздалегідь покидали ряди нашої партії. Торжество батога

і темряви було повне. «Мерзота запустіння» — так характеризувалось тоді політичне життя Росії.

Ленські дні, мов ураган, прорвали цю «мерзоту запустіння» і відкрили для всіх нову картину. Виявилось, що столипінський режим не такий-то вже міцний, Дума викликає в масах презирство, а робітничий клас скупчив у собі досить енергії для того, щоб ринутися в бій за нову революцію. Досить було розстрілу робітників у далекій сибірській глушині (Бодайбо на Лені), щоб Росія вкрилась страйками, а пітерський пролетаріат, вийшовши на вулицю, одним махом змів з дороги хвастливого міністра Макарова з його зухвалим лозунгом «так було, так буде». Це були перші ластівки виникаючого могутнього руху. «Звезда»[96] мала тоді рацію, покликаючи: «живі ми, кипить в нас червоная кров огнем нерозтрачених сил...». Піднесення нового революційного руху було в наявності.

У хвилях цього руху й народилась масова робітнича газета «Правда».

2. ЗАСНУВАННЯ «ПРАВДЫ»

Це було в середині квітня 1912 року, ввечері, на квартирі у тов. Полєтаєва, де двоє депутатів Думи (Покровський і Полєтаєв), двоє літераторів (Ольмінський і Батурін) і я, член ЦК (я, як нелегал, сидів у «бесті» у «недоторканного» Полєтаєва), договорились про платформу «Правды» і склали перший номер газети. Не пам'ятаю, чи були присутні на цій нараді найближчі співробітники «Правды» — Дем'ян Бедний і Данилов.

Технічні і матеріальні передумови газети були вже дані завдяки агітації «Звезды», співчуттю широких мас робітників і масовим добровільним зборам грошей для «Правды» на заводах і фабриках. «Правда» була дійсно результатом зусиль робітничого класу Росії і насамперед Пітера. Без цих зусиль вона не могла б існувати.

Фізіономія «Правды» була ясна: «Правда» була покликана популяризувати в масах платформу «Звезды». «Хто читає «Звезду», — писала «Правда» в першому ж номері, — і знає її співробітників, що є також співробітниками «Правды», тому не важко зрозуміти, в якому напрямі працюватиме «Правда»»[37]. Різниця між «Звездой» і «Правдой» полягала лише в тому, що аудиторією «Правды», на відміну від «Звезды», були не передові робітники, а широкі маси робітничого класу. «Правда» повинна була допомогти передовим робітникам згуртувати навколо партійного прапора широкі верстви російського робітничого класу, що прокинулися до нової боротьби, але були політично відсталі. Саме тому ставила тоді «Правда» одним із своїх завдань вироблення літераторів з середовища самих робітників і залучення їх до справи керівництва газетою.

«Ми б хотіли, — писала «Правда» у першому ж номері, — щоб робітники не обмежувались самим співчуттям, а брали активну участь у справі ведення нашої газети. Хай не говорять робітники, що писати для них «незвична» робота: робітники-літератори не падають готовими з неба, вони виробляються лише поступово, в ході літературної роботи. Треба тільки сміливіше братися до справи: разів зо два спотикнешся, а там і навчишся писати...»[38].

3. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗНАЧЕННЯ «ПРАВДЫ»

«Правда» з'явилась на світ у такий період розвитку нашої партії, коли підпілля було цілком в руках більшовиків (меншовики втекли звідти), а легальні форми організації — думська фракція, преса, лікарняні каси, каси страхування, професійні об'єднання — не були ще повністю відвойовані у меншовиків. Це був період рішучої боротьби більшовиків за вигнання ліквідаторів (меншовики) з легальних форм організацій робітничого класу. Лозунг «зняття з постів» меншовиків був тоді найпопулярнішим лозунгом робітничого руху. Сторінки «Правды» рясніли повідомленнями про вигнання з страхових організацій, лікарняних кас і професійних об'єднань ліквідаторів, що засіли були там один час. Всі шість депутатських місць робітничої курії були відвойовані у меншовиків. В такому самому або майже в такому самому безнадійному стані перебувала меншовицька преса. Це була справді героїчна боротьба по-більшовицькому настроєних робітників за партію, бо агенти царизму не дрімали, переслідуючи і винищуючи більшовиків, а без легальних прикриттів партія, загнана в підпілля, не була спроможна розвиватися далі. Більше того, — без завоювання легальних організацій партія не змогла б при тодішніх політичних умовах простягти щупальці до широких мас і згуртувати їх навколо свого прапора, вона відірвалася б від мас і перетворилася б у замкнутий гурток, що вариться у своєму власному соку.

В центрі цієї боротьби за партійність, за створення масової робітничої партії стояла «Правда».

Вона була не просто газетою, яка підводила підсумок успіхам більшовиків у справі завоювання легальних робітничих організацій, — вона була разом з тим організуючим центром, який згуртовував ці організації навколо підпільних вогнищ партії і спрямовував робітничий рух до однієї певної мети. Тов. Ленін писав ще в «Що робити?» (1902 р.), що добре поставлена загальноросійська бойова газета повинна бути не тільки колективним агітатором, але й колективним організатором. Саме в таку газету перетворилась «Правда» в період боротьби з ліквідаторами за збереження підпілля і завоювання легальних робітничих організацій. Якщо вірне те положення, що без перемоги над ліквідаторами не було б у нас тієї партії, сильної своєю згуртованістю і непереможної своєю відданістю пролетаріатові, яка організувала Жовтень 1917 року, — то так само вірне й те, що наполеглива і самовіддана робота старої «Правды» в значній мірі підготувала і прискорила цю перемогу над ліквідаторами. В цьому розумінні стара «Правда» була безперечно передвісницею майбутніх славних перемог російського пролетаріату.

«Правда» № 98,
5 травня 1922 р.
Підпис: Й. Сталін

ТОВ. ЛЕНІН НА ВІДПОЧИНКУ
ЗАМІТКИ

Мені здається, що не годилося б писати про «тов. Леніна на відпочинку» тепер, коли відпочинок кінчається, і тов. Ленін скоро вернеться до роботи. Крім того, вражень у мене так багато і вони такі цінні, що писати про них у вигляді маленької замітки, як цього вимагає редакція «Правды», не зовсім доцільно. Проте доводиться писати, бо редакція наполягає.

Мені доводилось зустрічати на фронті старих бійців, які, провівши «напрольот» кілька діб у безперервних боях, без відпочинку й сну, поверталися потім з бою як тіні, падали як скошені, і, проспавши «всі вісімнадцять годин підряд», вставали після відпочинку, свіжі для нових боїв, без яких вони «жити не можуть». Тов. Ленін під час мого першого побачення з ним у липні, після півторамісячної перерви, справив на мене саме таке враження старого бійця, який встиг відпочити після виснажливих безперервних боїв і посвіжішав після відпочинку. Свіжий, з новими силами, але з слідами стомленості, перевтоми.

— «Мені не можна читати газети, — іронічно зауважує тов. Ленін, — мені не можна говорити про політику, я старанно обминаю кожний клаптик паперу, що валяється на столі, боячись, як би це не була газета і як би не вийшло з цього порушення дисципліни».

Я регочу і підношу до небес дисциплінованість тов. Леніна. Тут же сміємось з лікарів, які не можуть зрозуміти, що професіональним політикам, які дістали побачення, не можна не говорити про політику.

Вражає в тов. Леніні жадоба до запитань і поривання, непоборне поривання до роботи. Видно, що зголоднів. Процес есерів[39], Генуя і Гаага[40], види на врожай, промисловість і фінанси — всі ці питання мелькають одно за одним. Він не поспішає висловити свою думку, скаржачись, що відстав від подій. Він головним чином розпитує і мотає на вус. Дуже оживляється, довідавшись, що види на врожай хороші.

Зовсім іншу картину застав я через місяць. На цей раз тов. Ленін оточений купою книг і газет (йому дозволили читати і говорити про політику без обмеження). Немає більше слідів стомленості, перевтоми. Немає ознак нервового поривання до роботи, — минув голод. Спокій і впевненість повернулись до нього цілком. Наш старий Ленін, який хитро дивиться на співрозмовника, примруживши око...

Зате й розмова наша на цей раз має жвавіший характер.

Внутрішнє становище... Урожай... Стан промисловості... Курс карбованця... Бюджет...

— «Становище тяжке. Але найтяжчі дні лишилися позаду. Урожай докорінно полегшує справу.

Поліпшення промисловості й фінансів повинно прийти слідом за врожаєм. Справа тепер у тому, щоб звільнити державу від непотрібних витрат, скоротивши наші установи й підприємства і поліпшивши їх якісно. У цій справі потрібна особлива твердість, і тоді вилізем, напевно вилізем».

Зовнішнє становище... Антанта... Поведінка Франції... Англія і Німеччина... Роль Америки...

— «Зажерливі вони і глибоко одна одну ненавидять. Поб'ються. Нам поспішати нікуди. Наш шлях вірний: ми за мир і угоду, але ми проти кабали і кабальних умов угоди. Треба міцно тримати кермо і йти своїм шляхом, не піддаючись ні лестощам, ні залякуванню».

Есери і меншовики, їх шалена агітація проти Радянської Росії...

— «Так, вони поставили собі мету розвінчати Радянську Росію. Вони полегшують імперіалістам боротьбу з Радянською Росією. Потрапили у баговиння капіталізму і котяться в прірву. Нехай борсаються. Вони давно вмерли для робітничого класу».

Біла преса... Еміграція... Неймовірні легенди про смерть Леніна з описом подробиць...

Товариш Ленін посміхається і зауважує: «Нехай собі брешуть і втішаються, не треба відбирати у вмираючих останню втіху».

15 вересня 1922 р.

Тов. Ленін на відпочинку.
Ілюстрований додаток до
№ 215 «Правды»,
24 вересня 1922 р.
Підпис: Й. Сталін

ПРИВІТАННЯ ПЕТРОГРАДОВІ РАДІ ДЕПУТАТІВ

В п'ятиріччя народження пролетарської диктатури вітаю червоний Петроград, колиску цієї диктатури.

Й. Сталін

„Петроградская Правда" № 251,
5 листопада 1922 р.

ПИТАННЯ ПРО ОБ'ЄДНАННЯ НЕЗАЛЕЖНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ РЕСПУБЛІК

Розмова з кореспондентом газети «Правда»

У відповідь на запитання нашого кореспондента в питаннях, які стосуються утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, товариш **Сталін** дав такі роз'яснення [41].

З чиєї ініціативи почався рух за об'єднання незалежних республік?

— Ініціатива руху належить самим республікам. Ще місяців зо три тому керівні кола закавказьких республік поставили питання про створення єдиного господарського фронту радянських соціалістичних республік і про об'єднання їх в одну союзну державу. Тоді ж було перенесено питання на широкі партійні збори в деяких районах Азербайджану, Грузії і Вірменії, що викликало, як видно з відповідних резолюцій, небувалий ентузіазм. Майже одночасно з цим було порушено питання про об'єднання на Україні і в Білорусії, що викликало там серед широких партійних кіл, так само як і в Закавказзі, явно захоплене ставлення.

Ці обставини безперечно говорять про життєвість руху і про те, що питання про об'єднання республік безумовно назріло.

Чим викликаний цей рух, які його основні мотиви?

— Мотиви ці, головним чином, господарські. Допомога селянському господарству, піднесення промисловості, поліпшення засобів сполучення і зв'язку, фінансові питання, питання про концесії та інші економічні договори, спільні виступи на закордонних ринках як покупців або продавців товарів, — такі є питання, що породили рух за утворення Союзу Республік. Вичерпання внутрішніх господарських ресурсів наших республік в результаті громадянської війни, з одного боку, і відсутність хоч трохи серйозного припливу закордонного капіталу, з другого боку, створили таку обстановку, при якій жодна з наших радянських республік не в силі відбудувати своє господарство своїми власними силами. Ця обставина особливо відчутна тепер, коли радянські республіки вперше після ліквідації громадянської війни приступили серйозно до розв'язання господарських питань і тут, в ході роботи, вперше відчули всю недостатність ізольованих зусиль окремих республік, всю неминучість з'єднання цих зусиль і господарського об'єднання республік, як єдиного шляху дійсної відбудови промисловості та сільського господарства.

Але для того, щоб дійсно з'єднати господарські зусилля окремих республік аж до об'єднання останніх в єдиний господарський союз, необхідно створити відповідні союзні, постійно діючі органи, які можуть спрямовувати господарське життя цих республік по одному певному шляху. Ось чому старі господарські і торговельні договори цих республік між собою стали тепер недостатніми. Ось чому рух

за Союз Республік переріс ці договори і поставив питання про об'єднання республік.

Чи вважаєте ви цю об'єднавчу тенденцію зовсім новим явищем, чи вона має свою історію?

— Об'єднавчий рух незалежних республік не є чимсь несподіваним і «небувало» новим. Він має свою історію. В своєму розвитку він, цей об'єднавчий рух, пройшов уже дві фази і нині він вступив у третю фазу.

Перша фаза — це 1918—1921 роки, смуга інтервенції і громадянської війни, коли існуванню республік загрожувала смертельна небезпека і коли вони, ці республіки, змушені були об'єднатися по військовій лінії для того, щоб відстояти своє існування. Ця фаза закінчилась військовим об'єднанням, військовим союзом радянських республік.

Друга фаза — це кінець 1921 і початок 1922 років, смуга Генуї і Гааги, коли капіталістичні держави Заходу, розчарувавшись в силі інтервенції, спробували добитися відновлення капіталістичної власності в радянських республіках в порядку вже не воєнному, а дипломатичному, коли єдиний дипломатичний фронт радянських республік став тим неминучим засобом, без якого неможливо було встояти проти натиску західних держав. На цьому грунті виникла відома угода восьми незалежних дружніх республік з РСФРР[42], яка була укладена перед відкриттям Генуезької конференції і яку не можна назвати інакше, як дипломатичним об'єднанням радянських республік. Так закінчилась друга фаза, фаза дипломатичного союзу наших республік.

Нині об'єднавчий рух національних республік вступив у третю фазу, в фазу господарського об'єднання. Неважко зрозуміти, що третя фаза завершає дві попередні фази об'єднавчого руху.

Чи не випливає з цього, що об'єднання республік закінчиться воззєднанням з Росією, злиттям з нею, на зразок того, як це має місце з Далекосхідною республікою?

— Ні, не значить! Між ДСР[43] і згаданими вище національними республіками існує принципіальна різниця:

а) в той час як перша утворилась штучно (буфер), з міркувань тактичного характеру (думали, що буржуазно-демократична форма стане надійною гарантією проти імперіалістських замірів Японії та інших держав), і аж ніяк не за національною ознакою, — другі, навпаки, виникли як природний результат розвитку відповідних національностей, маючи своєю базою, головним чином, національну ознаку;

б) в той час як ДСР можна скасувати, не зачіпаючи нітрохи національних інтересів її переважаючого населення (бо вони такі самі росіяни, як і більшість населення Росії), скасування національних республік було б реакційним абсурдом, який вимагає скасування неруських національностей, їх обрусіння, тобто реакційним донкіхотством, що викликає заперечення навіть з боку таких мракобісів руського шовінізму, як чорносотенець Шульгін.

Цим і пояснюється, що ДСР могла самоскасуватись, тільки-но вона переконалася в непридатності буржуазно-демократичної форми, як гарантії проти імперіалістів, перетворившись у складову частину

Росії, в область, на зразок Уралу або Сибіру, без Раднаркому і ЦВК, тимчасом як національні республіки, що будуються на зовсім іншій базі, не можуть бути скасовані, не можуть бути позбавлені свого ЦВК і Раднаркому, своєї національної основи, поки існують національності, які породили їх, поки існують національна мова, національна культура, побут, нрави, звичаї. Ось чому об'єднання національних радянських республік в одну союзну державу не може завершитись возз'єднанням, злиттям їх з Росією.

Які, по-вашому, характер і форма об'єднання республік в єдиний Союз?

— Характер об'єднання повинен бути добровільним, виключно добровільним, із залишенням за кожною національною республікою права виходу з складу Союзу. Принцип добровільності повинен бути покладений, таким чином, в основу договору про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Договір про об'єднання укладають: РСФРР (як цілісне федеральне утворення), Закавказька федерація [44] (теж як цілісне федеральне утворення), Україна і Білорусія. Бухара і Хорезм [45], як не соціалістичні, а тільки народні радянські республіки, можливо, залишаться поза цим об'єднанням до того часу, поки природний розвиток не перетворить їх в соціалістичні республіки.

Найвищі органи Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Союзний ЦВК, що обирається республіками, які входять до складу Союзу, пропорціонально до представленого ними населення, і Союзний Раднарком, що обирається Союзним ЦВК, як його виконавчий орган.

Функції Союзного ЦВК: вироблення основних керівних начал політичного і господарського життя республік і федерацій, що входять до складу Союзу.

Функції Союзного Раднаркому:

а) безпосереднє і неподільне відання військовими, закордонними, зовнішньоторговельними, залізничними і поштово-телеграфними справами Союзу;

б) керівництво діяльністю фінансового, продовольчого, раднаргоспівського, трудового та інспекційного комісаріатів республік і федерацій, які входять до складу Союзу, причому комісаріати внутрішніх справ, земельних справ, освіти, юстиції, соцзабез і народного здоров'я цих республік і федерацій лишаються в неподільному і безпосередньому віданні цих останніх.

Така, по-моєму, загальна форма об'єднання в Союз Республік, наскільки можна її нащупати в ході об'єднавчого руху національних республік.

Існує думка про необхідність створення крім двох союзних органів (ЦВК і РНК) ще третього союзного органу, проміжного між ними, так би мовити, **верхньої** палати з представництвом від національностей, нарівно від кожної, але ця думка, безперечно, не зустріне співчуття в національних республіках хоча б тому, що двопалатна система при наявності **верхньої** палати несумісна з радянським будівництвом, принаймні, на даній стадії його розвитку.

Як скоро може здійснитися, по-вашому, Союз Республік і яке його міжнародне значення?

— Я думаю, що день утворення Союзу Республік не за горами. Цілком можливо, що утворення Союзу

збіжиться з наступним скликанням X з'їзду Рад РСФРР.

Щодо міжнародного значення цього Союзу, то воно навряд чи потребує особливих пояснень. Коли військовий союз радянських республік в період громадянської війни дав нам можливість відбити воєнне втручання наших ворогів, а дипломатичний союз цих республік в період Генуї і Гааги полегшив нам боротьбу з дипломатичним натиском Антанти, то об'єднання радянських республік в одну союзну державу, безперечно, створить таку форму всебічного військово-господарського співробітництва, яка, в корені полегшивши господарське процвітання радянських республік, перетворить їх у цитадель проти замахів з боку міжнародного капіталізму.

«Правда» № 261,
18 листопада 1922 р.

ПРО ОБ'ЄДНАННЯ РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК

Доповідь на X Всеросійському з'їзді Рад [46]
26 грудня 1922 р.

Товариші! Кілька днів тому, до відкриття цього з'їзду, Президія ВЦВК одержала ряд постанов від з'їздів Рад закавказьких республік, України і Білорусії про бажаність і необхідність об'єднання цих республік в одну союзну державу. Президія ВЦВК обговорила це питання і висловилась за своєчасність об'єднання. У зв'язку з цією постановою на порядку денному цього з'їзду стоїть питання про об'єднання республік.

Кампанія по об'єднанню радянських соціалістичних республік почалася ще місяців три — чотири тому. Ініціативу взяли на себе Азербайджанська, Вірменська і Грузинська республіки, потім приєдналися до них Українська і Білоруська республіки. Сенс кампанії полягає в тому, що старі договірні відносини — відносини конвенції між РСФРР і іншими радянськими республіками — вичерпали себе, стали недостатніми. Сенс кампанії в тому, що від старих договірних відносин неминуче доводиться перейти до відносин тіснішого об'єднання, — до відносин, які передбачають створення єдиної союзної

держави з відповідними союзними органами виконавчого і законодавчого характеру, з ЦВК і Раднаркомом Союзу. Коротше: те, що раніше розв'язувалося епізодично, в рамках конвенційних відносин, нині в ході кампанії пропонується оформити як щось постійне.

Які є ті причини, що штовхають республіки на шлях об'єднання? Які є обставини, що визначили необхідність об'єднання?

Існують три групи обставин, які визначили неминучість об'єднання радянських республік в одну союзну державу.

Перша група обставин — це факти, які стосуються нашого внутрішнього господарського стану.

По-перше, скудність наших господарських ресурсів, що лишилися в розпорядженні республік в результаті семирічної війни, — скудність, яка змушує нас об'єднати ці скудні засоби для більш раціонального їх використання і розвитку головних галузей господарства, що являють собою становий хребет Радянської влади в усіх республіках.

По-друге, історично складений природний поділ праці, господарський поділ праці, між різними районами і республіками нашої федерації. Наприклад, північ постачає півдневі і сходові мануфактуру; південь і схід постачають півночі бавовну, паливо і т. д. Оцей поділ праці, що встановився між областями, не може бути викреслений одним розчерком пера: він створений історично всім ходом господарського розвитку федерації. І цей поділ праці, який робить неможливим повний розвиток окремих районів при роздільному існуванні республік, зобов'язує республіки згуртуватися в єдине господарське ціле.

По-третє, єдність основних засобів сполучення по всій федерації, що становлять нерв і фундамент всякого можливого об'єднання. Само собою зрозуміло, що не можна допустити роздільного існування засобів сполучення в розпорядженні і в рамках інтересів окремих республік, бо це перетворить основний нерв господарського життя — транспорт — в купу окремих частинок, використовуваних не за планом. Ця обставина також прихиляє республіки до об'єднання в одну державу.

Нарешті, скудність наших фінансових засобів. Товариші, треба сказати прямо, що наше фінансове становище тепер, на шостому році існування Радянської влади, має значно менше можливостей розвинутися в більшому масштабі, ніж, наприклад, за старого режиму, у якого була горілка, чого у нас не буде, що давала п'ятсот мільйонів карбованців на рік, у якого були забезпечені закордонні кредити по кілька сот мільйонів, чого у нас також немає. Все це говорить про те, що при таких скудних можливостях нашого фінансового розвитку без згуртування сил, без складення фінансових сил окремих республік в одно ціле нам не вдасться розв'язати основних і чергових завдань фінансового господарства наших республік.

Така перша група обставин, які штовхають наші республіки на шлях об'єднання.

Друга група обставин, які визначили об'єднання республік, — це факти, зв'язані з нашим зовнішнім становищем. Я маю на увазі наше воєнне становище. Я маю на увазі наші відносини з закордонним капіталом через Зовнішторг. Я маю на увазі, нарешті,

наші дипломатичні відносини з буржуазними державами. Слід, товариші, пам'ятати, що, незважаючи на щасливий вихід наших республік з стану громадянської війни, небезпека нападу ззовні далеко не виключена. Ця небезпека вимагає того, щоб наш военний фронт був абсолютно єдиним, щоб наша армія була безумовно єдиною, особливо тепер, коли ми стали на шлях не морального, звичайно, роззброєння, а на шлях дійсного матеріального скорочення озброєнь. Після того, як ми довели склад військ до 600 тисяч, особливо тепер необхідно мати єдиний нерозривний военний фронт, спроможний забезпечити зовнішню безпеку республіки.

Потім, крім небезпеки военного характеру, є ще небезпека економічного ізолювання нашої федерації. Ви знаєте, що після Генуї і Гааги і після Уркарта[47] економічний бойкот нашої республіки хоч і не вдався, але великого напливу капіталу на потреби нашого господарства не помічається. Є небезпека економічного ізолювання наших республік. Ця нова форма інтервенції, не менш небезпечна, ніж інтервенція военна, може бути усунена лише створенням єдиного економічного фронту наших радянських республік перед лицем капіталістичного оточення.

Нарешті, наше дипломатичне становище. Ви були свідками того, як недавно, напередодні відкриття Лозанської конференції[48], держави Антанти всіляко намагалися ізолювати нашу федерацію. Дипломатично це їм не вдалося. Організований дипломатичний бойкот, спрямований проти нашої федерації, був прорваний. Антанта була змушена зважати на нашу федерацію і відійти, відступити трохи. Нема підстави

розраховувати на те, що ці і подібні факти дипломатичного ізолювання нашої федерації не повторяться. Звідси необхідність об'єднаного фронту, вже по лінії дипломатичній.

Така друга група обставин, які штовхають радянські соціалістичні республіки на шлях об'єднання.

І перша група обставин і друга діяли і мали силу й до цього часу, за весь період існування Радянської влади. І наші господарські потреби, про які я щойно говорив, і наші воєнно-дипломатичні потреби в галузі зовнішньої політики діяли, безперечно, і раніше. Проте, ці обставини набули виняткової сили тільки тепер, після закінчення громадянської війни, коли республіки вперше дістали можливість приступити до господарського будівництва, вперше побачили всю скудність своїх господарських засобів і всю необхідність об'єднання як по внутрішній господарській лінії, так і по лінії зовнішній. Ось чому тепер, на шостому році існування Радянської влади, стало на чергу питання про об'єднання незалежних радянських соціалістичних республік.

Нарешті, третя група фактів, які теж вимагають об'єднання і зв'язані з характером будови Радянської влади, з класовою природою Радянської влади. Радянська влада побудована так, що вона, інтернаціональна своєю внутрішньою суттю, всіляко культивує в масах ідею об'єднання, сама штовхає їх на шлях об'єднання. Якщо капітал, приватна власність і експлуатація роз'єднують людей, розбиваючи їх на ворожі один одному табори, прикладом чого

можуть бути Великобританія, Франція і навіть такі маленькі багатонаціональні держави, як Польща і Югославія, з їх непримиренними внутрішніми національними суперечностями, які роз'їдають саму основу цих держав, — якщо, я кажу, там, на Заході, де панує капіталістична демократія і де держави грунтуються на приватній власності, сама база держави сприяє взаємній національній гризні, конфліктам і боротьбі, то тут, у світі Рад, де влада побудована не на капіталі, а на праці, де влада побудована не на приватній власності, а на власності колективній, де влада побудована не на експлуатації людини людиною, а на боротьбі з цією експлуатацією, тут, навпаки, сама природа влади сприяє тому, щоб трудящі маси природно прагнули до об'єднання в одну соціалістичну сім'ю.

Хіба це не є знаменно, що там, на Заході, у світі буржуазної демократії, ми маємо справу з поступовим занепадом і розкладом багатонаціональних держав на складові частини (як-от Великобританія, що, не знаю, як вона уладнає справу з Індією, Єгиптом, Ірландією, або як-от Польща, що, знов-таки, не знаю, як уладнає справу з своїми білорусами, українцями), а тут, у нашій федерації, що об'єднує не менше 30 національностей, тут, навпаки, ми маємо справу з процесом зміцнення державних зв'язків між незалежними республіками, з процесом, який веде до все тіснішого зближення незалежних національностей в одну незалежну державу! Ось вам два типи державного об'єднання, з яких перший тип, капіталістичний, веде до розвалу держави, а другий тип, радянський, веде, навпаки, до поступового, але

міцного зближення раніше незалежних національностей в одну незалежну державу.

Така третя група фактів, які штовхають окремі республіки на шлях об'єднання.

Яка ж повинна бути форма об'єднання республік? Основи об'єднання висвітлені в тих резолюціях, які Президія ВЦВК одержала від радянських республік України, Білорусії і Закавказзя.

Об'єднуються чотири республіки: РСФРР, як цілісне федеральне утворення, Закавказька республіка, теж як цілісне федеральне утворення, Україна і Білорусія. Дві незалежні радянські республіки, Хорезм і Бухара, які є не соціалістичними, а народними радянськими республіками, поки що залишаються поза рамками цього об'єднання тільки тому і виключно тому, що ці республіки не є ще соціалістичними. Я не сумніваюсь, товариші, сподіваюсь, і ви не сумніваєтесь, що ці республіки, в міру внутрішнього розвитку їх в сторону соціалізму, також увійдуть до складу союзної держави, яка нині утворюється.

Може здатися, що доцільніше було б увійти в Союз Республік не РСФРР, як цілісному федеральному утворенню, а окремими республіками, що входять до складу РСФРР, очевидно, розклавши попереду РСФРР на складові частини. Я думаю, що цей шлях нераціональний, недоцільний і виключається самим ходом кампанії. По-перше, він привів би до того, що поряд з процесом, який веде до об'єднання республік, ми мали б процес роз'єднання уже існуючих федеральних утворень, — процес, який перекидає догори дном революційний процес об'єднання

республік, що почався. По-друге, йдучи цим неправильним шляхом, ми прийшли б до такого становища, в силу якого нам довелося б, крім восьми автономних республік, виділити ще з РСФРР спеціальний руський ВЦВК і руський Раднарком, що повело б до великої організаційної перетряски, зовсім непотрібної тепер і шкідливої, і що не диктується ні в якій мірі ні внутрішньою, ні зовнішньою обстановкою. Ось чому я вважаю, що суб'єктами, які об'єднуються в союз, повинні бути чотири республіки: РСФРР, Закавказька федерація, Україна і Білорусія.

Основи, які повинні бути покладені при складенні договору про об'єднання, повинні бути такі: комісаріати зовнішньої торгівлі, військово-морський, закордонних справ, НКШ і Наркомпочтель утворюються лише в Раднаркомі Союзу. Наркомати фінансів, господарства, продовольчих справ, праці і інспекції залишаються в складі договірних республік, але з тим, щоб вони могли діяти за директивами відповідних комісаріатів у союзному центрі. Це необхідно для того, щоб сили трудових мас республік по лінії продовольчих справ, ВРНГ, Наркомфіну або праці об'єдналися під керівництвом союзного центра. Нарешті, всі інші комісаріати: внутрішніх справ, юстиції, освіти, земельних справ та ін. — їх всього шість, — які мають пряме відношення до побуту, нравів, особливих форм землеустрою, особливих форм судоустрою, до мови і культури народів, які входять до складу республік, — повинні бути залишені як самостійні, керовані ЦВК і Раднаркомами договірних республік. Це необхідне як реальна умова, що забезпечує свободу національного

розвитку народів, які входять до складу радянських республік.

Ось ті основи, які, на мій погляд, повинні бути покладені фундаментом того договору, який буде укладений цими днями між нашими республіками.

Відповідно до цього я маю запропонувати проект резолюції, схвалений Президією ВЦВК:

1. Визнати своєчасним об'єднання Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Української Соціалістичної Радянської Республіки, Закавказької Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки і Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки в Союз Радянських Соціалістичних Республік.

2. В основу об'єднання покласти принцип добровільності і рівноправності республік із збереженням за кожною з них права вільного виходу з Союзу Республік.

3. Доручити делегації РСФРР виробити спільно з делегаціями України, Закавказької республіки і Білорусії проект декларації про утворення Союзу Республік з викладом обставин, які диктують об'єднання республік в одну союзну державу.

4. Доручити делегації виробити умови входження РСФРР в Союз Республік, зобов'язавши її при розгляді союзного договору відстоювати такі положення:

а) утворення відповідних союзних законодавчих і виконавчих органів;

б) злиття комісаріатів: військово-морського, шляхів, закордонних справ, зовнішньої торгівлі і пошт та телеграфів;

в) підпорядкування комісаріатів фінансів, продовольчих справ, народного господарства, праці і робітничо-селянської інспекції договірних республік директивам відповідних комісаріатів Союзу Республік;

г) повне забезпечення інтересів національного розвитку народів договірних республік.

5. Проект договору, до внесення його на перший з'їзд Союзу Республік, подати на схвалення ВЦВК в особі його Президії.

6. Уповноважити делегацію, на основі схвалення ВЦВК умов об'єднання, укласти договір РСФРР з соціалістичними радянськими республіками України, Закавказзя і Білорусії про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

7. Договір подати на затвердження І з'їзду Союзу Республік.

Такий є проект резолюції, який я подаю до вашої уваги.

Товариші! З часу утворення радянських республік держави світу розбились на два табори: на табір соціалізму і на табір капіталізму. У таборі капіталізму ми маємо імперіалістичні війни, національний розбрат, гноблення, колоніальне рабство і шовінізм. У таборі Рад, у таборі соціалізму, ми маємо, навпаки, взаємне довір'я, національну рівноправність, мирне співжиття і братерське співробітництво народів. Десятки років капіталістична демократія старається розв'язати національні суперечності порядком узгодження інтересів вільного розвитку національностей з системою експлуатації. Але це не вдавалося досі і не вдасться. Навпаки, клубок національних суперечностей все більше заплутується, загрожуючи смертю капіталізмові. Тільки тут, у світі Рад, у таборі соціалізму, вдалося з корінням вирвати національний гніт і налагодити взаємне довір'я і братерське співробітництво народів. І тільки після того, як це вдалося Радам, ми дістали можливість побудувати нашу федерацію і відстояти її від нападу ворогів як внутрішніх, так і зовнішніх.

П'ять років тому Радянській владі вдалося закласти основи мирного співжиття і братерського співробітництва народів. Тепер, коли ми тут вирішуємо питання про бажаність і необхідність об'єднання,

ми маємо увінчати цю справу новою будовою, — утворенням нової могутньої союзної трудової держави. Воля народів наших республік, які зібралися недавно на своїх з'їздах і одностайно постановили утворити Союз Республік, безперечно говорить про те, що справа об'єднання стоїть на правильному шляху, що вона грунтується на великому принципі добровільності і рівноправності народів. Будемо сподіватися, товариші, що утворенням нашої союзної республіки ми створимо вірний оплот проти міжнародного капіталізму, що нова союзна держава буде новим рішучим кроком на шляху до об'єднання трудящих усього світу в Світову Радянську Соціалістичну Республіку. (Тривалі оплески. Співають «Інтернаціонал».)

«Правда» № 295,
28 грудня 1922 р.

ПРО УТВОРЕННЯ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Доповідь на I з'їзді Рад СРСР[49]
30 грудня 1922 р.

Товариші! В історії Радянської влади сьогоднішній день є переломним. Він кладе віхи між старим, уже пройденим періодом, коли радянські республіки хоч і діяли разом, але йшли нарізно, зайняті насамперед питанням свого існування, і новим періодом, що вже розпочався, коли окремому існуванню радянських республік кладеться край, коли республіки об'єднуються в єдину союзну державу для успішної боротьби з господарською розрухою, коли Радянська влада думає уже не тільки про існування, але й про те, щоб розвинутися в серйозну міжнародну силу, спроможну вплинути на міжнародну обстановку, спроможну змінити її в інтересах трудящих.

Чим була Радянська влада п'ять років тому? Маленькою, ледве помітною величиною, яка викликала глузування серед усіх її ворогів і жаль у багатьох її друзів. Це був період воєнної розрухи, коли Радянська влада спиралась не стільки на власні сили, скільки на безсилля своїх противників, коли вороги Радянської влади, розбиті на дві коаліції, на коаліцію австро-німецьку і коаліцію англо-французьку

зайняті були війною між собою і не мали можливості обернути зброю проти Радянської влади. Це був період воєнної розрухи в історії Радянської влади. Проте, в боротьбі з Колчаком і Денікіним Радянська влада створила Червону Армію і вийшла з періоду воєнної розрухи з успіхом.

Далі розпочався другий період в історії Радянської влади, період боротьби з господарською розрухою. Цей період далеко ще не вичерпаний, але уже дав свої результати, бо ми маємо за цей період успішну боротьбу Радянської влади з голодом, що спіткав країну в минулому році. Ми маємо за цей період значне піднесення сільського господарства, значне пожвавлення легкої промисловості. У нас уже виділились кадри командного складу промисловості, що становлять нашу надію, наше сподівання. Але всього цього для подолання господарської розрухи далеко ще недосить. Щоб розбити і ліквідувати розруху, необхідно скласти сили всіх радянських республік, необхідно всі фінансові і економічні можливості республік кинути на справу відбудови основних галузей нашої промисловості. Звідси необхідність об'єднання радянських республік в одну союзну державу. Сьогоднішній день є днем об'єднання наших республік в одну державу для складення сил на справу відбудови нашого господарства.

Період боротьби з воєнною розрухою дав нам Червону Армію — одну з основ існування Радянської влади. Наступний період — період боротьби з господарською розрухою — дає нам нові рамки для державного існування — Союз Радянських Соціалістич-

них Республік, який, без сумніву, рушить вперед справу відбудови радянського господарства.

Чим є тепер Радянська влада? Великою трудовою державою, яка викликає серед ворогів уже не глузування, а скрегіт зубовний.

Такі є підсумки розвитку Радянської влади за п'ять років її існування.

Але, товариші, сьогоднішній день є не тільки підсумковим, він є разом з тим днем торжества нової Росії над старою, над Росією — жандармом Європи, над Росією — катом Азії. Сьогоднішній день є днем торжества нової Росії, яка розбила кайдани національного гноблення, організувала перемогу над капіталом, створила диктатуру пролетаріату, розбудила народи Сходу, запалює робітників Заходу, перетворила червоний стяг з прапора партійного в прапор державний і зібрала навколо цього прапора народи радянських республік для того, щоб об'єднати їх в одну державу, в Союз Радянських Соціалістичних Республік, прообраз прийдешньої Світової Радянської Соціалістичної Республіки.

Нас, комуністів, часто лають, твердячи, що ми нездатні будувати. Нехай історія Радянської влади за п'ять років її існування стане доказом того, що комуністи вміють також і будувати. Нехай сьогоднішній з'їзд Рад, покликаний затвердити Декларацію і Договір про Союз Республік, прийняті вчора конференцією повноважних делегацій, нехай цей союзний з'їзд покаже всім тим, хто ще не втратив здатності розуміти, що комуністи вміють так само добре будувати нове, як вони вміють добре руйнувати старе.

Ось, товариші, Декларація, прийнята вчора конференцією повноважних делегацій[50]. Я її читаю (див. додаток № 1).

А ось і текст Договору, прийнятого тією ж конференцією. Я його читаю (див. додаток № 2).

Товариші, з доручення конференції повноважних делегацій радянських республік я маю запропонувати вам затвердити щойно прочитані тексти Декларації і Договору про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Товариші, пропоную прийняти їх з властивою комуністам одностайністю і вписати тим новий розділ в історію людства. (Оплески.)

«Правда» № 298,
31 грудня 1922 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРАТЕГІЮ І ТАКТИКУ РОСІЙСЬКИХ КОМУНІСТІВ[51]

Основою цієї статті є лекції «Про стратегію і тактику російських комуністів», читані мною в різний час у робітничому клубі Пресненського району і у фракції комуністів Свердловського університету[52]. Я зважився випустити її в світ не тільки тому, що вважаю себе зобов'язаним піти назустріч бажанню пресненців і свердловців, але й тому, що сама стаття здається мені корисною для нового покоління наших партійних працівників. Однак, вважаю за потрібне застерегтися, що стаття ця не має претензії дати щось нове по суті в порівнянні з тим, що вже сказано кілька разів у російській партійній пресі нашими керівними товаришами. Цю статтю треба розглядати як стислий і схематичний виклад основних поглядів тов. Леніна.

I

ПОПЕРЕДНІ ПОНЯТТЯ

1. ДВІ СТОРОНИ РОБІТНИЧОГО РУХУ

Політична стратегія так само, як і тактика, має справу з робітничим рухом. Але самий робітничий рух складається з двох елементів: елементу об'єктивного

або стихійного і елементу суб'ективного або свідомого. Елемент об'ективний, стихійний — це та група процесів, які відбуваються незалежно від свідомої і регулюючої волі пролетаріату. Економічний розвиток країни, розвиток капіталізму, розвал старої влади, стихійні рухи пролетаріату і класів, що його оточують, сутички класів та ін. — все це такі явища, розвиток яких від волі пролетаріату не залежить, це — об'ективна сторона руху. Стратегії нема чого робити з цими процесами, бо вона не може ні скасувати їх, ні змінити, вона може лише зважати на них і виходити з них. Це область, яка підлягае вивченню теорії марксизму і програми марксизму.

Але рух має ще суб'ективну, свідому сторону. Суб'ективна сторона руху — це відображення в головах робітників стихійних процесів руху, це свідомий і планомірний рух пролетаріату до певної мети. Ця сторона руху тим, власне, й цікава для нас, що вона, на відміну від об'ективної сторони руху, підлягае цілком спрямовуючому впливові стратегії і тактики. Якщо стратегія не в силі змінити що-небудь в ході об'єктивних процесів руху, то тут, в області суб'єктивної, свідомої сторони руху, навпаки, поле застосування стратегії широке і різноманітне, бо вона, стратегія, може прискорити або уповільнити рух, спрямувати найкоротшим шляхом або стягти його на шлях більш тяжкий і болісний, залежно від достоїнств чи хиб самої стратегії.

Прискорити або уповільнити рух, полегшити або загальмувати його, — такі є область і межі застосування політичної стратегії і тактики.

2. ТЕОРІЯ І ПРОГРАМА МАРКСИЗМУ

Стратегія не займається сама вивченням об'єктивних процесів руху. Проте вона повинна їх знати і правильно їх враховувати, якщо не хоче допустити найгрубіших і згубних помилок у справі керівництва рухом. Вивченням об'єктивних процесів руху займається, насамперед, теорія марксизму, а потім і програма марксизму. Тому стратегія повинна цілком спиратися на дані теорії і програми марксизму.

Теорія марксизму, вивчаючи об'єктивні процеси капіталізму в їх розвитку і відмиранні, приходить до висновку про неминучість падіння буржуазії і захоплення влади пролетаріатом, про неминучість заміни капіталізму соціалізмом. Пролетарська стратегія може бути названа дійсно марксистською лише в тому разі, якщо в основу її роботи буде покладений цей основний висновок теорії марксизму.

Програма марксизму, виходячи з даних теорії, визначає цілі пролетарського руху, науково-сформульовані в пунктах програми. Програма може бути розрахована або на весь період капіталістичного розвитку, маючи на увазі повалення капіталізму і організацію соціалістичного виробництва, або на одну певну фазу в розвитку капіталізму, наприклад, на повалення залишків феодально-абсолютистського ладу і створення умов вільного розвитку капіталізму. Залежно від цього програма може складатися з двох частин: максимальної і мінімальної. Само собою зрозуміло, що стратегія, розрахована на мінімальну частину програми, не може не відрізнятися від

стратегії, розрахованої на максимальну її частину, причому стратегія може бути названа дійсно марксистською лише в тому разі, якщо вона керується в своїй роботі цілями руху, сформульованими у програмі марксизму.

3. СТРАТЕГІЯ

Найважливішим завданням стратегії є визначення того основного напряму, по якому повинен піти рух робітничого класу і на якому найвигідніше для пролетаріату завдати противникові основного удару, щоб досягти цілей, поставлених програмою. План стратегії — це план організації вирішального удару в тому напрямі, в якому удар найшвидше може дати максимум результатів.

Основні риси політичної стратегії можна було б змалювати без особливих труднощів, удавшись до аналогії з воєнною стратегією, наприклад, у період громадянської війни, під час боротьби з Денікіним. Всі пам'ятають кінець 1919 року, коли Денікін стояв під Тулою. В цей час розгорнулися цікаві суперечки серед військових у питаннях про те, звідки слід було б завдати вирішального удару арміям Денікіна. Одні військові пропонували вибрати основним напрямом удару лінію Царицин — Новоросійськ. Другі, навпаки, пропонували повести вирішальний удар по лінії Воронеж — Ростов, з тим, щоб, пройшовши цю лінію і розбивши, таким чином, на дві частини армії Денікіна, потім розтрощити їх поодинці. Перший план мав, безперечно, свою позитивну сторону в тому розумінні, що він, розраховуючи

на взяття Новоросійська, тим самим відрізував арміям Денікіна шлях до відступу. Але він був, з одного боку, невигідний, бо передбачав наше просування по районах (Донська область), ворожих Радянській владі, і вимагав, таким чином, великих жертв; з другого боку, він був небезпечний, бо відкривав арміям Денікіна шлях на Москву через Тулу, Серпухов. Другий план основного удару був єдино правильний, бо він, з одного боку, передбачав просування нашої основної групи по районах (Воронезька губернія — Донбас), які співчувають Радянській владі, і з огляду на це не вимагав особливих жертв; з другого боку, він розладжував дії основної групи військ Денікіна, що йшли на Москву. Більшість військових висловилась за другий план і цим була визначена доля війни з Денікіним.

Інакше кажучи: визначити напрям основного удару — це значить передрішити характер операцій на весь період війни, отже, передрішити на $^{9}/_{10}$ долю всієї війни. В цьому завдання стратегії.

Те саме треба сказати про стратегію політичну. Перша серйозна сутичка між політичними керівниками російського пролетаріату в питанні про основний напрям пролетарського руху сталась на початку дев'ятисотих років, під час російсько-японської війни. Як відомо, одна частина нашої партії (меншовики) держалась тоді того погляду, що основний напрям руху пролетаріату в його боротьбі з царизмом повинен піти по лінії блоку між пролетаріатом і ліберальною буржуазією, причому селянство, як дуже важливий революційний фактор, виключалось, або майже виключалось, з плану, а ліберальній

буржуазії надавалась керівна роль у загальнореволюційному русі. Друга частина партії (більшовики), навпаки, твердила, що основний удар повинен піти по лінії блоку пролетаріату і селянства, причому роль керівника загальнореволюційного руху повинна бути надана пролетаріатові, а ліберальна буржуазія повинна бути нейтралізована.

Якщо по аналогії з війною з Денікіним зобразити весь наш революційний рух з дев'ятисотих років до лютневої революції 1917 року як війну робітників і селян проти царизму і поміщиків, то ясно, що від прийняття того чи іншого стратегічного плану (меншовицького чи більшовицького), від прийняття того чи іншого основного напряму революційного руху залежала багато в чому доля царизму і поміщиків.

Як під час війни з Денікіним военна стратегія, намітивши основний напрям удару, тим самим на $^9/_{10}$ визначила характер всіх дальших операцій, аж до ліквідації Денікіна, так і тут, в галузі революційної боротьби з царизмом, наша політична стратегія, намітивши основний напрям революційного руху в дусі більшовицького плану, тим самим визначила характер роботи нашої партії за весь період відкритої боротьби з царизмом з часів російсько-японської війни до лютневої революції 1917 року.

Завдання політичної стратегії полягає, насамперед, у тому, щоб, виходячи з даних теорії і програми марксизму і враховуючи досвід революційної боротьби робітників усіх країн, правильно визначити основний напрям пролетарського руху даної країни для даного історичного періоду.

4. ТАКТИКА

Тактика є частина стратегії, їй підпорядкована, її обслуговуюча. Тактика має справу не з війною в цілому, а з її окремими епізодами, з боями, з битвами. Якщо стратегія старається виграти війну, або довести до кінця, скажімо, боротьбу з царизмом, то тактика, навпаки, прагне виграти ті чи інші битви, ті чи інші бої, успішно провести ті чи інші кампанії, ті чи інші виступи, які більш або менш відповідають конкретній обстановці боротьби в кожний даний момент.

Найважливішим завданням тактики є визначення тих шляхів і засобів, тих форм і способів боротьби, які найбільше відповідають конкретній обстановці в даний момент і найвірніше підготовляють стратегічний успіх. Тому дії тактики, їх результати треба розцінювати не самі по собі, не з точки зору безпосереднього ефекту, а з точки зору завдань і можливостей стратегії.

Бувають моменти, коли тактичні успіхи полегшують проведення стратегічних завдань. Так стояла справа, наприклад, на денікінському фронті в кінці 1919 року при визволенні нашими військами Орла і Воронежа, коли успіхи нашої кавалерії під Воронежем і піхоти під Орлом створили обстановку, сприятливу для удару на Ростов. Так стояла справа у серпні 1917 року в Росії, коли перехід Петроградської і Московської Ради на сторону більшовиків створив нову політичну обстановку, яка полегшила згодом жовтневий удар нашої партії.

Бувають і такі моменти, коли тактичні успіхи, блискучі своїм безпосереднім ефектом, але

не відповідні стратегічним можливостям, створюють «несподівану» обстановку, згубну для всієї кампанії. Так стояла справа з Денікіним у кінці 1919 року, коли він, захоплений легким успіхом швидкого й ефектного просування на Москву, розтягнув свій фронт від Волги до Дніпра і підготував тим самим загибель своїх армій. Так стояла справа в 1920 році під час війни з поляками, коли ми, недооцінивши силу національного моменту в Польщі і захопившись легким успіхом ефектного просування вперед, взяли на себе непосильне завдання прориву в Європу через Варшаву, згуртували проти радянських військ величезну більшість польського населення і створили, таким чином, обстановку, яка анулювала успіхи радянських військ під Мінськом і Житомиром і підірвала престиж Радянської влади на Заході.

Нарешті, бувають ще моменти, коли доводиться знехтувати тактичним успіхом, свідомо піти на тактичні мінуси і програші для того, щоб забезпечити за собою в майбутньому стратегічні плюси. Так буває нерідко на війні, коли одна сторона, бажаючи врятувати кадри своїх військ і вивести їх з-під удару переважаючих сил противника, починає планомірний відступ і здає без бою цілі міста й області для того, щоб виграти час і зібратися з силами для нових рішучих боїв у майбутньому. Так стояла справа у Росії в 1918 році під час німецького наступу, коли наша партія змушена була піти на Брестський мир, який являв собою величезний мінус з точки зору безпосереднього політичного ефекту в той момент, для того, щоб зберегти союз з селянством, яке прагнуло миру, здобути перепочинок,

створити нову армію і забезпечити, таким чином, у майбутньому плюси стратегічні.

Інакше кажучи: тактика не може підпорядкувати себе минущим інтересам хвилини, вона не повинна керуватися міркуваннями безпосереднього політичного ефекту, вона тим більше не повинна відриватися від землі і будувати надхмарні замки, — тактика повинна будуватися стосовно до завдань і можливостей стратегії.

Завдання тактики полягає, насамперед, у тому, щоб, керуючись вказівками стратегії і враховуючи досвід революційної боротьби робітників усіх країн, визначити форми і способи боротьби, які найбільше відповідають конкретній обстановці боротьби в кожний даний момент.

5. ФОРМИ БОРОТЬБИ

Способи ведення війни, форми війни не завжди однакові. Вони міняються залежно від умов розвитку, насамперед залежно від розвитку виробництва. При Чінгіс-хані війна велась інакше, ніж при Наполеоні III, у XX столітті ведеться інакше, ніж у XIX столітті.

Мистецтво ведення війни в сучасних умовах полягає у тому, щоб, оволодівши всіма формами війни і всіма досягненнями науки в цій галузі, розумно їх використовувати, уміло поєднувати їх або своєчасно застосовувати ту чи іншу з цих форм залежно від обстановки.

Те саме треба сказати про форми боротьби в політичній галузі. Форми боротьби в політичній галузі ще більш різноманітні, ніж форми ведення

війни. Вони міняються залежно від розвитку господарства, суспільності, культури, залежно від стану класів, співвідношення сил, що борються, характеру влади, нарешті, залежно від міжнародних відносин та ін. Нелегальна форма боротьби при абсолютизмі, зв'язана з частковими страйками і демонстраціями робітників; відкрита форма боротьби при «легальних можливостях» і масові політичні страйки робітників; парламентська форма боротьби, скажімо, при Думі і позапарламентський виступ мас, який доходить іноді до збройних повстань; нарешті, державні форми боротьби після взяття влади пролетаріатом, коли останній дістає можливість забезпечити за собою всі державні засоби і сили, аж до армії, — такі загалом форми боротьби, висунуті практикою революційної боротьби пролетаріату.

Завдання партії полягає в тому, щоб оволодіти всіма формами боротьби, розумно їх поєднувати на полі бою і вміло загострити боротьбу на тих її формах, які особливо доцільні при даній обстановці.

6. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ

Форми організації армій, роди й види військ пристосовуються звичайно до форм і способів ведення війни. Із зміною останніх міняються перші. При маневреній війні справу вирішує часто масова кавалерія. При позиційній війні, навпаки, кавалерія або не відіграє ніякої ролі, або — другорядну роль: важка артилерія і авіація, гази і танки вирішують все.

Завдання воєнного мистецтва полягає в тому, щоб забезпечити за собою всі роди військ, довести їх до досконалості і вміло поєднувати їх дії.

Те саме можна сказати про форми організації в політичній галузі. Тут, так само як і у воєнній галузі, форми організації пристосовуються до форм боротьби. Конспіративні організації професіональних революціонерів в епоху абсолютизму; освітні, професійні, кооперативні і парламентські організації (думська фракція та ін.) в епоху Думи; фабрично-заводські комітети, селянські комітети, страйкові комітети, ради робітничих і солдатських депутатів, військово-революційні комітети і широка пролетарська партія, яка зв'язує всі ці форми організацій в період масових виступів і повстань; нарешті, державна форма організації пролетаріату в період зосередження влади в руках робітничого класу, — такі взагалі ті форми організації, на які, при певних умовах, може і повинен спертися пролетаріат у своїй боротьбі з буржуазією.

Завдання партії полягає в тому, щоб оволодіти всіма цими формами організації, довести їх до досконалості і вміло поєднувати їх роботу в кожний даний момент.

7. ЛОЗУНГ. ДИРЕКТИВА

Вдало сформульовані рішення, що відображають цілі війни або окремого бою, популярні у військах, мають іноді вирішальне значення на фронті, як засіб запалити армію до дії, підтримати дух та ін. Відповідні накази, лозунги або відозви до військ мають для всього ходу війни таке ж важливе значення, як першокласна важка артилерія або першокласні швидкохідні танки.

Ще більше значення мають лозунги в політичній галузі, де доводиться мати справу з десятками й сотнями мільйонів населення з їх різноманітними вимогами і потребами.

Лозунг є стисле і ясне формулювання цілей боротьби, найближчих або віддалених, дане керівною групою, скажімо, пролетаріату, його партією. Лозунги бувають різні залежно від різноманітності цілей боротьби, які охоплюють або цілий історичний період, або окремі стадії й епізоди даного історичного періоду. Лозунг «геть самодержавство», висунутий вперше групою «Визволення праці»[53] у вісімдесятих роках минулого століття, був лозунгом **пропаганди**, бо він мав на увазі залучити на сторону партії одиниці і групи найбільш витриманих і стійких борців. У період російсько-японської війни, коли нестійкість самодержавства стала для широких верств робітничого класу більш-менш очевидною, лозунг цей став лозунгом **агітації**, бо він розраховував уже на залучення мільйонів трудящих мас. У період перед лютневою революцією 1917 року, коли царизм встиг остаточно збанкрутувати в очах мас, лозунг «геть самодержавство» перетворився вже з лозунга агітації в лозунг **дії**, бо він був розрахований на те, щоб рушити мільйонні маси на штурм царизму. У дні лютневої революції лозунг цей перетворився уже в **директиву** партії, тобто в прямий заклик до захоплення таких-то установ і таких-то пунктів у системі царизму в певний строк, бо мова йшла вже про те, щоб звалити царизм, знищити його. Директива є прямий заклик партії до дії тоді-то й там-то, обов'язковий для всіх членів партії і

підхоплюваний звичайно широкими масами трудящих, якщо заклик правильно і влучно формулює вимоги мас, якщо він справді назрів.

Змішувати лозунги з директивами, або лозунг агітації з лозунгом дії, так само небезпечно, як небезпечні, а іноді й згубні передчасні або запізнілі виступи. У квітні 1917 року лозунг «Вся влада Радам» був лозунгом **агітації**. Відома демонстрація в Пітері у квітні 1917 року під лозунгом «Вся влада Радам», яка оточила тоді Зимовий палац, була спробою, спробою передчасною і тому згубною, перетворити цей лозунг у лозунг **дії**[54]. Це був дуже небезпечний зразок змішання лозунга агітації з лозунгом дії. Партія мала рацію, засудивши ініціаторів цієї демонстрації, бо вона знала, що умови, потрібні для перетворення цього лозунга в лозунг дії, ще не настали, що передчасний виступ пролетаріату може привести до розгрому його сил.

З другого боку, бувають випадки, коли партія стає перед необхідністю «в 24 години» відмінити або змінити вже прийнятий і назрілий лозунг (або директиву) для того, щоб захистити свої ряди від пастки, поставленої противником, або тимчасово відкласти проведення директиви до більш сприятливого моменту. Такий випадок мав місце у Петрограді в червні 1917 року, коли демонстрація робітників і солдатів, старанно підготовлена і призначена на 9 червня, була «несподівано» відмінена ЦК нашої партії через зміну обстановки.

Завдання партії полягає в тому, щоб уміло і своєчасно перевести лозунги агітації в лозунги дії, або лозунги дії — у певні конкретні директиви, або,

якщо цього вимагатиме обстановка, проявити потрібну гнучкість і рішучість для того, щоб своєчасно відмінити проведення тих чи інших лозунгів, хоч би й популярних, хоч би й назрілих.

II
СТРАТЕГІЧНИЙ ПЛАН

1. ІСТОРИЧНІ ПОВОРОТИ. СТРАТЕГІЧНІ ПЛАНИ

Стратегія партії не становить чогось сталого, раз назавжди даного. Вона міняється залежно від історичних поворотів, історичних зрушень. Зміни ці виявляються в тому, що для кожного окремого історичного повороту виробляється окремий, відповідний йому, стратегічний план, який діє на весь період від одного повороту до другого. Стратегічний план містить у собі визначення напряму основного удару революційних сил і схему відповідного розміщення мільйонних мас на соціальному фронті. Природно, що стратегічний план, придатний для одного історичного періоду, який має свої особливості, не може бути придатним для іншого історичного періоду, який має зовсім інші особливості. Кожному історичному поворотові відповідає необхідний для нього і пристосований до його завдань стратегічний план.

Те саме можна сказати щодо воєнної справи. Стратегічний план, вироблений для війни з Колчаком, не міг бути придатним для війни з Денікіним, яка вимагала нового стратегічного плану, в свою чергу не придатного для війни, скажімо, з поляками

в 1920 році, бо як напрями основних ударів, так і схеми розміщення основних бойових сил не могли не бути різними в усіх цих трьох випадках.

Нова історія Росії знає три основні історичні повороти, які породили три різні стратегічні плани в історії нашої партії. Ми вважаємо за потрібне коротко змалювати їх для ілюстрації того, як міняються взагалі стратегічні плани партії залежно від нових історичних зрушень.

2. ПЕРШИЙ ІСТОРИЧНИЙ ПОВОРОТ І КУРС НА БУРЖУАЗНО-ДЕМОКРАТИЧНУ РЕВОЛЮЦІЮ В РОСІЇ

Поворот цей почався на початку дев'ятисотих років, у період російсько-японської війни, коли поразка царських армій і грандіозні політичні страйки російських робітників сколихнули всі класи населення і виштовхнули їх на арену політичної боротьби. Скінчився він, цей поворот, у дні лютневої революції в 1917 році.

Два стратегічні плани боролися в цей період у нашій партії: план меншовиків (Плеханов — Мартов 1905 р.) і план більшовиків (тов. Ленін 1905 р.).

Меншовицька стратегія планувала основний удар по царизму по лінії коаліції ліберальної буржуазії з пролетаріатом. Виходячи з того, що революція вважалася тоді буржуазною, план цей надавав ліберальній буржуазії роль гегемона (вождя) руху, а пролетаріат прирікав на роль «крайньої лівої опозиції», на роль «підштовхувача» буржуазії, причому селянство, як одна з основних революційних сил, виключалося, або майже виключалося, з поля зору. Неважко зрозуміти, що оскільки цей план виключав

з гри багатомільйонне селянство у такій країні, як Росія, він був безнадійно утопічний, а оскільки він віддавав долю революції в руки ліберальної буржуазії (гегемонія буржуазії), він був реакційний, бо ліберальна буржуазія не була заінтересована в повній перемозі революції, і вона завжди була готова скінчити справу угодою з царизмом.

Більшовицька стратегія (див. «Дві тактики»[53] тов. **Леніна**) планувала основний удар революції по царизму по лінії коаліції пролетаріату з селянством, при нейтралізації ліберальної буржуазії. Виходячи з того, що ліберальна буржуазія не заінтересована в повній перемозі буржуазно-демократичної революції, що вона угоді з царизмом за рахунок робітників і селян віддає перевагу перед перемогою революції, цей план надавав пролетаріатові, як єдиному до кінця революційному класові в Росії, роль гегемона революційного руху. План цей знаменний не тільки тим, що він правильно враховував рушійні сили революції, але й тим, що він містив у собі в зародку ідею диктатури пролетаріату (гегемонія пролетаріату), він геніально передбачав дальшу, вищу фазу революції в Росії і полегшував перехід до неї.

Дальший розвиток революції аж до лютого 1917 року цілком підтвердив правильність цього стратегічного плану.

3. ДРУГИЙ ІСТОРИЧНИЙ ПОВОРОТ І КУРС НА ДИКТАТУРУ ПРОЛЕТАРІАТУ В РОСІЇ

Другий поворот почався з лютневої революції в 1917 році, після повалення царизму, коли імперіалістична війна розкрила смертельні язви капіта-

лізму в усьому світі; коли ліберальна буржуазія, нездатна взяти в руки фактичне управління країною, змушена була обмежитись вдержанням за собою формальної влади (Тимчасовий уряд); коли Ради робітничих і солдатських депутатів, які дістали в руки фактичну владу, не мали ні досвіду, ні волі зробити з неї необхідний вжиток; коли солдати на фронті, робітники й селяни в тилу знемагали під тягарем війни і господарської розрухи; коли режим «двовладдя» і «контактної комісії»[56], режим, що роздирався внутрішніми суперечностями і був нездатний ні до війни, ні до миру, не тільки не знаходив «виходу з тупика», але ще більше заплутував становище. Скінчився він, цей період, Жовтневою революцією в 1917 році.

Два стратегічні плани боролися в цей період всередині Рад: план меншовицько-есерівський і план більшовицький.

Меншовицько-есерівська стратегія, яка плуталася на перших порах між Радами і Тимчасовим урядом, між революцією і контрреволюцією, оформилась остаточно на момент відкриття Демократичної наради (вересень 1917 року). Вона будувалась по лінії поступового, але неухильного відсторонення Рад від влади і зосередження всієї влади в країні в руках «Передпарламенту», прообразу майбутнього буржуазного парламенту. Питання миру і війни, аграрне і робітниче питання, так само як національне питання, відкладались до скликання Установчих зборів, яке, в свою чергу, відкладалося на невизначений час. «Вся влада Установчим зборам», — так формулювали есеро-меншовики свій стратегічний план. Це був план підготовки буржуазної диктатури, правда,

прилизаної і причесаної, «цілком демократичної», але все ж буржуазної диктатури.

Більшовицька стратегія (див. «Тези» тов. **Леніна**, опубліковані в квітні 1917 року[57]) планувала основний удар по лінії ліквідації буржуазної влади з'єднаними силами пролетаріату й селянської бідноти, по лінії організації диктатури пролетаріату у вигляді республіки Рад. Розрив з імперіалізмом і вихід з війни; визволення пригноблених національностей колишньої Російської імперії; експропріація поміщиків і капіталістів; підготовка умов для організації соціалістичного господарства, — такі є елементи стратегічного плану більшовиків у цей період. «Вся влада Радам» — так формулювали тоді більшовики свій стратегічний план. Він важливий не тільки тим, що правильно враховував рушійні сили нової, пролетарської революції в Росії, але й тим, що полегшував і прискорював справу розв'язування революційного руху на Заході.

Дальший розвиток подій аж до Жовтневого перевороту цілком підтвердив правильність цього стратегічного плану.

4. ТРЕТІЙ ІСТОРИЧНИЙ ПОВОРОТ І КУРС НА ПРОЛЕТАРСЬКУ РЕВОЛЮЦІЮ В ЄВРОПІ

Третій поворот почався з Жовтневого перевороту, коли смертельна сутичка двох імперіалістичних груп Заходу дійшла до найвищої точки; коли революційна криза на Заході явно наростала; коли в Росії буржуазна влада, що збанкрутувала і заплуталась у суперечностях, впала під ударом пролетарської революції; коли перемігша пролетарська революція, порвавши з імперіалізмом і ви-

йшовши з війни, зустріла в особі імперіалістичних коаліцій Заходу заклятих ворогів; коли акти нового Радянського уряду про мир, про конфіскацію поміщицьких земель, експропріацію капіталістів і визволення пригноблених національностей здобули йому довір'я мільйонів трудящих усього світу. Це був поворот у міжнародному масштабі, бо вперше був прорваний міжнародний фронт капіталу, вперше було поставлено на практичну ногу питання про повалення капіталізму. Тим самим Жовтнева революція була перетворена з сили національної, російської, в силу міжнародну, а російські робітники з відсталого загону міжнародного пролетаріату — в його авангард, який будить своєю самовідданою боротьбою робітників Заходу і пригноблені країни Сходу. Поворот цей не дійшов ще до свого кінцевого розвитку, бо він не розгорнувся ще в міжнародному масштабі, але його зміст і загальний напрям уже визначилися з достатньою ясністю.

Два стратегічні плани боролися тоді в політичних колах Росії: план контрреволюціонерів, які втягнули у свої організації активну частину меншовиків та есерів, і план більшовиків.

Контрреволюціонери і активні есеро-меншовики планували по лінії об'єднання в один табір усіх невдоволених елементів: старого офіцерства в тилу і на фронті, буржуазно-націоналістичних урядів на окраїнах, експропрійованих революцією капіталістів і поміщиків, агентів Антанти, які готували інтервенцію, та ін. Вони тримали курс на повалення Радянського уряду шляхом повстань або іноземної інтервенції і реставрацію капіталістичних порядків у Росії.

Більшовики, навпаки, планували по лінії внутрішнього зміцнення диктатури пролетаріату в Росії і розширення сфери діяння пролетарської революції на всі країни світу шляхом об'єднання зусиль пролетарів Росії з зусиллями пролетарів Європи і пригноблених країн Сходу проти світового імперіалізму. Особливо знаменним є точне і стисле формулювання цього стратегічного плану, дане тов. Леніним у своїй брошурі «Пролетарська революція і ренегат Каутський»: **«Провести максимум здійсненного в одній (своїй.— Й. Ст.) країні для розвитку, підтримки, пробудження революції в усіх країнах»**. Цінність цього стратегічного плану полягає не тільки в тому, що він правильно враховував рушійні сили світової революції, але й у тому, що він передбачав і полегшував виниклий потім процес перетворення Радянської Росії в центр уваги революційного руху всього світу, в прапор визволення робітників Заходу і колоній Сходу.

Дальший розвиток революції в усьому світі, так само як п'ять років існування Радянської влади в Росії, цілком підтвердили правильність цього стратегічного плану. Факти, подібні до того, що контрреволюціонери і есеро-меншовики, які кілька разів намагалися повалити Радянську владу, сидять тепер в еміграції, а Радянська влада і Міжнародна пролетарська організація перетворюються в найважливіше знаряддя політики світового пролетаріату,— ці факти з очевидністю говорять на користь стратегічного плану більшовиків.

«Правда» № 56,
14 березня 1923 р.
Підпис: Й. Сталін

НАЦІОНАЛЬНІ МОМЕНТИ В ПАРТІЙНОМУ І ДЕРЖАВНОМУ БУДІВНИЦТВІ

Тези
до XII з'їзду РКП(б), схвалені ЦК партії[58]

I

1. Розвиток капіталізму виявив ще в минулому столітті тенденцію до інтернаціоналізації способів виробництва і обміну, до знищення національної замкнутості, до господарського зближення народів і поступового об'єднання величезних територій в одно зв'язне ціле. Дальший розвиток капіталізму, розвиток світового ринку, налагодження великих морських і залізничних шляхів, вивіз капіталу та ін. ще більше посилили цю тенденцію, зв'язавши найрізноманітніші народи узами міжнародного поділу праці і всебічної взаємної залежності. Оскільки цей процес відбивав колосальний розвиток продуктивних сил, оскільки він полегшував знищення національної відособленості і протилежності інтересів різних народів, він був і лишається процесом прогресивним, бо він підготовляє матеріальні передумови майбутнього світового соціалістичного господарства.

2. Але тенденція ця розвивалася в своєрідних формах, які зовсім не відповідають її внутрішньому історичному смислові. Взаємна залежність народів і господарське об'єднання територій встановлювалися

в ході розвитку капіталізму не шляхом співробітництва народів, як рівноправних одиниць, а порядком підкорення одних народів іншими, порядком гноблення і експлуатації народів менш розвинених народами більш розвиненими. Колоніальні грабежі і загарбання, національний гніт і нерівність, імперіалістична сваволя і насильство, колоніальне рабство і національне безправ'я, нарешті, боротьба «цивілізованих» націй між собою за панування над народами «нецивілізованими», — такі ті форми, в рамках яких відбувався процес господарського зближення народів. Тому, поряд з тенденцією об'єднання наростала тенденція до знищення насильних форм цього об'єднання, боротьба за визволення пригноблених колоній і залежних національностей від імперіалістичного гніту. Оскільки ця друга тенденція означала обурення пригноблених мас проти імперіалістичних форм об'єднання, оскільки вона вимагала об'єднання народів на началах співробітництва і добровільного союзу, вона була і лишається тенденцією прогресивною, бо вона підготовляє духовні передумови майбутнього світового соціалістичного господарства.

3. Боротьба цих двох основних тенденцій, виражених у формах, властивих капіталізмові, наповнює історію багатонаціональних буржуазних держав за останнє півстоліття. Непримиренна суперечність між цими тенденціями в рамках капіталістичного розвитку лягла в основу внутрішньої неспроможності і органічної нестійкості буржуазних колоніальних держав. Неминучі конфлікти всередині таких держав і неминучі війни між такими державами; розпад

старих колоніальних держав і утворення нових; нова гонитва за колоніями і новий розпад багатонаціональних держав, який веде до нового перекроювання політичної карти світу, — такі результати цієї основної суперечності. Розвал старої Росії, Австро-Угорщини і Туреччини, з одного боку, історія таких колоніальних держав, як Великобританія і стара Німеччина,— з другого боку; нарешті, «велика» імперіалістична війна і зростання революційного руху колоніальних і неповноправних народів, — всі ці і подібні їм факти з очевидністю говорять про нестійкість і нетривкість багатонаціональних буржуазних держав.

Таким чином, непримиренна суперечність між процесом господарського об'єднання народів і імперіалістичними способами цього об'єднання визначила нездатність, безпорадність, безсилля буржуазії знайти правильний підхід до розв'язання національного питання.

4. Наша партія враховувала ці обставини, поклавши в основу своєї політики в національному питанні право націй на самовизначення, право народів на самостійне державне існування. Ще в перші дні свого існування, на першому своєму з'їзді (в 1898 році), коли суперечності капіталізму по лінії національного питання не встигли ще визначитися з вичерпною ясністю, партія визнала за національностями це невід'ємне право. Надалі вона незмінно підтверджувала свою національну програму в спеціальних постановах і рішеннях на своїх з'їздах і конференціях аж до Жовтневого перевороту. Імперіалістична війна і зв'язаний з нею могутній революційний рух у колоніях давали лише нове підтвердження рішенням

партії в національному питанні. Смисл цих рішень полягає:

а) в рішучому запереченні всіх і всіляких форм примусу щодо національностей;

б) у визнанні рівності і суверенності народів у справі побудови свого життя;

в) у визнанні того положення, що міцне об'єднання народів може бути проведене лише на началах співробітництва і добровільності;

г) у проголошенні тієї істини, що здійснення такого об'єднання можливе лише в результаті повалення влади капіталу.

Цю визвольну національну програму наша партія безустанно протиставила в своїй роботі як відкрито гнобительській політиці царизму, так і половинчатій, напівімперіалістській політиці меншовиків та есерів. Якщо русифікаторська політика царизму створила прірву між царизмом і національностями старої Росії, а напівімперіалістська політика меншовиків та есерів привела до відходу кращих елементів цих національностей від керенщини, то визвольна політика нашої партії завоювала їй співчуття і підтримку широких мас цих національностей в їх боротьбі проти царизму та імперіалістичної російської буржуазії. Навряд чи можна сумніватися в тому, що це співчуття і ця підтримка були одним з вирішальних моментів, які визначили перемогу нашої партії в Жовтневі дні.

5. Жовтнева революція підвела практичні підсумки рішенням нашої партії в національному питанні. Поваливши владу поміщиків і капіталістів, основних носіїв національного гніту, і поставивши при владі

пролетаріат, Жовтнева революція одним ударом розірвала кайдани національного гноблення, перевернула старі відносини між народами, підірвала стару національну ворожнечу, розчистила грунт для співробітництва народів і завоювала російському пролетаріатові довір'я його інонаціональних братів не тільки в Росії, але й в Європі і в Азії. Навряд чи треба доводити, що без такого довір'я російський пролетаріат не зміг би перемогти Колчака і Денікіна, Юденича і Врангеля. З другого боку, безсумнівно, що пригноблені національності не змогли б добитися свого визволення без установлення в центрі Росії диктатури пролетаріату. Національна ворожнеча і національні сутички неминучі, невідворотні, поки при владі стоїть капітал, поки дрібна буржуазія і, насамперед, селянство колишньої «державної» нації, повні націоналістичних забобонів, ідуть за капіталістами; і, навпаки, національний мир і національну свободу можна вважати забезпеченими, якщо селянство та інші дрібнобуржуазні верстви йдуть за пролетаріатом, тобто якщо забезпечено диктатуру пролетаріату. Тому перемога Рад і утвердження диктатури пролетаріату є тією базою, тим фундаментом, на основі якого може бути побудоване братерське співробітництво народів в єдиному державному союзі.

6. Але результати Жовтневої революції не вичерпуються знищенням національного гніту, створенням грунту для об'єднання народів. В ході свого розвитку Жовтнева революція виробила ще форми цього об'єднання, намітила основні лінії, по яких повинне будуватися об'єднання народів в одну союзну державу. В перший період революції, коли трудові маси

національностей вперше відчули себе самостійними національними величинами, тимчасом як загроза іноземної інтервенції не становила ще реальної небезпеки, — співробітництво народів не мало ще цілком певної, строго усталеної форми. В період громадянської війни та інтервенції, коли інтереси военного самозахисту національних республік виступили на перший план, тимчасом як питання господарського будівництва не стояли ще на черзі, — співробітництво набрало форми військового союзу. Нарешті, в період післявоенний, коли питання відбудови зруйнованих війною продуктивних сил стали на першу чергу, — військовий союз був доповнений союзом господарським. Об'єднання національних республік в Союз Радянських Соціалістичних Республік є заключним етапом розвитку форм співробітництва, яке набрало на цей раз характеру військово-господарського і політичного об'єднання народів в єдину багатонаціональну Радянську державу.

Таким чином, пролетаріат знайшов у радянському ладі ключ до правильного розв'язання національного питання, він відкрив у ньому шлях організації стійкої багатонаціональної держави на началах національної рівноправності і добровільності.

7. Але знайти ключ до правильного розв'язання національного питання ще не значить розв'язати його повністю і остаточно, вичерпати це розв'язання в його конкретно-практичному здійсненні. Для правильного проведення в життя національної програми, висунутої Жовтневою революцією, треба ще подолати ті перешкоди, які передані нам у спадщину пройденим періодом національного гніту і які

не можуть бути подолані за короткий строк, одним ударом.

Ця спадщина полягає, по-перше, в пережитках великодержавного шовінізму, який є відбитком колишнього привілейованого становища великорусів. Ці пережитки живуть ще в головах наших радянських працівників, центральних і місцевих, вони гніздяться в наших державних установах, в центральних і місцевих, вони дістають підмогу у вигляді «нових» змінавіхівських[59] великорусько-шовіністських подувів, які все більше посилюються у зв'язку з непом. Практично вони виявляються в чванливо-зневажливому і бездушно-бюрократичному ставленні руських радянських чиновників до нужд і потреб національних республік. Багатонаціональна Радянська держава може стати дійсно міцною, а співробітництво народів у ній — дійсно братерським лише в тому разі, якщо ці пережитки будуть витравлені в практиці наших державних установ рішуче і безповоротно. Тому рішуча боротьба з пережитками великоруського шовінізму є першим черговим завданням нашої партії.

Ця спадщина полягає, по-друге, у фактичній, тобто господарській і культурній нерівності національностей Союзу Республік. Правова національна рівність, здобута Жовтневою революцією, є великим завоюванням народів, але вона не розв'язує сама по собі всього національного питання. Ряд республік і народів, які не пройшли або майже не пройшли капіталізму, які не мають або майже не мають свого пролетаріату, які відстали через це в господарському і культурному відношенні, не спроможні повністю

використати права і можливості, що їх дає їм національна рівноправність, не спроможні піднятися на вищий ступінь розвитку і догнати, таким чином, без дійсної і тривалої допомоги ззовні ті національності, які пішли вперед. Причини цієї фактичної нерівності криються не тільки в історії цих народів, але й у політиці царизму і руської буржуазії, які прагнули перетворити окраїни у виключно сировинні райони, експлуатовані промислово-розвиненими центральними районами. Подолати цю нерівність за короткий строк, ліквідувати цю спадщину за один — два роки неможливо. Ще X з'їзд нашої партії відзначив, що «знищення фактичної національної нерівності є тривалий процес, який вимагає упертої і наполегливої боротьби з усіма пережитками національного гніту і колоніального рабства»[60]. Але подолати її треба обов'язково. І подолати її можна тільки шляхом дійсної і тривалої допомоги руського пролетаріату відсталим народам Союзу в справі їх господарського і культурного процвітання. Без цього нема підстави розраховувати на налагодження правильного і міцного співробітництва народів у рамках єдиної союзної держави. Тому боротьба за ліквідацію фактичної нерівності національностей, боротьба за піднесення культурного і господарського рівня відсталих народів є другим черговим завданням нашої партії.

Ця спадщина полягає, нарешті, в пережитках націоналізму в середовищі цілого ряду народів, які знесли тяжке ярмо національного гніту і не встигли ще звільнитися від почуття старих національних кривд. Практичним виявом цих пережитків є деяка національна відчуженість і відсутність повного

довір'я раніше пригноблених народів до заходів, що йдуть від росіян. Однак, у деяких республіках, які мають у своєму складі кілька національностей, цей оборонний націоналізм перетворюється нерідко в націоналізм наступальний, у запеклий шовінізм сильнішої національності, спрямований проти слабих національностей цих республік. Шовінізм грузинський (у Грузії), спрямований проти вірмен, осетинів, аджарців і абхазців; шовінізм азербайджанський (в Азербайджані), спрямований проти вірмен; шовінізм узбецький (в Бухарі і Хорезмі), спрямований проти туркменів і киргизів, — усі ці види шовінізму, заохочувані до того ж умовами непу і конкуренції, є величезним злом, що загрожує перетворити деякі національні республіки в арену гризні і склоки. Нічого й казати, що всі ці явища гальмують справу фактичного об'єднання народів в єдиний державний союз. Оскільки пережитки націоналізму є своєрідною формою оборони проти великоруського шовінізму, рішуча боротьба з великоруським шовінізмом становить найвірніший засіб для подолання націоналістичних пережитків. А оскільки ці пережитки перетворюються в місцевий шовінізм, спрямований проти слабих національних груп в окремих республіках, пряма боротьба з ними є обов'язком членів партії. Тому боротьба з націоналістичними пережитками і, насамперед, з шовіністичними формами цих пережитків є третім черговим завданням нашої партії.

8. Одним з яскравих виразів спадщини старого слід вважати той факт, що Союз Республік розцінюється значною частиною радянських чиновників

у центрі і на місцях не як союз рівноправних державних одиниць, покликаний забезпечити вільний розвиток національних республік, а як крок до ліквідації цих республік, як початок утворення так званого «единого-неділимого». Засуджуючи таке розуміння, як антипролетарське і реакційне, з'їзд закликає членів партії пильно стежити за тим, щоб об'єднання республік і злиття комісаріатів не було використане шовіністично настроєними радянськими чиновниками як прикриття їх спроб ігнорувати господарські і культурні потреби національних республік. Злиття комісаріатів є іспит радянському апаратові: якби ця спроба набрала на практиці великодержавницького напряму, то партія була б змушена вжити проти такого перекручення найрішучіших заходів аж до постановки питання про перегляд злиття деяких комісаріатів, поки радянський апарат не буде належно перевихований в дусі дійсно пролетарської і дійсно братерської уваги до нужд і потреб малих і відсталих національностей

9. Оскільки Союз Республік є новою формою співжиття народів, новою формою їх співробітництва в єдиній союзній державі, в рамках якої повинні бути вижиті змальовані вище пережитки в процесі спільної роботи народів, — найвищі органи Союзу повинні бути побудовані таким чином, щоб вони повністю відображали не тільки спільні нужди і потреби всіх національностей Союзу, але й спеціальні нужди і потреби окремих національностей. Тому, поряд з існуючими центральними органами Союзу, які є представництвом трудящих мас усього Союзу незалежно від національності, — повинен бути

створений спеціальний орган представництва національностей на началах рівності. Така побудова центральних органів Союзу дала б цілковиту можливість чуйно прислухатися до нужд і потреб народів, вчасно подавати їм необхідну допомогу, створити обстановку цілковитого взаємного довір'я і ліквідувати, таким чином, найбільш безболісними шляхами згадану вище спадщину.

10. Виходячи із сказаного, з'їзд рекомендує членам партії, як практичні заходи, добитися того, щоб:

а) в системі найвищих органів Союзу був утворений спеціальний орган представництва всіх без винятку національних республік і національних областей на началах рівності;

б) комісаріати Союзу були сконструйовані на началах, які забезпечували б задоволення нужд і потреб народів Союзу;

в) органи національних республік і областей будувалися переважно з людей місцевих, які знають мову, побут, нрави і звичаї відповідних народів.

II

1. Розвиток організацій нашої партії в більшості національних республік відбувається в умовах, які не цілком сприяють їх ростові і зміцненню. Економічна відсталість цих республік, нечисленність національного пролетаріату, недостатність або навіть відсутність кадрів старих партійних працівників з місцевих людей, відсутність серйозної марксистської літератури на рідній мові, слабість партійно-виховної роботи, нарешті, наявність пережитків

радикально-націоналістичних традицій, які все ще не встигли вивітритися, — породили серед місцевих комуністів певний ухил в бік переоцінки національних особливостей, в бік недооцінки класових інтересів пролетаріату, ухил до націоналізму. Це явище стає особливо небезпечним в республіках з кількома національностями, де воно набирає нерідко форми ухилу до шовінізму у комуністів сильнішої національності, спрямованого своїм вістрям проти комуністів слабих національностей (Грузія, Азербайджан, Бухара, Хорезм). Ухил до націоналізму шкідливий в тому відношенні, що він, гальмуючи процес визволення національного пролетаріату з-під ідейного впливу національної буржуазії, утруднює справу згуртування пролетарів різних національностей в єдину інтернаціоналістську організацію.

2. З другого боку, наявність численних кадрів старих партійних працівників руського походження як у центральних установах партії, так і в організаціях компартій національних республік, не обізнаних з нравами, звичаями і мовою трудових мас цих республік і тому не завжди чуйних до їх запитів, — породила в нашій партії ухил в бік недооцінки національних особливостей і національної мови в партійній роботі, погордливо-зневажливе ставлення до цих особливостей, ухил до великоруського шовінізму. Цей ухил шкідливий не тільки тому, що він, гальмуючи справу формування комуністичних кадрів з місцевих людей, які знають національну мову, створює небезпеку відриву партії від пролетарських мас національних республік, але й, насамперед, тому,

що він живить і вирощує змальований вище ухил до націоналізму, утруднюючи боротьбу з ним.

3. Засуджуючи обидва ці ухили, як шкідливі і небезпечні для справи комунізму, і звертаючи увагу членів партії на особливу шкідливість і особливу небезпечність ухилу до великоруського шовінізму, з'їзд закликає партію до найскорішої ліквідації цих пережитків старого в нашому партійному будівництві.

Як практичні заходи з'їзд доручає ЦК провести:

а) утворення марксистських гуртків вищого типу з місцевих партійних працівників національних республік;

б) розвиток принципіальної марксистської літератури на рідній мові;

в) посилення Університету народів Сходу і його філій на місцях;

г) створення при ЦК національних компартій інструкторських груп з місцевих працівників;

д) розвиток масової партійної літератури на рідній мові;

е) посилення партійно-виховної роботи в республіках;

є) посилення роботи серед молоді в республіках

«Правда» № 65,
24 березня 1923 р.
Підпис: Й. Сталін

XII З'ЇЗД РКП(б)[61]

17 — 25 квітня 1923 р.

Дванадцятий з'їзд Російської комуністичної партії (більшовиків). Стенографічний звіт. М., 1923

1. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ЗВІТ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ РКП(б)

17 квітня

Товариші! Я думаю, що звіт ЦК, надрукований в «Известиях ЦК»[62], в розумінні деталей є цілком достатнім, і тут, в оргзвіті ЦК, його повторювати не варто.

Я вважаю, що організаційний звіт ЦК повинен складатися з трьох частин.

Перша частина повинна трактувати про організаційні зв'язки партії з робітничим класом, — про ті зв'язки і ті апарати масового характеру, які облягають партію і з допомогою яких партія здійснює керівництво робітничим класом, а робітничий клас перетворюється в армію партії.

Друга частина звіту, по-моєму, повинна трактувати про ті організаційні зв'язки і про ті апарати масового характеру, з допомогою яких робітничий клас зв'язується з селянством. Це — державний апарат. З допомогою державного апарату робітничий клас, під керівництвом партії, здійснює керівництво над селянством.

Третя частина і остання повинна торкатися самої партії, як організму, що живе своїм особливим

життям, і як апарату, що дає лозунги і перевіряє їх здійснення.

Я переходжу до першої частини звіту. Я говорю про партію, як про авангард, і про робітничий клас, як про армію нашої партії. Може здатися по аналогії, що тут відносини такі самі, як і в галузі військовій, тобто партія дає накази, по телеграфу передаються лозунги, а армія, тобто робітничий клас, здійснює ці накази. Таке уявлення в корені невірне. В політичній галузі справа стоїть багато складніше. Справа в тому, що у військовій галузі армію створює сам командний склад, він сам її формує. Тут же, в політичній галузі, партія своєї армії не створює, а її знаходить, — це робітничий клас. Друга відмінність полягає в тому, що у військовій галузі командний склад не тільки створює армію, але й харчує її, одягає і обуває. В політичній галузі таких явищ ми не маємо. Партія не харчує, не обуває і не одягає свою армію, робітничий клас. Саме через це в політиці справа стоїть набагато складніше. Саме через це в політиці не клас залежить від партії, а навпаки. Ось чому в політичній галузі для того, щоб здійснити керівництво авангарду класу, тобто партії, необхідно, щоб партія облягалась широкою мережею безпартійних масових апаратів, які є щупальцями в руках партії, з допомогою яких вона передає свою волю робітничому класові, а робітничий клас з розпорошеної маси перетворюється в армію партії.

Так ось, я переходжу до розгляду того, які ці апарати, ці приводні паси, що з'єднують партію з класом, які ці апарати, і що встигла зробити партія за рік в розумінні зміцнення цих апаратів.

Перший, основний приводний пас, перший, основний передатний апарат, з допомогою якого партія зв'язується з робітничим класом, — це профспілки. За рік діяльності, коли брати цифри по зміцненню цього основного приводного паса, який веде партію до класу, партія посилила, зміцнила свій вплив у керівних органах спілок. Я не торкаюсь ВЦРПС. Її склад всім відомий. Я не торкаюсь також ЦК спілок. Я маю на увазі, головним чином, губпрофради. Торік, до XI з'їзду нашої партії, з дожовтневим стажем було голів губернських рад профспілок 27%, а в цьому році більше 57%. Успіх не дуже великий, але все ж успіх. Він говорить про те, що керівні елементи нашої партії із стажем дожовтневим тримають в руках основні нитки спілок, з допомогою яких вони зв'язують партію з робітничим класом.

Я не торкатимусь складу профспілок робітників в цілому. Цифри говорять, що до минулого з'їзду членів спілок налічувалось близько 6 мільйонів. В цьому році, до цього з'їзду, 4 800 000. Нібито крок назад, але це тільки здається. Торік, — хай буде мені дозволено сказати тут правду! — спілки являли дуті величини. Цифри, які давалися, не точно відбивали дійсність. Цифри, дані до цього з'їзду, хоч і менші торішніх, але більш реальні і більш життєві. В цьому я вбачаю крок вперед, незважаючи на зменшення кількісного складу профспілок. Таким чином, перетворення профспілок з дутих і напівказенних у дійсно живі спілки, що живуть спільним життям із своїми керівними органами, з одного боку, і підвищення процента керівних елементів партії в губернських органах спілок від 27% до 57% —

з другого, — ось той успіх, який ми за цей рік констатуємо в діяльності нашої партії по зміцненню профспілок.

Але не можна сказати, щоб у цій галузі все було гаразд. Первинні осередки спілок — фабзавкоми — не скрізь ще наші. Так, наприклад, з 146 існуючих у Харківській губернії фабзавкомів 70 не мають у своєму складі жодного комуніста. Але ці явища поодинокі. Загалом треба визнати, що розвиток профспілок в розумінні зміцнення впливу партії як в губернських, так і в низових осередках безумовно пішов вперед. Цей фронт треба вважати забезпеченим за партією. В галузі спілок у нас сильних противників нема.

Другий приводний пас, другий передатний апарат масового характеру, з допомогою якого партія зв'язується з класом, — це кооперативи. Насамперед я маю на увазі споживчу кооперацію, її робітничу частину, потім сільськогосподарську кооперацію, оскільки вона охоплює сільську бідноту. До XI з'їзду в робітничих секціях Центросоюзу налічувалось близько трьох мільйонів чоловік. В цьому році, до цього з'їзду, є деякий приріст: 3 300 000. Це дуже мало. Але все ж у наших умовах, в умовах непу, це становить крок вперед. Коли лічити на кожного робітника по 3 їдці в сім'ї, то виходить, що кооперативи мають близько 9 мільйонів робітничого населення, організованого, як споживачі, навколо споживчої кооперації, де вплив партії росте день у день...

До минулого з'їзду у нас не було даних про те, наскільки сили партії великі в споживчій кооперації.

2—3—5 %, не більше. До цього з'їзду ми вже маємо в губернських органах Центросоюзу не менше 50 % комуністів. Це знов-таки крок вперед.

Трохи гірше стоїть справа в сільськогосподарських кооперативах. Самі-то вони ростуть безумовно. Торік, до з'їзду, сільськогосподарські кооперативи об'єднували не менше 1 700 000 селянських господарств. В цьому році, до цього з'їзду, вони об'єднують не менше 4 000 000 селянських господарств. Тут є певна частина бідноти, яка тяжіє до пролетаріату. Саме через це цікаво з'ясувати, як зростав вплив партії в галузі сільськогосподарської кооперації. Цифр по минулому року ми не маємо. В цьому році виявляється (хоч ці цифри мені здаються сумнівними) комуністів в губернських органах сільськогосподарської кооперації не менше 50 %. Коли це вірно, то це — колосальний крок вперед. Гірше стоїть справа в низових осередках, де ми все ще не в силі звільнити первинні кооперативи з-під впливу ворожих нам сил.

Третій приводний пас, який з'єднує клас з партією, — це спілки молоді. Навряд чи треба доводити все колосальне значення спілки молоді і взагалі молоді у справі розвитку нашої партії. Цифри, які є у нас, говорять про те, що торік, до XI з'їзду, налічувалося у нас у складі спілки молоді не менше 400 000 членів. Потім в середині 1922 року, коли пішло скорочення штатів, коли броня була ще недосить здійснена, коли спілка молоді ще не була спроможна пристосуватися до нових умов, число членів упало до 200 000. Тепер, особливо з осені минулого року, ми маємо колосальний ріст спілки

молоді. У складі спілки налічується не менше 400 000 членів. Найвідрадніше — це те, що спілки молоді ростуть в першу чергу за рахунок робітничої молоді. Зростання їх припадає насамперед на райони, де у нас піднімається промисловість.

Ви знаєте, що основна діяльність спілки молоді серед робітників — це школи фабзавучу. Цифри в цій галузі говорять, що торік, до XI з'їзду, ми мали близько 500 шкіл фабзавучу з кількістю членів у 44 тисячі. До січня цього року ми маємо понад 700 шкіл з кількістю членів у 50 тисяч. Але головне те, що приріст припадає на робітничий склад спілки молоді.

Як і попередній фронт, — фронт сільськогосподарської кооперації, — фронт молоді треба вважати особливо загрозливим, з огляду на те, що атаки противників нашої партії в цій галузі особливо наполегливі. Саме тут, в цих двох галузях, необхідно, щоб партія та її організації напружили всі сили, щоб забезпечити собі переважаючий вплив.

Далі я переходжу до делегатських зборів робітниць. Це теж, може, і непомітний для наших організацій, але дуже важливий, надзвичайно істотний приводний механізм, який з'єднує нашу партію з жіночою частиною робітничого класу. Цифри, які є у нас, говорять ось що: в 57 губерніях і 3 областях торік, до XI з'їзду, ми мали близько 16 000 делегаток з переважанням робітниць. В цьому році, до цього з'їзду, в тих самих губерніях і областях ми маємо не менше 52 000 делегаток, причому з них 33 000 робітниць. Це колосальний крок вперед. Треба взяти до уваги, що це — фронт, на який ми досі

звертали мало уваги, а він має для нас колосальне значення. Раз справа посувається вперед, раз є грунт для того, щоб цей апарат теж зміцнити, розширити і спрямувати щупальці партії для підриву впливу попів серед молоді, яку виховують жінки, природно, що одним з чергових завдань партії повинно бути те, щоб і на цьому фронті, безумовно загрозливому, розвинути максимум енергії.

Переходжу до школи. Я говорю про школи політичні, про радпартшколи і про комуністичні університети. Це — теж апарат, з допомогою якого партія розвиває комуністичну освіту, фабрикує командний склад по освіті, який сіє серед робітничого населення зерна соціалізму, зерна комунізму і тим зв'язує партію духовними зв'язками з робітничим класом. Цифри говорять, що кількість слухачів радпартшкіл торік становила близько 22 тисяч. В цьому році їх не менше 33 000, коли враховувати і міські школи політграмоти, фінансовані Головполітосвітою. Щодо комуністичних університетів, які мають величезне значення для комуністичної освіти, то тут приріст маленький: було близько 6 тисяч слухачів, стало 6 400. Завдання партії полягає в тому, щоб напружити зусилля на цьому фронті, посилити роботу по виробленню, по викуванню командного складу комуністичної освіти.

Переходжу до преси. Преса не є масовим апаратом, масовою організацією, але все ж вона прокладає невловимий зв'язок між партією і робітничим класом, — зв'язок, який своєю силою дорівнює першому-ліпшому передатному апаратові масового характеру. Кажуть, що преса — шоста держава. Я не знаю яка,

вона держава, але що вона має силу, велику питому вагу, — це річ незаперечна. Преса — найсильніша зброя, з допомогою якої партія щодня, щогодини говорить з робітничим класом своєю, потрібною їй мовою. Інших засобів протягти духовні нитки між партією і класом, іншого такого гнучкого апарату в природі немає. Ось чому на цю галузь партія повинна звернути особливу увагу, і треба сказати, що тут уже ми маємо деякий успіх. Візьмімо газети. За повідомленими цифрами, торік ми мали 380 газет, в цьому році не менше 528. Тираж торік 2 500 000, але тираж цей напівказенний, не живий. Літом, коли преса зазнала скорочення субсидій, коли преса опинилась перед необхідністю стати на власні ноги, тираж упав до 900 тисяч. До цього з'їзду ми маємо тираж близько двох мільйонів. Значить, преса стає менш казенною, живе на свої кошти і є гострою зброєю в руках партії, даючи їй зв'язок з масами, інакше тираж не міг би зростати і триматися.

Переходжу до дальшого передатного апарату — до армії. На армію звикли дивитись, як на апарат оборони або наступу. А я розглядаю армію як збірний пункт робітників і селян. Історії всіх революцій говорять, що армія — це єдиний збірний пункт, де робітники і селяни різних губерній, відірвані одні від одних, сходяться і, сходячись, виробляють свої політичні погляди. Не випадково, що великі мобілізації і серйозні війни завжди викликають той чи інший соціальний конфлікт, той чи інший масовий революційний рух. Це відбувається тому, що в армії селяни і робітники найвіддаленіших кутків вперше зустрічаються одні з одними. Адже звичайно вороне-

зький мужик не зустрічається з пітерцем, псковичне бачить сибіряка, а в армії вони зустрічаються. Армія є школа, збірний пункт робітників і селян, і з цієї точки зору сила і вплив партії на армію мають колосальне значення, і в цьому розумінні армія є величезний апарат, що з'єднує партію з робітниками і біднішим селянством. Армія — це єдиний всеросійський, всефедеративний збірний пункт, де люди різних губерній і областей, сходячись, вчаться і привчаються до політичного життя. І в цьому надзвичайно серйозному передатному масовому апараті ми маємо такі зміни: процент комуністів до попереднього з'їзду становив $7^1/_3$, в цьому році він доходить до $10^1/_2$. Армія за цей час скоротилась, але якість армії поліпшилась. Вплив партії збільшився, і в цьому основному збірному пункті ми здобули перемогу в розумінні збільшення комуністичного впливу.

Комуністів серед командного складу, коли взяти весь командний склад до командирів взводів включно, торік було 10%, а в цьому році 13%. Коли взяти комсклад, виключаючи командирів взводів, то торік було 16%, а нині 24%.

Такі ті приводні паси, ті масові апарати, які облягають нашу партію і які, зв'язуючи партію з робітничим класом, дають їй можливість перетворитися в авангард, а робітничий клас перетворити в армію.

Така є мережа зв'язку і мережа передатних пунктів, з допомогою яких партія, на відміну від військового командного складу, перетворюється в авангард, а робітничий клас з розпорошеної маси перетворюється в дійсну політичну армію.

Успіхи, проявлені нашою партією в цих галузях відносно зміцнення цих зв'язків, пояснюються не тільки тим, що досвід партії виріс в цьому відношенні, не тільки тим, що самі засоби впливу на ці передатні апарати удосконалились, але й тим, що загальний політичний стан країни допомагав, сприяв цьому.

Торік ми мали голод, результати голоду, депресію промисловості, розпорошення робітничого класу та ін. В цьому році, навпаки, ми мали врожай, часткове піднесення промисловості, виниклий процес збирання пролетаріату, поліпшення становища робітників. Старі робітники, змушені раніше розпорошуватись по селах, знов приходять до фабрик і заводів, і все це створює обстановку, політично сприятливу для того, щоб партія розгорнула широку роботу в справі зміцнення згаданих вище апаратів зв'язку.

Переходжу до другої частини звіту: про партію і державний апарат. Державний апарат є основний масовий апарат, який з'єднує робітничий клас, що стоїть при владі, в особі його партії, з селянством і дає можливість робітничому класові, в особі його партії, керувати селянством. Цю частину свого звіту я зв'язую безпосередньо з двома відомими статтями тов. Леніна[63].

Багатьом ідея, розвинена тов. Леніним в двох статтях, здалася зовсім новою. По-моєму, та ідея, яка розвинена в цих статтях, не давала спокою Володимиру Іллічу ще торік. Ви пригадуєте, мабуть, його політичний звіт торік. Він говорив про те, що політика наша вірна, але апарат фальшивить, що через це машина рухається не туди, куди треба, а збочує. На це, як пригадую, Шляпніков зауважив,

що шофери не годяться. Це, звичайно, невірно. Зовсім невірно. Політика вірна, шофер чудовий, тип самої машини хороший, він радянський, а ось складові частини державної машини, тобто ті чи інші працівники в державному апараті, погані, не наші. Через це машина фальшивить, і виходить в цілому перекручення правильної політичної лінії. Виходить не здійснення, а перекручення. Державний апарат, повторюю, щодо типу правильний, але складові частини його ще чужі, казенні, наполовину царсько-буржуазні. Ми хочемо мати державний апарат, як засіб обслуговування народних мас, а деякі люди цього держапарату хочуть перетворити його в статтю годування. Ось чому апарат в цілому фальшивить. Коли ми його не виправимо, то з однією лише правильною політичною лінією ми не підемо далеко: вона буде перекручена, вийде розрив між робітничим класом і селянством. Вийде те, що хоча ми і при кермі, але машина не буде коритися. Вийде крах. Ось ті думки, які ще торік тов. Ленін розвивав, і які тільки в цьому році він оформив в струнку систему реорганізації ЦКК і РСІ в тому розумінні, щоб реорганізований ревізійний апарат перетворився в підойму для перебудови всіх складових частин машини, для заміни старих непридатних частин новими, коли ми дійсно хочемо машину рухати туди, куди їй належить рухатись.

В цьому суть пропозиції тов. Леніна.

Я міг би послатися на такий факт, як ревізія Орехово-Зуєвського тресту, організованого за радянським типом, покликаного до того, щоб виробляти максимум фабрикатів і постачати селянство, тимчасом

як цей по-радянськи організований трест перекачував вироблювані фабрикати у приватну кишеню на шкоду інтересам держави. Машина йшла не туди, куди їй треба було йти.

Я міг би послатися на такий факт, який мені цими днями розповів тов. Ворошилов. Є у нас така установа, що зветься Промбюро. Була така установа на південному сході. В цьому апараті налічувалось близько 2 тисяч працівників. Цей апарат був покликаний керувати промисловістю південного сходу. Тов. Ворошилов в розпачі говорив мені, що нелегко було управитись з цим апаратом, і для управління ним треба було створити додатковий маленький апаратик, тобто для управління апаратом управління. Знайшлися добрі люди: Ворошилов, Ейсмонт і Мікоян, які взялися за справу по-справжньому. І виявилось, що замість 2 тисяч працівників в апараті можна мати 170. І що ж? Тепер справи ідуть, виявляється, далеко краще, ніж раніше. Раніше апарат з'їдав все, що виробляв. Тепер апарат обслужує промисловість. Таких фактів сила, їх багато, їх більше, ніж у мене волосся на голові.

Всі ці факти говорять лише про одно, — що наші радянські апарати, щодо типу правильні, складаються часто-ґусто з таких людей, мають такі навики і традиції, які розбивають по суті правильну політичну лінію. Від цього вся машина фальшивить, і виходить величезний політичний мінус, небезпека розриву пролетаріату з селянством.

Питання стоїть так: або ми госпапарати поліпшимо, скоротимо їх склад, спростимо їх, здешевимо, укомплектувавши їх складом, близьким нашій партії по

духу, і тоді ми доб'ємося того, для чого ми запровадили так званий неп, тобто промисловість вироблятиме максимум фабрикатів для того, щоб постачати село, одержувати необхідні продукти, і, таким чином, ми встановимо змичку економіки селянства з економікою промисловості. Або ми цього не доб'ємося, і буде крах.

І ще: або самий державний апарат, податковий апарат буде спрощений, скорочений, з нього будуть вигнані злодії і шахраї, і тоді нам вдасться брати з селян менше, ніж тепер, і тоді народне господарство витримає. Або цей апарат перетвориться в самоціль, як було на південному сході, і все, що береться у селянства, доведеться витрачати на утримання самого апарату, — і тоді політичний крах.

Ось ті міркування, які, на моє переконання, керували Володимиром Іллічем, коли він писав ці статті.

В пропозиціях тов. Леніна є ще одна сторона. Він не тільки добивається того, щоб апарат був поліпшений, і керівна роль партії була посилена максимально, — бо партія будувала державу, вона повинна і поліпшити, — але він має на увазі, очевидно, і моральну сторону. Він хоче добитися того, щоб в країні не лишилося жодного сановника, хоча б найбільш високопоставленого, про якого проста людина могла б сказати: на нього управи нема. Оця моральна сторона являє третю сторону пропозиції Ілліча, саме ця пропозиція ставить завдання очистити не тільки держапарат, але й партію від тих сановницьких традицій і навиків, які компрометують нашу партію.

Переходжу до питання про добір працівників, тобто до того питання, про яке говорив Ілліч ще на XI з'їзді. Коли ясно для нас, що наш держапарат

своїм складом, навиками і традиціями непридатний, через що загрожує розрив між робітниками і селянством, то ясно, що керівна роль партії повинна виразитись не тільки в тому, щоб давати директиви, але й в тому, щоб на певні пости ставились люди, здатні зрозуміти наші директиви і здатні провести їх чесно. Не треба доводити, що між політичною роботою ЦК і організаційною роботою не можна проводити непрохідну грань.

Навряд чи хтось із вас буде твердити, що досить дати хорошу політичну лінію, і справі кінець. Ні, це тільки півділа. Після того як дано правильну політичну лінію, треба дібрати працівників так, щоб на постах стояли люди, які вміють здійснювати директиви, можуть зрозуміти директиви, можуть прийняти ці директиви, як свої рідні, і вміють проводити їх в життя. В противному разі політика втрачає смисл, перетворюється в махання руками. Ось чому відділ обліку й розподілу, тобто той орган ЦК, який покликано брати на облік наших основних працівників як на низах, так і вгорі і розподіляти їх, набирає величезного значення. Досі справа велася так, що справа відділу обліку й розподілу обмежувалась обліком і розподілом товаришів по повіткомах, губкомах і обкомах. Далі цього відділ обліку й розподілу, просто кажучи, не совав носа. Тепер, коли війна закінчена, коли масових огульних мобілізацій більше немає, коли вони втратили всякий смисл, що довела мобілізація тисячі, яка була скинута на плечі Центрального Комітету торік і провалилась, бо огульні мобілізації при наших умовах, коли робота пішла вглиб, коли ми тримаємо курс на спеціалізацію,

коли треба кожного працівника вивчати по кісточках, — огульні мобілізації тільки псують справу, не даючи ніякого плюса місцям, — тепер відділ обліку й розподілу вже не може замикатися в рамках губкомів і повіткомів.

Я міг би послатися на деякі цифри. Було запропоновано XI з'їздом Центральному Комітетові мобілізувати не менше тисячі московських працівників. Центральний Комітет взяв на облік для мобілізації близько 1 500. Через хворобу мобілізованих і всякі причини вдалося мобілізувати тільки 700; з них скільки-небудь придатними виявилось, за свідченнями місць, 300 чоловік. Ось вам факт, який говорить про те, що огульні мобілізації старого типу, які проводились в старі часи, тепер уже не придатні, тому що наша партійна робота пішла вглиб, вона диференціювалась по різних галузях господарства, і огульно перекидати людей значить, по-перше, прирікати їх на бездіяльність і, по-друге, не задовольняти мінімальних потреб самих організацій, які вимагають нових працівників.

Я хотів би навести деякі цифри вивчення нашого промислового командного складу за відомою брошурою [64], написаною Сорокіним, який працює у відділі обліку й розподілу. Але перше, ніж перейти до цих цифр, я мушу сказати про ту реформу, яку Центральний Комітет в ході своєї роботи по обліку працівників провів у *відділі обліку й розподілу*. Раніше, як я говорив уже, відділ обліку й розподілу обмежувався рамками губкомів і повіткомів, тепер, коли робота пішла вглиб, коли будівнича робота розгорнулась всюди, замикатися в рамки повіткомів

і губкомів не можна. Треба охопити всі без винятку галузі управління і весь промисловий комсклад, з допомогою якого партія тримає в руках наш госпапарат і здійснює своє керівництво. В цьому розумінні і було вирішено Центральним Комітетом розширити апарат відділу обліку й розподілу як у центрі, так і на місцях, з тим, щоб у завідуючого були заступники по господарській і по радянській частині і щоб у них були свої помічники по обліку комскладу по підприємствах і по трестах, по госпорганах на місцях і в центрі, в радах і в партії.

Результати цієї реформи негайно позначилися. За короткий строк вдалося взяти на облік промисловий комсклад, який охоплює близько 1 300 директорів. З них виявляється 29% партійних і 70% безпартійних. Може здатися, що безпартійні переважають в розумінні їх питомої ваги в основних підприємствах, але це невірно. Виявляється, що 29% комуністів керують найбільшими підприємствами, які об'єднують більше 300 тисяч робітників, а 70% безпартійних директорів керують підприємствами, які охоплюють не більше 250 тисяч промислових робітників. Дрібними підприємствами керують безпартійні, а великими — партійні. Далі, серед директорів-партійців робітників втроє більше, ніж неробітників. Це говорить про те, що внизу по промисловому будівництву, в основних осередках, не так як у верхах, у ВРНГ та її відділах, де комуністів мало, уже почалося оволодівання підприємств силами комуністів і насамперед робітниками. Цікаво, що за якістю своєю, за придатністю серед комуністів директорів виявилось придатних більше, ніж серед безпартійних. З цього

виходить, що партія, розподіляючи комуністів по підприємствах, керується не тільки чисто партійними міркуваннями, не тільки тим, щоб посилити вплив партії в підприємствах, але й діловими міркуваннями. Від цього виграє не тільки партія, як партія, але й будівництво всього господарства, бо придатних директорів виявляється серед комуністів далеко більше, ніж серед безпартійних.

Ось перший досвід обліку нашого промислового комскладу, — новий досвід, як я сказав, що охоплює далеко не всі підприємства, бо 1300 директорів, згаданих у цій брошурі, становлять тільки близько половини всіх тих підприємств, яких ще треба взяти на облік. Але досвід показує, що тут поле невичерпно багате, і робота відділу обліку й розподілу має бути розгорнена на всю широчінь, щоб дати партії можливість укомплектувати комуністами керуючі органи наших основних підприємств і тим здійснити керівництво партії держапаратом.

Товариші повинні бути обізнані з тими проектами, які ЦК вносить на розгляд з'їзду в організаційному питанні, маючи на увазі і партійну, і радянську сторону. Щодо радянської сторони, про яку я щойно говорив у другій частині свого звіту, то це питання ЦК мав на увазі подати на детальний розгляд спеціальної секції, яка повинна вивчити і партійну, і радянську сторону цього питання і потім уже подати на розгляд з'їзду свої міркування.

Переходжу до третьої частини звіту: про партію, як організм, і партію, як апарат.

Насамперед слід сказати два слова про кількісний склад нашої партії. Цифри говорять про те, що

торік, до XI з'їзду, партія налічувала на кілька десятків тисяч більше 400 тисяч чоловік. В цьому році, з огляду на дальше скорочення партії, з огляду на те, що по цілому ряду областей партія звільнилась від непролетарських елементів, партія стала менша, — трохи менша, ніж 400 тисяч. Це — не мінус, це плюс, бо щодо соціального складу партія поліпшилась. Найцікавіше в розвитку нашої партії в розумінні поліпшення її соціального складу, — це те, що тенденція росту непролетарських елементів партії за рахунок робітничого елементу, яка була раніше, припинилась у звітному році, що настав перелом, намітився певний ухил в сторону збільшення процента робітничого складу нашої партії за рахунок непролетарського її складу. Це якраз той успіх, якого ми добивалися до часу чистки і якого ми добилися тепер. Я не скажу, що в цій галузі зроблено все, — далеко ще не все. Але перелому ми досягли, певного мінімуму однорідності ми досягли, робітничий склад партії забезпечили, і, очевидно, надалі доведеться йти цим шляхом в розумінні дальшого скорочення непролетарських елементів партії і дальшого зростання пролетарських елементів. Ті заходи, які ЦК пропонує для дальшого поліпшення складу нашої партії, в пропозиціях ЦК викладено, я їх повторювати не буду. Очевидно, що доведеться посилити перепони проти напливу непролетарських елементів, бо в даний момент, в умовах непу, коли партія безумовно зазнає згубного впливу непівських елементів, необхідно добитися максимуму однорідності нашої партії і, в усякому разі, рішучого переважання робітничого складу за рахунок неробітничого.

Партія повинна і зобов'язана зробити це, коли вона хоче зберегти себе, як партія робітничого класу.

Я переходжу до питання про життя губкомів та їх діяльність. В пресу часто потрапляють, в деяких статтях, іронічні нотки на адресу губкомів, часто висміюють губкоми, недооцінюється їх діяльність. А я мушу сказати, товариші, що губкоми — це основна опора нашої партії, і без них, без губкомів, без їх роботи по керівництву як радянською, так і партійною роботою партія лишилася б без грунту. Незважаючи на всі хиби губкомів, незважаючи на те, що недоліки досі ще є, незважаючи на так звані склоки в губкомах, на чвари, в цілому губкоми — це основна опора нашої партії.

Як живуть і як розвиваються губкоми? Я читав листи від губкомів місяців 10 тому, коли секретарі наших губкомів ще плуталися в справах господарських, не пристосувавшись до нових умов. Я читав, далі, нові листи, через 10 місяців, із задоволенням, з радістю, бо з них видно, що губкоми виросли, вони вже ввійшли в курс справи, щільно підійшли до будівної роботи, поставили місцевий бюджет, оволоділи господарством місцевого масштабу і дійсно зуміли стати на чолі всього господарського і політичного життя в своїй губернії. Це, товариші, велике завоювання. Безперечно, є і недоліки в губкомах, але я мушу сказати, що коли б не було цього росту партійного і господарського досвіду губкомів, коли б ми не мали цього величезного кроку вперед в розумінні зростання зрілості губкомів у справі керівництва місцевим господарським і політичним життям, то ми не мали б тоді можливості навіть мріяти про

те, щоб партія колись взялася керувати державним апаратом.

Говорять про склоки і тертя в губкомах. Я мушу сказати, що склоки і тертя, крім негативних сторін, мають і хороші сторони. Основним джерелом склок і чвар є прагнення губкомів створити всередині себе спаяне ядро, згуртоване ядро, яке могло б керувати без перебоїв. Ця мета і це прагнення є цілком здоровими і законними, хоча добиваються їх часто шляхами, які не відповідають цілям. Пояснюється це різнорідністю нашої партії, — тим, що в партії є корінники і молоді, пролетарі і інтелігенти, центрові і окраїнні люди, люди різних національностей, причому всі ці різнорідні елементи, які входять до губкомів, вносять різні нрави, традиції, і на цьому грунті виникають тертя, склоки. Все ж $^{9}/_{10}$ склок і тертів, незважаючи на недозволенність їх форм, мають здорове прагнення — добитися того, щоб згуртувати ядро, яке могло б керувати роботою. Не треба доводити, що коли б таких керівних груп в губкомах не було, коли б все було згуртоване так, щоб «хороші» і «погані» урівноважували одні одних, — ніякого керівництва в губернії не було б, ніякого продподатку ми не зібрали б і ніяких кампаній не провели б. Ось та здорова сторона склок, яка не повинна бути заслонена тим, що вона іноді набирає потворних форм. Це не значить, звичайно, що партія не повинна боротися із склоками особливо коли вони виникають на особистому грунті.

Так стоїть справа з губкомами.

Але сила нашої партії, на жаль, нижче губкомів, ще не така велика, як це могло б здаватися. Основна

слабість нашої партії в галузі апарату — це саме слабість наших повітових комітетів, відсутність резервів — повітових секретарів. Я думаю, що коли ми основні апарати, які зв'язують нашу партію з робітничим класом, — апарати, про які я говорив у першій частині свого звіту, — не цілком ще взяли в свої руки (я маю на увазі нижчі осередки, кооперативи, делегатські збори жінок, спілки молоді і т. д.), коли губернські органи ще не досягли цілковитого опанування цих апаратів, то це саме тому, що ми надто слабі в повітах.

Я вважаю це основним питанням.

Я думаю, що одним з основних завдань нашої партії є створення при ЦК *школи* повітових секретарів з людей, найбільш відданих і здібних, з селян, з робітників. Коли б партія могла добитися в наступному році того, щоб згуртувати навколо себе резерв у 200 або в 300 повітових секретарів, яких можна було б віддати потім на допомогу губкомам, щоб полегшити їм керівництво роботою в повітах, то цим вона забезпечила б керівництво всіма передатними апаратами масового характеру. Жодного споживчого кооперативу, жодного сільськогосподарського кооперативу, жодного фабзавкому, жодних делегатських зборів жінок, жодного осередку спілки молоді, жодного апарату масового характеру ми не мали б тоді поза переважаючим впливом партії.

Тепер про обласні органи. Минулий рік показав, що партія і ЦК мали рацію, створивши обласні органи, частково виборні, частково призначені. Обговорюючи в цілому питання про районування, ЦК прийшов до того висновку, що в справі побудови обласних

органів партії треба перейти поступово від принципу призначенства до принципу виборності, маючи на увазі, що такий перехід, безперечно, створить сприятливу моральну атмосферу навколо обласних комітетів партії і полегшить ЦК керівництво партією.

Переходжу до питання про поліпшення центральних органів партії. Ви, мабуть, читали пропозиції ЦК про те, щоб функції Секретаріату ЦК були відмежовані цілком ясно і точно від функцій Оргбюро і Політбюро. Навряд чи це питання потребує особливого трактування, бо воно само собою ясне. Але є одне питання, — про розширення самого ЦК, — питання, яке кілька раз обговорювалося у нас всередині ЦК, і яке викликало один час серйозні дебати. Є деякі члени ЦК, які думають, що слід було б не розширяти, а навіть скоротити число членів ЦК. Я їх мотивів не викладаю: хай товариші самі висловляться. Я коротко викладу мотиви на користь розширення ЦК.

Нині стан речей в центральному апараті нашої партії такий: є у нас 27 членів ЦК. ЦК збирається раз у 2 місяці, а всередині ЦК є ядро в 10—15 чоловік, які до того наловчилися в справі керівництва політичною і господарською роботою наших органів, що рискують перетворитися в свого роду жерців по керівництву. Це, може, і добре, але це має і дуже небезпечну сторону: ці товариші, набравшись великого досвіду по керівництву, можуть заразитися зарозумілістю, замкнутися в себе і відірватися від роботи в масах. Коли деякі члени ЦК або, скажемо, ядро чоловік у 15 стали такими досвідченими і так наловчилися, що у справі вироблення вказівок в 9 випадках з 10 вони не зроблять помилки, то це дуже

добре. Але якщо вони не мають навколо себе нового покоління майбутніх керівників, тісно зв'язаних з роботою на місцях, то ці висококваліфіковані люди мають всі шанси закостеніти і відірватися від мас.

По-друге, те ядро всередині ЦК, яке дуже виросло в справі керівництва, стає старим, йому потрібна зміна. Вам відомий стан здоров'я Володимира Ілліча. Ви знаєте, що й інші члени основного ядра ЦК чимало зносились. А нової зміни ще немає, — ось в чому біда. Створювати керівників партії дуже трудно: для цього потрібні роки, 5—10 років, більше 10-ти. Далеко легше завоювати ту чи іншу країну з допомогою кавалерії тов. Будьонного, ніж викувати 2—3-х керівників з низів, які могли б в майбутньому стати справжніми керівниками країни. І пора подумати про те, щоб викувати нову зміну. Для цього є один засіб — втягнути в роботу ЦК нових, свіжих працівників і в ході робіт піднести їх вгору, піднести найбільш здібних і незалежних, що мають голови на плечах. Книжкою керівників не створиш. Книжка допомагає рухатись вперед, але сама керівника не створює. Працівники-керівники ростуть тільки в ході самої роботи. Тільки обравши до ЦК нових товаришів, давши їм зазнати весь тягар керівництва, ми можемо добитися створення такої необхідної для нас при нинішньому стані речей зміни. Ось чому я думаю, що було б глибочезною помилкою з боку з'їзду, якби він не погодився з пропозицією ЦК про розширення його, принаймні, до 40 чоловік.

Закінчуючи доповідь, я мушу відзначити один факт, який, — може, тому, що він надто відомий, — не впадає в очі, але який слід відзначити, як факт

великої ваги. Це та спаяність нашої партії, та згуртованість безприкладна, яка дала нашій партії можливість при такому повороті, як неп, запобігти розколові. Жодна партія в світі, жодна політична партія такого крутого повороту не витримала б без замішання, розколу, без того, щоб з партійного воза не упала та чи інша група. Як відомо, такі повороти спричиняються до того, що певна група падає з воза, і в партії починається якщо не розкол, то замішання. Ми мали такий поворот в історії нашої партії в 1907 і 1908 роках, коли після 1905 і 1906 років ми, привчені до революційної боротьби, не хотіли перейти на роботу буденну, легальну, не хотіли йти в Думу, не хотіли використати легальних установ, не хотіли посилювати своїх позицій в легальних органах і взагалі цуралися нових шляхів. Це був поворот не такий уже крутий, як неп, але, очевидно, ми ще були тоді молоді, як партія, ми не мали досвіду щодо маневрування, і справа розв'язалася тим, що цілі дві групи тоді упали в нас з візка. Нинішній поворот до непу після нашої політики наступу — поворот крутий. І ось при цьому повороті, коли пролетаріат повинен був відійти на старі позиції, відмовившись тимчасово від наступу, коли пролетаріат повинен був повернутися в сторону селянського тилу, щоб з ним не порвати зв'язку, коли пролетаріат повинен був подумати про те, щоб резерви свої на Сході і на Заході посилити, зміцнити, — при такому крутому повороті партія обійшлася не тільки без розколу, але й провела його без замішання.

Це говорить про безприкладну гнучкість, спаяність і згуртованість партії.

В цьому запорука того, що партія наша переможе.

Торік, та й в цьому році, каркали і каркають наші вороги, що в партії нашій розклад. Однак, вступаючи в неп, ми зберегли наші позиції, зберегли нитки народного господарства в своїх руках, і партія продовжує спаяно, як один, іти вперед, тимчасом як наші противники дійсно розкладаються і ліквідуються. Ви, мабуть, чули, товариші, що недавно відбувся з'їзд есерів[65] у Москві. З'їзд вирішив звернутися до нашого з'їзду з проханням відчинити їм двері нашої партії. Ви, мабуть, чули, крім того, що колишня цитадель меншовизму, Грузія, де є найменш 10000 членів партії меншовиків, — ця фортеця меншовизму вже падає, і близько 2 тисяч членів партії вийшло з рядів меншовиків. Це начебто говорить не про те, що у нас партія розкладається, а про те, що вони, наші противники, розкладаються. Нарешті, ви, мабуть, знаєте, що один з найбільш чесних і тямущих працівників меншовизму — тов. Мартинов — вийшов з рядів меншовиків, причому ЦК прийняв його в партію і вносить свою пропозицію на з'їзд, щоб з'їзд затвердив це прийняття. (Окремі оплески.) Всі ці факти, товариші, говорять не про те, що у нас погані справи в партії, але про те, що у них, у наших противників, почався розклад по всій лінії, а наша партія лишилась спаяною, згуртованою, витримавши величезний поворот, ідучи вперед з широко розгорнутим прапором. (Гучні, тривалі оплески.)

2. ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО ПО ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ ЗВІТУ ЦК

19 квітня

Товариші! Заключне слово складатиметься з двох частин: з першої, яка говоритиме про організаційну практику ЦК, оскільки її критикували промовці, і з другої частини, де я говоритиму про ті організаційні пропозиції ЦК, яких промовці не критикували, і з якими, як видно, з'їзд солідаризується.

Скажу спочатку кілька слів про критиків доповіді ЦК.

Про Лутовінова. Він не задоволений режимом нашої партії: нема свободи слова в нашій партії, нема легальності, нема демократизму. Він знає, звичайно, що за останні шість років ЦК ніколи не підготовляв з'їзд так демократично, як в даний момент. Він знає, що безпосередньо після лютневого пленуму члени ЦК і кандидати ЦК роз'їхались по всіх кутках нашої федерації і робили доповіді про роботу ЦК. Він, Лутовінов, повинен знати, що ми маємо вже чотири номери дискусійного листка[66], де і так і сяк, саме і так і сяк, розбирають і говорять про діяльність ЦК. Але цього йому, Лутовінову, мало. Він хоче «справжнього» демократизму, щоб

усі, принаймні, найважливіші питання обговорювалися по всіх осередках знизу догори, щоб уся партія приходила з приводу кожного питання в рух і брала участь в обговоренні питання. Але, товариші, тепер, коли ми стоїмо при владі, коли у нас не менше 400 тисяч членів партії, коли ми маємо не менше 20 тисяч осередків, я не знаю, до чого привів би такий порядок. При такому порядку партія перетворилася б у нас в дискусійний клуб тих, що завжди базікають і нічого не вирішують. А, тимчасом, наша партія повинна бути насамперед діючою, бо ми стоїмо при владі.

Крім того, Лутовінов забуває, що хоча ми всередині федерації і стоїмо при владі і користуємось всіма пільгами легальності, але з точки зору міжнародної ми переживаємо період, аналогічний тому, який переживали в 1912 році, коли партія була напівлегальна, найскоріше нелегальна, коли у партії були деякі легальні зачіпки у вигляді думської фракції, у вигляді легальних газет, у вигляді клубів, коли партія, разом з тим, була оточена противниками, і коли вона старалася нагромадити свої сили для того, щоб рушити вперед і розширити легальні рамки. Подібний період ми переживаємо тепер в міжнародному масштабі. Ми оточені ворогами, — це ясно всім. Вовки імперіалізму, що нас оточують, не дрімають. Нема того моменту, коли б наші вороги не старалися захопити яку-небудь щілинку, в яку можна було б пролізти і нашкодити нам. Немає підстав твердити, що не ведеться нашими ворогами, які нас оточують, якась підготовча робота щодо блокади або щодо інтервенції. Ось яке становище.

Чи можна при такому стані речей всі питання війни і миру виносити на вулицю? Адже обговорювати питання на зборах 20 тисяч осередків — це значить виносити питання на вулицю. Що було б з нами, якби ми всю нашу попередню роботу по Генуезькій конференції винесли попереду на вулицю? Ми провалилися б з тріском. Слід пам'ятати, що в умовах, коли ми оточені ворогами, раптовий удар з нашого боку, несподіваний маневр, швидкість вирішують все. Що було б з нами, якби ми замість того, щоб у тісному колі довірених осіб партії обговорювали нашу політичну кампанію на Лозаннській конференції, винесли б на вулицю всю цю роботу, розкрили б свої карти? Вороги врахували б всі мінуси і плюси, зірвали б нашу кампанію, і ми поїхали б з Лозанни з ганьбою. Що було б з нами, якби ми питання війни і миру, найважливіші питання з усіх важливих питань, попереду винесли на вулицю, бо, повторюю, винести питання на обговорення 20 тисяч осередків — це значить винести питання на вулицю? Нас відразу розбили б. Ясно, товариші, що як з організаційних, так і з політичних міркувань так званий демократизм Лутовінова є фантазія, демократична маніловщина. Він фальшивий і небезпечний. Нам з Лутовіновим не по дорозі.

Переходжу до Осінського. Він вчепився за мою фразу про те, що, розширяючи ЦК, ми повинні ввести до його складу людей незалежних. Так, так, Сорін, незалежних, а не самостійних. Осінський гадає, що я в цьому пункті влаштував деяку змичку з Осінським, з демократичним централізмом[67]. Я дійсно говорив про те, що необхідно поповнити ЦК

товаришами незалежними. Незалежними від чого, — я цього не сказав, наперед знаючи, що невигідно вичерпати всі питання в основній промові, треба дещо відкласти і для заключного слова. (Сміх. Оплески.) Нам потрібні незалежні люди в ЦК, але незалежні не від ленінізму, — ні, товариші, боронь боже! Нам потрібні незалежні люди, вільні від особистих впливів, від тих навиків і традицій боротьби всередині ЦК, які у нас склалися і які іноді створюють всередині ЦК тривогу. Ви пам'ятаєте статтю тов. Леніна. Там говориться про те, що ми маємо перспективу розколу. Тому що в зв'язку з цим місцем статті тов. Леніна могло здатися організаціям, що у нас уже назріває розкол, то члени ЦК одностайно вирішили розвіяти можливі сумніви і сказали, що ніякого розколу в ЦК немає, а це цілком відповідає дійсності. Проте ЦК також сказав, що перспектива розколу не виключена. І це цілком правильно. В ході роботи всередині ЦК за останні 6 років склалися (не могли не скластися) деякі навики і деякі традиції внутріцекістської боротьби, що створюють іноді атмосферу не зовсім хорошу. Я спостерігав цю атмосферу на одному з останніх пленумів ЦК в лютому, і саме тут я помітив, що втручання людей з місць часто вирішує все. Нам потрібні незалежні від цих традицій і від цих особистих впливів люди для того, щоб вони, увійшовши в ЦК і принісши туди досвід позитивної роботи і зв'язку з місцями, стали тим цементом, який міг би скріпити ЦК, як єдиний і неподільний колектив, що керує нашою партією. Такі незалежні товариші, вільні від старих традицій, викуваних всередині ЦК,

нам потрібні саме як люди, які вносять новий, освіжуючий елемент, що скріпляє ЦК і запобігає всім і всілякимможливостям розколу всередині ЦК. В цьому розумінні я говорив про незалежних.

Я не можу, товариші, пройти мимо тієї вихватки Осінського, яку він допустив щодо Зінов'єва. Він похвалив тов. Сталіна, похвалив Каменева і лягнув Зінов'єва, вирішивши, що поки що досить усунути одного, а потім дійде черга і до інших. Він взяв курс на розклад того ядра, яке створилося всередині ЦК за роки роботи, з тим, щоб поступово, крок за кроком, розкласти все. Якщо Осінський серйозно думає переслідувати таку мету, якщо він серйозно думає розпочати такі атаки проти того чи іншого члена ядра нашого ЦК, то я мушу його попередити, що він натрапить на стіну, об яку, я боюсь, він розіб'є собі голову.

Нарешті, про Мдівані. Хай буде мені дозволено сказати кілька слів з приводу цього набридлого всьому з'їздові питання. Він говорив про вагання в ЦК: сьогодні, мовляв, вирішують об'єднання господарських зусиль трьох республік Закавказзя, завтра приходить рішення про те, щоб ці республіки об'єдналися у федерацію, післязавтра третє рішення про те, щоб усі радянські республіки об'єдналися в Союз Республік. Це він називає ваганнями ЦК. Чи вірно це? Ні, товариші, тут немає вагань, тут система. Республіки незалежні спочатку зближаються на господарській основі. Цей крок був зроблений ще в 1921 році. Після того, як виявляється, що досвід зближення республік дає добрі результати, робиться дальший крок — об'єднання у федерацію.

Особливо в такому місці, як Закавказзя, де без спеціального органу національного миру обійтись не можна. Ви знаєте, Закавказзя — це країна, де мали місце татарсько-вірменська різня ще при царі і війна при мусаватистах, дашнаках і меншовиках. Щоб припинити цю гризню, потрібен орган національного миру, тобто найвища влада, яка могла б сказати авторитетне слово. Створення такого органу національного миру без участі представників грузинської нації абсолютно неможливе. Так ось, через кілька місяців після об'єднання господарських зусиль робиться дальший крок — федерація республік, а через рік після цього — ще дальший крок, як заключний етап на шляху об'єднання республік, — створення Союзу Республік. Де ж тут вагання? Це — система нашої національної політики. Мдівані просто не вловив суті нашої радянської політики, хоч він і вважає себе старим більшовиком.

Він поставив ряд питань, натякаючи на те, що найважливіші питання, які торкаються національної сторони справи Закавказзя, особливо в Грузії, вирішувались, нібито, не то ЦК, не то окремими особами. Основне питання в Закавказзі — це питання про федерацію Закавказзя. Дозвольте мені прочитати маленький документ, який говорить про історію директиви ЦК РКП про Закавказьку федерацію.

28 листопада 1921 року тов. Ленін надсилає мені проект своєї пропозиції про утворення федерації закавказьких республік. Там сказано:

«1) визнати, що федерація закавказьких республік принципіально абсолютно правильна і безумовно має бути здійснена, але в розумінні негайного практичного

здійснення вона передчасна, тобто вимагає кількох тижнів для обговорення, пропаганди і проведення знизу;

2) запропонувати центральним комітетам Грузії, Вірменії, Азербайджану провести це рішення в життя».

Я списуюсь з тов. Леніним і пропоную не поспішати з цим, почекати, дати деякий період часу місцевим працівникам для проведення федерації. Я пишу йому:

«Тов. Ленін. Проти вашої резолюції я не заперечую, якщо погодитесь прийняти таку поправку: замість слів: «вимагає кількох тижнів обговорення» в пункті 1 сказати: «вимагає певного періоду часу для обговорення» і т. д., згідно з вашою резолюцією. Річ у тому, що «провести» федерацію в Грузії «знизу» в «радянському порядку» за «кілька тижнів» не можна, бо в Грузії Ради тільки починають будуватися. Вони ще не добудовані. Місяць тому їх не було зовсім, і скликати там з'їзд Рад за «кілька тижнів» немислима річ, — ну, а Закавказька федерація без Грузії буде паперовою федерацією. Думаю, що треба покласти 2—3 місяці на те, щоб ідея федерації здобула перемогу в широких масах Грузії. **Сталін».**

Тов. Ленін відповідає: «Я приймаю цю поправку».

Через день ця пропозиція приймається голосами Леніна, Троцького, Каменева, Молотова, Сталіна. Зінов'єва не було, його заступав Молотов. Це рішення було ухвалене Політбюро наприкінці 1921 року, як бачите, одноголосно. Відтоді ж веде свій початок боротьба групи грузинських комуністів, на чолі

з Мдівані, проти директиви ЦК про федерацію. Ви бачите, товариші, що справа стояла не так, як тут її змальовував Мдівані. Цей документ я наводжу проти тих непристойних натяків, які тут Мдівані пустив в хід.

Друге питання: чим, власне, пояснюється той факт, що група товаришів, на чолі з Мдівані, відкликана Центральним Комітетом партії, в чому тут причина? Тут дві основні і, разом з тим, формальні причини. Я мушу це сказати, *бо були закиди проти* ЦК і, зокрема, проти мене.

Перша причина — це та, що група Мдівані не користується впливом у своїй грузинській комуністичній партії, що її відкидає сама грузинська компартія. Ця партія мала два з'їзди: в 1922 р., на початку року, був перший з'їзд, і в 1923 р., на початку року, був другий з'їзд. На обох з'їздах група Мдівані з її ідеєю заперечення федерації зустріла рішучу відсіч з боку своєї ж партії. На першому з'їзді, здається, з 122 голосів він зібрав щось близько 18 голосів; на другому з'їзді з 144 голосів він зібрав близько 20 голосів; його вперто не вибирали в ЦК, його позицію систематично відкидали. Вперше на початку 1922 року ми в ЦК вчинили тиск на компартію Грузії і, всупереч волі компартії Грузії, примусили прийняти старих товаришів (безумовно, Мдівані — старий товариш, і Махарадзе — теж старий товариш), вважаючи, що обидві групи, більшість і меншість, спрацюються. В період між першим і другим з'їздами був, однак, ряд конференцій, міських і загальногрузинських, де кожного разу група Мдівані діставала стусани від своєї партії, і, нарешті, на

15*

останньому з'їзді Мдівані ледве-ледве зібрав 18 голосів з 140.

Закавказька федерація — це організація, яка зачіпає не тільки Грузію, але й все Закавказзя. Звичайно вслід за грузинським партійним з'їздом збирається з'їзд загальнозакавказький. Там така сама картина. На останньому загальнозакавказькому з'їзді з 244, здається, Мдівані ледве зібрав близько 10 голосів. Такі факти. Як же бути Центральному Комітетові партії при такому становищі, коли партія, коли сама грузинська організація не переварює групу Мдівані? Я розумію нашу політику в національному питанні, як політику поступок націоналам і національним забобонам. Ця політика, безперечно, правильна. Але чи можна без кінця силувати волю партії, в рамках якої доводиться працювати групі Мдівані? Не можна, по-моєму. Навпаки, треба по можливості погодити свої дії з волею партії в Грузії. ЦК так і зробив, відкликавши певних членів цієї групи.

Друга причина, яка продиктувала ЦК відкликання деяких товаришів з цієї групи, полягає в тому, що вони часто й густо порушували постанови ЦК РКП. Я вам уже виклав історію постанови про федерацію; я говорив уже, що без цього органу національний мир неможливий, що в Закавказзі тільки Радянська влада, створивши федерацію, добилася того, що мир національний встановився. Через це ми вважали в ЦК, що ця постанова безумовно обов'язкова. Тимчасом, що ж ми бачимо? Непідкорення групи Мдівані цій постанові, більше того: боротьбу з нею. Це встановила як комісія тов. Дзержинського, так і комісія Каменєва — Куйбишева. Навіть тепер, після рішення

березневого пленуму про Грузію, Мдівані продовжує боротьбу проти федерації. Що це, як не глум з рішень ЦК?

Такі є обставини, які примусили ЦК партії відкликати Мдівані.

Мдівані змальовує справу так, що, незважаючи на його відкликання, все-таки він переміг. Я не знаю, що назвати тоді поразкою. А втім, відомо, що блаженної пам'яті Дон-Кіхот теж вважав себе переможцем, коли його повалили вітряки. Я думаю, що у деяких товаришів, які працюють на деякому куску радянської території, що зветься Грузією, там, у верхньому поверсі, очевидно, не все гаразд.

Переходжу до тов. Махарадзе. Він заявив тут, що він — старий більшовик у національному питанні, з школи Леніна. Це невірно, товариші. У квітні 1917 року на конференції[68] я разом з тов. Леніним вів боротьбу проти тов. Махарадзе. Він стояв тоді проти самовизначення націй, проти основи нашої програми, проти права народів на самостійне державне існування. Він стояв на цій точці зору і боровся проти партії. Потім він змінив свій погляд (це, звичайно, робить йому честь), але все-таки не треба йому було б цього забувати! Це вже не старий більшовик у національному питанні, а більш або менш молодий.

Тов. Махарадзе поставив мені парламентський запит про те, чи визнаю я, або чи визнає ЦК організацію грузинських комуністів дійсною організацією, якій треба довіряти, і коли визнає, то чи згоджується ЦК, що ця організація має право ставити питання і вносити свої пропозиції. Коли все це визнається,

то чи вважає ЦК, що режим, установлений там, в Грузії, нестерпний?

Я відповім на цей парламентський запит.

Звичайно, ЦК довіряє компартії Грузії, — кому ж ще довіряти?! Компартія Грузії є соки, кращі елементи грузинського народу, без яких управляти Грузією не можна. Але кожна організація складається з більшості і меншості. У нас нема жодної організації, де б не було більшості і меншості. І практично ми бачимо, що ЦК компартії Грузії складається з більшості, яка проводить лінію партії, і з меншості, яка не завжди проводить цю лінію. Мова йде, очевидно, про довір'я організації в особі її більшості.

Друге питання: чи мають право національні ЦК на ініціативу, на постановку питань, чи мають вони право вносити пропозиції?

Само собою, мають, — це ясно. Незрозуміло тільки, чому тов. Махарадзе не подав нам факти про те, що Центральному Комітетові компартії Грузії не дають ставити питань, не дають вносити пропозиції і обговорювати їх? Я таких фактів не знаю. Я думаю, що тов. Махарадзе подасть ЦК такі матеріали, якщо вони взагалі є у нього.

Трете питання: чи можна допустити той режим, який створився в Грузії?

На жаль, питання не конкретизовано, — який режим? Коли мова йде про той режим, при якому Радянська влада Грузії стала викидати останнім часом дворян з їх гнізд, а також меншовиків і контрреволюціонерів, коли мова йде про цей режим, то цей режим не являє, по-моєму, чогось поганого. Це наш радянський режим. Коли мова йде про те, що

Закавказький крайовий комітет створив умови, неможливі для розвитку компартії Грузії, то я таких фактів не маю. Той ЦК Грузії, що обраний на останньому з'їзді компартії Грузії більшістю 110 голосів проти 18, цих питань перед нами не ставив. Він працює в повному контакті із Закавказьким крайовим комітетом нашої партії. Коли є маленька група, течія, словом, члени партії, які незадоволені партійним режимом, то треба відповідні матеріали подати до ЦК. Там, в Грузії, уже було дві комісії для перевірки таких скарг, одна — комісія Дзержинського, друга — Каменєва і Куйбишева. Можна третю створити, коли це потрібно.

Цим я кінчаю першу частину мого заключного слова щодо організаційної практики ЦК за рік.

Переходжу до другої частини, до організаційних пропозицій ЦК, внесених на розгляд з'їзду. Наскільки я знаю, ніхто з промовців не зачіпав з точки зору критики жодної з пропозицій, внесених ЦК. Я це розумію, як вияв цілковитої солідарності з тими пропозиціями ЦК, що їх ми подали на ваш розгляд. Проте, я хотів би допомогти і внести ряд поправок. Я внесу ці поправки в ту секцію, яка, за ідеєю ЦК, повинна бути створена, в організаційну секцію, в якій основну роботу по партійній лінії буде вести тов. Молотов, а по радянській — тов. Дзержинський.

Перша поправка говорить про те, щоб число кандидатів в ЦК з п'яти чоловік було збільшено, принаймні, до 15.

Друга поправка стосується того, щоб звернути спеціальну увагу на зміцнення і розширення органів обліку й розподілу як у верхах, так і в низах, бо ці

органи набувають тепер колосального і першорядного значення, бо це найбільш реальний засіб тримати в руках партії всі нитки господарства і радянського апарату.

Третя поправка стосуватиметься того, щоб з'їзд підтвердив пропозицію про створення школи повітових секретарів при ЦК, з тим, щоб наприкінці року губкоми мали 200—300 секретарів повітового масштабу.

І четверта поправка — про пресу. Я нічого конкретного не маю внести щодо цього, але я хотів би звернути особливу увагу з'їзду на те, щоб пресу піднести на належну височінь. Вона їде вперед, вона далеко пішла вперед, але не в такій мірі, як це потрібно. Преса повинна рости не днями, а годинами, — це найгостріша і найсильніша зброя нашої партії.

На закінчення кілька слів про даний з'їзд. Товариші! Я мушу сказати, що давно я не бачив такого спаяного, запаленого однією ідеєю з'їзду. Я шкодую, що тут немає тов. Леніна. Якби він був тут, він міг би сказати: «25 років пестував я партію і випестував її, велику і сильну». (Тривалі оплески.)

3. ДОПОВІДЬ ПРО НАЦІОНАЛЬНІ МОМЕНТИ В ПАРТІЙНОМУ І ДЕРЖАВНОМУ БУДІВНИЦТВІ

23 квітня

Товариші! Від часу Жовтневої революції ми третій раз обговорюємо національне питання: перший раз — на VIII з'їзді, другий — на X і третій — на XII. Чи не є це ознака того, що дещо змінилося принципіально в наших поглядах на національне питання? Ні, принципіальний погляд на національне питання лишився той самий, що й до Жовтня і опісля. Але від часу X з'їзду змінилася міжнародна обстановка в розумінні посилення питомої ваги тих важких резервів революції, якими нині є країни Сходу. Це — по-перше. По-друге, від часу X з'їзду наша партія у внутрішньому становищі в зв'язку з непом теж мала деякі зміни. Всі ці нові фактори треба врахувати, підвести їм підсумок. В цьому розумінні і слід говорити про нову постановку національного питання на XII з'їзді.

Міжнародне значення національного питання. Вам відомо, товариші, що ми являємо собою, ми, як радянська федерація, нині волею історії являємо собою передовий загін світової революції. Вам відомо, що ми вперше прорвали загальнокапіталістичний фронт,

опинившись, волею долі, попереду всіх. Вам відомо, що в своєму русі вперед ми дійшли до Варшави, а потім відступили, укріпившись на тих позиціях, які ми вважали найбільш міцними. З цього моменту ми перейшли до непу і з цього моменту ми врахували уповільнення темпу міжнародного революційного руху, з цього моменту наша політика стала вже не наступальною, а оборонною. Піти вперед після того, як ми під Варшавою зазнали невдачі (не будемо приховувати правду), піти вперед ми не могли, бо ми рискували відірватися від тилу, а він у нас селянський, і, нарешті, ми рискували забігти надто далеко від тих резервів революції, які дані волею долі, резервів західних і східних. Ось чому ми зробили поворот всередині — в сторону непу і зовні — в сторону уповільнення руху вперед, виріщивщи, що треба перепочити, загоїти свої рани, — рани передового загону, пролетаріату, вчинити контакт з селянським тилом, повести дальшу роботу серед резервів, які відстали від нас,— резервів західних і резервів східних, важких, що становлять основний тил світового капіталізму. Ось про ці резерви,— резерви важкі, що становлять, разом з тим, тил світового імперіалізму,— йде мова при обговоренні національного питання.

Одно з двох: або ми глибокий тил імперіалізму — східні колоніальні і напівколоніальні країни — розворушимо, революціонізуємо і тим прискоримо падіння імперіалізму, або ми промажемо тут, і тим зміцнимо імперіалізм, і тим ослабимо силу нашого руху. Так стоїть питання.

Справа в тому, що на наш Союз Республік весь Схід дивиться як на дослідне поле. Або ми в рам-

ках цього Союзу правильно розв'яжемо національне питання в його практичному застосуванні, або ми тут, в рамках цього Союзу, встановимо дійсно братерські відносини між народами, дійсне співробітництво, — і тоді весь Схід побачить, що в особі нашої федерації він має прапор визволення, має передовий загін, по стопах якого він повинен іти, і це буде початком краху світового імперіалізму. Або ми тут допустимо помилку, підірвемо довір'я раніше пригноблених народів до пролетаріату Росії, позбавимо Союз Республік тієї притягальної сили в очах Сходу, яку він має,— і тоді виграє імперіалізм, програємо ми.

В цьому міжнародне значення національного питання.

Національне питання має для нас значення і з точки зору внутрішнього становища, не тільки тому, що в чисельному відношенні колишня державна нація становить близько 75 мільйонів, а інші нації — 65 (це все-таки немало), і не тільки тому, що раніше пригноблені національності займають найбільш потрібні для господарського розвитку райони і найбільш важливі з точки зору военної стратегії пункти, але насамперед тому, що за ці два роки ми запровадили так званий неп, а в зв'язку з цим націоналізм великоруський став наростати, посилюватись, народилась ідея змінов іхівства, бродять бажання зробити мирним порядком те, чого не вдалося зробити Денікіну, тобто створити так звану «єдину і неділиму».

Таким чином, у зв'язку з непом у внутрішньому нашому житті народжується нова сила — великору-

ський шовінізм, який гніздиться в наших установах, який проникає не тільки в радянські, але й у партійні установи, який бродить по всіх кутках нашої федерації і веде до того, що коли ми цій новій силі не дамо рішучої відсічі, коли ми її не підсічемо в корені, — а непівські умови її вирощують, — ми рискуємо опинитися перед картиною розриву між пролетаріатом колишньої державної нації і селянами раніше пригноблених націй, що означатиме підрив диктатури пролетаріату.

Але неп вирощує не тільки шовінізм великоруський, — він вирощує і шовінізм місцевий, особливо в тих республіках, які мають кілька національностей. Я маю на увазі Грузію, Азербайджан, Бухару, почасти Туркестан, де ми маємо кілька національностей, передові елементи яких, можливо, скоро почнуть конкурувати між собою за першість. Цей місцевий шовінізм, звичайно, не становить своєю силою тієї небезпеки, яку становить шовінізм великоруський. Але він все-таки становить небезпеку, загрожуючи нам перетворити деякі республіки в арену національної склоки, відірвати там узи інтернаціоналізму.

Такі є підстави міжнародного і внутрішнього характеру, які говорять про важливе, першорядне значення національного питання взагалі, в даний момент особливо.

В чому полягає класова суть національного питання? Класова суть національного питання в умовах сучасного радянського розвитку полягає в установленні правильних взаємовідносин між пролетаріатом колишньої державної нації і селянством колишніх

пригноблених національностей. Питання змички тут обговорено більш ніж досить, але при обговоренні питання змички на доповідь Каменева, Калініна, Сокольнікова, Рикова, Троцького малося на увазі, головним чином, ставлення пролетаріату руського до руського селянства. Тут, в національній галузі, ми маємо складнішу механіку. Тут ми маємо справу з питанням про встановлення правильних взаємовідносин між пролетаріатом колишньої державної нації, який становить найкультурнішу верству пролетаріату всієї нашої федерації, і селянством, переважно селянством раніше пригноблених національностей. В цьому — класова суть національного питання. Коли пролетаріатові вдасться встановити з інонаціональним селянством відносини, які можуть підірвати всі пережитки недовір'я до всього руського, що десятиріччями виховувалось і вкорінювалось політикою царизму, коли руському пролетаріатові вдасться, більш того, добитися цілковитого взаємного розуміння і довір'я, встановити дійсний союз не тільки між пролетаріатом і руським селянством, але й між пролетаріатом і селянством раніше пригноблених національностей, то завдання буде розв'язане. Для цього необхідно, щоб влада пролетаріату була такою ж рідною для інонаціонального селянства, як і для руського. Для того, щоб Радянська влада стала і для інонаціонального селянства рідною, — необхідно, щоб вона була зрозуміла для нього, щоб вона функціонувала рідною мовою, щоб школи і органи влади будувалися з людей місцевих, які знають мову, прави, звичаї, побут неруських національностей. Тільки тоді і тільки остільки Радянська

влада, яка до останнього часу була владою руською, стане владою не тільки руською, але й міжнаціональною, рідною для селян раніше пригноблених національностей, коли установи й органи влади в республіках цих країн заговорять і запрацюють рідною мовою.

В цьому одна з основ національного питання взагалі, в радянській обстановці особливо.

В чому полягає характерна риса розв'язання національного питання в даний момент, в 1923 році? Якої форми питання, що вимагають розв'язання по національній лінії, набрали в 1923 році? Форми встановлення співробітництва між народами нашої федерації по лінії господарській, по лінії військовій, по лінії політичній. Я маю на увазі міжнаціональні відносини. Національне питання, що має в своїй основі завдання встановлення правильних відносин між пролетаріатом колишньої державної нації і селянством інонаціональним, у даний момент набирає особливої форми встановлення співробітництва і братерського співжиття тих народів, які раніше були роз'єднані і які тепер об'єднуються в рамках єдиної держави.

Ось суть національного питання в тій формі, якої воно в 1923 році набрало.

Конкретну форму цього державного об'єднання становить той Союз Республік, про який ми говорили ще в кінці минулого року на з'їзді Рад і який ми встановили тоді.

Основа цього Союзу — добровільність і правова рівність членів Союзу. Добровільність і рівність — тому, що вихідним пунктом нашої національної про-

грами є пункт про право націй на самостійне державне існування, — те, що раніше називалося правом на самовизначення. Виходячи з цього, ми повинні певно сказати, що ніякий союз народів, ніяке об'єднання народів в єдину державу не може бути міцним, коли воно не має в своїй основі цілковитої добровільності, коли самі народи не хочуть об'єднуватися. Друга основа — правова рівність народів, які входять до складу Союзу. І це зрозуміло. Я не говорю про фактичну рівність, про це я далі скажу, бо встановлення фактичної рівності між націями, які пішли вперед, і націями відсталими дуже складна, дуже важка справа, що вимагає ряду років. Я говорю тут про рівність правову. Рівність тут виявляється в тому, що всі республіки, в даному разі чотири республіки: Закавказзя, Білорусія, Україна і РСФРР, які входять до складу Союзу, в однаковій мірі користуються благами Союзу і одночасно в однаковій мірі відмовляються від деяких своїх прав незалежності на користь Союзу. Якщо не буде наркомзаксправ у РСФРР, у України, у Білорусії, у Закавказької республіки, то ясно, що при скасуванні цих наркомзаксправ і при створенні загального наркомзаксправ у Союзі Республік станеться деяке обмеження тієї незалежності, яка була у цих республік і яка обмежена рівномірно для всіх республік, що входять до Союзу. Ясно, що коли раніше у цих республік існували свої зовнішторги, а тепер ці зовнішторги скасовуються як у РСФРР, так і в інших республіках, для того, щоб створити загальний зовнішторг при Союзі Республік, то і тут виходить деяке обмеження незалежності, яка мала раніше місце в

повному вигляді і яка тепер скоротилася на користь загального Союзу, і т. д. і т. д. Дехто ставить чисто схоластичне питання: а що ж, чи залишаються республіки після об'єднання незалежними? Це — питання схоластичне. Їх незалежність обмежується, бо всяке об'єднання є деяке обмеження прав, які були раніше у тих, що об'єдналися. Але основні елементи незалежності залишаються, безумовно, за кожною республікою, хоча б тому, що кожна республіка має право одностороннього виходу із складу Союзу.

Отже, конкретна форма національного питання в нашій обстановці в даний момент звелася до питання про встановлення співробітництва народів: господарського, зовнішньополітичного і військового. Ми повинні об'єднати ці республіки по цих лініях в єдиний союз, який називається СРСР. До цього звелися конкретні форми національного питання в даний момент.

Але легко казка кажеться, та не скоро діло робиться. Справа в тому, що в нашій обстановці ми маємо цілий ряд факторів, які не тільки сприяють об'єднанню народів в одну державу, але й гальмують це об'єднання.

Сприяючі фактори вам відомі: насамперед господарське зближення народів, встановлене ще до Радянської влади і закріплене Радянською владою, деякий поділ праці між народами, встановлений до нас і закріплений нами, Радянською владою, — це є основним фактором, що сприяє об'єднанню республік в Союз. Другим фактором, що сприяє об'єднанню, слід вважати природу Радянської влади. Це зрозуміло. Радянська влада є влада робітників, диктатура

пролетаріату, яка своєю природою сприяє тому, щоб трудящі елементи республік і народів, які входять до Союзу, настроювалися на дружній лад один до одного. Це зрозуміло. І третій фактор, що сприяє об'єднанню, — це імперіалістичне оточення, яке становить середовище, в умовах якого доводиться діяти Союзові Республік.

Але є й фактори, які перешкоджають цьому об'єднанню, гальмують це об'єднання. Основна сила, що гальмує справу об'єднання республік в єдиний союз, — це та сила, яка наростає у нас, як я вже говорив, в умовах непу: це великоруський шовінізм. Зовсім не випадковість, товариші, що зміновіхівці здобули масу прихильників серед радянських чиновників. Це зовсім не випадковість. Не випадковість і те, що панове зміновіхівці похвалюють комуністів-більшовиків, немовби кажучи: ви про більшовизм скільки завгодно говоріть, про ваші інтернаціоналістські тенденції скільки завгодно базікайте, а ми-то знаємо, що те, чого не вдалося зробити Денікіну, ви це зробите, що ідею великої Росії ви, більшовики, відновили або ви її, в усякому разі, відновите. Все це не випадковість. Не випадковість і те, що навіть у деякі наші партійні установи проникла ця ідея. Я був свідком того, як на лютневому пленумі, де вперше ставилось питання про другу палату, в складі ЦК було чути розмови, які не відповідають комунізмові, — розмови, які не мають нічого спільного з інтернаціоналізмом. Все це ознака часу, пошесть. Основна небезпека, яка звідси постає, полягає в тому, що в зв'язку з непом у нас росте не днями, а годинами великодержавний шовінізм, який намагається

стерти все неруське, зібрати всі нитки управління навколо руського начала і придавити неруське. Основна небезпека полягає в тому, що при такій політиці ми рискуємо втратити те довір'я до руських пролетарів з боку колишніх пригноблених народів, яке здобули вони в Жовтневі дні, коли руські пролетарі скинули поміщиків, руських капіталістів, коли вони розбили національний гніт всередині Росії, вивели війська з Персії, з Монголії, проголосили незалежність Фінляндії, Вірменії і, взагалі, поставили національне питання на цілком нові основи. Те довір'я, яке ми тоді здобули, ми можемо розгубити до останніх решток, якщо ми всі не озброїмось проти цього нового, повторюю, великоруського шовінізму, який наступає і повзе, капля за каплею просочуючись в уші і в очі, крок за кроком розкладаючи наших працівників. Оцю небезпеку, товариші, ми повинні що б то не стало повалити на обидві лопатки. Інакше нам загрожує перспектива втратити довір'я робітників і селян раніше пригноблених народів, нам загрожує перспектива розриву зв'язку між цими народами і руським пролетаріатом, і цим самим нам загрожує небезпека допустити тріщину в системі нашої диктатури.

Не забувайте, товариші, що коли ми з розгорнутими прапорами йшли проти Керенського і звалили Тимчасовий уряд, то, між іншим, тому, що там за спиною ми мали довір'я тих пригноблених народів, які чекали від руських пролетарів визволення. Не забувайте про такі резерви, як пригноблені народи, які мовчать, але своїм мовчанням тиснуть і вирішують багато що. Часто це не відчувається, але вони,

ці народи, живуть, вони є, і про них не можна забувати. Не забувайте, що якби ми в тилу у Колчака, Денікіна, Врангеля і Юденича не мали так званих «інородців», не мали раніше пригноблених народів, що підривали тил цих генералів своїм мовчазним співчуттям руським пролетарям, — товариші, це особливий фактор в нашому розвитку: мовчазне співчуття, його ніхто не бачить і не чує, але воно вирішує все, — якби не це співчуття, ми б не сковирнули жодного з цих генералів. В той час, коли ми йшли на них, в тилу у них почався розвал. Чому? Тому, що ці генерали спиралися на колонізаторський елемент з козаків, вони малювали перед пригнобленими народами перспективу їх дальшого гноблення, і пригноблені народи змушені були йти до нас в обійми, тимчасом як ми розгортали прапор визволення цих пригноблених народів. Ось що вирішило долю цих генералів, ось сума факторів, які заслонені успіхами наших військ, але які кінець кінцем вирішили все. Цього забувати не можна. Ось чому ми повинні круто повернути в розумінні боротьби з новими шовіністичними настроями і прибити до ганебного стовпа тих чиновників наших установ і тих партійних товаришів, які забувають про наше завоювання в Жовтні, а саме про довір'я раніше пригноблених народів, яким ми повинні дорожити.

Треба зрозуміти, що коли така сила, як великоруський шовінізм, розцвіте пишним цвітом і піде гуляти, — ніякого довір'я з боку пригноблених раніше народів не буде, ніякого співробітництва в єдиному союзі ми не побудуємо і ніякого Союзу Республік у нас не буде.

Такий є перший і найнебезпечніший фактор, що гальмує справу об'єднання народів і республік в єдиний союз.

Другий фактор, товариші, який теж перешкоджає об'єднанню раніше пригноблених народів навколо руського пролетаріату, — це та фактична нерівність націй, яку ми дістали у спадщину від періоду царизму.

Рівність правову ми проголосили і проводимо її, але від правової рівності, яка має сама собою величезне значення в історії розвитку радянських республік, все-таки далеко до рівності фактичної. Всі відсталі національності і всі народи формально мають стільки ж прав, скільки і всі інші нації в складі нашої федерації, які пішли вперед. Але лихо в тому, що деякі національності не мають своїх пролетарів, промислового розвитку не пройшли, навіть не починали, в культурному відношенні страшенно відстали і зовсім не в силі використати ті права, які їм дала революція. Це, товариші, більш важливе питання, ніж питання про школи. Тут деякі з наших товаришів думають, що, висунувши на перший план питання про школи і мову, цим самим можна розрубати вузол. Невірно, товариші, на школах тут далеко не поїдеш, вони, ці самі школи, розвиваються, мова теж розвивається, але фактична нерівність залишається основою всіх невдоволень і всіх тертів. Тут школами і мовою не відговоришся, тут потрібна дійсна, систематична, щира, справжня пролетарська допомога з нашого боку трудящим масам відсталих в культурному і господарському відношенні національностей. Треба, щоб, крім шкіл і мови, русь-

кий пролетаріат вжив усіх заходів до того, щоб на окраїнах, у відсталих в культурному відношенні республіках, — а відстали вони не з своєї вини, а тому, що їх розглядали раніше як джерела сировини, — треба добитися того, щоб в цих республіках були створені вогнища промисловості. Деякі спроби в цьому напрямі зроблено. Грузія взяла одну фабрику з Москви, і вона, мабуть, скоро запрацює. Бухара взяла одну фабрику, а могла взяти чотири фабрики. Туркестан бере одну велику фабрику, і, таким чином, є всі дані, що ці республіки, які в господарському відношенні відстали і не мають пролетаріату, повинні з допомогою руського пролетаріату заснувати у себе вогнища промисловості, хоча б маленькі, з тим, щоб у цих вогнищах були групи пролетарів місцевих, які можуть послужити передатним містком від руських пролетарів і селян до трудящих мас цих республік. Ось у цій галузі нам доведеться серйозно попрацювати, і тут одними школами не відговоритись.

Але є ще третій фактор, який гальмує об'єднання республік в один союз, — це націоналізм в окремих республіках. Неп впливає не тільки на руське населення, але й на неруське. Неп розвиває приватну торгівлю і промисловість не тільки в центрі Росії, але й в окремих республіках. Ось якраз цей самий неп і зв'язаний з ним приватний капітал живлять, вирощують націоналізм грузинський, азербайджанський, узбецький та ін. Звичайно, коли б не було великоруського шовінізму, який є наступальним, тому що він сильний, тому що він і раніше був сильний, і навики пригноблювати і принижувати

у нього лишилися, — коли б великоруського шовінізму не було, то, можливо, і шовінізм місцевий, як відповідь на шовінізм великоруський, існував би, так би мовити, в мінімальному, в мініатюрному вигляді, тому що кінець кінцем антируський націоналізм є оборонна форма, деяка потворна форма оборони проти націоналізму великоруського, проти шовінізму великоруського. Якби цей націоналізм був тільки оборонний, можна було б ще не зчиняти з-за нього шуму. Можна було б зосередити всю силу своїх дій і всю силу своєї боротьби на шовінізмі великоруському, сподіваючись, що скоро-но цей сильний ворог буде повалений, то разом з тим буде повалений і націоналізм антируський, бо він, цей націоналізм, повторюю, *кінець кінцем є реакцією на націоналізм* великоруський, відповіддю на нього, певною обороною. Справді, це було б так, якби на місцях націоналізм антируський далі реакції на націоналізм великоруський не йшов. Але лихо в тому, що в деяких республіках цей оборонний націоналізм перетворюється в наступальний.

Візьмімо Грузію. Там є більше 30% негрузинського населення. Серед них: вірмени, абхазці, аджарці, осетини, татари. На чолі стоять грузини. Серед частини грузинських комуністів народилась і розвивається ідея — не дуже зважати на ці дрібні національності: вони менш культурні, менш, мовляв, розвинені, а тому можна і не зважати на них. Це є шовінізм, — шовінізм шкідливий і небезпечний, бо він може перетворити маленьку Грузинську республіку в арену склоки. А втім він уже перетворив її в арену склоки.

Азербайджан. Основна національність — азербайджанська, але там є і вірмени. Серед однієї частини азербайджанців теж є така тенденція, іноді дуже неприхована, відносно того, що ми, мовляв, азербайджанці, — корінні, а вони, вірмени, — приходці, чи не можна їх у зв'язку з цим трохи відсунути назад, не зважати на їх інтереси. Це — теж шовінізм. Це підриває ту рівність національностей, на основі якої будується Радянська влада.

Бухара. Там, у Бухарі, є три національності: узбеки — основна національність, туркмени, «менш важлива» з точки зору бухарського шовінізму національність, і киргизи. Там їх мало і, виявляється, вони «менш важливі».

В Хорезмі — те саме: туркмени і узбеки. Узбеки — основна національність, а туркмени — «менш важлива».

Все це веде до конфліктів, до ослаблення Радянської влади. Цю тенденцію до місцевого шовінізму також треба в корені присікти. Звичайно, в порівнянні з великоруським шовінізмом, який становить у загальній системі національного питання три чверті цілого, шовінізм місцевий не такий важливий, але для місцевої роботи, для місцевих людей, для мирного розвитку самих національних республік цей шовінізм має першорядне значення.

Шовінізм цей іноді починає зазнавати дуже цікавої еволюції. Я маю на увазі Закавказзя. Ви знаєте, що Закавказзя складається з трьох республік, які мають у своєму складі десять національностей. Закавказзя з ранніх часів являло собою арену різні і склоки, а потім, при меншовизмі і дашнаках, — арену воєн. Ви знаєте грузино-вірменську війну.

Різня на початку і в кінці 1905 року в Азербайджані вам теж відома. Я можу назвати цілий ряд районів, де більшість вірмен всю решту населення, що складалася з татар, вирізали, — наприклад, Зангезур. Можу вказати на другу провінцію — Нахічевань. Там татари переважали, і вони вирізали всіх вірмен. Це було якраз перед визволенням Вірменії і Грузії з-під ярма імперіалізму. (Голос з місця: «По-своєму розв'язали національне питання».) Це теж, звичайно, певна форма розв'язання національного питання. Але це — не радянська форма розв'язання. В цій обстановці взаємної національної ворожнечі руські робітники, звичайно, ні при чому, бо борються татари і вірмени, без росіян. Ось чому потрібен в Закавказзі спеціальний орган, який міг би регулювати взаємовідносини між національностями.

Можна сказати сміливо, що взаємовідносини між пролетаріатом колишньої державної нації і трудящими всіх інших національностей становлять три чверті всього національного питання. Але одну чверть цього питання треба лишити на взаємні відносини між самими раніше пригнобленими національностями.

І ось у цій обстановці взаємного недовір'я, якби Радянська влада не зуміла в Закавказзі поставити орган національного миру, спроможний врегулювати тертя і конфлікти, ми вернулися б до епохи царизму або епохи дашнаків, мусаватистів, меншовиків, коли люди палили і різали один одного. Ось чому ЦК тричі підтверджував необхідність збереження Закавказької федерації, як органу національного миру.

У нас була і лишається одна група грузинів-комуністів, яка не заперечує проти того, щоб Грузія

об'єдналась з Союзом Республік, але заперечує проти того, щоб це об'єднання пройшло через Закавказьку федерацію. Їм, бачите, хочеться ближче до Союзу, мовляв, не треба цього середостіння між нами, грузинами, і Союзом Республік у вигляді Закавказької федерації, не треба, мовляв, федерації. Це, начебто, звучить дуже революційно.

Але тут є інший замір. По-перше, ці заяви говорять про те, що в галузі національного питання в Грузії ставлення до росіян має другорядне значення, бо ці товариші-ухильники (їх так називають) нічого не мають проти того, щоб Грузія прямо об'єдналась з Союзом, тобто не бояться великоруського шовінізму, вважаючи, що він так чи інакше підрубаний, або не має вирішального значення. Вони, очевидно, більше бояться федерації Закавказзя. Чому? Чому три головні народи, які живуть в Закавказзі, які бились між собою стільки часу, які різали один одного, які воювали один з одним, — чому ці народи тепер, коли, нарешті, Радянська влада встановила узи братерського союзу між ними у вигляді федерації, коли ця федерація дала позитивні плоди, чому тепер ці узи федерації треба рвати? В чому справа, товариші?

Справа в тому, що узи федерації Закавказзя позбавляють Грузію тієї частки привілейованого становища, яке вона могла б зайняти за своїм географічним положенням. Судіть самі. Грузія має свій порт — Батум, звідки припливають товари з Заходу. Грузія має такий залізничний вузол, як Тифліс, якого не минають вірмени, не минає Азербайджан, що одержує свої товари з Батума. Коли б Грузія була

окремою республікою, коли б вона не входила в Закавказьку федерацію, вона могла б деякий маленький ультиматум поставити і Вірменії, яка без Тифліса не може обійтись, і Азербайджану, який без Батума не може обійтись. Тут були б деякі вигоди для Грузії. Це не випадковість, що всім відомий дикий декрет про пограничні кордони був вироблений саме в Грузії. Тепер цю вину скидають на Серебрякова. Припустимо. Але ж народився він, цей декрет, у Грузії, а не в Азербайджані або у Вірменії.

Потім, тут є ще й друга причина. Тифліс — столиця Грузії, але в ньому грузинів не більше 30%, вірмен не менше 35%, потім ідуть всі інші національності. От вам і столиця Грузії. Якби Грузія являла собою окрему республіку, то тут можна було б зробити деяке переміщення населення, — наприклад, вірменського з Тифліса. Був же в Грузії прийнятий відомий декрет про «регулювання» населення в Тифлісі, про який тов. Махарадзе заявив, що він не був спрямований проти вірмен. Малося на увазі деяке переміщення населення провести так, щоб вірмен рік у рік ставало менше в Тифлісі, ніж грузинів, і, таким чином, перетворити Тифліс у справжню грузинську столицю. Я допускаю, що декрет про виселення вони зняли. Але у них в руках є сила можливостей, сила таких гнучких форм, — наприклад, «розвантаження», — з допомогою яких можна було б, додержуючи видимості інтернаціоналізму, влаштувати справу так, що вірмен у Тифлісі стало б менше.

Ось ці вигоди в географічному відношенні, яких грузинські ухильники втрачати не хочуть, і невигідне

становище грузинів у самому Тифлісі, де грузинів менше, ніж вірмен, і змушують наших ухильників боротися проти федерації. Меншовики просто виселяли з Тифліса вірмен і татар. А тепер, при Радянській владі, виселяти не можна, і тому треба виділитися з федерації, і тоді будуть юридичні можливості, щоб самостійно провести деякі такі операції, які приведуть до того, що вигідне становище грузинів буде використане повністю проти Азербайджану і Вірменії. І в результаті всього цього створилося б привілейоване становище грузинів всередині Закавказзя. В цьому вся небезпека.

Чи можемо ми, ігноруючи інтереси національного миру в Закавказзі, чи можемо ми створити такі умови, при яких грузини були б у привілейованому становищі щодо Вірменської і Азербайджанської республік? Ні. Ми цього допустити не можемо.

Є стара спеціальна система управління націями, коли буржуазна влада наближає до себе деякі національності, дає їм привілеї, а всі інші нації принижує, не бажаючи возитися з ними. Таким чином, наближаючи одну національність, вона тисне через неї на всі інші. Так управляли, наприклад, в Австрії. Всі пам'ятають заяву австрійського міністра Бейста, коли він покликав угорського міністра і сказав: «ти управляй своїми ордами, а я з своїми справлюсь». Тобто, ти, мовляв, тисни і души свої національності в Угорщині, а я душитиму свої в Австрії. Ти і я — привілейовані нації, а всіх інших души.

Те саме було з поляками всередині самої Австрії. Австрійці наближали до себе поляків, давали їм привілеї, щоб поляки допомогли укріпити австрійцям

свої позиції в Польщі, і за це давали полякам можливість душити Галичину.

Це особлива, чисто австрійська система — виділити деякі національності і давати їм привілеї, щоб потім справитися з усіма іншими. З точки зору бюрократії — це «економний» спосіб управління, тому що доводиться возитися з однією національністю, але з точки зору політичної — це вірна смерть держави, бо порушувати принципи рівності національностей і допускати які-небудь привілеї однієї національності — це значить приректи свою національну політику на смерть.

Так само управляє тепер Англія Індією. Щоб з точки зору бюрократії легше справитися з національностями і племенами Індії, Англія поділила Індію на Британську Індію (240 000 000 населення) і Туземну Індію (72 000 000). На якій підставі? А на тій, що Англія хотіла одну групу націй виділити і дати їй привілеї, щоб тим зручніше управляти всіма іншими національностями. В самій Індії є кілька сот національностей, і Англія вирішила: як мені возитися з цими національностями, краще виділити кілька націй, дати їм деякі привілеї і через них управляти іншими, бо, по-перше, невдоволення інших націй спрямовуватиметься в такому разі проти цих привілейованих націй, а не проти Англії, а, по-друге, дешевше обійдеться «возня» з двома — трьома націями.

Це теж система управління, англійська. До чого вона веде? До «здешевлення» апарату, — це вірно. Але, товариші, коли абстрагуватися від бюрократичних вигод, то тут закладена вірна смерть англійському

пануванню в Індії, тут, у цій системі, неминуча смерть, як два рази по два — чотири, смерть англійського управління і англійського владарювання.

На цей небезпечний шлях нас штовхають наші товариші, грузини-ухильники, оскільки вони борються проти федерації, порушуючи всі закони партії, оскільки вони хочуть виділитися з федерації, щоб зберегти вигідне становище. Вони штовхають нас на шлях надання їм деяких привілеїв за рахунок Вірменської і Азербайджанської республік. На цей шлях ми не можемо стати, бо це вірна смерть усій нашій політиці і Радянській владі на Кавказі.

Не випадковість, що цю небезпеку відчули наші товариші в Грузії. Цей грузинський шовінізм, який перейшов у наступ, що спрямований проти вірмен і азербайджанців, збудоражив компартію Грузії. Цілком зрозуміло, що компартія Грузії, яка мала з часу її легального існування два з'їзди, кожного разу одностайно відкидала позицію товаришів-ухильників, бо без Закавказької федерації в нинішніх умовах миру на Кавказі зберегти не можна, рівності встановити не можна. Не можна допустити, щоб одна нація була більш привілейованою, ніж інша. Це відчули наші товариші. Ось чому за два роки боротьби група Мдівані являє собою маленьку купку, яку раз у раз викидає геть партія в самій Грузії.

Не випадково також, що тов. Ленін так поспішав і так натискав на те, щоб федерація була запроваджена негайно. Не випадкове і те, що тричі наш ЦК підтверджував необхідність федерації у Закавказзі, яка мала б свій ЦВК і свою виконавчу владу, рішення якої обов'язкові для республік. Не випадкове те,

що обидві комісії — і тов. Дзержинського, і Каменева з Куйбишевим, — приїхавши в Москву, сказали, що без федерації обійтись не можна.

Не випадкове, нарешті, і те, що меншовики з «Социалистического Вестника»[69] хвалять наших товаришів-ухильників за боротьбу з федерацією, носять їх на руках: рибак рибака бачить здалека.

Переходжу до розгляду тих засобів, тих шляхів, з допомогою яких нам треба подолати ці три основні фактори, що гальмують об'єднання: великоруський шовінізм, фактичну нерівність націй і націоналізм місцевий, особливо, коли він переходить у шовінізм. Із засобів, що можуть допомогти нам безболісно вижити всю цю стару спадщину, яка гальмує зближення народів, я відзначу три.

Перший засіб: вжити всіх заходів до того, щоб Радянська влада в республіках стала зрозумілою і рідною, щоб Радянська влада була у нас не тільки руською, але й міжнаціональною. Для цього необхідно, щоб не тільки школи, але й всі установи, всі органи, як партійні, так і радянські, крок за кроком націоналізувалися, щоб вони діяли на мові, зрозумілій для мас, щоб вони функціонували в умовах, які відповідають побутові даного народу. Тільки при цій умові ми дістанемо можливість Радянську владу з руської зробити міжнаціональною, близькою, зрозумілою і рідною для трудящих мас усіх республік і особливо для тих, які відстали в господарському і культурному відношеннях.

Другий засіб, що може полегшити нам справу безболісного виживання спадщини, одержаної від царизму і від буржуазії, — це така конструкція комі-

саріатів у Союзі Республік, яка б дала можливість принаймні основним національностям мати своїх людей у складі колегій і яка створила б таку обстановку, коли нужди і потреби окремих республік безумовно задовольнялися б.

Третій засіб: необхідно, щоб у складі наших найвищих центральних органів був такий орган, який відображав би нужди і потреби всіх без винятку республік і національностей.

На це останнє я хочу спеціально звернути вашу увагу.

Коли б ми могли в складі Союзного ЦВК утворити дві рівноправні палати, з яких перша обиралася б на союзному з'їзді Рад, незалежно від національностей, а друга палата обиралася б республіками і національними областями (республіки порівну і національні області теж порівну) і затверджувалася б тим же з'їздом Рад Союзу Республік, я думаю, що ми тоді мали б у складі наших верховних установ відображення не тільки класових інтересів усіх без винятку трудящих, але й запитів чисто національних. Ми мали б орган, який відображав особливі інтереси національностей, народів і племен, що живуть на території Союзу Республік. Не можна, товариші, при наших умовах, коли Союз об'єднує загалом не менше 140 мільйонів людей, з яких мільйонів 65 неруських, — не можна в такій державі управляти, не маючи перед собою тут, в Москві, в найвищому органі, посланників цих національностей, які відображали б не тільки спільні для всього пролетаріату інтереси, але й особливі, спеціальні, специфічні, національні інтереси. Без цього, товариші,

управляти не можна. Не маючи цього барометра в руках і людей, які здатні формулювати ці спеціальні потреби окремих національностей, управляти не можна.

Є два способи управління країною: один спосіб, коли апарат «спрощено» і на чолі його сидить, скажімо, група або одна людина, у якої є руки й очі на місцях у вигляді губернаторів. Це дуже проста форма управління, причому глава, управляючи країною, одержує ті відомості, які можна одержати від губернаторів, і глава тішить себе надією, що він чесно і правильно управляє. Потім виникають тертя, тертя переходять у конфлікти, конфлікти — у повстання. Потім повстання придушуються. Така система управління — не наша система, до того ж вона надто дорога, хоч і проста. Але є і інша система управління, радянська система. Ми в Радянській країні здійснюємо іншу систему управління, ту систему управління, яка дає можливість передбачати всі зміни до точності, всі обставини і серед селян, і серед націоналів, і серед так званих «інородців», і серед росіян, щоб у системі найвищих органів був ряд барометрів, які завбачують всяку зміну, враховують і запобігають і басмацькому рухові [70], і бандитському, і Кронштадту, і всякій можливій бурі і негодам. Це є радянська система управління. Вона тому називається Радянською владою, народною владою, що, спираючись на самі низи, вона раніше від усіх вловлює всяку зміну, вживає відповідних заходів і виправляє лінію вчасно, якщо вона викривилась, — сама себе критикує і виправляє лінію. Ця система управління є радянська система,

і вона вимагає, щоб у системі найвищих органів у нас були органи, які відображали б чисто всі національні нужди і потреби.

Є заперечення, що ця система ускладнить управління, що це накопичить нові органи. Це вірно. Досі був у нас ЦВК РСФРР, потім створили ЦВК Союзу, тепер ЦВК Союзу доведеться розділити на дві частини. Нічого не вдієш. Я вже сказав, що найпростіша система управління — посадити одну людину і дати їй губернаторів. Але після Жовтня такими експериментами займатися вже не можна. Система ускладнилась, але вона полегшує управління і робить все управління глибоко радянським. Ось чому я думаю, що з'їзд повинен прийняти заснування спеціального органу — другої палати в складі ЦВК Союзу, як органу абсолютно необхідного.

Я не скажу, що це досконала форма налагоджування співробітництва між народами Союзу, не скажу, що це останнє слово науки. Національне питання ми будемо ставити ще не раз, бо умови національні і міжнародні міняються і ще можуть змінитися. Я не зарікаюсь від того, що, може, нам доведеться деякі комісаріати, які ми зливаємо в складі Союзу Республік, потім роз'єднати, якщо досвід покаже, що деякі комісаріати, злившись, дали мінус. Але одно ясно, — що в даних умовах і в даній обстановці кращого методу і іншого більш підходящого органу в нашому розпорядженні нема. Кращого засобу і іншого шляху для створення органу, спроможного відображати всі коливання і всі зміни всередині окремих республік, ніж утворення другої палати, у нас поки що нема.

Само собою зрозуміло, що в другій палаті повинні бути представлені не тільки ці чотири республіки, які об'єднались, але всі народи, бо мова йде не тільки про республіки, що формально об'єднались (їх чотири), але й про всі народи і народності Союзу Республік. Тому нам необхідно мати таку форму, яка давала б відображення запитів усіх без винятку народностей і республік.

Я резюмую, товариші.

Отже, важливість національного питання визначається новою ситуацією в міжнародному становищі, тим, що ми повинні тут, в Росії, в нашій федерації, національне питання розв'язати правильно, зразково, щоб дати приклад Сходові, який становить важкі резерви революції, і тим посилити їх довір'я, потяг до нашої федерації.

З точки зору внутрішнього становища умови непу, дедалі сильніший великоруський шовінізм і шовінізм місцевий також зобов'язують нас підкреслити особливу важливість національного питання.

Я говорив далі, що суть національного питання полягає в установленні правильних відносин між пролетаріатом колишньої державної нації і селянством колишніх недержавних націй, що з цієї точки зору конкретна форма національного питання в даний момент виражається в тому, щоб вишукати шляхи, вишукати засоби для налагоджування співробітництва народів у Союзі Республік, в єдиній державі.

Я говорив далі про фактори, які сприяють такому зближенню народів. Я говорив про фактори, які гальмують таке об'єднання. Я спинявся спеціально на великоруському шовінізмі, як силі, що зміц-

вюється. Ця сила є основна небезпека, що може підірвати довір'я раніше пригноблених народів до руського пролетаріату. Це — наш найнебезпечніший ворог, якого ми повинні звалити, бо коли ми його звалимо, то на $^{9}/_{10}$ звалимо і той націоналізм, який зберігся і який розвивається в окремих республіках.

Далі. Ми стоїмо перед небезпекою, що деякі групи товаришів нас можуть штовхнути на шлях надання привілеїв одним національностям на шкоду іншим. Я заявив, що ми на цей шлях ставати не можемо, бо він може підірвати національний мир і убити довір'я інонаціональних мас до Радянської влади.

Я говорив далі, що основним засобом, який може *дати нам можливість найбільш безболісним шляхом* вижити ці фактори, що заважають об'єднанню, є створення другої палати в складі ЦВК, про яку я більш відкрито говорив на лютневому пленумі ЦК і про яку в тезах говориться в більш прикритій формі, щоб дати можливість товаришам самим, може, намітити іншу, більш гнучку форму, інший, більш підходящий орган, спроможний відображати інтереси національностей.

Такі є висновки.

Я думаю, що тільки стоячи на цьому шляху, ми доб'ємося правильного розв'язання національного питання, ми доб'ємося того, що широко розгорнемо прапор пролетарської революції і зберемо навколо нього співчуття і довір'я країн Сходу, які становлять важкі резерви революції і можуть відіграти вирішальну роль у майбутніх боях пролетаріату з імперіалізмом. (Оплески.)

4. ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО ПО ДОПОВІДІ ПРО НАЦІОНАЛЬНІ МОМЕНТИ В ПАРТІЙНОМУ І ДЕРЖАВНОМУ БУДІВНИЦТВІ

25 квітня

Товариші! Перш ніж перейти до повідомлення про роботи секції в національному питанні, дозвольте мені зробити заперечення промовцям, які висловлювалися по моїй доповіді, по двох основних пунктах. Це забере всього близько 20 хвилин, не більше.

Перше питання — це питання про те, що одна група товаришів, на чолі з Бухаріним і Раковським, надто роздула значення національного питання, перебільшила його і за національним питанням прогляділа питання соціальне, — питання про владу робітничого класу.

Для нас, як для комуністів, ясно, що основою всієї нашої роботи є робота по зміцненню влади робітників, і після цього тільки постає перед нами друге питання, питання дуже важливе, але підпорядковане першому, — питання національне. Кажуть нам, що не можна кривдити націоналів. Це цілком правильно, я згоден з цим, — не треба їх кривдити. Але створювати з цього нову теорію про те, що треба поставити великоруський пролетаріат у становище нерів-

ноправного щодо колишніх пригноблених націй, — це значить сказати нісенітницю. Те, що у тов. Леніна є мовним зворотом в його відомій статті, Бухарін перетворив у цілий лозунг. А тимчасом ясно, що політичною основою пролетарської диктатури є насамперед і головним чином центральні райони, промислові, а не окраїни, які являють собою селянські країни. Якщо ми перегнемо палку в сторону селянських окраїн, на шкоду пролетарським районам, то може вийти тріщина в системі диктатури пролетаріату. Це небезпечно, товариші. Не можна пересолювати в політиці, так само як не можна недосолювати.

Слід пам'ятати, що, крім права народів на самовизначення, є ще право робітничого класу на зміцнення своєї влади, і цьому останньому праву підпорядковане право на самовизначення. Бувають випадки, коли право на самовизначення вступає у суперечність з іншим, вищим правом, — правом робітничого класу, який прийшов до влади, на зміцнення своєї влади. В таких випадках, — це треба сказати прямо, — право на самовизначення не може і не повинно бути перешкодою справі здійснення права робітничого класу на свою диктатуру. Перше повинно відступити перед другим. Так стояла справа, наприклад, у 1920 році, коли ми змушені були, в інтересах оборони влади робітничого класу, піти на Варшаву.

Тому не слід забувати, що, роздаючи всякі обіцянки націоналам, розшаркуючись перед представниками національностей, як це робили на цьому з'їзді деякі товариші, слід пам'ятати, що сфера дії національного питання і межі, так би мовити, його

компетенції обмежуються при наших зовнішніх і внутрішніх умовах сферою дії і компетенції «робітничого питання», як основного з усіх питань.

Багато хто посилався на записки і статті Володимира Ілліча. Я не хотів би цитувати вчителя мого, тов. Леніна, бо його тут нема, і я боюсь, що, може, неправильно і не до речі пошлюсь на нього. Проте, я змушений одно аксіоматичне місце, яке не викликає ніяких непорозумінь, процитувати, щоб у товаришів не було сумнівів щодо питомої ваги національного питання. Розбираючи лист Маркса з національного питання в статті про самовизначення, тов. Ленін робить такий висновок:

«В порівнянні з «робітничим питанням» підпорядковане значення національного питання не підлягає сумніву для Маркса» [71].

Тут усього два рядки, але вони вирішують все. Оце повинні добре запам'ятати собі деякі не по розуму ретельні товариші.

Друге питання — це про шовінізм великоруський і про шовінізм місцевий. Тут виступали Раковський і особливо Бухарін, який запропонував викинути пункт, що говорить про шкідливість місцевого шовінізму. Мовляв, нема чого возитися з таким черв'ячком, як місцевий шовінізм, коли ми маємо такого «Голіафа», як великоруський шовінізм. Взагалі, у Бухаріна був покаянний настрій. Це зрозуміло: роками він грішив проти національностей, заперечуючи право на самовизначення, — пора, нарешті, і розкаятись. Але, розкаявшись, він ударився в другу крайність. Куріозно, що Бухарін закликає партію піти за його прикладом і теж покаятись, хоч весь

світ знає, що партія тут ні при чому, бо вона з самого початку свого існування (1898 р.) визнавала право на самовизначення і, значить, каятись їй ні в чому. Справа в тому, що Бухарін не зрозумів суті національного питання. Коли кажуть, що треба поставити на чільне місце в національному питанні боротьбу з великоруським шовінізмом, цим хочуть відзначити обов'язки руського комуніста, цим хочуть сказати, що обов'язок руського комуніста самому вести боротьбу з руським шовінізмом. Якби не руські, а туркестанські або грузинські комуністи взялися за боротьбу з руським шовінізмом, то таку їх боротьбу розцінили б як антируський шовінізм. Це заплутало б всю справу і зміцнило б великоруський шовінізм. Тільки руські комуністи можуть взяти на себе боротьбу з великоруським шовінізмом і довести її до кінця.

А що хочуть сказати, коли пропонують боротьбу з місцевим шовінізмом? Цим хочуть відзначити обов'язок місцевих комуністів, обов'язок неруських комуністів боротися з своїм шовінізмом. Хіба можна заперечувати, що ухили до антируського шовінізму є? Адже весь з'їзд побачив наочно, що шовінізм місцевий, грузинський, башкирський та ін., є, що з ним треба боротися. Руські комуністи не можуть боротися з татарським, грузинським, башкирським шовінізмом, тому що коли руський комуніст візьме на себе важке завдання боротьби з татарським або грузинським шовінізмом, то ця боротьба його буде розцінена як боротьба великоруського шовініста проти татар або грузинів. Це заплутало б всю справу. Тільки татарські, грузинські і т. д. комуністи можуть

боротися проти татарського, грузинського і т. д. шовінізму, тільки грузинські комуністи можуть з успіхом боротися з своїм грузинським націоналізмом або шовінізмом. В цьому обов'язок неруських комуністів. Ось чому треба відзначити в тезах це двостороннє завдання комуністів руських (я маю на увазі боротьбу з великоруським шовінізмом) і комуністів неруських (я маю на увазі їх боротьбу з шовінізмом антивірменським, антитатарським, антируським). Без цього тези будуть однобокими, без цього ніякого інтернаціоналізму ні в державному, ні в партійному будівництві не вийде.

Якщо ми будемо вести боротьбу тільки з великоруським шовінізмом, то ця боротьба заслонятиме собою боротьбу татарських та ін. шовіністів, яка розвивається на місцях і яка небезпечна особливо тепер, в умовах непу. Ми не можемо не вести боротьбу на два фронти, бо тільки при умові боротьби на два фронти — з шовінізмом великоруським, з одного боку, який є основною небезпекою в нашій будівничій роботі, і шовінізмом місцевим, з другого, — можна буде досягти успіху, бо без цієї двосторонньої боротьби ніякої спайки робітників і селян руських і інонаціональних не вийде. В противному разі може вийти заохочування місцевого шовінізму, політика премії за місцевий шовінізм, чого ми допустити не можемо.

Дозвольте мені і тут послатися на тов. Леніна. Я б цього не зробив, але оскільки на нашому з'їзді є багато товаришів, які безладно цитують тов. Леніна, перекручуючи його, дозвольте прочитати кілька слів з однієї всім відомої статті тов. Леніна:

«Пролетаріат повинен вимагати свободи політичного відокремлення колоній і *націй, пригноблюваних «його» нацією*. В противному разі інтернаціоналізм пролетаріату залишиться пустим і словесним; ні довір'я, ні класова солідарність між робітниками пригнобленої і гноблячої націй неможливі» [72].

Це, так би мовити, обов'язки пролетарів пануючої або колишньої пануючої нації. Далі він говорить уже про обов'язок пролетарів або комуністів націй раніше пригноблених:

«З другого боку, соціалісти пригноблених націй повинні особливо відстоювати і проводити в життя цілковиту і безумовну, в тому числі організаційну, єдність робітників пригнобленої нації з робітниками гноблячої нації. Без цього неможливо відстояти самостійну політику пролетаріату і його класову солідарність з пролетаріатом інших країн при всіх і всіляких підступах, зрадах і шахрайствах буржуазії. Бо буржуазія пригноблених націй завжди перетворює лозунги національного визволення в обман робітників».

Як бачите, коли вже йти по стопах тов. Леніна, — а тут деякі товариші клялися його ім'ям, — то треба обидві тези, як про боротьбу з шовінізмом великоруським, так і про боротьбу з шовінізмом місцевим, залишити в резолюції, як дві сторони одного явища, як тези про боротьбу з шовінізмом взагалі.

Я цим закінчую заперечення проти тих промовців, які виступали тут.

Далі дозвольте мені зробити повідомлення про роботи секції в національному питанні. Секція прийняла в основу тези ЦК. Секція залишила без всяких змін шість пунктів цих тез: 1, 2, 3, 4, 5 і 6. В секції йшла боротьба і насамперед про те, чи слід автономні республіки виділити з складу РСФРР попереду і потім незалежні республіки Кавказу з складу

Закавказької федерації, щоб вони самостійно увійшли до Союзу Республік, чи не слід. Це була пропозиція однієї частини грузинських товаришів — пропозиція, яка, як відомо, з боку делегацій грузинської, вірменської і азербайджанської співчуття не зустрічає. Секція обговорила це питання і величезною більшістю висловилась за те, щоб було збережене те положення, яке розвинуте в тезах, тобто РСФРР залишається як цілісне утворення, Закавказька федерація — теж як цілісне утворення і в такому вигляді входить до складу Союзу Республік. Не всі пропозиції цієї частини грузинських товаришів голосувались, бо автори цих пропозицій, бачачи, що їх пропозиції не зустрічають співчуття, зняли їх. Боротьба в цьому питанні була серйозна.

Друге питання, з приводу якого йшла боротьба, — це було питання про те, як сконструювати другу палату. Одна частина товаришів (меншість) пропонувала ввести до складу другої палати не представників усіх республік, національностей і областей, а створити другу палату на началах представництва чотирьох республік: РСФРР, Закавказької федерації, Білорусії і України. Більшість цієї пропозиції не прийняла, і секція висловилась проти цієї пропозиції, вирішивши, що доцільніше буде сконструювати другу палату так, щоб там були представлені на началах рівності всі республіки (і незалежні, і автономні) і всі національні області. Я мотивів висловлювати не буду, бо представник меншості Раковський виступатиме тут для того, щоб обгрунтувати свою пропозицію, яка в секції не пройшла. Коли він висловиться, я свої міркування висловлю теж.

Йшла ще боротьба не дуже запекла в питанні про те, чи слід у ці тези ввести поправку таку, яка відзначала б необхідність при розв'язанні національного питання орієнтуватися не тільки на Схід, але й на Захід. Секція голосувала цю поправку. Ця поправка меншості — поправка Раковського. Секція відкинула цю поправку. Я також говоритиму ще в цьому питанні, після того як висловиться Раковський.

Я прочитаю ті поправки, які у нас пройшли. Шість пунктів у нас прийнято беззастережно. До пункту 7, другий абзац, третій рядок перед словами: «Тому рішуча боротьба» вставити:

«Становище в ряді національних республік (Україна, Білорусія, Азербайджан, Туркестан) ускладнюється тим, що значна частина робітничого класу, який є основною опорою Радянської влади, належить до великоруської національності. В цих районах змичка між містом і селом, робітничим класом і селянством зустрічає найсильнішу перешкоду в пережитках великоруського шовінізму як в партійних, так і в радянських органах. В цих умовах розмови про переваги руської культури і висування положення про неминучість перемоги вищої руської культури над культурами більш відсталих народів (української, азербайджанської, узбецької, киргизької та ін.) є не що інше, як спроба закріпити панування великоруської національності».

Цю поправку я прийняв тому, що вона поліпшує тези.

Друга поправка стосується також до пункту 7. Перед фразою: «без цього немає підстави сподіватися» вставити таке доповнення:

«Допомога ця повинна в першу чергу виявитись у вжитті ряду практичних заходів щодо утворення в республіках раніше пригноблених національностей промислових вогнищ з максимальним залученням місцевого населення. Нарешті, допомога ця повинна йти, згідно з резолюцією X з'їзду, паралельно з боротьбою трудових мас проти міцніючих у зв'язку з непом місцевих і прийшлих експлуататорських верхів за укріплення своїх соціальних позицій. Оскільки ці республіки є переважно сільськогосподарськими районами, внутрішні соціальні заходи повинні насамперед іти по шляху наділення трудових мас землею за рахунок вільного державного фонду».

Далі в тому самому 7 пункті, абзац 2, в середині, де говориться про шовінізм грузинський, азербайджанський і т. д., вставити: «шовінізм вірменський та ін». Вірменські товариші захотіли, щоб вірмени не були скривджені, щоб і про їхній шовінізм також згадали.

Далі в 8 пункті тез після слів «єдина неділима» включити:

«Таким же результатом спадщини старого слід вважати прагнення деяких відомств РСФРР підпорядкувати собі самостійні комісаріати автономних республік і прокласти шлях до ліквідації останніх».

Далі в пункт 8 включити:

«і проголошуючи абсолютну необхідність існування і дальшого розвитку національних республік».

Далі пункт 9. Почати так, як я прочитаю:

«Союз Республік, створений на началах рівності й добровільності робітників і селян окремих республік, є першим досвідом пролетаріату в справі врегу-

лювання міжнародних взаємовідносин незалежних країн і першим кроком до створення майбутньої всесвітньої Радянської республіки праці».

Пункт 10 має підпункт «а», перед ним внесли підпункт «а» в такому вигляді:

«а) при побудові центральних органів Союзу було забезпечено рівність прав і обов'язків окремих республік як у взаємних між ними відносинах, так і щодо центральної влади Союзу».

Далі піде підпункт «б» в тому вигляді, в якому був під назвою підпункту «а»:

«б) в системі вищих органів Союзу був заснований спеціальний орган представництва всіх без винятку національних республік і національних областей на началах рівності, з можливим врахуванням представництва всіх національностей, які входять до складу цих республік».

Далі підпункт колишній «б», тепер підпункт «в» в такому вигляді:

«в) виконавчі органи Союзу були сконструйовані на началах, які забезпечують реальну участь в них представників республік і задоволення нужд і потреб народів Союзу».

Потім піде підпункт «г», додаток:

«г) були надані республікам досить широкі фінансові, і *зокрема бюджетні, права*, які забезпечують можливість прояву їх власної державно-адміністративної, культурної і господарської ініціативи».

Далі піде підпункт «в» як підпункт «д»:

«д) органи національних республік і областей будувалися переважно з людей місцевих, що знають мову, побут, врави і звичаї відповідних народів».

Далі додано 2-й підпункт. Останній буде «е»:

«е) були видані спеціальні закони, які забезпечують вживання рідної мови в усіх державних органах і в усіх установах, що обслуговують місцеве і національне населення і національні меншості, — закони, які переслідують і карають з усією революційною суворістю всіх порушників національних прав, і особливо прав національних меншостей».

Далі підпункт «ж» як доповнення:

«ж) була посилена виховна робота в Червоній Армії в дусі насадження ідей братерства і солідарності народів Союзу, і були вжиті практичні заходи по організації національних військових частин, з додержанням всіх заходів, необхідних для забезпечення цілковитої обороноздатності республік».

Ось всі ті додатки, які були прийняті секцією і проти яких я заперечень не маю, бо вони роблять тези більш конкретними.

Щодо другого розділу, то скільки-небудь серйозних поправок у цей розділ внесено не було. Були деякі незначні поправки, які комісія, обрана секцією в національному питанні, вирішила передати майбутньому ЦК.

Таким чином, другий розділ залишається в тому вигляді, в якому був розданий в друкованих матеріалах.

5. ВІДПОВІДЬ НА ПОПРАВКИ ДО РЕЗОЛЮЦІЇ

25 квітня

Хоч Раковський змінив втроє і скоротив вчетверо ту резолюцію, яку він запропонував в секції, все ж, я рішуче проти його поправки, і ось чому. Наші тези в національному питанні будуються так, що ми немов повертаємось лицем до Сходу, маючи на увазі ті важкі резерви, які там перебувають у дрімотному стані. Все національне питання ми поставили в зв'язку із статтею Ілліча, який начебто жодного слова про Захід не говорить, тому що не там центр національного питання, а в колоніях і напівколоніях на Сході. Раковський хоче, щоб ми, обернувшись до Сходу, разом з тим, обернулись і до Заходу. Але це неможливо, товариші, і неприродно, бо люди взагалі або в один бік повертаються лицем, або в інший, — повертатися в обидва боки в один і той самий час не можна. Ми не можемо і не повинні ламати загальний тон тез, їх східний тон. Ось чому я думаю, що поправка Раковського повинна бути відкинута.

Я цю поправку вважаю кардинальною за своїм значенням. Коли її прийме з'їзд, то я мушу сказати, що тези будуть перекинуті догори дном. Раковський пропонує побудувати другу палату так, щоб туди входили представники державних об'єднань. Він вважає, що Україна є державне об'єднання, а Башкирія ні. Чому? Адже ми раднаркоми в республіках не знищуємо. Хіба ЦВК башкирський не є державна установа?! А чому Башкирія не держава? Хіба Україна перестане бути державою після того, як вона увійде до Союзу? Державний фетишизм поплутав Раковського. Коли національності рівні за своїми правами, коли у них є своя мова, нрави, побут, звичаї, коли національності ці створили свої державні установи — ЦВК, РНК, то хіба не ясно, що всі ці національні утворення є державними об'єднаннями. Я думаю, що ми не можемо зійти з точки зору рівності республік і національностей в другій палаті, особливо щодо східних національностей.

Раковський, як видно, захоплюється прусською системою побудови федерації. Німецька федерація побудована так, що рівності між державами немає зовсім. Я пропоную поставити справу так, щоб поруч з представництвом класовим, — це перша палата, яка обирається на загальносоюзному з'їзді Рад, — у нас було представництво національностей на началах рівності. Східні народи, органічно зв'язані з Китаєм, з Індією, зв'язані з ними мовою, релігією, звичаями та ін., важливі для революції перш за все. Питома вага цих маленьких народностей стоїть далеко вище, ніж питома вага України.

Якщо ми на Україні зробимо маленьку помилку, це не буде таким відчутним для Сходу. А досить одну маленьку помилку зробити в маленькій країні, в Аджаристані (120 тисяч населення), як це відіб'ється на Туреччині і відіб'ється на всьому Сході, бо Туреччина якнайтісніше зв'язана із Сходом. Досить допустити маленьку помилку щодо маленької області калмиків, які зв'язані з Тібетом і Китаєм, і це відіб'ється далеко гірше на нашій роботі, ніж помилка щодо України. Ми стоїмо перед перспективою могутнього руху на Сході і повинні нашу роботу спрямовувати насамперед по лінії пробудження Сходу і не вдаватися ні до чого такого, що могло б, хоч би віддалено, хоч би посередньо, применшити значення кожної окремої, найменшої народності на східних окраїнах. Ось чому я вважаю, що було б справедливіше, доцільніше і революційно вигідніше з точки зору управління такою великою країною, як Союз Республік, що має 140 мільйонів населення, — було б краще зробити так, щоб там, у другій палаті, було рівне представництво всіх республік і національних областей. Республік у нас автономних — 8, незалежних теж — 8, Росія увійде як республіка, областей у нас 14, це й буде та сама друга палата, яка відобразить всі потреби і нужди національностей і полегшить управління такою великою країною. Ось чому я думаю, що поправку Раковського треба відкинути.

6. ДОДАТОК ДО ДОПОВІДІ КОМІСІЇ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННІ

25 квітня

Товариші, доповідаючи вам про роботи секції в національному питанні, я забув згадати ще про два маленькі додатки, про які не можна не згадати. До параграфа 10 в пункті «б», де говориться, щоб був заснований спеціальний орган представництва всіх без винятку національних республік і національних областей на началах рівності, треба додати: «з можливим врахуванням всіх національностей, які входять до складу цих республік», з огляду на те, що в деяких республіках, які будуть представлені в другій палаті, є по кілька національностей. Наприклад, Туркестан. Там, крім узбеків, є туркмени, киргизи та інші народності, і необхідно так скласти представництво, щоб кожна з цих народностей була представлена.

2-й додаток до 2-го розділу аж наприкінці. В ньому сказано:

«З огляду на величезну вагу, яку має діяльність відповідальних працівників в автономних і незалежних республіках і на окраїнах взагалі (здійснення зв'язку трудящих даної республіки з трудящими

решти Союзу), з'їзд доручає ЦК подбати про особливо пильний добір цих працівників, з тим, щоб склад їх повністю забезпечував дійсне проведення в життя рішень партії в національному питанні».

Потім два слова з приводу одного зауваження Радека в його промові. Про це мене просять товариші вірмени. Зауваження це, по-моєму, не відповідає дійсності. Радек тут говорив про те, що вірмени пригноблюють або можуть пригноблювати в Азербайджані азербайджанців і, навпаки, азербайджанці можуть пригноблювати вірмен у Вірменії. Я мушу заявити, що взагалі таких явищ в природі не буває. Буває зворотне явище, що в Азербайджані азербайджанці, як більшість, пригноблюють вірмен і ріжуть, як це було в Нахічевані, де вирізали майже всіх вірмен, а вірмени у себе у Вірменії вирізують майже всіх татар. Це було в Зангезурі. Але щоб в чужій державі меншість пригноблювала людей більшості,— таких неприродних речей не бувало.

ПРЕСА ЯК КОЛЕКТИВНИЙ ОРГАНІЗАТОР

У своїй статті «До кореня» (див. № 98 «Правды») Інгулов порушив важливе питання про значення преси для держави і партії. Як видно, для підкріплення своєї думки він послався на організаційний звіт ЦК, де говориться про те, що преса «прокладає невловимий зв'язок між партією і робітничим класом, — зв'язок, який своєю силою дорівнює першому-ліпшому передатному апаратові масового характеру, що преса — найсильніша зброя, з допомогою якої партія щодня, щогодини говорить з робітничим класом» *.

Але в своїй спробі розв'язати питання Інгулов допустив дві помилки: по-перше, він перекрутив зміст цитати із звіту ЦК; по-друге, він випустив з уваги надзвичайно важливу організаційну роль преси. Я думаю, що через важливість питання слід було б у двох словах спинитися на цих помилках.

1. Сенс звіту зовсім не в тому, що нібито роль партії обмежується завданням **говорити** з робітничим

---

* Див. цей том, стор. 202. *Ред.*

класом, тимчасом як партія повинна **розмовляти** з робітничим класом, а не тільки говорити. Нічого крім пустої еквілібристики не являє протиставлення формули «говорити» — формулі «розмовляти». На практиці і те і друге становить нерозривне ціле, виявляючись в безперервній взаємодії між читачем і письменником, між партією і робітничим класом, між державою і трудящими масами. Це явище мало місце з самого початку існування масової пролетарської партії, ще з часів старої «Искры». Інгулов не має рації, гадаючи, що така взаємодія почалася лише через кілька років після взяття влади робітничим класом в Росії. Сенс цитати, взятої із звіту ЦК, полягає не в «говорінні», а в тому, що преса «прокладає зв'язок між партією і робітничим класом», зв'язок, «який своєю силою дорівнює першому-ліпшому передатному апаратові масового характеру». Сенс цитати — в організаційному значенні преси. Саме тому і потрапила преса, як один з приводних пасів між партією і робітничим класом, в **організаційний** звіт ЦК. Інгулов не зрозумів цитати і мимоволі перекрутив її зміст.

2. Інгулов підкреслює агітаційну, викривальну роль преси, гадаючи, що цим вичерпується завдання періодичної преси. Він посилається на ряд зловживань в нашій країні, вказуючи, що викривальна робота преси, агітація через пресу становить «корінь» питання. Тимчасом, ясно, що, при всьому значенні агітаційної ролі преси, організаційна її роль є в даний час найбільш животрепетним моментом нашої будівної роботи. Справа не тільки в тому, щоб газета агітувала і викривала, але насамперед в тому, щоб

вона мала багату сітку працівників, агентів і кореспондентів по всій країні, в усіх промислових і землеробських пунктах, в усіх повітах і волостях, щоб нитка від партії через газету проходила до всіх без винятку робітничих і селянських районів, щоб взаємодія між партією і державою, з одного боку, промисловими і селянськими районами, з другого боку — була повна. Якби така популярна газета, як, скажімо, «Беднота»[78], час від часу скликáла конференції своїх головних агентів у різних пунктах нашої країни для обміну думок і врахування досвіду, а кожний з цих агентів в свою чергу скликáв би конференції своїх кореспондентів по своїх районах, пунктах і волостях з тією ж метою, — то цим був би досягнений перший серйозний крок не тільки у справі встановлення організаційного зв'язку між партією і робітничим класом, між державою і найглухішими кутками нашої країни, але й у справі поліпшення і пожвавлення самої преси, поліпшення і пожвавлення всього складу працівників нашої періодичної преси. Такі конференції і такі наради мають, помоєму, далеко більш реальне значення, ніж «всеросійські» та інші з'їзди журналістів. Газета, як колективний організатор в руках партії і Радянської влади, газета, як засіб пов'язати зв'язки з трудящими масами нашої країни і згуртувати їх навколо партії та Радянської влади, — в цьому тепер чергове завдання преси.

Не зайвим буде відновити в пам'яті читача кілька рядків із статті тов. Леніна «З чого почати?» (написана в 1901 році) про організаційну роль періодичної преси в житті нашої партії:

«Роль газети не обмежується, проте, одним поширенням ідей, одним політичним вихованням і залученням політичних союзників. Газета — не тільки колективний пропагандист і колективний агітатор, але також і колективний організатор. В цьому останньому відношенні її можна порівняти з риштованням, яке ставиться навколо споруджуваної будови, намічає контури будівлі, полегшує стосунки між окремими будівниками, допомагає їм розподіляти роботу і оглядати загальні результати, досягнені організованою працею. З допомогою газети і в зв'язку з нею сама собою складатиметься постійна організація, зайнята не тільки місцевою, але й регулярною загальною роботою, що привчає своїх членів уважно стежити за політичними подіями, оцінювати їх значення та їх вплив на різні верстви населення, виробляти доцільні способи впливу на ці події з боку революційної партії. Одно вже технічне завдання — забезпечити правильне постачання газеті матеріалів і правильне розповсюдження її — змушує створити сітку місцевих агентів єдиної партії, агентів, які перебувають у живих стосунках один з одним, знають загальний стан справ, звикають регулярно виконувати дробні функції загальноросійської роботи, пробують свої сили на організації тих чи інших революційних дій. Ця сітка агентів буде кістяком саме такої організації, яка нам потрібна: досить великої, щоб охопити всю країну; досить широкої і різносторонньої, щоб провести строгий і детальний поділ праці; досить витриманої, щоб уміти при всяких обставинах, при всяких «поворотах» і несподіванках вести неухильно свою роботу; досить гнучкої, щоб уміти, з одного боку, ухилитися від бою у відкритому полі з переважаючим своєю силою ворогом, коли він зібрав на одному пункті всі сили, а з другого боку, щоб уміти користуватися неповороткістю цього ворога і нападати на нього там і тоді, де найменше чекають нападу»[74].

Тов. Ленін говорив тоді про газету, як про знаряддя будівництва нашої партії. Але немає підстав сумніватися в тому, що сказане тов. Леніним цілком застосовне в нинішній нашій обстановці партійного і державного будівництва.

Цю важливу організаційну роль періодичної преси Інгулов випустив з уваги в своїй статті. В цьому його головна помилка.

Як могло статися, що один з головних працівників нашої преси проглядів це важливе завдання? Вчора один з товаришів говорив мені, що Інгулов, як видно, крім завдання розв'язати питання про пресу, ставив ще інше, побічне завдання: «уколоти когось і почесати комусь п'яти». Сам я не беруся стверджувати цього і далекий заперечувати право за будь-ким ставити собі, крім прямих завдань, і побічні завдання. Але не можна допускати того, щоб побічні завдання могли хоча б на хвилину заслонити пряме завдання з'ясування **організаційної** ролі преси у справі нашого партійного і державного будівництва.

«Правда» № 99,
6 травня 1923 р.
Підпис: Й. Сталін

ЧИМ ДАЛІ В ЛІС...

У своїй статті в № 99 «Правды» * про організаційну роль преси я відзначив дві помилки Інгулова в питанні про пресу. В статті-відповіді (див. *«Правда» № 101) Інгулов відговорюється тим,* що у нього вийшли не помилки, а «непорозуміння». Я згоден назвати помилки Інгулова «непорозуміннями». Але біда в тому, що у своїй статті-відповіді Інгулов допустив три нові помилки, або, коли хочете, три нові «непорозуміння», замовчати які, на жаль, нема ніякої можливості з огляду на особливе значення преси.

1. Інгулов запевняє, що у своїй першій статті він не вважав за потрібне зосередитись на питанні про організаційну роль преси і мав на меті «часткове завдання» про те, «хто робить нашу партійну газету». Припустімо. Але чому в такому разі Інгулов подав як заголовок своєї статті цитату з оргзвіту ЦК, цитату, яка говорить виключно про організаційну роль нашої періодичної преси? Одно з двох, — або

---

* Див. цей том, стор. 276 — 280. *Ред.*

Інгулов не зрозумів змісту цитати, або всю свою статтю побудував він всупереч і врозріз точному змістові цитати з оргзвіту ЦК про організаційне значення преси. І в тому і в другому випадку помилка Інгулова б'є у вічі.

2. Інгулов запевняє, що «два — три роки тому наша преса не була зв'язана з масами», «не зв'язувала з ними партію», що, взагалі, зв'язку між пресою і масами «не було». Досить уважно прочитати це твердження Інгулова, щоб зрозуміти всю його недоладність, безживність, відірваність від дійсності. Справді, якби наша партійна преса, а через неї і сама партія «не були зв'язані» з робітничими масами «два — три роки тому», то чи не ясно, що партія наша не встояла б проти внутрішніх і зовнішніх ворогів революції, що вона була б «в два счета» похована, зведена нанівець! Подумайте тільки: громадянська війна в розпалі, партія відбивається від ворогів, здобуваючи ряд блискучих успіхів, партія закликає через пресу робітників і селян відстояти соціалістичну вітчизну, десятки, сотні тисяч трудящих мас відгукуються на заклик партії сотнями резолюцій і йдуть на фронт, не шкодуючи свого життя, а Інгулов, знаючи все це, все ж вважає можливим твердити, що «два — три роки тому наша преса не була зв'язана з масами, отже, не зв'язувала з ними і партію». Хіба це не смішно? Де це чувано, щоб партія, «не зв'язана з масами» через масову пресу, могла привести в рух десятки й сотні тисяч робітників і селян? А якщо партія все-таки приводила в рух десятки й сотні тисяч трудящих мас, то чи не ясно, що обійтись тут масова партія без

допомоги преси не могла ніяк? Так, так, хтось, безумовно, втратив зв'язок з масами, тільки не партія наша і не її преса, а хтось інший. Не можна зводити наклеп на пресу! А справа зводиться до того, що зв'язок партії з масами через її пресу безумовно був і не міг не бути «два — три роки тому», але зв'язок цей був порівняно слабий, як справедливо говорить про це XI з'їзд нашої партії. Завдання полягає тепер у тому, щоб розширити цей зв'язок, зміцнити його всемірно, зробити його більш міцним і регулярним. У цьому вся справа.

3. Інгулов запевняє далі, що «два — три роки тому взаємодії між партією і робітничим класом через пресу не було». Чому? Тому, виявляється, що тоді «наша преса день у день закликала до боротьби, розповідала про заходи Радянської влади, про постанови партії, а відгуку робітничого читача не було». Так і сказано: «відгуку робітничого читача не було».

Це неймовірно, страхітливо, але факт.

Всім відомо, що, коли партія давала клич через пресу: «Всі на транспорт», маси одностайно відгукувались, надсилаючи сотні резолюцій у пресу про своє співчуття, про свою готовність відстояти транспорт і відряджаючи десятки тисяч своїх синів на підтримку транспорту. Але Інгулов не згоден вважати це відгуком робітничого читача, він не згоден назвати це взаємодією між партією і робітничим класом через пресу, бо взаємодія ця відбувалась не стільки через кореспондентів, скільки безпосередньо між партією і робітничим класом, звичайно, з допомогою преси.

Всім відомо, що, коли партія давала клич: «На боротьбу з голодом», маси одностайно відгукувались на заклик партії, надсилаючи безліч резолюцій у партійну пресу і відряджаючи десятки тисяч своїх синів на боротьбу з куркулем. Інгулов, проте, не згоден вважати це відгуком робітничого читача і взаємодією між партією і робітничим класом через пресу, бо взаємодія ця пророблена не «за правилом», обійдені деякі кореспонденти та інше.

За Інгуловим виходить, що коли на заклик партійної преси відгукуються десятки й сотні тисяч робітників, то це не є взаємодія між партією і робітничим класом, а якщо на той самий заклик партійної преси надходить писана відповідь одного-двох десятків кореспондентів, то це є дійсна, справжня взаємодія між партією і робітничим класом. І це називається визначенням організаційної ролі партійної преси! Побійтесь бога, Інгулов, і не плутайте марксистського тлумачення взаємодії з тлумаченням канцелярським.

А, тимчасом, ясно, що коли на взаємодію між партією і робітничим класом через пресу дивитися не очима канцеляриста, а очима марксиста, то вона, ця взаємодія, була завжди, як «два — три роки тому», так і раніше, та й не могла не бути, бо, в противному разі, партія не змогла б зберегти за собою керівництва робітничим класом, а робітничий клас не зміг би вдержати владу. Справа, очевидно, зводиться тепер до того, щоб цю взаємодію зробити більш безперервною і міцною. Інгулов не тільки недооцінив організаційного значення преси, але він ще перекрутив його, підмінивши марксистське розу-

міння взаємодії між партією і робітничим класом через пресу розумінням канцелярським, зовнішньо-технічним. І це називається у нього «непорозумінням»...

Щодо «побічних завдань» Інгулова, наявність яких він рішуче заперечує, мушу сказати, що друга його стаття не розвіяла моїх сумнівів щодо цього, які я висловив у попередній статті.

«Правда» № 102,
10 травня 1923 р.
Підпис: Й. Сталін

ЧЕТВЕРТА НАРАДА ЦК РКП(б) З ВІДПОВІДАЛЬНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РЕСПУБЛІК І ОБЛАСТЕЙ [75]

9 — 12 червня 1923 р.

Четверта нарада ЦК РКП з відповідальними працівниками національних республік і областей. Стенографічний звіт. М., 1923

1. ПРОЕКТ ПЛАТФОРМИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННІ ДО IV НАРАДИ, СХВАЛЕНИЙ ПОЛІТБЮРО ЦК[76]

ЗАГАЛЬНА ЛІНІЯ ПАРТРОБОТИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННІ

Лінія партроботи в національному питанні в розумінні боротьби з відхиленнями від позиції XII з'їзду партії повинна визначатися відповідними пунктами резолюції цього з'їзду в національному питанні, а саме: 7 пунктом першого розділу резолюції і 1, 2 і 3 пунктами другого розділу.

Одним з корінних завдань партії є вирощування і розвиток з пролетарських і напівпролетарських елементів місцевого населення молодих комуністичних організацій національних республік і областей, всемірне сприяння цим організаціям стати на ноги, дістати дійсно комуністичне виховання, згуртувати хоча б нечисленні спочатку, але дійсно інтернаціоналістські комуністичні кадри. Лише тоді Радянська влада буде міцна в республіках і областях, коли там зміцняться дійсно серйозні комуністичні організації.

Але самі комуністи в республіках і областях повинні пам'ятати, що обстановка у них, уже внаслідок іншого соціального складу населення, дуже відрізняється від обстановки в промислових центрах Союзу Республік, що через це на окраїнах треба

часто-густо застосовувати інші методи роботи. Зокрема тут, прагнучи завоювати підтримку трудящих мас місцевого населення, треба в більшій мірі, ніж у центральних областях, іти назустріч елементам, що є революційно-демократичними або навіть просто лояльними щодо Радянської влади. Роль місцевої інтелігенції в республіках і областях у багатьох відношеннях інша, ніж роль інтелігенції центральних областей Союзу Республік. Окраїни настільки бідні місцевими інтелігентними працівниками, що кожен з них повинен привертатися на сторону Радянської влади всіма силами.

Комуніст на окраїнах повинен пам'ятати: я — комуніст, **через це** я повинен, діючи відповідно до даного середовища, іти на поступки тим місцевим національним елементам, які хочуть і можуть лояльно працювати в рамках радянської системи. Це не виключає, а передбачає систематичну ідейну боротьбу за принципи марксизму і за справжній інтернаціоналізм проти ухилу до націоналізму. Тільки таким чином можна буде виживати успішно місцевий націоналізм і перевести на сторону Радянської влади широкі верстви місцевого населення.

ПИТАННЯ, ЗВ'ЯЗАНІ З ЗАСНУВАННЯМ ДРУГОЇ ПАЛАТИ ЦВК СОЮЗУ І ОРГАНІЗАЦІЄЮ НАРКОМАТІВ СОЮЗУ РЕСПУБЛІК

Таких питань, судячи з неповних ще даних, всього сім:

а) **Про склад другої палати.** Ця палата повинна складатися з представників автономних і незалежних республік (по чотири від кожної або більше)

і представників національних областей (досить по одному від кожної). Бажано поставити справу так, щоб члени першої палати, взагалі кажучи, не були одночасно членами другої. Представники республік і областей повинні затверджуватися з'їздом Рад Союзу Республік. Першу палату назвати Союзною Радою, другу — Радою Національностей.

б) **Про права другої палати щодо першої палати.** Слід було б установити **рівність** прав першої і другої палат із збереженням за кожною з них права законодавчої ініціативи і з додержанням умови, при якій ні один законопроект, внесений на розгляд першої або другої палати, не може бути перетворений в закон без згоди на те обох палат, які голосують роздільно. Питання конфлікту розв'язуються порядком їх передачі в погоджувальну комісію обох палат і, в разі недосягнення згоди, — нового голосування на спільному засіданні цих останніх, причому, коли виправлений таким чином спірний законопроект не збирає більшості обох палат — справа передається на розв'язання екстреного або чергового з'їзду Рад Союзу Республік.

в) **Про компетенцію другої палати.** Віданню другої (так само як і першої) палати підлягають питання, передбачені пунктом першим Конституції СРСР. Законодавчі функції Президії ЦВК Союзу і Раднаркому Союзу лишаються в силі.

г) **Про Президію ЦВК Союзу Республік.** Президія ЦВК повинна бути одна. Її повинні обирати обидві палати ЦВК, звичайно, із забезпеченням представництва національностей, принаймні, найбільших з них. Пропозиція українців про створення двох президій

із законодавчими функціями відповідно до числа двох палат ЦВК замість єдиної Президії ЦВК Союзу недоцільна. Президія є верховна влада Союзу, яка діє постійно, безперервно від сесії до сесії. Утворення двох президій із законодавчими функціями є роздвоєння верховної влади, що неминуче створить великі утруднення в роботі. У палат повинні бути свої президії, що не мають, проте, законодавчих функцій.

д) **Про кількість злитих комісаріатів.** За рішенням попередніх пленумів ЦК **злитих** комісаріатів повинно бути п'ять (Заксправ, Зовнішторг, Наркомвійськ, НКШ і НКПоштель), **директивних** комісаріатів повинно бути теж п'ять (Наркомфін, ВРНГ, Наркомпрод, Наркомпраці, РСІ), всі інші комісаріати цілком автономні. Українці пропонують Заксправ і Зовнішторг перевести з розряду злитих в розряд директивних, тобто залишити ці комісаріати в республіках паралельно з Заксправом і Зовнішторгом Союзу, підпорядкувавши їх директивам останніх. Ця пропозиція не прийнятна, коли вважати, що ми дійсно утворюємо одну Союзну державу, яка може виступати перед зовнішнім світом, як об'єднане ціле. Те саме треба сказати про концесійні договори, укладання яких повинно бути зосереджене в Союзі Республік.

е) **Про конструкцію наркоматів Союзу Республік.** Слід було б розширити склад колегій цих наркоматів, ввівши туди представників найбільших і найважливіших національностей.

є) **Про бюджетні права республік.** В межах встановленої для республік частини, розміри якої повинні бути визначені окремо, слід було б розширити бюджетну самостійність останніх.

ЗАХОДИ ЗАЛУЧЕННЯ ТРУДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ ДО ПАРТІЙНОГО І РАДЯНСЬКОГО БУДІВНИЦТВА

Судячи з неповних даних, уже тепер можна було б запропонувати чотири заходи:

а) Чистка державних і партійних апаратів від націоналістичних елементів (маються на увазі, в першу чергу, великоруські, а також антируські та інші націоналісти). Чистка повинна провадитись обережно, на підставі перевірених даних, під контролем ЦК партії.

б) Систематична і неухильна робота по націоналізації державних і партійних установ в республіках і областях в розумінні поступового запровадження в діловодство місцевих мов, із зобов'язанням відповідальних працівників вивчити місцеві мови.

в) Добір і залучення більш або менш лояльних елементів місцевої інтелігенції до радянських установ при одночасній роботі наших відповідальних працівників в республіках і областях по створенню кадрів радянських і партійних працівників з числа членів партії.

г) Організація безпартійних конференцій робітників і селян з доповідями наркомів і взагалі відповідальних працівників партії про найважливіші заходи Радянської влади.

ЗАХОДИ ДО ПІДНЕСЕННЯ КУЛЬТУРНОГО СТАНОВИЩА МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ

Необхідні примірно:

а) організація клубів (безпартійних) та інших освітніх закладів на місцевих мовах;

б) розширення мережі всіх ступенів навчальних закладів на місцевих мовах;

в) залучення до роботи в школі більш або менш лояльних народних учителів місцевого походження:

г) створення мережі товариств поширення письменності на місцевих мовах;

д) постановка видавничої справи.

ГОСПОДАРСЬКЕ БУДІВНИЦТВО В НАЦІОНАЛЬНИХ РЕСПУБЛІКАХ І ОБЛАСТЯХ З ТОЧКИ ЗОРУ НАЦІОНАЛЬНО-ПОБУТОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

Необхідні приміряо:

а) врегулювання, а де потрібно — припинення переселень;

б) можливе забезпечення землею місцевого трудового населення за рахунок державного земельного фонду;

в) доступний сільськогосподарський кредит місцевому населенню;

г) посилення іригаційних робіт;

д) всебічна допомога кооперації, зокрема, промисловій (з метою залучення кустарів);

е) перенесення фабрик і заводів в республіки, де є вдосталь відповідної сировини;

є) створення ремісничих і технічних шкіл для місцевого населення;

ж) створення сільськогосподарських курсів для місцевого населення.

ПРО ПРАКТИЧНІ ЗАХОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН

Треба тепер же приступити до створення військових шкіл в республіках і областях для підготування в певний строк командного складу з місцевих людей,

що може стати потім ядром для організації національних військових частин. При цьому зрозуміло, що треба в достатній мірі забезпечити партійний і соціальний склад національних частин, особливо командного складу. Там, де є старі військові кадри з місцевих людей (Татарія, почасти Башкирія), можна було б зараз же організувати національні міліційні полки. В Грузії, Вірменії і Азербайджані уже є, здається, по дивізії. На Україні і в Білорусії можна було б тепер же створити по одній (особливо на Україні) міліційній дивізії.

Питання про створення національних військових частин має першорядне значення як в розумінні оборони від можливих нападів з боку Туреччини, Афганістану, Польщі і т. п., так і в розумінні можливого вимушеного виступу Союзу Республік проти сусідніх держав. Значення національних військових частин з точки зору внутрішнього становища Союзу Республік не потребує доказу. Треба вважати, що в зв'язку з цим доведеться збільшити чисельний склад нашої армії приблизно тисяч на 20—25.

ПОСТАНОВКА ПАРТІЙНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Необхідно примірно:

а) створити школи політграмоти на рідній мові;

б) створити марксистську літературу на рідній мові;

в) мати добре поставлену періодичну пресу на рідній мові;

г) розширити діяльність Університету народів Сходу в центрі і на місцях, забезпечивши цей університет матеріально;

д) заснувати партійний дискусійний клуб при Університеті народів Сходу із залученням членів ЦК, які проживають в Москві;

е) *посилити* роботу *в спілці молоді* і серед жінок в республіках і областях.

ДОБІР ПАРТІЙНИХ І РАДЯНСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ З ТОЧКИ ЗОРУ ПРОВЕДЕННЯ В ЖИТТЯ РЕЗОЛЮЦІЇ XII З'ЇЗДУ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННІ

Необхідно залучити до відділу обліку і розподілу, агітпропу, оргвідділу, жінвідділу та інструкторського апарату ЦК певну кількість націоналів (по два або по три), з тим щоб з їх допомогою полегшити поточну партроботу ЦК на окраїнах і провадити правильний розподіл партійних і радянських працівників по республіках і областях в дусі забезпечення лінії XII з'їзду РКП в національному питанні.

2. ПРО ПРАВИХ І «ЛІВИХ» В НАЦРЕСПУБЛІКАХ І ОБЛАСТЯХ

Промова по першому пункту порядку денного наради: «Справа Султан-Галієва»

10 червня

Я взяв слово, щоб зробити кілька зауважень до промов товаришів, які тут виступали. Щодо принципіальної сторони питання, порушеного в зв'язку з справою Султан-Галієва, я постараюсь висвітлити її в своїй доповіді по другому пункту.

Насамперед в питанні про саму нараду. Тут хтось сказав (я забув, хто саме), що ця нарада є незвичайне явище. Це невірно. Такі наради не становлять чогось нового для нашої партії. Ця нарада числом — четверта за час існування Радянської влади. До початку 1919 року було три наради. Тоді обстановка дозволяла нам збирати такі наради. Згодом, після 1919 року, в 1920—1921 рр., коли ми з головою поринули в громадянську війну, у нас не було часу для такого роду нарад. І тільки тепер, після того як ми з громадянською війною покінчили, коли наша робота пішла вглиб по лінії господарського будівництва, після того як і сама партійна робота стала більш конкретною, особливо в національних областях і республіках, — ми знову дістали можливість скликати такого роду нараду. Я думаю, що ЦК не раз

вдаватиметься до цього засобу, щоб створити повне взаємне розуміння між тими, хто проводить політику на місцях, і тими, хто її виробляє. Я думаю, що слід скликати такі наради не тільки від усіх республік і областей, але й по окремих областях і республіках для вироблення більш конкретних рішень. Тільки така постановка питання може задовольнити і ЦК, і працівників на місцях.

Я слухав деяких товаришів, що говорили про те, як я Султан-Галієва попереджав, коли я дістав можливість ознайомитись з його першим конспіративним листом на ім'я, здається, Адігамова, який чомусь мовчить і не виступає, хоч раніше від усіх і більше від усіх повинен був би* висловитись саме він. Я дістав докір з боку цих товаришів, що я надто захищав Султан-Галієва. Так, я, дійсно, захищав його до останньої можливості, і я вважав це і все ще вважаю своїм обов'язком. Але я захищав його до певної межі. І коли ця межа була перейдена Султан-Галієвим, я відвернувся від нього. Його перший конспіративний лист говорить про те, що він, Султан-Галієв, уже пориває з партією, бо тон його листа майже білогвардійський, бо він пише про членів ЦК так, як можуть писати тільки про ворогів. Я з ним зустрівся випадково в Політбюро, де він захищав вимоги Татарської республіки по лінії Наркомзему. Я його тоді ж попередив, передавши йому записку, де я називав його конспіративний лист антипартійним, де обвинувачував його в побудові організації валідовського типу, і сказав йому, що коли він не припинить нелегальну антипартійну роботу, скінчить погано, і всяка підтримка з мого

боку буде виключена. Він дуже збентежено відповів мені, що мене ввели в оману, що він дійсно писав Адігамову, але писав не те, а щось інше, що він як був, так і лишається партійною людиною і дає слово честі і надалі лишатися партійним. Проте, через тиждень після цього він посилає другого конспіративного листа, де зобов'язує Адігамова встановити зв'язок з басмачами і їх лідером Валідовим, а лист «спалити». Вийшла, таким чином, підлота, вийшов обман, який змусив мене перервати з Султан-Галієвим всякий зв'язок. З цього моменту Султан-Галієв став для мене людиною, яка стоїть поза партією, поза Радами, і я не вважав за можливе говорити з ним, незважаючи на те, що він кілька раз поривався зайти до мене «поговорити». Мені закидали «ліві» товариші ще на початку 1919 року, що я підтримую Султан-Галієва, бережу його для партії, жалію, сподіваючись, що він перестане бути націоналістом, зробиться марксистом. Я, дійсно, вважав за свій обов'язок підтримувати його до якогось часу. Інтелігентів, мислящих людей, навіть взагалі грамотних у східних республіках і областях так мало, що на пальцях можна перелічити, — як же після цього не дорожити ними? Було б злочином не вживати всіх заходів до того, щоб уберегти потрібних людей із Сходу від розкладу і зберегти їх для партії. Але все має межу. А межа ця настала в той момент, коли Султан-Галієв перейшов з табору комуністів до табору басмачів. З цього часу він перестав існувати для партії. Ось чому турецький посол став для нього більш прийнятним, ніж ЦК нашої партії.

Я чув такий же докір з боку Шамігулова, що я, всупереч його вимогам покінчити одним ударом з Валідовим, захищав Валідова, старанючись зберегти його для партії. Я, дійсно, захищав, сподіваючись, що Валідов може виправитись. Не такі люди виправлялись, про це ми знаємо з історії політичних партій. Я вирішив, що Шамігулов надто просто розв'язує питання. Я не послухав його поради. Правда, пророкування Шамігулова справдилося через рік, Валідов не виправився, він пішов до басмачів. Але все-таки партія виграла від того, що ми на рік затримали вихід Валідова з партії. Якби ми в 1918 році розправились з Валідовим, я переконаний, що такі товариші, як Муртазін, Адігамов, Халіков та інші, не залишилися б тоді в наших лавах. (Голос: «Халіков залишився б».) Може Халіков не пішов би, але ціла група товаришів, що працюють в наших лавах, пішла б разом з Валідовим. Ось чого ми добилися своєю терплячістю і передбачливістю.

Я слухав Рискулова і мушу сказати, що його промова була не цілком щира, напівдипломатична (голос: «Вірно»), і взагалі його промова справляє тяжке враження. Я чекав від нього більшої ясності і щирості. Що б не говорив Рискулов, ясно, що у нього лежать дома два конспіративні листи Султан-Галієва, які він нікому не показував, ясно, що він був зв'язаний з Султан-Галієвим ідейно. Те, що Рискулов відмежовується від справи Султан-Галієва в кримінальному відношенні, твердячи, що він не зв'язаний з Султан-Галієвим по лінії, яка йде до басмацтва, — це дурниці. Не про це йде мова на нараді. Мова йде про ідейний, ідеологічний зв'язок

з султан-галієвщиною. Але що такий зв'язок у Рискулова з Султан-Галієвим був — це ясно, товариші, цього не може заперечувати сам Рискулов. Але хіба не настав час для того, щоб тут, з цієї трибуни, відмежуватися, нарешті, від султан-галієвщини рішуче і без застережень? В цьому розумінні промова Рискулова була напівдипломатичною і незадовільною.

Єнбаєв виголосив теж дипломатичну, нещиру промову. Хіба це не факт, що Єнбаєв і група татарських працівників, яких я вважаю чудовими практиками, незалежно від їх ідейної невитриманості, що вони зверталися до ЦК, після арешту Султан-Галієва, з вимогою негайно звільнити, цілком ручаючись за Султан-Галієва, роблячи натяки на те, що документи, взяті у Султан-Галієва, не справжні? Хіба це не факт? Що ж, проте, виявилось після розслідування? Виявилось, що всі документи були справжні. Справжність їх визнав сам Султан-Галієв, розповів при цьому про свої гріхи більше, ніж сказано в документах, визнав свою вину до кінця і, визнавши, розкаявся. Хіба не ясно, що після всього цього Єнбаєв повинен був рішуче і безповоротно визнати свої помилки і відмежуватися від Султан-Галієва? Цього Єнбаєв, проте, не зробив. Він знайшов нагоду познущатися з «лівих», але відмежуватися від султан-галієвщини рішуче і по-комуністичному, відмежуватися від тієї безодні, куди потрапив Султан-Галієв, він не захотів, гадаючи, як видно, що дипломатія врятує.

Промова Фірдевса була самісінькою дипломатією від початку до кінця. Хто ким керував ідейно: Султан-Галієв Фірдевсом чи Фірдевс Султан-Галієвим — це питання я лишаю відкритим. Я думаю,

проте, що ідейно скоріше Фірдевс керував Султан-Галієвим, ніж навпаки. Я не бачу нічого особливо недопустимого в теоретичних вправах Султан-Галієва. Якби у Султан-Галієва справа обмежувалась ідеологією пантюркізму і панісламізму, це було б півбіди, я б сказав, що ця ідеологія, незважаючи на заборону, дану в резолюції X з'їзду партії в національному питанні, може вважатися терпимою і що можна обмежитись критикою її в лавах нашої партії. Але коли ідеологічні вправи кінчаються роботою по встановленню зв'язку з лідерами басмачів, з Валідовим та іншими, то тут виправдувати басмацьку практику невинною ідеологією, як намагається зробити це Фірдевс, — ніяк уже не можна. Таким виправданням діяльності Султан-Галієва нікого не одурите. Так можна знайти виправдання і для імперіалізму, і для царизму, бо у них теж є своя ідеологія, іноді досить невинна на вигляд. Так говорити не можна. Ви не перед трибуналом тут стоїте, а перед нарадою відповідальних працівників, які вимагають від вас прямоти і щирості, а не дипломатії.

Добре говорив, на мою думку, Ходжанов. Непогано говорив Ікрамов. Але я мушу відзначити одне місце в промовах цих товаришів, місце, яке наводить на роздум. Обидва вони сказали, що між Туркестаном нинішнім і Туркестаном царським нема ніякої різниці, що тільки вивіска змінилась, що Туркестан лишився колишнім, таким же, яким він був при царі. Товариші, коли це не помилка на слові, коли це продумана промова і коли це сказано з цілковитою свідомістю, то треба сказати, що в такому разі басмачі мають рацію, а ми не маємо рації. Коли

Туркестан справді є колонія, як при царизмі, то тоді басмачі мають рацію, тоді не ми повинні судити Султан-Галієва, а він повинен нас судити, як людей, що терплять в рамках Радянської влади існування колонії. Коли це вірно, не розумію, чому ви не пішли самі в басмацтво? Очевидно, Ходжанов і Ікрамов не продумали це місце своєї промови, бо вони не можуть не знати, що нинішній Радянський Туркестан докорінно відрізняється від Туркестану царського. Це темне місце в промовах цих товаришів я хотів відзначити з тим, щоб товариші постаралися подумати над цим і виправити свою помилку.

Я приймаю на себе частину тих обвинувачень, які Ікрамов виклав, маючи на увазі діяльність ЦК, що ми не завжди були уважні і нам не завжди вдавалося вчасно ставити ті практичні питання, які диктувалися обстановкою східних республік і областей. Звичайно, ЦК перевантажений і він не може скрізь встигати. Але було б смішно думати, що ЦК все може зробити в свій час. Звичайно, шкіл мало в Туркестані. Місцеві мови ще не ввійшли в ужиток державних установ, установи не націоналізовано. Культура взагалі низька. Все це вірно. Але хіба можна серйозно сподіватися, що ЦК або партія в цілому зуміють за два — три роки піднести культуру Туркестану? Ми всі кричимо і скаржимось на те, що культура руська, культура руського народу, більш культурного, ніж інші народи Союзу Республік, низька. Про це не раз заявляв Ілліч, що культурності у нас мало, що немає можливості за два — три і навіть за десять років піднести істотно руську культуру. А коли не можна за два — три і навіть за

десять років піднести істотно руську культуру, то як же можна вимагати прискореного піднесення культури в областях неруських, відсталих, малописьменних? Хіба не ясно, що дев'ять десятих «вини» падає тут на обстановку, на відсталість, що на це, як то кажуть, не можна не зважати.

Про «лівих» і правих.

Чи є вони в комуністичних організаціях в областях і республіках? Звичайно, є. Цього заперечувати не можна.

В чому полягають гріхи правих? Вони полягають в тому, що праві не є і не можуть бути протиотрутою, надійним оплотом проти націоналістичних подувів, які розвиваються і посилюються в зв'язку з непом. Те, що султан-галієвщина мала місце, те, що вона створила деяке коло своїх прихильників у східних республіках, особливо в Башкирії і Татарії, — це з безперечністю говорить про те, що праві елементи, які там, в цих республіках, становлять переважну більшість, не є достатнім оплотом проти націоналізму.

Слід пам'ятати, що наші комуністичні організації на окраїнах, в республіках і областях, можуть розвинутись і стати на ноги, зробитися справжніми інтернаціоналістичними марксистськими кадрами тільки в тому разі, коли вони переборють націоналізм. Націоналізм — основна ідейна перешкода на шляху вирощування марксистських кадрів, марксистського авангарду на окраїнах і в республіках. Історія нашої партії говорить, що партія більшовиків в її руській частині росла і міцніла, борючись з меншовизмом, бо меншовизм є ідеологія буржуазії, меншовизм є

провідник буржуазної ідеології в нашу партію і без переборення меншовизму вона не могла стати на ноги. Ілліч кілька раз писав про це. Тільки в міру того, як більшовизм переборював меншовизм в його організаційних і ідеологічних формах, він ріс і зміцнювався як справжня провідна партія. Те саме треба сказати про націоналізм щодо наших комуністичних організацій на окраїнах і в республіках. Націоналізм відіграє для цих організацій ту саму роль, яку меншовизм відігравав в минулому для партії більшовиків. Тільки через націоналістичне прикриття можуть проникнути в наші організації на окраїнах всякі буржуазні, в тому числі меншовицькі, впливи. Наші організації в республіках можуть стати марксистськими лише тоді, коли вони зуміють встояти проти того націоналістичного подуву, який пре в нашу партію на окраїнах, пре тому, що відроджується буржуазія, росте неп, росте націоналізм, є пережитки великоруського шовінізму, які також штовхають вперед націоналізм місцевий, існує вплив іноземних держав, які підтримують всіляко націоналізм. Боротьба з цим ворогом в республіках і областях являє ту стадію, яку повинні пройти наші комуністичні організації в національних республіках, коли вони хочуть зміцніти як дійсно марксистські організації. Іншого шляху нема. І в цій боротьбі праві слабі. Слабі, бо заражені скептицизмом щодо партії і легко піддаються впливові націоналізму. Ось в чому гріх правого крила комуністичних організацій в республіках і областях.

Але не менш, коли не більш, грішні «ліві» на окраїнах. Якщо комуністичні організації на окраїнах

не можуть зміцніти і розвинутись у справжні марксистські кадри, не переборовши націоналізму, то самі ці кадри можуть стати масовими організаціями, можуть згуртувати навколо себе більшість трудящих мас лише тоді, коли навчаться бути досить гнучкими для того, щоб залучати до наших державних установ всі хоч трохи лояльні національні елементи, ідучи їм на поступки, коли вони навчаться маневрувати між рішучою боротьбою з націоналізмом в партії і такою ж рішучою боротьбою за залучення до радянської роботи всіх більш або менш лояльних елементів з місцевих людей, інтелігенції та ін. «Ліві» на окраїнах вільні більш або менш від скептичного ставлення до партії, від податливості до впливу націоналізму. Але гріхи «лівих» полягають в тому, що вони не вміють бути гнучкими щодо буржуазно-демократичних і просто лояльних елементів населення, вони не вміють і не хочуть маневрувати в справі залучення цих елементів, вони перекручують лінію партії по оволодінню більшістю трудящого населення в країні. А тимчасом цю гнучкість і цю здатність маневрувати між боротьбою з націоналізмом і залученням хоч трохи лояльних елементів до лав наших державних установ треба створити і виробити що б то не стало. Її можна створити і виробити тільки тоді, **коли** будемо зважати на всю складність і специфічність, яку ми зустрічаємо в наших областях і республіках; **коли** не будемо займатися простим пересаджуванням тих зразків, які створюються в центральних промислових областях і які не можуть бути механічно пересаджені на окраїни; **коли** не будемо відмахуватись

від націоналістично настроєних елементів населення, від націоналістично настроєних дрібних буржуа; коли навчимося залучати ці елементи до загальної державної роботи. «Ліві» грішать тим, що вони заражені сектантством і не розуміють першорядної ваги цих складних завдань партії в нацреспубліках і областях.

Коли праві загрожують тим, що вони своєю податливістю до націоналізму можуть утруднити ріст наших комуністичних кадрів на окраїнах, то «ліві» загрожують партії тим, що вони в захопленні своїм спрощеним і скороспішним «комунізмом» можуть відірвати нашу партію від селянства і широких верств місцевого населення.

Яка з цих небезпек найбільш небезпечна? Коли товариші, які ухиляються «вліво», думають і надалі практикувати на місцях політику штучного розшарування населення, а ця політика практикувалась не тільки в Чечні і Якутській області, не тільки в Туркестані... (Ібрагімов: «Це тактика диференціації».) Тепер Ібрагімов придумав тактику розшарування замінити тактикою диференціації, але від цього нічого не змінилось, — коли, я кажу, вони думають і надалі практикувати політику розшарування згори; коли вони думають, що можна руські зразки механічно пересаджувати в специфічну національну обстановку, не вважаючи на побут і конкретні умови; коли вони думають, що, борючись з націоналізмом, треба разом з тим викинути за борт все національне; словом, коли «ліві» комуністи на окраїнах думають лишитися непоправними, — то я мушу сказати, що з двох небезпек «ліва» небезпека може стати найбільш небезпечною.

Це все, що я хотів сказати в питанні про «лівих» і правих. Я трохи забіг наперед, але це тому, що вся нарада забігла наперед, передхопивши обговорення другого пункту.

Треба підхльоснути правих для того, щоб примусити їх, навчити їх боротися з націоналізмом з метою викування справжніх комуністичних кадрів з місцевих людей. Але треба також підхльоснути «лівих» для того, щоб навчити їх гнучкості, вмілому маневруванню з метою оволодіння широкими масами населення. Необхідно все це проробляти тому, що істина лежить «посередині», між правими і «лівими», як правильно зауважив Ходжанов.

3. ПРАКТИЧНІ ЗАХОДИ ПО ПРОВЕДЕННЮ В ЖИТТЯ РЕЗОЛЮЦІЇ XII З'ЇЗДУ ПАРТІЇ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННІ

Доповідь по другому пункту порядку денного 10 червня

Товариші! Ви, мабуть, одержали вже проект платформи* Політбюро ЦК в національному питанні. (Голоси: «Не всі одержали».) Ця платформа стосується другого пункту порядку денного з усіма підпунктами. Порядок денний наради у вигляді шифродепеші ЦК, в усякому разі, всі одержали.

Пропозиції Політбюро можна поділити на три групи.

Перша група питань стосується зміцнення комуністичних кадрів в республіках і областях з місцевих людей.

Друга група питань стосується всього того, що зв'язане з практичним проведенням в життя конкретних рішень XII з'їзду в національному питанні, а саме: питань про залучення трудових елементів місцевого населення до партійного і радянського будівництва; питань про заходи, необхідні для піднесення культурного рівня місцевого населення; питань про піднесення господарського становища

* Див. цей том, стор. 289 — 296. *Ред.*

республік і областей відповідно до специфічних особливостей побуту; нарешті, питань про кооперацію в областях і республіках, про перенесення заводів, про створення вогнищ промисловості та ін. Ця група питань порушує господарські, культурні і державні завдання областей і республік відповідно до місцевих умов.

Третя група питань стосується Конституції Союзу Республік взагалі і особливо питання про внесення поправок в цю Конституцію з точки зору заснування другої палати ЦВК Союзу Республік. Остання група питань зв'язана, як відомо, з наступною сесією ЦВК Союзу Республік.

Я переходжу до першої групи питань, — питань про способи вирощування і зміцнення марксистських кадрів з місцевих людей, кадрів, які можуть служити найважливішим і, кінець кінцем, вирішальним оплотом Радянської влади на окраїнах. Якщо взяти розвиток нашої партії (я беру її руську частину, як основну) і простежити основні етапи в її розвиткові і потім по аналогії з цим скласти найближчу картину розвитку наших комуністичних організацій в областях і республіках, то, я думаю, ми знайдемо ключ до розуміння тих особливостей, які є в цих країнах з точки зору розвитку нашої партії на окраїнах.

Основним завданням в перший період розвитку нашої партії, її руської частини, було створення кадрів, марксистських кадрів. Вони, ці марксистські кадри, фабрикувались, виковувались у нас в боротьбі з меншовизмом. Завдання цих кадрів тоді, в той період, — я беру період від заснування більшовицької партії до моменту вигнання з партії ліквідаторів,

як найбільш закінчених виразників меншовизму, — основне завдання полягало в тому, щоб завоювати на сторону більшовиків найбільш живі, найбільш чесні і найбільш видатні елементи робітничого класу, створити кадри, викувати авангард. Тут в першу чергу боротьба йшла з тими течіями буржуазного характеру, особливо з меншовизмом, які перешкоджали згуртувати кадри, згуртувати як єдине ціле, як основне ядро партії. Тоді перед партією не стояло ще, як чергова і животрепетна потреба, завдання прокладання широких зв'язків з мільйонними масами робітничого класу і трудового селянства, завдання оволодіння цими масами, завдання завоювання більшості в країні. До цього партія ще не дійшла.

Тільки на наступному ступені розвитку нашої партії, тільки на другій її стадії, коли ці кадри виросли, коли вони вилились в основне ядро нашої партії, коли симпатії кращих елементів робітничого класу були вже завойовані або майже завойовані, тільки після цього перед партією постало, як чергова і невідкладна потреба, — завдання оволодіти мільйонними масами, завдання перетворити партійні кадри в дійсно масову робітничу партію. В цей період ядру нашої партії довелося вести боротьбу не стільки з меншовизмом, скільки з «лівими» елементами нашої партії, з «одзовістами» всякого роду, які намагалися революційною фразеологією замінити серйозне вивчення особливостей нових умов моменту після 1905 року, гальмували своєю спрощено-«революційною» тактикою справу перетворення кадрів нашої партії в дійсно масову партію, створили своєю роботою загрозу відриву партії від широких робітничих

мас. Навряд чи треба доводити, що без рішучої боротьби з цією «лівою» небезпекою, без її подолання партія не змогла б оволодіти мільйонами трудящих мас.

Така є приблизна картина боротьби на два фронти, з правими, тобто з меншовиками, і «лівими», картина розвитку нашої партії в її основній, руській частині.

Товариш Ленін досить переконливо змалював цю необхідну, неминучу картину розвитку комуністичних партій у своїй брошурі: «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі». Тов. Ленін там доводив, що приблизно такі самі ступені розвитку повинні пройти і вже проходять комуністичні партії на Заході. Додамо від себе, що те саме треба сказати про розвиток наших комуністичних організацій і комуністичних партій на окраїнах.

Слід, проте, відзначити, що, незважаючи на аналогію між тим, що пережила партія в минулому, і тим, що переживають нині наші парторганізації на окраїнах, існують все-таки в національних республіках і областях деякі істотні особливості розвитку нашої партії, врахувати які ми повинні обов'язково і без пильного врахування яких ми рискуємо допустити ряд найгрубіших помилок при визначенні завдань вирощування марксистських кадрів з місцевих людей на окраїнах.

Перейдімо до розгляду цих особливостей.

Боротьба з правими і «лівими» елементами в наших окраїнних організаціях потрібна і обов'язкова, інакше ми не виростимо марксистських кадрів, тісно зв'язаних з масами. Це зрозуміло. Але особливість становища на окраїнах і відмінність від минулого

в розвиткові нашої партії полягає в тому, що викування кадрів і перетворення їх у масову партію відбувається на окраїнах не при буржуазному ладі, як це мало місце в історії нашої партії, а при радянському ладі, при диктатурі пролетаріату. Тоді, при буржуазному ладі, можна було і треба було за умовами часу бити **спочатку** меншовиків (з метою створення марксистських кадрів), а **потім** одзовістів (з метою перетворення цих кадрів у масову партію), наповнивши боротьбою з цими ухилами цілих два періоди в історії нашої партії. Тепер за умовами часу ми цього ніяк не можемо зробити, бо тепер партія стоїть при владі, а партія, яка стоїть при владі, потребує того, щоб мати на окраїнах марксистськи надійні кадри з місцевих людей, зв'язаних разом з тим з широкими масами населення. Тепер ми не можемо **спочатку** побити праву небезпеку при допомозі «лівих», як це мало місце в історії нашої партії, а **потім** «ліву» небезпеку при допомозі правих, — тепер ми повинні вести боротьбу на обидва фронти **одночасно**, стараючись побити обидві небезпеки з тим, щоб в результаті мати на окраїнах зв'язані з масами марксистськи підготовлені кадри з місцевих людей. Тоді можна було говорити про кадри, які ще не були зв'язані з широкими масами і які мали зв'язатися з ними в наступний період розвитку, — тепер смішно навіть говорити про це, бо не можна уявити марксистські кадри при Радянській владі, не зв'язані так чи інакше з широкими масами. Це були б такі кадри, які не мали б нічого спільного ні з марксизмом, ні з масовою партією. Все це значно ускладнює справу і диктує нашим парторганізаціям

на окраїнах необхідність одночасної боротьби як з правими, так і з «лівими». Звідси позиція нашої партії в боротьбі на два фронти проти обох ухилів одночасно.

Далі слід відзначити ту обставину, що розвиток наших комуністичних організацій на окраїнах відбувається не ізольовано, як це мало місце в історії нашої партії щодо руської її частини, а під безпосереднім впливом основного ядра нашої партії, випробуваного не тільки в справі формування марксистських кадрів, але й у справі зв'язування цих кадрів з широкими масами населення, у справі революційного маневрування в боротьбі за Радянську владу. Особливість становища на окраїнах в цьому відношенні полягає в тому, що наші парторганізації в цих країнах, за умовами розвитку там Радянської влади, можуть і повинні маневрувати своїми силами в інтересах зміцнення зв'язку з широкими масами населення, використовуючи для цього багатий досвід нашої партії за попередній період. До останнього часу ЦК РКП, звичайно, маневрував на окраїнах безпосередньо, через голови комуністичних організацій на окраїнах, іноді навіть в обхід цих організацій, залучаючи до загальної роботи радянського будівництва всі і всякі національні елементи більш або менш лояльного характеру. Тепер цю роботу повинні провести самі окраїнні партійні організації. Вони можуть це зробити, і вони повинні це зробити, пам'ятаючи, що цей шлях — найкращий засіб перетворити марксистські кадри з місцевих людей у дійсно масову партію, здатну повести за собою більшість населення в країні.

Такі є ті дві особливості, які повинні бути строго враховані при визначенні лінії нашої партії на окраїнах у справі вирощування марксистських кадрів і оволодіння цими кадрами широких мас населення.

Переходжу до другої групи питань. Тому що не всі товариші одержали проект платформи, я буду читати його і роз'яснювати.

По-перше, «заходи залучення пролетарських і напівпролетарських елементів до партійного і радянського будівництва». Навіщо це потрібно? Для того, щоб наблизити партійний і особливо радянський апарат до населення. Необхідно, щоб ці апарати працювали на мовах, зрозумілих широким масам населення, інакше неможливо наблизити їх до населення. Коли завдання нашої партії полягає в тому, щоб зробити Радянську владу рідною для мас, то це завдання можна виконати, лише зробивши цю владу зрозумілою для мас. Треба, щоб люди, які стоять на чолі державних установ, як і самі установи, працювали на мові, зрозумілій населенню. Треба вигнати з установ шовіністичні елементи, які руйнують почуття дружби і солідарності між народами Союзу Республік, треба очистити від таких елементів наші установи як в Москві, так і в республіках і поставити на чолі держустанов в республіках людей місцевих, які знають мову і нрави населення.

Я пам'ятаю, як два роки тому в Киргизькій республіці був головою Раднаркому Пестковський, що не володіє киргизькою мовою. Ця обставина породила ще тоді величезні труднощі в справі закріплення зв'язку уряду Киргизької республіки з киргизькими селянськими масами. Саме через це партія добилась

того, що тепер головою Раднаркому Киргизької республіки — киргиз.

Я пам'ятаю, крім того, як одна група товаришів з Башкирії пропонувала торік намітити головою Раднаркому Башкирії руського товарища. Партія рішуче відкинула цю пропозицію, добившись, щоб на цей пост намітили башкира.

Завдання полягає в тому, щоб цю лінію і взагалі лінію поступової націоналізації урядових установ провести в усіх національних республіках і областях і в першу чергу в такій важливій республіці, як Україна.

По-друге, «добір і залучення більш або менш лояльних елементів місцевої інтелігенції при одночасній роботі по створенню радянських кадрів з числа членів партії». Це положення не потребує особливих роз'яснень. Тепер, коли при владі стоїть робітничий клас, який згуртував навколо себе більшість населення, боятися залучення до радянського будівництва більш або менш лояльних елементів, аж до колишніх «октябристів», немає підстав. Навпаки, всі ці елементи треба обов'язково залучити до роботи в національних областях і республіках, щоб їх переварити і радянізувати в ході самої роботи.

По-третє: «організація безпартійних конференцій робітників і селян з доповідями членів уряду про заходи Радянської влади». Я знаю, що багато наркомів в республіках, наприклад в Киргизькій республіці, не хочуть об'їжджати місць, відвідувати збори селян, виступати на мітингах, знайомити широкі маси з тією роботою, яку веде партія і Радянська влада в питаннях, особливо важливих для селян. Такому становищу треба покласти край. Треба обо-

в'язково скликати безпартійні конференції робітників і селян і знайомити на них маси з діяльністю Радянської влади. Без цього нічого й мріяти про зближення держапарату з народом.

Далі: «заходи до піднесення культурного становища місцевого населення». Пропонується кілька заходів, які не можна, звичайно, вважати вичерпними. А саме: а) «організація клубів (безпартійних) та інших освітніх закладів на місцевих мовах»; б) «розширення мережі навчальних закладів всіх ступенів на місцевих мовах»; в) «залучення більш або менш лояльних народних учителів»; г) «створення мережі товариств поширення письменності на місцевих мовах»; д) «постановка видавничої справи». Всі ці заходи ясні і зрозумілі. Вони не потребують через це особливих роз'яснень.

Далі: «господарське будівництво в національних республіках і областях з точки зору національно-побутових особливостей». Відповідні заходи, пропоновані Політбюро: а) «врегулювання, а де потрібно — припинення переселення»; б) «забезпечення землею місцевого трудового населення за рахунок державного земельного фонду»; в) «доступний сільськогосподарський кредит місцевому населенню»; г) «посилення іригаційних робіт»; д) «перенесення фабрик і заводів в республіки, де є вдосталь сировини»; е) «створення ремісничих і технічних шкіл»; є) «створення сільськогосподарських курсів» і, нарешті, ж) «всебічна допомога кооперації, зокрема промисловій (з метою залучення кустарів)».

Я мушу спинитися на останньому пункті, зважаючи на його особливе значення. Коли раніше, за

царя, розвиток ішов в такому порядку, що куркуль ріс, сільськогосподарський капітал розвивався, середня селянська маса перебувала в нестійкій рівновазі, а широкі маси селянства, широкі маси дрібних хазяйчиків землеробів змушені були борсатися в лещатах розорення і зубожіння, то тепер, за диктатури пролетаріату, коли кредит, коли земля, коли влада перебувають в руках робітничого класу — розвиток не може піти старим шляхом, незважаючи на умови непу, незважаючи на відродження приватного капіталу. Зовсім не мають рації товариші, які твердять, що через розвиток непу ми нібито змушені повторити стару історію вирощування куркулів за рахунок масового розорення більшості селянства. Цей шлях — не наш шлях. За нових умов, коли при владі стоїть пролетаріат, в руках якого зосереджені основні нитки господарства, розвиток повинен піти іншим шляхом — шляхом об'єднання дрібних хазяйчиків села в усі види кооперації, підтримувані державою в їх боротьбі з приватним капіталом, шляхом поступового залучення мільйонів дрібних сільських хазяйчиків до соціалістичного будівництва через кооперативи, шляхом поступового поліпшення господарського становища дрібних хазяйчиків (а не зубожіння їх). В цьому розумінні «всебічна допомога кооперації» на окраїнах, в цих, переважно, селянських країнах, має для майбутнього господарського розвитку Союзу Республік першорядне значення.

Далі: «про практичні заходи організації національних військових частин». Я думаю, що ми чимало спізнились у справі вироблення заходів щодо цього. Ми повинні створити національні військові частини.

Звичайно, за один день їх не створиш, але зараз можна і треба приступити до створення військових шкіл в республіках і областях для підготовки в певний строк командного складу з місцевих людей, що може потім стати ядром для організації національних військових частин. Почати цю справу і рухати її далі абсолютно необхідно. Якби ми мали надійні національні військові частини з надійним командним складом в таких республіках, як Туркестан, Україна, Білорусія, Грузія, Вірменія, Азербайджан, то наша республіка була б набагато краще забезпечена як щодо оборони, так і щодо вимушених виступів, ніж це має місце тепер. Почати цю роботу ми повинні негайно. Звичайно, доведеться в зв'язку з цим кількісний склад наших військ збільшити тисяч на 20—25, але цю обставину не можна вважати непереборною перешкодою.

Про інші пункти (див. проект платформи) не буду говорити, бо вони зрозумілі самі собою і роз'яснень не потребують.

Третя група питань — це питання, зв'язані з заснуванням другої палати ЦВК Союзу і організацією наркоматів Союзу Республік. Тут виділено основні питання, ті питання, які найбільше впадають в очі, причому список цих питань, звичайно, не можна вважати вичерпним.

Друга палата розуміється Політбюро, як складова частина ЦВК СРСР. Були пропозиції, щоб поруч з існуючим ЦВК створити Верховну Раду Національностей, яка не входила б до складу ЦВК. Цей проект був відкинутий і Політбюро спинилося на тому, що доцільніше самий ЦВК поділити на дві палати, з яких

перша палата може бути названа Союзною Радою, що обирається на з'їзді Рад Союзу Республік, а друга палата, яку слід було б назвати Радою Національностей, обирається Центральними Виконавчими Комітетами республік і обласними з'їздами національних областей, в кількості по 5 чоловік від республік і по одному від областей, причому обрані представники затверджуються з'їздом Рад Союзу Республік.

Щодо прав другої палати проти першої, ми спинилися на принципі рівноправності обох палат. У обох палат є по президії, причому ці президії не мають законодавчих функцій. Обидві палати збираються і обирають спільну Президію, як носія верховної влади в період між сесіями ЦВК. Ні один законопроект, внесений в одну з палат, не може набрати сили закону, якщо він не пройшов через обидві палати, тобто встановлюється повна рівність обох палат.

Далі, про Президію ЦВК. Я про це говорив побіжно. Політбюро передбачає, що не можна допускати існування двох законодавствуючих президій. Президія, коли вона є верховною владою, не може бути поділена на дві або більше частин, необхідно, щоб верховна влада була єдиною. З огляду на це вважається доцільним скласти спільну Президію ЦВК СРСР з президій першої і другої палати, плюс кілька чоловік, що їх обирають на спільному зібранні обох палат, тобто на пленарному засіданні ЦВК.

Далі, питання про кількість злитих комісаріатів. Ви знаєте, за старою Конституцією, затвердженою торік на з'їзді Рад Союзу Республік, що справи військові, закордонні, зовнішньої торгівлі, поштово-телеграфні і залізничні зосереджуються в руках

Раднаркому Союзу Республік, що інші п'ять комісаріатів є директивні, тобто ВРНГ, НКПрод, НКФін, НКПраці і РСІ несуть подвійну підпорядкованість, а інші шість комісаріатів незалежні. Цей проект був підданий критиці з боку частини українців, Раковського, Скрипника та інших. Проте, Політбюро відкинуло пропозицію українців про переведення НКЗС і НКЗТ з ряду злитих комісаріатів в розряд директивних і прийняло в основному головні положення Конституції в дусі торішніх рішень.

Такі, загалом, ті міркування, якими керувалось Політбюро при виробленні проекту платформи.

Я думаю, що в питанні про Конституцію Союзу Республік і про другу палату нараді доведеться обмежитись коротким обміном думок, тим більше, що питання це розробляється в комісії пленуму ЦК[77]. В питанні про практичні заходи по проведенню в життя резолюцій XII з'їзду доведеться поговорити, по-моєму, докладніше. Щодо питання про зміцнення марксистських кадрів з місцевих людей — цій справі доведеться присвятити велику частину дебатів.

Я думаю, що раніше, ніж відкрити дебати, було б доцільно вислухати доповіді товаришів від республік і областей на підставі матеріалів, привезених з місць.

4. ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

12 червня

Насамперед я хотів сказати кілька слів про доповіді товаришів і взагалі про характер наради з точки зору поданих доповідей. Хоч ця нарада четверта з часу існування Радянської влади, все ж це єдино повна з усіх попередніх нарад з більш або менш повними і обгрунтованими доповідями від республік і областей. З доповідей видно, що кадри комуністів в областях і республіках підросли, вчаться самостійно працювати. Я думаю, що той багатий матеріал, який товариші тут розгорнули, той досвід роботи в областях і республіках, який тут розкрили товариші, обов'язково повинен стати надбанням усієї нашої партії у вигляді протоколів цієї наради. Люди підросли і йдуть вперед, вони вчаться управляти — такий є перший висновок, перше враження від доповідей.

Коли перейти до змісту доповідей, то подані матеріали можна було б розбити на дві групи: на доповіді від республік соціалістичних і доповіді від республік народних, несоціалістичних (Бухара, Хорезм).

Перейдімо до розгляду першої групи доповідей. З доповідей видно, що найбільш розвиненою і передовою республікою в розумінні наближення партійного і, особливо, державного апарату до мови і побуту народу слід вважати Грузію. За Грузією йде Вірменія. За ними інші республіки й області. Такий, по-моєму, незаперечний висновок. Пояснюється це явище більшою культурністю Грузії і Вірменії. В Грузії процент письменних досить високий, він доходить до 80, у Вірменії — не менше 40%. В цьому секрет того, що ці дві країни опинились попереду інших республік. З цього випливає, що чим грамотніша і культурніша країна, республіка, область, тим ближчий до народу, до його мови, до його побуту партійний і радянський апарат. Все це при інших рівних умовах, звичайно. Це ясно, і нічого нового в цьому висновку нема, і саме тому, що тут нема нічого нового, цей висновок часто забувається, і нерідко відсталість культурну, а значить, і відсталість державну намагаються віднести за рахунок «помилок» в політиці партії, за рахунок конфліктів і т. д., тимчасом як основа всього в тому, що бракує грамотності, немає культурності. Ти хочеш зробити передовою свою країну в розумінні піднесення її державності, — піднось грамотність населення, піднось культуру своєї країни, — все інше додасться.

Коли з цього боку підійти до справи і оцінити становище в окремих республіках з точки зору даних доповідей, то треба визнати, що становище в Туркестані, нинішній стан там є найбільш неблагополучним, найбільш тривожним. Відсталість культурна, убивчо мінімальний процент письменності, відірваність

держапарату від мови і побуту народів Туркестану, убивчо повільний темп розвитку — така картина. Тимчасом ясно, що з усіх радянських республік — Туркестан є найважливіша республіка з точки зору революціонізування Сходу, не тільки тому, що Туркестан є комбінація найбільш зв'язаних із Сходом національностей, але й тому, що за своїм географічним положенням він врізається в саме серце того Сходу, який найбільше експлуатується, і який нагромадив у себе найбільше пороху для боротьби з імперіалізмом. Ось чому нинішній Туркестан є найслабшим пунктом Радянської влади. Завдання полягає в тому, щоб перетворити Туркестан в зразкову республіку, в передовий пост революціонізування Сходу. Саме через це треба зосередити увагу на Туркестані щодо піднесення культурного рівня мас, націоналізації держапарату та ін. Це завдання ми повинні провести що б то не стало, не шкодуючи сил, не спиняючись перед жертвами.

Другим слабим пунктом Радянської влади треба вважати Україну. Стан справ в розумінні культури, грамотності і т. д. тут такий самий, або майже такий самий, як в Туркестані. Держапарат так само мало близький до мови і побуту народу, як в Туркестані. Тимчасом, Україна має таке саме значення для народів Заходу, як Туркестан для народів Сходу. Становище на Україні ускладнюється ще деякими особливостями промислового розвитку країни. Справа в тому, що основні галузі промисловості, вугільна і металургійна, з'явились на Україні не знизу, не порядком природного розвитку народного господарства, а згори, порядком внесення, штучного насадження ззовні.

Через це склад пролетаріату цих галузей є не місцевим, не українським щодо мови. А ця обставина веде до того, що культурний вплив міста на село і змичка пролетаріату з селянством значно утруднюються через ці відмінності в національному складі пролетаріату і селянства. Всі ці обставини повинні бути враховані при роботі по перетворенню України в зразкову республіку. А перетворити її в зразкову, беручи до уваги її величезне значення для народів Заходу — неодмінно треба.

Переходжу до доповідей про Хорезм і Бухару. Про Хорезм не буду говорити, через відсутність представника Хорезму: незручно на підставі лише матеріалів, які є в розпорядженні ЦК, критикувати роботу хорезмської комуністичної партії і уряду Хорезму. Те, що сказав тут Бройдо про Хорезм, це стосується минулого. До нинішнього становища Хорезму це має мало відношення. Відносно партії він говорив, що в ній 50% купців та ін. Може це й було в минулому, але тепер там іде чистка, жодного «единого партквитка» ще не видано Хорезму, партії, власне, там нема, про партію можна буде говорити після чистки. Кажуть, що там лічиться кілька тисяч членів партії. Я думаю, що після чистки партії там залишиться не більше сотень членів партії. Так само стояла справа в Бухарі торік, коли там лічилося 16 тисяч членів партії, причому після чистки залишилось не більше однієї тисячі.

Переходжу до доповіді про Бухару. Говорячи про Бухару, я мушу сказати попереду два слова про загальний тон і характер поданих доповідей. Я вважаю, що доповіді про республіки й області були

загалом правдиві, вони загалом не розходились з дійсністю. Тільки одна доповідь розійшлася докорінно з дійсністю — це доповідь про Бухару. Це навіть не доповідь, а самісінька дипломатія, бо все, що є негативного в Бухарі, затушовано, замазано, а все, що поверхово блищить і впадає в очі, висунуто на перший план, на показ. Висновок — в Бухарі все гаразд. Я думаю, що ми приїхали на цю нараду не для того, щоб дипломатничати один з одним, кокетувати один з одним, а за спиною дурити один одного, але для того, щоб сказати всю правду, по-комуністичному виявити всі болячки, розкрити їх і виробити засоби поліпшення. Тільки при цій умові ми можемо рушити вперед. З цієї точки зору доповідь про Бухару відрізняється від усіх інших доповідей своєю неправдивістю. Я не випадково тут поставив питання доповідачеві про склад Ради Назирів в Бухарі. Рада Назирів — це Рада Народних Комісарів. Чи є там дехкани, тобто селяни? Доповідач не відповів. Але у мене є відомості про це, і ось, виявляється, що в складі бухарського уряду нема жодного селянина. З 9 або 11 членів уряду є син багатого купця, торговець, інтелігент, мулла, торговець, інтелігент, знов торговець, але нема жодного дехкана. А тимчасом Бухара, як відомо, є виключно селянська країна.

Це питання має пряме відношення до питання про політику уряду Бухари. Яка політика цього уряду, на чолі якого стоять комуністи, чи зважає він на інтереси селянства, свого селянства? Я хотів би послатися тільки на два факти, які ілюструють політику бухарського уряду, на чолі якого стоять кому-

ністи. З документа, підписаного найвідповідальнішими товаришами і старими членами партії, видно, наприклад, що за час свого існування державний банк Бухари видав кредитів приватним купцям 75%, а селянським кооперативам — 2%. В абсолютних цифрах це виражається так: 7 мільйонів карбованців золотом купцям і 220 тисяч карбованців золотом селянам. Далі: в Бухарі не проведено конфіскації земель. Але там була проведена конфіскація емірської худоби... на користь селян. І що ж? З того ж документа виявляється, що конфісковано для селян близько двох тисяч голів худоби, а з них в руки селян перейшло всього близько 200 голів худоби, решту продано, продано, звичайно, заможним громадянам.

І цей уряд називається радянським, народним! Навряд чи треба доводити, що в змальованій діяльності бухарського уряду нема нічого ні народного, ні радянського.

Доповідач в дуже рожевому світлі змалював питання про відносини бухарського народу до РСФРР і до Союзу Республік. У нього і тут все гаразд. Бухарська республіка, виявляється, хоче увійти в Союз. Доповідач, як видно, думає, що досить захотіти увійти в Союз Республік, щоб розчинились ворота. Ні, товариші, справа стоїть не так просто. Треба ще спитати, чи пустять в Союз Республік? Щоб мати можливість увійти в Союз, треба попереду заслужити в очах народів Союзу право на вступ до Союзу, треба завоювати собі це право. Я мушу нагадати тт. бухарцям, що Союз Республік не можна розглядати, як звалище.

Я хотів би, нарешті, закінчуючи першу частину свого заключного слова про доповіді, торкнутися

одного характерного моменту в цих доповідях. Ніхто, ні один доповідач не відповів на питання, поставлене на порядку денному наради, а саме: про наявність невикористаних вільних резервів з місцевих працівників. На це питання ніхто не дав відповіді, і ніхто його не торкнувся, крім Гринька, який не є, проте, доповідачем. А тимчасом це питання має першорядне значення. Чи є в республіках або областях вільні, невикористані працівники з місцевих людей, коли є — чому не використані, а коли нема таких резервів, а брак працівників все ж відчувається, якими національними елементами заповнюються незайняті місця по партійній або радянській лінії, — все це питання надзвичайно важливі для партії. Я знаю, що в республіках і областях є одна частина керівних працівників, головним чином росіян, які іноді не дають ходу працівникам з місцевих людей, гальмують їх висування на певні пости, затирають їх. Такі випадки бувають і це є одна з причин невдоволення в республіках і областях. Але якраз найбільша і основна причина невдоволення в тому, що вільного резерву з місцевих людей, придатних для роботи, виявляється страшенно мало або, скоріше за все, немає зовсім. В цьому вся справа. Коли місцевих працівників невистачає, очевидно, треба поставити на роботу не місцевих працівників, людей інших національностей, бо час не жде, будувати і управляти треба, а кадри з місцевих людей ростуть повільно. Я думаю, що тут працівники від областей і республік допустили деяку хитрість, замовчавши цю обставину. Тимчасом ясно, що $^{9}/_{10}$ непорозумінь пояснюється браком працівників з місцевих людей.

Висновок з цього один: поставити перед партією, як бойове завдання, прискорене формування кадрів радянських і партійних працівників з місцевих людей.

Від доповідей переходжу до промов. Я мушу відзначити, товариші, що ніхто, ні один промовець не критикував принципіальну частину проекту платформи, запропонованої Політбюро. (Голос: «Недоступно критиці».) Я вважаю це як згоду конференції, як солідарність конференції з тими положеннями, які викладено в принципіальній частині платформи. (Голоси: «Правильно».)

Додаток Троцького, про який він говорив, або вставка (вона стосується принципіальної частини), повинен бути прийнятий, бо він абсолютно нічого не міняє в характері принципіальної частини резолюції, більше того, природно з неї випливає. Тим більше, що своєю суттю додаток Троцького є повторення відомого пункту резолюції X з'їзду в національному питанні, де говориться про недопустимість механічного пересаджування пітерських і московських зразків в області і республіки. Тут є, звичайно, повторення, але я вважаю, що повторити іноді деякі речі не шкодить. Через це я не думаю багато говорити про принципіальну частину резолюції. Промова Скрипника дає деякий привід для висновку про те, що він по-своєму тлумачить цю принципіальну частину, намагаючись перед лицем основного завдання — боротьби з великоруським шовінізмом, який становить головну небезпеку, затінити другу небезпеку — небезпеку місцевого націоналізму. Але таке тлумачення глибоко помилкове.

Друга частина платформи Політбюро стосується питань про характер Союзу Республік і про деякі поправки до Конституції Союзу Республік з точки зору заснування так званої другої палати. Я мушу сказати, що тут є у Політбюро деякі незгоди з товаришами українцями. Те, що викладено в проекті платформи Політбюро, прийнято Політбюро одноголосно. Але деякі пункти заперечуються Раковським. Це виявилось, між іншим, в комісії пленуму ЦК. Може не слід було б говорити про це, бо не тут це питання розв'язується. Я вже доповідав про цю частину платформи, сказавши, що питання розробляється в комісії пленуму ЦК і в комісії Президії ЦВК Союзу [76]. Але раз цього питання торкнулись, я проминути його не можу.

Невірно, що питання про конфедерацію і федерацію пусте питання. Хіба це випадковість, що тт. українці, розглядаючи відомий проект Конституції, прийнятий на з'їзді Союзу Республік, викреслили з нього фразу про те, що республіки «об'єднуються в одну союзну державу»? Хіба це випадковість і хіба вони цього не зробили? Чому вони викреслили цю фразу? Хіба це випадковість, що тт. українці в своєму контрпроекті запропонували НКЗТ і НКЗС не зливати, а перевести до розряду директивних? Де ж тут єдина союзна держава, якщо у кожної республіки лишається свій НКЗС і НКЗТ? Хіба це випадковість, що українці в своєму контрпроекті владу Президії ЦВК звели до нуля, поділивши її між двома президіями двох палат? Всі ці поправки Раковського зафіксовані і розібрані комісією пленуму ЦК і відкинуті. То навіщо ж тут ще повторювати їх? Я вбачаю в цій напо-

легливості деяких товаришів українців бажання добитися в розумінні визначення характеру Союзу чогось середнього між конфедерацією і федерацією з перевагою в сторону конфедерації. А тимчасом ясно, що ми створюємо не конфедерацію, а федерацію республік, одну союзну державу, яка об'єднує військові, закордонні, зовнішньоторговельні та інші справи, державу, наявність якої не применшує суверенності окремих республік.

Якщо у нас є в складі Союзу НКЗС, НКЗТ та ін. і одночасно є всі ці наркомати і в республіках, які входять до складу Союзу, то виступ всього Союзу, як єдиної держави, перед зовнішнім світом, очевидно, зникає, бо одно з двох: або ми ці апарати зливаємо і перед лицем зовнішнього ворога виступаємо, як єдиний Союз, або ми цих апаратів не зливаємо, створюємо не союзну державу, а конгломерат республік, і тоді у кожної республіки повинен бути свій паралельний апарат. Я думаю, що істина тут на стороні тов. Мануїльського, а не на стороні Раковського і Скрипника.

Від питань державних переходжу до питань чисто конкретного, практичного характеру, зв'язаних почасти з практичною пропозицією Політбюро, почасти з тими поправками, які можуть бути тут внесені товаришами практиками. Я, як доповідач від Політбюро, не говорив і не міг сказати, що конкретні практичні пропозиції Політбюро є вичерпними. Навпаки, я з самого початку застерігся, що пропуски тут можуть бути і додатки неминучі. Один з таких додатків висуває Скрипник відносно профспілок. Додаток цей прийнятний. Деякі доповнення тов. Мікояна я також приймаю. Щодо фонду на видавництво і взагалі на друк

у деяких відсталих республіках і областях, дійсно, необхідна поправка. Це питання випало. Випало також питання про школи в деяких областях і навіть республіках. Школи першого ступеня не включено в державний бюджет. Це дійсно недолік і таких недоліків може бути ціла купа. Через це я пропоную товаришам практикам, які більше говорили про стан своїх організацій і менше старалися дати щось конкретне, подумати про це і відповідні конкретні додатки, поправки та ін. подати для ЦК, який, зібравши їх воєдино, внесе у відповідні пункти і розішле організаціям.

Не можу я обминути мовчанням одну з пропозицій Гринька, яка говорить про те, що необхідно створити деякі пільгові умови, які полегшували б вступ до партії і висування до її керівних органів місцевих людей менш культурних і може менш пролетарських національностей. Пропозиція ця правильна і її слід, на мою думку, прийняти.

Я кінчаю своє заключне слово такою пропозицією: проект платформи Політбюро в національному питанні прийняти в основі, врахувавши при цьому також поправку Троцького. Запропонувати ЦК поправки практичного характеру, які є і які можуть надійти, — класифікувати і відбити у відповідних пунктах платформи. Проект платформи, протоколи, резолюцію, найважливіші документи, залишені доповідачами, запропонувати ЦК в тижневий строк видрукувати і розіслати організаціям. Прийняти проект платформи без створення спеціальної комісії.

Я не торкнувся питання про створення комісії в національному питанні при ЦК. Товариші, я трохи

сумніваюсь в доцільності створення такої організації, по-перше тому, що республіки і області нам, без сумніву, визначних працівників для цієї справи не дадуть. Я в цьому впевнений. По-друге, я думаю, що обкоми і національні ЦК не погодяться передати частинку своїх прав при розподілі працівників комісії при ЦК. Зараз ми, розподіляючи сили, запитуємо звичайно обкоми і національні ЦК. При наявності комісії центр ваги, природно, переміститься в комісію. Аналогії між комісією в національному питанні і комісіями в питаннях про кооперацію або про роботу серед селян нема. Комісія по роботі на селі і по кооперації виробляє звичайно загальні вказівки. В національному ж питанні потрібні не загальні вказівки, а намічення конкретних кроків по окремих республіках і областях, чого загальна комісія не в силі робити. Навряд чи яка-небудь комісія може виробляти і приймати будь-які рішення, наприклад, для української республіки: два чи три чоловіки від України не можуть замінити ЦК КП(б)У. Ось чому я думаю, що комісія не дасть нічого істотного. Той крок, який тут пропонується, — введення в основні відділи ЦК націоналів, цей крок, я думаю, поки що цілком достатній. Коли через півроку успіхів особливих не буде, тоді можна буде поставити питання про створення спеціальної комісії.

5. ВІДПОВІДЬ НА ВИСТУПИ

12 червня

Тому що на мене напали (сміх), дозвольте мені відповісти відносно «единой неделимой». Ніхто інший, як Сталін в резолюції по національному питанню заплямував «єдину неділиму» в пункті 7. Очевидно, мова йде не про «неділиму», а про федерацію, тоді як українці нав'язують нам конфедерацію. Це перше питання.

Друге питання про Раковського. Я повторюю, я це вже сказав раз, що в Конституції, прийнятій на I з'їзді Рад СРСР, сказано, що такі-то республіки **«об'єднуються в одну союзну державу»**, — «Союз Радянських Соціалістичних Республік». Українці надіслали до ЦК свій контрпроект. Там сказано: республіки такі-то **«утворюють союз соціалістичних республік»**. Викинуто слова «об'єднуються в одну союзну державу». Викинуто тут чотири слова. Чому? Хіба це випадковість? Де ж тут федерація? Я вбачаю зародки конфедералізму у Раковського ще в тому, що він викинув у відомому пункті Конституції, прийнятої I з'їздом, слова про Президію, як «носія верховної влади в період між сесіями»,

поділивши владу між президіями двох палат, тобто звівши союзну владу до фікції. Чому він це зробив? Тому, що він проти ідеї союзної держави, проти дійсної союзної влади. Це друге.

Третє — в проекті українців НКЗСправ і НКЗовнішторг не зливаються, а з розряду злитих переводяться в розряд директивних.

Такі є три доводи, в силу яких я вбачаю в пропозиціях Раковського зародки конфедерації. Звідки у вас таке розходження з текстом Конституції, прийнятим також українською делегацією? (Раковський: «Був XII з'їзд».)

Вибачте. XII з'їзд ваші поправки відкинув і прийняв «об'єднання республік в одну союзну державу».

Я бачу, що деякі тт. з українців за період від I з'їзду Союзу Республік до XII з'їзду партії і цієї наради зазнали деякої еволюції від федералізму до конфедералізму. Ну, а я за федерацію, тобто проти конфедерації, тобто проти пропозицій Раковського і Скрипника.

ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ І ПИТАННЯ ПРО СЕРЕДНІ ВЕРСТВИ

Безсумнівно, що питання про середні верстви становить одно з основних питань робітничої революції. Середні верстви, тобто селянство, дрібний міський трудовий люд. Сюди ж треба віднести пригноблені національності, які складаються на дев'ять десятих з середніх верств. Це, як бачите, ті самі верстви, які за своїм економічним становищем стоять між пролетаріатом і класом капіталістів. Питома вага цих верств визначається двома обставинами: по-перше, ці верстви становлять більшість або, в усякому разі, значну меншість населення існуючих держав; по-друге, вони є тими серйозними резервами, серед яких клас капіталістів набирає свою армію проти пролетаріату. Пролетаріат не може вдержати владу без співчуття, підтримки середніх верств, і насамперед селянства, особливо в такій країні, як наш Союз Республік. Пролетаріат не може навіть мріяти серйозно про взяття влади, якщо ці верстви принаймні не нейтралізовані, якщо ці верстви не встигли ще відірватися від класу капіталістів, якщо вони все ще становлять в своїй масі армію капіталу.

Звідси — боротьба за середні верстви, боротьба за селянство, яка проходить червоною ниткою крізь усю нашу революцію з 1905 по 1917 рік, боротьба, яка далеко ще не закінчена і яка ще вестиметься в майбутньому.

Революція 1848 року у Франції зазнала поразки, між іншим, тому, що вона не знайшла співчутливого відгуку у французькому селянстві. Паризька Комуна впала тому, між іншим, що натрапила на протидію середніх верств, і насамперед селянства. Те саме треба сказати про російську революцію 1905 року.

Виходячи з досвіду європейських революцій, деякі вульгарні марксисти, на чолі з Каутським, прийшли до того висновку, що середні верстви, і насамперед селянство, є мало не природжені вороги робітничої революції, що з огляду на це треба тримати курс на більш тривалий період розвитку, в результаті якого пролетаріат стане більшістю націй, і тим самим створяться реальні умови для перемоги робітничої революції. На підставі цього висновку вони, ці вульгарні марксисти, перестерігали пролетаріат від «передчасної» революції. На підставі цього висновку вони віддавали з «принципіальних міркувань» середні верстви в повне розпорядження капіталу. На підставі цього висновку вони пророкували нам загибель російської Жовтневої революції, посилаючись на те, що пролетаріат в Росії становить меншість, що Росія — країна селянська і що через це переможна робітнича революція в Росії неможлива.

Характерно, що сам Маркс розцінював середні верстви, і насамперед селянство, зовсім по-іншому. В той час як вульгарні марксисти, махнувши рукою

на селянство і віддавши його в повне політичне розпорядження капіталу, галасливо чванились своєю «принципіальною витриманістю», — Маркс, цей найбільш принципіальний марксист з усіх марксистів, наполегливо радив партії комуністів не випускати з уваги селянство, завоювати його на сторону пролетаріату і заручитись його підтримкою в прийдешній пролетарській революції. Відомо, що в 50-х роках, після поразки лютневої революції у Франції і Німеччині, Маркс писав Енгельсу, а через нього компартії Німеччини:

«Весь хід справи в Німеччині залежатиме від можливості подати підтримку пролетарській революції, так би мовити, другим виданням селянської війни» [79].

Це писалося про Німеччину 50-х років, країну селянську, де пролетаріат становив незначну меншість, де пролетаріат був менш організований, ніж в Росії 1917 року, де селянство за своїм становищем було менш схильне до підтримки пролетарської революції, ніж це мало місце в Росії 1917 року.

Безсумнівно, що Жовтнева революція явила собою те щасливе поєднання «селянської війни» з «пролетарською революцією», про яке писав Маркс всупереч усім «принципіальним» базікам. Жовтнева революція довела, що таке поєднання можливе і здійсненне. Жовтнева революція довела, що пролетаріат може взяти владу і вдержати її, якщо він зуміє відірвати середні верстви, і насамперед селянство, від класу капіталістів, якщо він зуміє перетворити ці верстви з резервів капіталу в резерви пролетаріату.

Коротше: Жовтнева революція, перша з усіх революцій світу, висунула на перший план питання про середні верстви, і насамперед про селянство, і переможно розв'язала його всупереч усім «теоріям» і голосінням героїв II Інтернаціоналу.

В цьому перша заслуга Жовтневої революції, якщо взагалі можна говорити в даному разі про заслугу.

Але справа цим не обмежилась. Жовтнева революція пішла далі, спробувавши зімкнути навколо пролетаріату пригноблені національності. Вище вже говорилося, що останні на дев'ять десятих складаються з селян і дрібного міського трудового люду. Але цим не вичерпується поняття «пригноблена національність». Пригноблені національності пригноблюються звичайно не тільки як селянство і міський трудовий люд, але й як національності, тобто як трудящі певної національності, мови, культури, побуту, нравів, звичаїв. Подвійний прес гноблення не може не революціонізувати трудові маси пригноблених національностей, не може не штовхати їх на боротьбу з основною силою гноблення — на боротьбу з капіталом. Ця обставина послужила тією базою, на основі якої пролетаріатові вдалося здійснити поєднання «пролетарської революції» не тільки з «селянською війною», але й з «війною національною». Все це не могло не розсунути поле дії пролетарської революції далеко за межі Росії, не могло не поставити під удар найглибші резерви капіталу. Якщо боротьба за середні верстви даної пануючої національності є боротьбою за найближчі резерви капіталу, то боротьба за визволення пригноблених

національностей не могла не перетворитися в боротьбу за завоювання окремих, найглибших резервів капіталу, в боротьбу за визволення колоніальних і неповноправних народів від гніту капіталу. Ця остання боротьба далеко ще не закінчена, — більше того, вона не встигла дати ще навіть перших рішучих успіхів. Але вона, ця боротьба за глибокі резерви, почалась завдяки Жовтневій революції, і вона, безсумнівно, розгортатиметься крок за кроком в міру розвитку імперіалізму, в міру зростання могутності нашого Союзу Республік, в міру розвитку пролетарської революції на Заході.

Коротше: Жовтнева революція поклала на ділі початок боротьбі пролетаріату за глибокі резерви капіталу з народних мас пригноблених і неповноправних країн, вона перша піднесла прапор боротьби за завоювання цих резервів, — в цьому її друга заслуга.

Завоювання селянства йшло у нас під прапором соціалізму. Селянство, яке дістало землю з рук пролетаріату, яке перемогло поміщиків з допомогою пролетаріату і піднялося до влади під керівництвом пролетаріату, не могло не відчути, не могло не зрозуміти, що процес визволення його йшов і йтиме ще під прапором пролетаріату, під його червоним прапором. Ця обставина не могла не перетворити прапор соціалізму, що був раніше пугалом для селянства, в прапор, який привертає його увагу і полегшує його визволення від забитості, злиднів, гніту.

Те саме треба сказати, але в ще більшій мірі, про пригноблені національності. Клич боротьби за визволення національностей, клич, підкріплений

такими фактами, як визволення Фінляндії, виведення військ з Персії і Китаю, утворення Союзу Республік, відкрита моральна допомога народам Туреччини, Китаю, Індостану, Єгипту, — цей клич уперше пролунав з уст людей, які перемогли в Жовтневій революції. Не можна назвати випадковістю той факт, що Росія, яка була раніше в очах пригноблених національностей прапором гноблення, перетворилася тепер, після того, як вона стала соціалістичною, в прапор визволення. Не випадкове і те, що ім'я вождя Жовтневої революції, тов. Леніна, є нині найлюбимішим ім'ям в устах забитих та задавлених селян і революційної інтелігенції колоніальних та неповноправних країн. Якщо раніше християнство вважалося серед пригноблених і задавлених рабів величезної Римської імперії якорем порятунку, то тепер справа йде до того, що соціалізм може послужити (і вже *починає служити!*) для багатомільйонних мас величезних колоніальних держав імперіалізму прапором визволення. Навряд чи можна сумніватися в тому, що ця обставина значно полегшила справу боротьби з передсудами проти соціалізму і відкрила дорогу ідеям соціалізму в найдальші кутки пригноблених країн. Якщо раніше трудно було показатися соціалістові з відкритим забралом серед непролетарських, середніх верств пригноблених або гноблячих країн, то тепер він може виступати серед цих верств відкрито з пропагандою ідей соціалізму, маючи надію, що його вислухають і, можливо, послухають, бо він має за собою такий сильний аргумент, як Жовтнева революція. Це теж результат Жовтневої революції.

Коротше: Жовтнева революція розчистила шлях для ідей соціалізму до середніх, непролетарських, селянських верств усіх національностей і племен, вона зробила прапор соціалізму популярним для них прапором. В цьому третя заслуга Жовтневої революції.

«Правда» № 253,
7 листопада 1923 р.
Підпис: Й. Сталін

ДО П'ЯТИХ РОКОВИН ПЕРШОГО З'ЇЗДУ РОБІТНИЦЬ І СЕЛЯНОК[80]

П'ять років тому Центральним Комітетом нашої партії був скликаний у Москві перший Всеросійський з'їзд робітниць і селянок. На з'їзд з'їхалося більше тисячі делегаток, які представляли не менше одного мільйона трудящих жінок. З'їзд цей поклав віху в роботі нашої партії серед трудящих жінок. Неоцінима заслуга цього з'їзду полягає в тому, що він заклав фундамент **організації** справи політичної освіти робітниць і селянок нашої республіки.

Дехто може подумати, що в цьому немає нічого особливого, що партія завжди займалася політичною освітою мас, в тому числі й жінок, що політична освіта жінок не може мати серйозного значення, оскільки у нас є згуртовані кадри з робітників і селян. Це міркування в корені неправильне. Політична освіта трудящих жінок тепер, коли влада перейшла до рук робітників і селян, має першорядне значення.

І ось чому.

Наша країна має близько 140 мільйонів населення, з них не менше половини жінок, головним чином робітниць і селянок, забитих, малосвідомих, темних.

Якщо наша країна взялася серйозно за будівництво нового радянського життя, то хіба не ясно, що жінки цієї країни, які становлять половину її населення, будуть гирею на ногах при всякому русі вперед, якщо вони залишаться й надалі забитими, несвідомими, темними?

Жінка-робітниця стоїть пліч-о-пліч з робітником. Вона робить разом з ним спільну справу будівництва нашої промисловості. Вона може допомогти спільній справі, якщо вона свідома, якщо вона політично освічена. Але вона може загубити спільну справу, якщо вона забита і темна, звичайно, не з своєї злої волі, а через темноту свою.

Жінка-селянка стоїть пліч-о-пліч з селянином. Вона рухає разом з ним спільну справу розвитку нашого сільського господарства, його успіху, його розквіту. Вона може дати в цій справі величезну користь, якщо вона звільниться від темноти й неуцтва. І навпаки: вона може загальмувати всю справу, якщо вона залишиться й надалі в полоні темноти.

Робітниці й селянки є вільними громадянами нарівні з робітниками й селянами. Вони обирають наші ради, наші кооперативи, вони можуть бути обраними до рад, до кооперативів. Робітниці й селянки можуть поліпшити наші ради і кооперативи, зміцнити й розвинути їх, якщо вони політично освічені. Робітниці й селянки можуть ослабити і підірвати їх, якщо вони темні і неосвічені.

Нарешті, робітниці й селянки є матерями, виховательками нашої молоді — майбутності нашої країни. Вони можуть покалічити душу дитини, або дати нам здорову духом молодь, яка може рушити вперед

нашу країну залежно від того, чи співчуває жінка-мати радянському ладові, чи вона плентається в хвості за попом, за куркулем, за буржуазією.

Ось чому справа політичної освіти робітниць і селянок є тепер, коли робітники й селяни взялись за будівництво нового життя, — першорядною справою, найважливішою справою дійсної перемоги над буржуазією.

Ось чому значення першого з'їзду робітниць і селянок, який поклав початок постановці справи політичної освіти трудящих жінок, є, дійсно, неоціниме.

П'ять років тому на першому з'їзді робітниць і селянок чергове завдання партії полягало в тому, щоб залучити до спільної роботи будівництва нового радянського життя сотні тисяч **робітниць.** При цьому, в перших рядах стояли робітниці промислових районів, як найбільш рухливі і свідомі елементи трудящих жінок. Треба визнати, що за п'ять років у цьому відношенні зроблено не мало, хоч багато ще лишається зробити.

Тепер чергове завдання партії полягає в тому, щоб залучити до спільної роботи будування нашого радянського життя мільйони **селянок.** П'ять років роботи встигли уже висунути цілий ряд керівниць з рядів селянок. Будемо сподіватися, що ряди керівниць-селянок поповнюватимуться новими свідомими селянками. Будемо сподіватися, що партія справиться і з цим завданням.

10 листопада 1923 р.

Журнал «Коммунистка» № 11, листопад 1923 р.

Підпис: Й. Сталін

ПРОМОВА НА УРОЧИСТОМУ ЗАСІДАННІ У ВІЙСЬКОВІЙ АКАДЕМІЇ

17 листопада 1923 р.

(Короткий газетний звіт)

На святкуванні четвертих роковин нашої червоної кавалерії виступив засновник Кінної армії та її почесний червоноармієць товариш **Сталін.**

Товариш **Сталін** підкреслює, що в момент організації основного ядра кінноти, як зачатка майбутньої Кінної армії, її натхненникам довелося зіткнутися з думкою керівних військових кіл і військспеців, які заперечували необхідність організації кінноти взагалі.

Найхарактерніша сторінка історії Кінної армії це те, що влітку 1919 року кавалерія перетворилась у нас в з'єднання маси кінноти з масою кулеметів. Знаменита «тачанка» є показником цього з'єднання.

Яка б не була велика наша кіннота, якщо вона у своїх діях не зуміє з'єднати силу коня з силою кулемета і артилерії, вона перестане бути серйозною силою.

Славетна сторінка була вписана в історію Кінної армії наприкінці 1919 року, коли близько 22 полків противника були розбиті 12 полками нашої кінноти на підступах до Воронежа. З цього моменту почалося

фактичне перетворення кінного корпусу в Кінну армію.

Характерна риса цього періоду полягає в тому, що наша кіннота набула на цій стадії ще однієї нової властивості, яка дала їй перемогу над кіннотою Денікіна, а саме: вона приєднала до себе деякі піхотні частини, які вона звичайно пересувала на підводах і якими користувалась, як прикриттям від противника для того, щоб перепочити під прикриттям і, зібравшись з силами, знову вдарити на противника. Це — з'єднання кінноти з піхотою, як з підсобною силою. Це з'єднання, ця ще одна нова якість, перетворило нашу кінноту в серйозний маневрений кулак, який наводив жах на противника.

— Товариші, — закінчив свою промову товариш **Сталін**, — я не з тих людей, що захоплюються, але мушу сказати, що коли ці нові якості будуть збережені за нашою Кінною армією, наша кіннота і її вождь товариш Будьонний будуть непереможні.

«Известия» № 265,
20 листопада 1923 р.

ПРО ЗАВДАННЯ ПАРТІЇ

Доповідь на розширених зборах Краснопресненського районного комітету РКП(б) з груповими організаторами, членами дискусійного клубу і бюро осередків

2 грудня 1923 р.

Товариші! Я повинен, насамперед, сказати, що виступаю тут як доповідач від себе особисто, а не від імені ЦК партії. Якщо хочуть збори вислухати таку доповідь, — я до послуг. (Голоси: «Просимо».) Це не значить, що у мене є які-небудь розходження з ЦК в цьому питанні, — зовсім ні. Я виступаю від себе особисто тільки тому, що комісія ЦК по виробленню заходів поліпшення внутріпартійного становища[81] цими днями має результати своїх робіт подати в ЦК; результати ці ще не подані, і тому я не маю поки що формального права від імені ЦК виступати, хоч я певен, що те, про що я доповім вам зараз, в основному буде виразом позиції ЦК в цих питаннях.

ДИСКУСІЯ — ОЗНАКА СИЛИ ПАРТІЇ

Перше питання, яке я хотів би поставити тут, — це питання про смисл теперішньої дискусії в пресі і в осередках. Про що говорить ця дискусія і що вона знаменує? Чи не є це буря, що вдерлася в спокійне життя партії, чи не є ця дискусія — ознака,

як говорять одні, розкладу партії, її розпаду, або, як говорять інші, — ознака переродження партії.

Я думаю, товариші, що в наявності немає ні того, ні другого: ні переродження, ні розкладу. Справа в тому, що партія виросла за останній період, вона досить очистилась від непотрібного баласту, вона стала більш пролетарською. Ви знаєте, що у нас два роки тому було не менше 700 000 членів партії, ви знаєте, що з партії вибуло або було викинуто кілька тисяч членів партії. Далі, партія у своєму складі поліпшилась і якісно піднялась за цей час внаслідок поліпшення матеріального становища робітничого класу в зв'язку з піднесенням промисловості, внаслідок повернення з сіл старих кваліфікованих робітників, внаслідок нової хвилі культурного піднесення серед промислових робітників.

Словом, внаслідок усіх цих умов партія виросла, стала якісно вищою, потреби її зросли, вона стала вимогливішою, вона хоче знати більше, ніж вона знала досі, і вона бажає вирішувати більше, ніж вона вирішувала досі.

Дискусія, що розпочалась, являє собою ознаку не слабості партії, тим більше не її розкладу або переродження, а ознаку сили, ознаку міцності, ознаку поліпшення якісного складу партії, ознаку піднесення її активності.

ПРИЧИНИ ДИСКУСІЇ

Друге питання, яке постає перед нами, це — питання про те, чому саме в даний період, саме восени цього року, питання про внутріпартійну політику

набрало гострого характеру? Чим це пояснити? Де причини? Я вважаю, товариші, що ми маємо тут справу з двома причинами.

Перша причина — це хвиля заворушення і страйків у зв'язку з заробітною платою, що прокотилась по деяких районах республіки в серпні цього року. Справа в тому, що ця хвиля страйків розкрила недоліки наших організацій, відірваність деяких наших організацій — і партійних, і союзних — від подій у підприємствах, що в зв'язку з цією хвилею страйків розкрилась наявність деяких нелегальних, антикомуністичних по суті, організацій всередині нашої партії, які намагаються розкласти партію. І от усі ці недоліки, що розкрилися в зв'язку з страйковою хвилею, вдарили таким блиском, таким витверезним променем на партію, що вона відчула необхідність внутріпартійних змін.

Друга причина, що загострила питання про внутріпартійну політику саме в цей момент, — це ті масові відпустки, які наші партійні товариші допустили. Відпустки ці, звичайно, цілком зрозумілі, але через свій масовий характер вони привели до того, що темп партійного життя був значно ослабленим саме в момент заворушення на заводах, а це у великій мірі полегшило розкриття недоліків, що нагромадилися, саме в цей період, восени цього року.

НЕДОЛІКИ ВНУТРІПАРТІЙНОГО ЖИТТЯ

Я говорив про недоліки нашого партійного життя, які виявилися восени цього року і поставили питання про поліпшення внутріпартійного життя. В чому ж

полягають ці недоліки внутріпартійного життя? Чи в тому, що лінія партії була неправильна, як думають деякі товариші, чи в тому, що лінія партії була правильна, але вона на практиці відхилялась від правильного шляху, перекручувалась внаслідок певних суб'єктивних і об'єктивних умов?

Я думаю, що основний недолік нашого внутріпартійного життя саме в тому й полягає, що при правильній лінії партії, яка знайшла свій вираз у постановах наших з'їздів, практика на місцях (не скрізь, звичайно, але в деяких районах) була неправильна. При правильній пролетарсько-демократичній лінії нашої партії практика на місцях дала факти бюрократичного перекручення цієї лінії.

В цьому основний недолік. Наявність суперечностей між основною партійною лінією, наміченою з'їздами (X, XI, XII), і практикою наших організацій на місцях при проведенні цієї лінії, — в цьому основа всіх недоліків внутріпартійного життя.

Партійна лінія говорить, що найважливіші питання нашої партійної практики, за винятком, звичайно, тих, які не ждуть, або які становлять військову і дипломатичну таємницю, повинні обов'язково обговорюватись на партійних зборах. Так говорить партійна лінія. А партійна практика на місцях, хоча не скрізь, звичайно, вважала, що, власне кажучи, немає великої потреби, щоб ряд питань внутріпартійної практики обговорювався на партійних зборах, бо ЦК та інші керівні організації самі розв'яжуть ці питання.

Партійна лінія говорить, що службові особи нашої партії повинні обов'язково обиратися, оскільки немає

наявності непоборних перешкод, як-от партійний стаж та ін. Ви знаєте, що за статутом партії для секретаря губкому потрібен стаж дожовтневий, секретаря повіткому — трирічний, секретаря осередку — річний. Але партійна практика нерідко вважала, що коли потрібен стаж, то не треба, значить, дійсних виборів.

Партійна лінія вважає, що необхідно партійну масу тримати в курсі робіт господарських органів, підприємств і трестів, бо наші партійні осередки, природно, несуть моральну відповідальність перед безпартійними масами за недоліки в підприємствах. Проте, партійна практика вважала, що раз є ЦК, який дає директиви господарським органам, і раз господарські органи зв'язані цими директивами, то директиви будуть проведені і без контролю з боку партійних мас знизу.

Партійна лінія вважає, що відповідальні працівники різних галузей роботи, хай вони будуть партійці, господарники, професіоналісти, військові працівники, при всій тій спеціалізації, яку вони дістають на своїй власній роботі, все-таки зв'язані між собою, становлять нерозривні частини цілого, бо вони всі працюють на одну справу пролетаріату, яку не можна розірвати на частини. А партійна практика вважає, що раз є спеціалізація роботи, поділ праці на власне партійну, господарську, військову та ін., то партійці не відповідають за господарників, господарники не відповідають за партійців, і взагалі ослаблення і навіть втрата зв'язку між ними неминучі.

Такі є, товариші, загалом, ті суперечності між *партійною лінією, яка зафіксована в цілому ряді*

рішень наших з'їздів, починаючи з X з'їзду і кінчаючи XII з'їздом, і партійною практикою.

Я далекий від того, щоб обвинувачувати місцеві організації за це перекручення партійної лінії, бо, якщо розібратися, тут є не стільки вина, скільки біда наших організацій на місцях. В чому полягає ця біда і як могла так повернутися справа, — я скажу далі, але я хотів констатувати цей факт для того, щоб пояснити цю суперечність і потім спробувати запропонувати заходи поліпшення.

Я також далекий від того, щоб вважати наш ЦК безгрішним. І у нього є грішки, як у всякої іншої установи й організації, — і тут є частка вини і частка біди, частка вини хоча б у тому, що ЦК, з тих чи інших причин, не виявив своєчасно цих недоліків і не вжив заходів до їх подолання.

Але питання тепер не в цьому. Справа тепер у тому, щоб з'ясувати собі причини цих недоліків, про які я щойно говорив. Справді, звідки ці недоліки взялися і як їх усунути?

ПРИЧИНИ НЕДОЛІКІВ

Перша причина полягає в тому, що наші партійні організації не вижили ще або все ще не вижили деяких пережитків военного періоду, — періоду, що минув, але періоду, що лишив у головах наших працівників пережитки вояччини в партії. Я думаю, що виявом цих пережитків є той погляд на партію, в силу якого партія являє собою не самодіяльний організм, не самодіяльну бойову організацію пролетаріату, а щось подібне до системи установ, щось

подібне до комплексу цілого ряду установ, де є службовці нижчі і службовці вищі. Це, товариші, глибоко помилковий погляд, який не має нічого спільного з марксизмом, — погляд, який передався нам як пережиток з того часу, коли ми мілітаризували партію під час воєнного періоду, коли питання про самодіяльність партійних мас мимоволі було відсунуте на задній план і коли бойові накази мали вирішальне значення. Я не пам'ятаю, щоб цей погляд був коли-небудь закінчено висловлений, але цей погляд чи елементи цього погляду все ще тяжіють над нашою роботою. Товариші, з цими поглядами ми повинні боротися всіма силами, бо вони є однією з найреальніших небезпек, які створюють сприятливі умови для того, щоб по суті правильна лінія нашої партії перекручувалась на практиці.

Друга причина полягає в наявності деякого тиснення нашого державного апарату, в значній мірі бюрократичного, на партію і партійних працівників. В 1917 році, коли ми йшли вгору, до Жовтня, ми уявляли справу так, що у нас буде комуна, що це буде асоціація трудящих, що з бюрократизмом в установах покінчимо, і що державу, якщо не в найближчий період, то через два—три недовгі періоди, вдасться перетворити в асоціацію трудящих. Практика, однак, показала, що це є ідеал, до якого нам ще далеко, що для того, щоб позбавити державу від елементів бюрократизму, для того, щоб перетворити радянське суспільство в асоціацію трудящих, необхідна висока культурність населення, потрібна цілком забезпечена мирна обстановка навколо, для того, щоб не було необхідності мати великі кадри військ, які

вимагають великих коштів і громіздких відомств, що своїм існуванням накладають відбиток на всі інші державні установи. Наш державний апарат у значній мірі бюрократичний, і він довго ще залишиться таким. В цьому апараті працюють наші партійні товариші, і тут обстановка, — атмосфера, я б сказав, — цього бюрократичного апарату така, що вона полегшує справу бюрократизації наших партійних працівників, наших партійних організацій.

Третя причина недоліків полягає, товариші, в недостатній активності деяких наших осередків, відсталості і іноді навіть суцільній неграмотності, особливо на окраїнах. Осередки в цих районах мало активні, політично і культурно відсталі. Ця обставина, безперечно, теж створює сприятливий грунт для перекручення партійної лінії.

Четверта причина — це відсутність достатньої кількості партійно-підготовлених товаришів на місцях. Недавно я чув доповідь представника однієї з українських організацій в ЦК. Доповідав товариш надзвичайно здібний, що подає великі надії. Він говорив, що з 130 осередків 80 осередків мають секретарів, призначених губкомом. На зауваження про те, що ця організація робить у даному разі неправильно, цей товариш став посилатися на те, що людей грамотних нема в осередках, стажу партійного у них нема, що осередки самі просять дати їм секретарів та ін. Я можу допустити, що цей товариш на 50 процентів переборщив, що тут, власне, музика не тільки в тому, що в осередках нема людей підготовлених, але й у тому, що губком перестарався, за старою традицією. Але якщо губком має рацію на

50 процентів, то хіба не ясно, що коли такі осередки є на Україні, то тим більше вони повинні бути на окраїнах, де організації молоді, де партійних кадрів менше і грамотності менше, ніж на Україні? Це теж одна з причин, які створюють сприятливі умови для того, щоб наша, по суті правильна, партійна лінія перекручувалась на практиці.

Нарешті, п'ята причина — слабість інформації. Погано ми інформуємо, — ЦК насамперед, можливо, тому, що він надто переобтяжений роботою. Погано нас інформують з місць. З цим треба покінчити. Це також одна з серйозних причин того, що у нас всередині партії нагромадились недоліки.

ЯК УСУНУТИ НЕДОЛІКИ ВНУТРІПАРТІЙНОГО ЖИТТЯ?

Які ж повинні бути заходи, необхідні для усунення цих недоліків?

Перша справа — всіляко і невтомно боротися проти пережитків і навиків воєнного періоду в нашій партії, проти неправильного погляду, що партія наша є нібито системою установ, а не бойовою організацією пролетаріату, активно мислящою, самодіяльною, що живе живим життям, руйнує старе і творить нове.

По-друге, необхідно піднести активність партійних мас, ставлячи перед ними на обговорення всі питання, що їх цікавлять, наскільки ці питання можна піддавати відкритому обговоренню, забезпечуючи можливість вільної критики всіх і всяких намічуваних заходів партійних інстанцій. Бо тільки таким шляхом можна буде перетворити партійну дисципліну

в дійсно свідому, дійсно залізну дисципліну, бо тільки таким шляхом можна буде піднести політичний, господарський і культурний досвід партійних мас, бо тільки таким чином можна буде підготувати умови, необхідні для того, щоб партійні маси висували крок за кроком нових активних працівників, нових керівників з низів.

По-трете, необхідно провести на ділі виборність усіх партійних організацій і службових осіб, оскільки нема в наявності непоборних умов, як-от відсутність партійного стажу та ін. Треба вигнати з практики ігнорування волі більшості організацій при висуванні товаришів на відповідальні партійні посади, треба добитися того, щоб виборне начало проводилось на ділі.

По-четверте, необхідно, щоб при ЦК, при губкомах і обласних комітетах існували постійно діючі наради відповідальних працівників усіх галузей роботи — господарників, партійців, професіоналістів, військових; щоб наради влаштовувались регулярно, щоб на нараді ставились питання, які вона визнає за потрібне поставити; щоб зв'язок між працівниками всіх родів зброї не переривався, щоб усі ці працівники почували себе членами однієї партійної сім'ї, що працюють для однієї спільної для всіх справи, справи пролетаріату, яка нерозривна; щоб навколо ЦК, як і навколо місцевих організацій, існувала обстановка, яка дає партії можливість діставати і перевіряти досвід роботи наших відповідальних працівників в усіх галузях роботи.

По-п'яте, необхідно залучити наші виробничі партійні осередки в коло питань, зв'язаних з ходом

справ у підприємствах і трестах. Треба поставити справу так, щоб осередки були в курсі роботи керуючих органів наших підприємств і об'єднань, щоб вони могли мати вплив на цю роботу. Ви знаєте, як представники осередків, яка велика моральна відповідальність наших виробничих осередків перед безпартійними масами за хід справ у підприємстві. Щоб осередок міг керувати і вести за собою безпартійну масу на заводі, щоб він міг нести відповідальність за хід справ у підприємстві,— а він моральну відповідальність за огріхи підприємства безумовно несе перед безпартійними масами, — він повинен бути в курсі цих справ, він повинен мати можливість так чи інакше впливати на ці справи. Необхідно через це, щоб осередки втягувались в обговорення господарських питань, зв'язаних з підприємством щоб час від часу збиралися господарські конференції представників осередків підприємств, які входять до складу тресту, для обговорення питань, зв'язаних з справами в тресті. Це один з вірних шляхів, необхідних як для збагачення господарського досвіду партійних мас, так і для організації контролю знизу

По-шосте, необхідно піднести якісний склад наших партійних осередків. У статті Зінов'єва говорилося вже про те, що подекуди наші партійні осередки в якісному відношенні відстали від навколишньої безпартійної маси.

Це твердження, звичайно, не можна узагальнювати і поширювати на всі осередки. Точніше було б сказати, примірно, так: наші партійні осередки стояли б у культурному відношенні значно вище ніж стоять тепер, і мали б значно більший авторитет

серед безпартійних, якби ми цих осередків не спустошували, якби ми з цих осередків не брали людей, яких змушені ставити на господарську, адміністративну, професійну і всяку іншу роботу. Якби всі наші товариші робітники, якби кадри, взяті за ці шість років з осередків, повернулись до своїх осередків, то хіба треба доводити, що ці осередки стояли б на три голови вище всяких безпартійних робітників, хоч би й дуже розвинених? Саме тому, що у партії немає інших кадрів для поліпшення державного апарату, саме тому, що партія змушена й надалі користуватися цим джерелом, — саме через це наші осередки й надалі трохи шкутильгатимуть щодо свого культурного рівня, якщо не вживемо термінових заходів до поліпшення їх якісного складу. Треба, насамперед, максимально посилити партійно-виховну роботу в осередках. Необхідно, крім того, позбутися зайвого формалізму, що його проявляють іноді наші організації на місцях під час прийому в члени партії товаришів з робітників. Я думаю, що захоплюватись формалізмом не слід; партія може й повинна пом'якшити умови прийому до партії нових членів з рядів робітничого класу. Справу цю вже почали місцеві організації. Партія повинна взяти цю справу в свої руки і почати організовану кампанію для того, щоб полегшити доступ у партію нових членів з робітників від верстата.

По-сьоме, необхідно посилити роботу серед безпартійних робітників. Це також один з засобів, які можуть поліпшити внутріпартійне становище, можуть піднести активність партійних мас. Я мушу сказати, що наші організації все ще мало уваги

звертають на справу залучення безпартійних робітників до наших радянських органів. Взяти хоч би вибори до Московської Ради, що тепер відбуваються. Я вважаю, що один з великих недоліків цих виборів полягає в тому, що безпартійних проходить надто мало. Кажуть, що є рішення організації, в силу якого має бути проведена щонайменше така-то кількість безпартійних, такий-то процент та ін. Але я бачу, що на ділі проходить їх багато менше. Кажуть, що маси рвуться і хочуть нібито обирати виключно комуністів. Я в цьому сумніваюсь, товариші. Я думаю, що коли ми не виявимо деякого мінімального довір'я безпартійним, то ми у відповідь можемо дістати велике недовір'я до наших організацій з боку безпартійних. Це довір'я до безпартійних абсолютно необхідне, товариші. Треба примусити комуністів знімати свої кандидатури. Не треба говорити промов про те, щоб обирали тільки комуністів. треба заохочувати безпартійних, треба втягувати їх у державну роботу. Ми за це дістанемо плюси і дістанемо за це у відповідь довір'я безпартійних до наших організацій. Вибори в Москві — один із зразків того, наскільки наші організації починають замикатися в свою партійну шкаралупу, замість того, щоб розширяти поле своєї дії, крок за кроком згуртовуючи навколо себе безпартійних.

По-восьме, необхідно посилити роботу серед селян. Я не знаю, чому не можна було б нашим сільським осередкам, які подекуди хиріють, звідки іноді люди тікають, які не користуються великим довір'ям серед селян (це треба визнати), — чому не можна було б цим осередкам поставити, наприклад, два

практичні завдання: по-перше, бути тлумачами і поширювачами радянських законів, зв'язаних з селянським побутом, і, по-друге, бути агітаторами і поширювачами елементарних агрономічних знань хоча б про те, що треба вчасно орати поля, треба очищати насіння та ін. Чи знаєте ви, товариші, що коли кожний селянин зважиться покласти мізерну працю на очищення насіння, то можна без всяких меліорацій і без нових машин добитися збільшення врожайності пудів на 10 з десятини? А що значить приріст урожаю на 10 пудів з десятини? Це значить приріст на мільярд пудів за рік у загальній валовій продукції. І всього цього можна було б добитися без великого труда. Чому не можна було б зайнятися цими справами нашим сільським осередкам? Хіба це менш важливо, ніж розмови про політику Керзона? Мужик тоді зрозумів би, що комуністи перестали займатися пустослів'ям, що вони зайнялись ділом, і тоді наші сільські осередки користувалися б величезним довір'ям серед селян.

Я вже не торкаюсь того, наскільки необхідно для поліпшення і пожвавлення партійного життя посилити партійно-виховну і політосвітню роботу серед молоді, яка дає нові кадри, в Червоній Армії, серед жінок-делегаток і взагалі серед усяких безпартійних.

Не говорю багато також про те, наскільки необхідне для нас посилення інформації, про що я вже казав, — посилення інформації згори вниз і знизу вгору.

Такі є, товариші, ті заходи поліпшення, той курс на внутріпартійну демократію, який намітив ЦК ще

у вересні цього року і який треба провести в життя знизу догори.

Тепер я хотів би спинитися на двох крайностях, на двох захопленнях у питаннях про робітничу демократію, які намітилися в деяких дискусійних статейках у «Правде».

Перша крайність стосується виборності. Полягає вона в тому, що деякі товариші добиваються виборності «до кінця». Раз виборність, то вибирай як завгодно! Партійний стаж? Навіщо його? Вибирай, кого душа бажає. Цей погляд, товариші, помилковий. Його не прийме партія. Звичайно, у нас тепер немає війни, ми переживаємо період мирного розвитку. Але у нас є неп. Цього не забувайте, товариші. Не під час війни, а після війни партія провела чистку. Чому? Тому, що під час війни страх поразки стягував партію в одно ціле, і деякі роз'їдаючі елементи всередині партії змушені були гнути загальну лінію в партії, яка стояла перед питанням про життя і смерть. Тепер цих обручів нема в нас, бо немає війни, тепер у нас неп, ми допустили капіталізм, відроджується буржуазія. Правда, все це веде до очищення партії, її зміцнення, але, з другого боку, нас обволікає нова атмосфера виникаючої і ростущої буржуазії, яка ще не дуже-то сильна, але яка вже зуміла побити деякі наші кооперативи і торговельні органи в справі внутрішньої торгівлі. Саме після непу партія провела чистку, довівши чисельність партії до її половинного складу; саме після непу партія вирішила, що для захисту наших організацій від подувів непу необхідно, наприклад, утруднити доступ до партії непролетарським елемен-

там, необхідно поставити партійний стаж для службових осіб у партії і т. д. Чи правильно зробила партія, створивши ці запобіжні заходи, які обмежують «розгорнуту» демократію? Я думаю, що правильно зробила. Ось чому я вважаю, що демократія потрібна, виборність необхідна, але й обмежувальні заходи, прийняті XI і XII з'їздами, принаймні основні з них, повинні лишитися ще в силі.

Друга крайність стосується питання про межі дискусії. Полягає вона в тому, що деякі товариші добиваються необмеженої дискусії, вбачаючи початок і кінець партійної роботи в обговоренні питань і забуваючи про другу сторону партійної роботи, а саме — про дійову її сторону, яка вимагає **проведення** в життя рішень партії. Принаймні, саме таке враження справила на мене статейка Радзіна, що намагається обгрунтувати принцип необмеженої дискусії посиланням на Троцького, який нібито сказав, що «партія — це добровільна спілка однодумців». Я шукав у працях Троцького цю фразу, але не міг її знайти. Та навряд чи Троцький міг це сказати, як закінчену формулу визначення партії, а якщо він сказав, то навряд чи він поставив тут крапку. Партія не є тільки спілка однодумців, вона є, крім того, спілка единодіючих, бойова спілка единодіючих, що борються на основі спільної ідейної бази (програма, тактика). Я вважаю посилання на Троцького неправильним, бо я знаю Троцького, як одного з тих членів ЦК, які найбільше підкреслюють дійову сторону партійної роботи. Тому я думаю, що визначення Радзіна треба лишити на його відповідальності. Але до чого воно веде, це визначення? До однієї з двох

можливостей: або партія вироджується в секту, у філософську школу, бо тільки в таких вузьких організаціях можливе повне однодумство, або вона перетворюється в безперервний дискусійний клуб, який завжди обговорює і завжди сперечається, аж до утворення фракцій, аж до розколу партії. Ні одна з цих можливостей не може бути прийнята нашою партією. Ось чому я вважаю, що обговорення питань необхідне, дискусія потрібна, але потрібні й межі дискусії, що охороняють партію, цей бойовий загін пролетаріату, від виродження в дискусійний клуб.

Закінчуючи свою доповідь, я мушу застерегти вас, товариші, від цих двох крайностей. Я думаю, що коли ми відхилимо обидві ці крайності і візьмемось чесно й рішуче проводити в життя той курс на внутріпартійну демократію, який намітив ЦК ще у вересні цього року, ми напевно доб'ємось поліпшення в нашій партійній роботі. (Оплески.)

«Правда» № 277,
6 грудня 1923 р.

ПРО ДИСКУСІЮ, ПРО РАФАЇЛА, ПРО СТАТТІ ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО Й САПРОНОВА І ПРО ЛИСТ ТРОЦЬКОГО

ПРО ДИСКУСІЮ

Дискусія про внутріпартійне становище, що розпочалась кілька тижнів тому, як видно, підходить до кінця, коли мати на увазі Москву і Петроград. Петроград, як відомо, висловився за лінію партії. Основні райони Москви теж висловились за лінію ЦК. Загальноміські збори активних працівників московської організації від 11 грудня винесли повне схвалення організаційній і політичній лінії ЦК партії. Немає підстав сумніватися в тому, що наступна загальнопартійна конференція московської організації піде по стопах своїх районів. Опозиція, що являє собою блок частини «лівих» комуністів (Преображенський, Стуков, Пятаков та ін.) з так званими демократичними централістами (Рафаїл, Сапронов та ін.), виявилася зім'ятою.

Цікавий є хід дискусії і ті перетворення, яких зазнала опозиція за період дискусії.

Опозиція почала з того, що висловилась не більше, не менше як за перегляд основної лінії партії у внутріпартійному будівництві і внутріпартійній політиці за останні два роки, за весь період непу. Вимагаючи

повного проведення резолюції X з'їзду про внутріпартійну демократію, опозиція разом з тим наполягала на скасуванні тих обмежень (заборона угруповань, партстаж та ін.), які були прийняті X, XI і XII з'їздами партії. Але опозиція на цьому не спинилась. Твердячи, що партія перетворилась по суті справи в організацію армійського типу, а партійна дисципліна — у дисципліну військову, опозиція вимагала перетрушування всього складу партійного апарату згори донизу, зняття з постів основних працівників та ін. Кріпких слів і лайки на адресу ЦК, звичайно, не бракувало «Правда» була переповнена статтями й статейками, які обвинувачували ЦК в усіх смертних гріхах. Невистачало того, щоб обвинуватити його ще в японському землетрусі.

ЦК в цілому за цей період не втручався в дискусію на сторінках «Правды», надаючи членам партії цілковиту свободу критики. Він не визнавав навіть за потрібне спростувати безглузді обвинувачення, що нерідко висувалися критиками, вважаючи, що члени партії досить свідомі для того, щоб самостійно розв'язати обговорювані питання.

Це був, так би мовити, перший період дискусії

Надалі, коли кріпкі слова приїлися, лайка перестала впливати і члени партії зажадали ділового обговорення питання, — настав другий період дискусії. Розпочався він опублікуванням резолюції ЦК і ЦКК про партбудівництво [52]. Виходячи з постанови жовтневого пленуму ЦК [53], який схвалив курс на внутріпартійну демократію, Політбюро ЦК і Президія ЦКК виробили відому резолюцію, що намітила умови проведення внутріпартійної демократії. Цим актом

був створений поворот у ході дискусії. Тепер уже не можна було обмежитися критикою взагалі. Конкретний план, поданий ЦК і ЦКК, вимагав від опозиції або прийняття цього плану, або подання іншого, паралельного, такого ж конкретного плану проведення внутріпартійної демократії. І отут виявилося, що опозиція не в силі протипоставити планові ЦК свій власний план, який може задовольнити вимогам партійних організацій. Почався відступ опозиції. Зникла в арсеналі опозиції вимога скасування основної лінії партії у внутріпартійному будівництві за останні два роки. Поблякла і вилиняла вимога опозиції про скасування обмежень демократії, прийнятих X, XI і XII з'їздами партії. Відсунули на задній план і пом'якшили вимогу про перетрушування апарату згори донизу. Всі ці вимоги опозиція визнала необхідним замінити пропозиціями про необхідність «точно формулювати питання про фракції», «провести перевибори всіх тих парторганів, які раніше були призначені», «скасувати призначенство, як систему» та ін. Характерно, що навіть ці, пом'якшені в кілька разів, пропозиції опозиції були провалені організаціями Красної Пресні і Замоскворіччя, які вітали резолюцію ЦК і ЦКК переважною більшістю голосів.

Це був, так би мовити, другий період дискусії.

Нині ми вступили в третій період. Характерною рисою цього періоду є дальший відступ, — я б сказав: безладний відступ опозиції. Навіть злинялі і пом'якшені в кілька разів вимоги опозиції випали на цей раз з її резолюції. Остання резолюція Преображенського (здається, третя числом), запропонована

зборам активних працівників московської організації (понад 1 000 чоловік), говорить:

«Тільки швидке, дружнє і щире проведення резолюцій Політбюро, зокрема оновлення шляхом перевиборів внутріпартійного апарату, може гарантувати нашій партії перехід до нового курсу без потрясінь і внутрішньої боротьби і посилити дійсну згуртованість і єдність її рядів».

Не можна вважати випадковістю той факт, що збори відкинули навіть цю зовсім нешкідливу пропозицію опозиції. Не випадкове і те, що збори прийняли переважною більшістю голосів резолюцію про «схвалення політичної і організаційної лінії ЦК».

ПРО РАФАЇЛА

Я думаю, що Рафаїл є найбільш послідовним і закінченим представником нинішньої опозиції, або, говорячи точніше, нинішнього блоку опозиції. На одних з дискусійних зборів Рафаїл заявив, що наша партія по суті справи перетворилась в армійську організацію, що дисципліна в ній армійська і що через це весь апарат партії треба перетрусити згори донизу, як непридатний і чужий духові дійсної партійності. Мені здається, що ці, або подібні до них, думки бродять у голові нинішніх опозиціонерів, але вони не наважуються їх висловити з різних міркувань. Треба визнати, що Рафаїл показав себе в цьому відношенні сміливішим, ніж його колеги по опозиції.

І все-таки Рафаїл абсолютно не має рації. Не має рації він не тільки формально, але, насамперед, по суті. Бо якби наша партія справді перетворилась або

навіть почала перетворюватися в армійську організацію, то хіба не ясно, що у нас не було б тоді ні партії, у власному розумінні цього слова, ні диктатури пролетаріату, ні революції.

Що таке армія?

Армія є замкнена організація, яка будується згори. Суть армії передбачає, що на чолі армії стоїть штаб, який призначений згори і формує армію на началах примусовості. Штаб не тільки формує армію, — він ще постачає її, одягає, обуває та ін. Матеріальна залежність усього складу армії від штабу — цілковита. На цьому, між іншим, грунтується та армійська дисципліна, порушення якої веде за собою специфічну форму найвищої міри покарання — розстріл. Цим же треба пояснити той факт, що штаб може рухати армію куди завгодно і коли завгодно, зважаючи лише на свої власні стратегічні плани.

Що таке партія?

Партія є передовий загін пролетаріату, що будується знизу на началах добровільності. У партії теж є свій штаб, але він не призначається згори, а обирається знизу всією партією. Не штаб формує партію, а, навпаки, партія формує свій штаб. Партія формується сама на началах добровільності. Тут немає також тієї матеріальної залежності між штабом партії і партією в цілому, про яку говорилося вище щодо армії. Штаб партії не постачає партії, не годує і не одягає її. Цим, між іншим, пояснюється той факт, що штаб партії не може рухати ряди партії довільно, куди завгодно і коли завгодно, що штаб партії може керувати партією в цілому лише по

лінії економічних і політичних інтересів того класу, частинкою якого є сама партія. Звідси особливий характер партійної дисципліни, яка будується в основному по лінії методу переконування, на відміну від дисципліни армійської, яка будується в основному по лінії методу примусу. Звідси основна різниця між найвищою мірою покарання в партії (виключення з партії) і найвищою мірою покарання в армії (розстріл).

Досить порівняти ці два визначення, щоб зрозуміти всю потворність помилки Рафаїла.

Партія перетворилася, — говорить він, — в армійську організацію. Але як можна перетворити партію в армійську організацію, якщо вона не залежить матеріально від свого штабу, якщо вона будується знизу на началах добровільності, якщо вона сама формує свій штаб? Чим пояснити, в такому разі, приплив робітників до партії, ріст її впливу серед безпартійних мас, її популярність серед трудящих верств усього світу?

Одно з двох:

Або партія до останньої міри пасивна і безгласна, — але тоді чим пояснити той факт, що така пасивна і безгласна партія веде за собою найреволюційніший у світі пролетаріат і управляє ось уже кілька років найреволюційнішою в світі країною?

Або партія активна і самодіяльна, — але тоді незрозуміло, чому така активна і самодіяльна партія не скинула за цей час військовий режим у партії, якщо він дійсно існує в надрах самої партії?

Хіба не ясно, що наша партія, яка здійснила три революції, розбила Колчака й Денікіна і потряса-

нині основи світового імперіалізму, — що ця партія не витерпіла б і одного тижня того військового режиму і наказового ладу, про які так легко і безшабашно говорить Рафаїл, що вона вмить розбила б їх і поставила б новий режим, не дожидаючись заклику Рафаїла?

Але страшний сон, та милостивий бог. Справа в тому, по-перше, що Рафаїл сплутав партію з армією і армію з партією, бо він, очевидно, не знає толком ні партії, ні армії. Справа в тому, по-друге, що Рафаїл, як видно, сам не вірить у своє відкриття, — йому потрібні «страшні» слова про наказовий лад у партії для того, щоб обгрунтувати основні лозунги нинішньої опозиції: а) про свободу фракційних угруповань і б) про зняття з постів керівних елементів партії згори донизу.

Рафаїл, як видно, почуває, що без «страшних» слів не протягти цих лозунгів.

У цьому вся суть.

ПРО СТАТТЮ ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО

Основну причину недоліків внутріпартійного життя Преображенський вбачає у неправильності основної лінії партії в партійному будівництві. Преображенський твердить, що «партія ось уже два роки веде в основному невірну лінію у своїй внутріпартійній політиці», що «основна лінія партії у внутріпартійному будівництві і внутріпартійній політиці за період непу» була неправильною.

В чому полягає основна лінія партії за період непу? Партія на своєму X з'їзді прийняла резолюцію

про робітничу демократію. Чи правильно зробила партія, прийнявши таку резолюцію? Преображенський думає, що вона зробила правильно. Партія на тому ж X з'їзді прийняла дуже серйозне обмеження демократії, у вигляді заборони угруповань. Чи правильно зробила партія, прийнявши таке обмеження? Преображенський гадає, що партія зробила неправильно, бо таке обмеження утискує, як він вважає, самостійну партійну думку. Партія на XI з'їзді прийняла нові обмеження демократії, у вигляді певного партійного стажу та ін. XII з'їзд партії тільки підтвердив ці обмеження. Чи правильно зробила партія, прийнявши ці обмеження, як гарантію проти дрібнобуржуазних тенденцій в умовах непу? Преображенський гадає, що партія зробила неправильно, бо ці обмеження утруднили, на його думку, самодіяльність партійних організацій. Висновок ясний: Преображенський пропонує скасувати основну лінію партії в цій галузі, прийняту X і XI з'їздами партії в обстановці непу.

Але X і XI з'їзди партії пройшли під безпосереднім керівництвом тов. Леніна. Резолюція про заборону угруповань (резолюція про єдність) внесена і проведена на X з'їзді тов. Леніним. Дальші обмеження демократії, у вигляді певного партстажу і т. д., прийняті XI з'їздом при найближчій участі тов. Леніна. Чи не догадується Преображенський, що він по суті справи пропонує скасування лінії партії в умовах непу, органічно зв'язаної з ленінізмом? Чи не починає розуміти Преображенський, що його пропозиція про скасування основної лінії партії у партбудівництві в умовах непу є по суті

справи повторенням деяких пропозицій досить відомої «анонімної платформи»[84], яка вимагала ревізії ленінізму?

Досить поставити ці питання, щоб зрозуміти, що партія не піде по стопах Преображенського.

Що ж пропонує Преображенський? Він пропонує не більше, не менше як відновлення партійного життя «за типом 1917—1918 років». Чим відрізняються в цьому відношенні 1917—1918 роки? Тим, що тоді існували в нашій партії угруповання і фракції, що існувала тоді відкрита боротьба угруповань, що партія переживала тоді критичну хвилину, зв'язану з питанням її життя і смерті. Преображенський вимагає, щоб такий порядок у партії, скасований X з'їздом, був відновлений, принаймні, «почасти». Чи може стати партія на цей шлях? Ні, не може. По-перше, тому, що відновлення партійного життя на началах 1917—1918 років, коли не було непу, не відповідає і не може відповідати потребам партії в умовах 1923 року, коли є неп. По-друге, тому, що відновлення минулих порядків фракційної боротьби привело б до неминучого підриву єдності партії, особливо тепер, у відсутність тов. Леніна.

Преображенський має схильність зобразити умови внутріпартійного життя в 1917—1918 роках, як щось бажане і ідеальне. Але ми знаємо багато чорних сторін цього періоду внутріпартійного життя, які завдали партії найглибших потрясінь. Ніколи, здається, внутріпартійна боротьба серед більшовиків не доходила до такої запеклості, як у цей період, в період Брестського миру. Відомо, наприклад, що «ліві» комуністи, які становили тоді окрему фракцію, дійшли

до такої запеклості, що почали серйозно говорити про зміну тодішнього Раднаркому новим Раднаркомом з нових людей, які входили до складу фракції «лівих» комуністів. Частина нинішніх опозиціонерів — Преображенський, Пятаков, Стуков та інші — входила тоді до складу фракції «лівих» комуністів.

Чи думає Преображенський «відновити» в нашій партії ці старі «ідеальні» порядки?

Ясно, в усякому разі, що партія не погодиться з цим «відновленням».

ПРО СТАТТЮ САПРОНОВА

Основну причину недоліків внутріпартійного життя Сапронов вбачає в наявності в апаратах партії «партійних педантів», «класних дам», які займаються «вихованням членів партії» за «шкільним методом» і гальмують, таким чином, справжнє виховання членів партії в ході боротьби. Перетворивши таким чином працівників нашого партійного апарату в «класних дам», Сапронов і не думає спитати: звідки появились ці люди і як могло статися, що «партійні педанти» взяли верх у роботі нашої партії. Висуваючи це більш ніж рисковане і демагогічне положення, як доведене, Сапронов забув, що марксист не може задовольнитися самими тільки висловами, що він насамперед повинен зрозуміти явище, коли воно справді існує в природі, і пояснити його, для того, щоб намітити потім дійсні заходи поліпшення. Але Сапронову, як видно, нема діла до марксизму. Йому треба щоб то не стало облаяти партійний апарат, — все інше додасться. Зла воля «партійних педантів» —

така є, на думку Сапронова, причина недоліків нашого внутріпартійного життя. Правильне пояснення — що й казати.

Незрозуміло тільки:

1) Як могли ці «класні дами» і «партійні педанти» вдержати за собою керівництво найреволюційнішим у світі пролетаріатом?

2) Як могли наші «партійні школярі», віддані на виховання «класним дамам», вдержати за собою керівництво найреволюційнішою в світі країною?

Ясно, в усякому разі, що базікати про «партійних педантів» легше, ніж зрозуміти й оцінити величезні достоїнства нашого партійного апарату.

Як думає лікувати Сапронов недоліки нашого внутріпартійного життя? Його ліки такі ж прості, як і діагноз. «Переглянути наш офіцерський склад», зняти з постів нинішніх працівників — такий є засіб Сапронова. У цьому він бачить основну гарантію проведення внутріпартійної демократії. Я далекий від того, щоб заперечувати значення перевиборів під кутом зору демократизму в справі поліпшення нашого внутріпартійного життя. Але бачити в цьому основну гарантію — значить не розуміти ні внутріпартійного життя, ні його недоліків. В рядах опозиції є такі, як Белобородов, «демократизм» якого досі лишився в пам'яті у ростовських робітників; Розенгольц, від «демократизму» якого не поздоровилось нашим водникам і залізничникам; Пятаков, від «демократизму» якого не кричав, а вив увесь Донбас; Альський, «демократизм» якого всім відомий; Бик, від «демократизму» якого досі виє Хорезм. Чи думає Сапронов, що коли нинішніх «партійних педантів» замінять

названі вище «шановні товариші», демократія всередині партії восторжествує? Хай буде мені дозволено трохи усумнитися в цьому.

Як видно, існують два роди демократизму: демократизм партійних мас, які рвуться до самодіяльності і до активної участі в справі партійного керівництва, і «демократизм» незадоволених партійних вельмож, які бачать суть демократизму у зміні одних осіб іншими. Партія стоятиме за демократизм першого роду, і вона проведе його залізною рукою. Але партія відкине геть «демократизм» незадоволених партійних вельмож, який нічого спільного не має з дійсною внутріпартійною робітничою демократією.

Щоб забезпечити внутріпартійну демократію, необхідно, насамперед, подолати ті пережитки і навики воєнного періоду в головах деяких наших працівників, внаслідок яких партія розцінюється не як самодіяльний організм, а як система установ. Але подолати ці пережитки не можна в найкоротший строк.

Щоб забезпечити внутріпартійну демократію, необхідно, по-друге, подолати тиск нашого бюрократичного державного апарату, який має близько мільйона службовців, на партійний апарат, який налічує не більше 20—30 тисяч працівників. Але подолати тиск цієї громіздкої машини і підпорядкувати її собі немислимо в найкоротший строк.

Щоб забезпечити внутріпартійну демократію, необхідно, по-третє, добитися піднесення культурного рівня цілого ряду наших відсталих осередків і правильного розподілу активних працівників по всій території Союзу, чого знов-таки не можна добитися в найкоротший строк.

Як бачите, забезпечити повну демократію не так-то просто, як це здається Сапронову, якщо, звичайно, під демократизмом розуміти не пустопорожній формальний демократизм Сапронова, а справжній, робітничий, непідроблений демократизм.

Очевидно, необхідне напруження волі всієї партії знизу догори для того, щоб забезпечити і провести в життя дійсну внутріпартійну демократію.

ПРО ЛИСТ ТРОЦЬКОГО

Резолюція ЦК і ЦКК про внутріпартійну демократію, опублікована 7 грудня, прийнята одноголосно. Троцький голосував за цю резолюцію. Можна було припустити через це, що члени ЦК, в тому числі і Троцький, виступлять єдиним фронтом з закликом до членів партії про дружну підтримку ЦК і його резолюції. Це припущення, однак, не справдилось на ділі. Троцький виступив цими днями з листом до партійних нарад, який не може бути витлумачений інакше, як спроба ослабити волю членів партії до єдності в справі підтримки ЦК і його позиції.

Судіть самі.

Згадавши про бюрократизм партійного апарату і про небезпеку переродження старої гвардії, тобто ленінців, основного ядра нашої партії, Троцький пише:

«Переродження «старої гвардії» спостерігалось в історії не раз. Візьмімо найбільш свіжий і яскравий історичний приклад: вожді і партії II Інтернаціоналу. Адже ми знаємо, що Вільгельм Лібкнехт, Бебель, Зінгер, Віктор Адлер, Каутський, Бернштейн, Лафарг, Гед та інші були прямими і безпосередніми учнями Маркса й Енгельса. Ми знаємо, однак, що всі ці вожді, — одні частково, інші цілком, — переродились в сторону опортунізму»...

«Ми мусимо сказати, — саме ми, «старики», — що наше покоління, яке природно відіграє керівну роль в партії, не має в собі, однак, ніякої самодовліючої гарантії проти поступового і непомітного ослаблення пролетарського і революційного духу, коли припустити, що партія зазнала б дальшого росту і зміцнення апаратно-бюрократичних методів політики, які перетворюють молоде покоління в пасивний матеріал для виховання і викликають неминуче відчуженість між апаратом і масою, між стариками і молодими»... «Молодь — найвірніший барометр партії — найгостріше реагує на партійний бюрократизм»... «Треба, щоб молодь брала революційні формули з боєм...»

По-перше, я мушу розвіяти одно можливе непорозуміння. Троцький, як видно з його листа, залічує себе до старої гвардії більшовиків, проявляючи тим самим готовність прийняти на себе ті можливі обвинувачення, які можуть впасти на голову старої гвардії, якщо вона справді стане на шлях переродження. Треба визнати, що ця готовність жертвувати собою, безперечно, є рисою благородства. Але я повинен захистити Троцького від Троцького, бо він, із зрозумілих причин, не може і не повинен нести відповідальність за можливе переродження основних кадрів старої більшовицької гвардії. Жертва, звичайно, діло хороше, але чи потрібна вона старим більшовикам? Я думаю, що вона не потрібна.

По-друге, незрозуміло, як можна ставити на одну дошку таких опортуністів і меншовиків, як Бернштейн, Адлер, Каутський, Гед та ін., і стару гвардію більшовиків, яка весь час боролася і, сподіваюсь, буде з честю боротися проти опортунізму, проти меншовиків, проти II Інтернаціоналу. Чим викликані ця плутанина і ця мішанина, кому вони потрібні, якщо мати на увазі інтереси партії, а не якісь

побічні міркування, що мають на меті аж ніяк не захист старої гвардії? Як зрозуміти ці натяки про опортунізм щодо старих більшовиків, які виросли в боротьбі з опортунізмом?

По-третє, я зовсім не думаю, що старі більшовики абсолютно гарантовані від небезпеки переродження, так само як не маю підстави твердити, що ми абсолютно гарантовані, скажімо, від землетрусу. Небезпеку таку, як **можливу**, можна і треба припустити. Але чи значить це, що небезпека ця є **реальною**, наявною? Я думаю, що не значить. Та й сам Троцький не навів ніяких даних, які говорили б про небезпеку переродження, як про реальну небезпеку. А тимчасом всередині партії є у нас ряд елементів, які можуть породити дійсну небезпеку переродження деяких рядів нашої партії. Я маю на увазі одну частину меншовиків, які увійшли в нашу партію **мимоволі** і не вижили ще старих опортуністичних навиків. Ось що писав про цих меншовиків і про цю небезпеку тов. Ленін в період чистки нашої партії:

«Всякий опортуніст відзначається здатністю пристосовуватись... і меншовики, як опортуністи, пристосовуються, так би мовити, «з принципу» до пануючої серед робітників течії, перефарбовуються в захисний колір, як заєць стає білим узимку. Цю особливість меншовиків треба знати і треба її врахувати. А врахувати її — це значить очистити партію приблизно до дев'яноста дев'яти сотих усього числа меншовиків, які приєдналися до РКП після 1918 року, тобто тоді, коли перемога більшовиків почала ставати спочатку ймовірною, потім безсумнівною» (див. т. XXVII, стор. 13).

Як могло статися, що Троцький, випустивши з уваги цю і подібні до них небезпеки, які існують

реально, випнув на перший план небезпеку можливу, небезпеку переродження старої гвардії більшовиків? Як можна закривати очі на реальну небезпеку, висуваючи на перший план небезпеку, власне кажучи, нереальну, можливу, якщо мати на увазі інтереси партії, а не міркування підриву авторитету більшості ЦК, яка становить керівне ядро старої гвардії більшовиків? Хіба не ясно, що такі «підходи» можуть лити воду лише на млин опозиції?

По-четверте, звідки взялося у Троцького це **протиставлення** «стариків», які можуть переродитися, «молоді», яка є «найвірнішим барометром» партії, і «старої гвардії», яка може бюрократизуватися, «молодій гвардії», яка повинна «брати революційні формули з боєм»? Звідки взялося це протиставлення, для чого воно знадобилося? Хіба молодь і стара гвардія не йшли завжди єдиним фронтом проти ворогів внутрішніх і ворогів зовнішніх? Хіба єдність «стариків» і «молодих» не становить основної сили нашої революції? Звідки взялася ця спроба розвінчати стару гвардію і демагогічно полоскотати молодь для того, щоб відкрити і розширити щілинку між цими основними загонами нашої партії? Кому все це потрібне, якщо мати на увазі інтереси партії, її єдність, її згуртованість, а не спробу захитати цю єдність на догоду опозиції?

Хіба так захищають ЦК і його резолюцію про внутріпартійну демократію, резолюцію, прийняту до того ж одноголосно?

А втім, Троцький, очевидно, і не ставив собі такого завдання, виступаючи з листом до партійних нарад. Як видно, замір інший тут був, а саме:

дипломатично підтримати опозицію в її боротьбі з ЦК партії, під виглядом захисту резолюції ЦК.

Цим, власне, і пояснюється печать двоїстості, що лежить на листі Троцького.

Троцький перебуває в блоці з демократичними централістами і частиною «лівих» комуністів — у цьому політичний смисл виступу Троцького.

«Правда» № 285,
15 грудня 1923 р.
Підпис: Й. Сталін

НЕОБХІДНЕ ЗАУВАЖЕННЯ

(Про Рафаїла)

У своїй статті в «Правде» (№ 285) «Про дискусію, про Рафаїла та ін.» я говорив, що, за заявою Рафаїла на Пресненських зборах, «наша партія по суті справи перетворилась в армійську організацію, дисципліна в ній армійська, і що через це весь апарат партії треба перетрусити згори донизу, як непридатний». Рафаїл заявляє з цього приводу у своїй статті в «Правде», що я неправильно передав погляди Рафаїла, «спростив» їх «у запалі полеміки» та ін. Рафаїл говорить, що він проводив лише аналогію (порівняння) між партією і армією, що аналогія не є тотожність. «Система управління партією аналогічна системі управління армією — це не значить, — говорить він, — що це точна копія, а тільки проведено паралель».

Чи має рацію Рафаїл?

Ні, не має рації. І ось чому.

По-перше. У своїй промові на Пресненських зборах Рафаїл **не** просто порівнював партію з армією, як він запевняє тепер, а по суті справи ототожнював її з армією, вважаючи, що партія будується за типом

армії. Передо мною лежить стенограма промови Рафаїла, переглянута автором. Там сказано: «Вся наша партія побудована за типом армії знизу догори». Навряд чи можна заперечувати, що тут ми маємо справу не з простою аналогією, а з прирівнюванням, ототожненням будови партії з будовою армії.

Чи можна твердити, що партія наша побудована за типом армійським? Ясно, що не можна: бо партія будується знизу, на началах добровільності, поза матеріальною залежністю від свого штабу, партією обраного; армія ж будується, як відомо, згори, на началах примусовості, при повній матеріальній залежності від штабу, ніким не обраного, призначеного згори. І т. д. і т. п.

По-друге. Рафаїл не просто порівнює систему управління партією з системою управління армією, а прирівнює першу до останньої, ототожнюючи їх без «зайвих слів». Ось що пише Рафаїл у своїй статті: «Ми встановлюємо, що система управління партією **тотожна** системі управління армією не з будь-яких сторонніх міркувань, а з об'єктивного аналізу стану партії». Неможливо заперечувати, що тут Рафаїл не обмежується проведенням аналогії між управлінням партією і управлінням армією, — бо він «просто» ототожнює їх «без зайвих слів».

Чи можна ототожнити ці дві системи управління? Ні, не можна: бо система управління армією, як система, несумісна ні з суттю партії, ні з її методами впливу як на своїх членів, так і на безпартійну масу.

По-третє. Рафаїл запевняє у своїй статті, що доля партії в цілому і її членів зокрема залежить

кінець кінцем від відділу обліку й розподілу ЦК, що «члени партії вважаються мобілізованими, відділ обліку й розподілу ставить всіх на роботу, ніхто не має права ні в якій мірі собою розпоряджатися, і від відділу обліку й розподілу, або «штабу», залежить визначення розміру постачання, тобто оклад, форма роботи і т. д.». Чи вірно все це? Звичайно, ні! У мирний час через відділ обліку й розподілу ЦК проходить звичайно, протягом року, ледве вісім — десять тисяч чоловік. З доповіді ЦК XII з'їздові РКП[86] відомо, що за 1922 рік пройшло через відділ обліку й розподілу ЦК 10 700 чоловік (тобто вдвоє менше, ніж за 1921 рік). Якщо відняти від цього числа посланих місцями до навчальних закладів 1 500 чоловік і хворих, що пішли у відпустку (понад 400 чоловік), то матимемо близько 8 000 з лишком. З них відповідальних працівників за рік розподілено ЦК 5 167 чоловік (тобто менше половини загального числа тих, що пройшли через відділ обліку й розподілу). А в партії в цілому було тоді не 5 000 і не 10 000, а близько 500 000 членів, основної маси яких не торкнулась і не могла торкнутися розподільна робота відділу обліку й розподілу ЦК. Очевидно, Рафаїл забув, що в мирний час ЦК розподіляє звичайно лише відповідальних працівників, що відділ обліку й розподілу ЦК не визначає, не може і не повинен визначати «окладу утримання» всім членам партії, кількість яких перевищує тепер 400 000 чоловік. Для чого ж потрібне було Рафаїлові це сміховинне перебільшення? Як видно, для того, щоб показати «на фактах» «тотожність» системи управління партією з системою управління армією.

Такі є факти.

Ось чому я думав і продовжую думати, що Рафаїл «не знає толком ні партії, ні армії».

Щодо цитат з постанов X з'їзду, наведених Рафаїлом, то значення їх для даного випадку відпадає само собою, бо вони стосуються лише пережитків воєнного періоду в нашій партії, а не так званої «тотожності системи управління партією з системою управління армією».

Має рацію Рафаїл, що помилки треба виправляти, що не слід уперто відстоювати свої помилки. Але саме тому я не втрачаю надії, що Рафаїл виправить, нарешті, допущені ним помилки.

«Правда» № 294,
28 грудня 1923 р.
Підпис: Й. Сталін

ПРИВІТАННЯ ГАЗЕТІ «КОМУНІСТ»[86]

Від душі вітаю газету «Комуніст» з виходом тисячного номера. Бажаю їй бути надійним маяком, який освітлює трудящим масам Сходу шлях до повного торжества комунізму.

Секретар ЦК РКП ***Сталін***

«Бакинский Рабочий»
№ 294 (1022),
30 грудня 1923 р.

ДОДАТКИ

Додаток № 1

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО УТВОРЕННЯ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

З часу утворення радянських республік держави світу розкололись на два табори: табір капіталізму і табір соціалізму.

Там, у таборі капіталізму,—національна ворожнеча і нерівність, колоніальне рабство і шовінізм, національне гноблення і погроми, імперіалістичні звірства і війни.

Тут, у таборі соціалізму,—взаємне довір'я і мир, національна свобода і рівність, мирне співжиття і братерське співробітництво народів.

Спроби капіталістичного світу на протязі десятків років розв'язати питання про національності шляхом поєднання вільного розвитку народів з системою експлуатації людини людиною були марні. Навпаки, клубок національних суперечностей все більше заплутується, загрожуючи самому існуванню капіталізму. Буржуазія показала себе безсилою налагодити співробітництво народів.

Тільки в таборі Рад, тільки в умовах диктатури пролетаріату, яка згуртувала навколо себе більшість населення, стало можливим знищити в корені національний гніт, створити обстановку взаємного довір'я і закласти основи братерського співробітництва народів.

Тільки завдяки цим обставинам вдалося радянським республікам відбити напади імперіалістів всього світу, внутрішніх і зовнішніх.

Тільки завдяки цим обставинам вдалося їм успішно ліквідувати громадянську війну, забезпечити своє існування і приступити до мирного господарського будівництва.

Але роки війни не пройшли безслідно. Розорені поля, спинені заводи, зруйновані продуктивні сили і виснажені господарські ресурси, які лишилися в спадщину від війни, роблять недостатніми окремі зусилля окремих республік в справі господарського будівництва. Відбудова народного господарства стала неможливою при роздільному існуванні республік.

З другого боку, нестійкість міжнародного становища і небезпека нових нападів роблять неминучим створення єдиного фронту радянських республік перед лицем капіталістичного оточення.

Нарешті, сама будова Радянської влади, інтернаціональної своєю класовою природою, штовхає трудящі маси радянських республік на шлях об'єднання в одну соціалістичну сім'ю.

Всі ці обставини владно вимагають об'єднання радянських республік в одну союзну державу, здатну забезпечити і зовнішню безпеку, і внутрішнє господарське процвітання, і свободу національного розвитку народів.

Воля народів радянських республік, які зібралися недавно на з'їзди своїх Рад і одностайно прийняли рішення про утворення «Союзу Радянських Соціалістичних Республік», є надійною запорукою в тому, що Союз цей являє собою добровільне об'єднання рівноправних народів, що за кожною республікою забезпечено право вільного виходу з Союзу, що доступ в Союз відкритий всім соціалістичним радянським республікам як існуючим, так і тим, які мають виникнути в майбутньому, що нова союзна держава буде гідним вінцем закладених ще в жовтні 1917 року основ мирного співжиття і братерського співробітництва народів, що вона буде вірним оплотом проти світового капіталізму і новим рішучим кроком на шляху об'єднання трудящих всіх країн у Світову Соціалістичну Радянську Республіку.

Заявляючи про все це перед усім світом і урочисто проголошуючи непохитність основ Радянської влади, які знайшли свій вираз в конституціях соціалістичних радянських республік, що уповноважили нас, ми, делегати цих республік, на підставі даних нам повноважень, постановляємо підписати договір про утворення «Союзу Радянських Соціалістичних Республік».

Додаток № 2

ДОГОВІР ПРО УТВОРЕННЯ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка (РСФРР), Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), Білоруська Соціалістична Радянська Республіка (БСРР) і Закавказька Соціалістична Федеративна Радянська Республіка (ЗСФРР—*Грузія, Азербайджан і Вірменія*) укладають цей союзний договір про об'єднання в одну союзну державу—«Союз Радянських Соціалістичних Республік»—на таких основах.

1. *До відання Союзу Радянських Соціалістичних Республік*, в особі його верховних органів, належать:

а) представництво Союзу в міжнародних стосунках;

б) зміна зовнішніх кордонів Союзу;

в) укладання договорів про прийом до складу Союзу нових республік;

г) оголошення війни і укладання миру;

д) укладання зовнішніх державних позик;

е) ратифікація міжнародних договорів;

є) встановлення систем зовнішньої і внутрішньої торгівлі;

ж) встановлення основ і загального плану всього народного господарства Союзу, а також укладання концесійних договорів;

з) регулювання транспортної і поштово-телеграфної справи;

и) встановлення основ організації збройних сил Союзу Радянських Соціалістичних Республік;

і) затвердження єдиного державного бюджету Союзу Радянських Соціалістичних Республік, встановлення монетної, грошової і кредитної системи, а також системи загальносоюзних, республіканських і місцевих податків;

і) встановлення загальних засад землевпорядження і землекористування, а також користування надрами, лісами і водами по всій території Союзу;

й) загальне союзне законодавство про переселення;

к) встановлення основ судоустрою і судочинства, а також цивільне і кримінальне союзне законодавство;

л) встановлення основних законів про працю;

м) встановлення загальних засад народної освіти;

н) встановлення загальних заходів в галузі охорони народного здоров'я;

о) встановлення системи мір і ваги;

п) організація загальносоюзної статистики;

р) основне законодавство в галузі союзного громадянства щодо прав іноземців;

с) право загальної амністії;

т) скасування порушуючих союзний договір постанов з'їздів Рад, Центральних Виконавчих Комітетів і Рад Народних Комісарів союзних республік.

2. Верховним органом влади Союзу Радянських Соціалістичних Республік є з'їзд Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік, а в періоди між з'їздами—Центральний Виконавчий Комітет Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

3. З'їзд Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік складається з представників міських Рад з розрахунку 1 депутат на 25 000 виборців і представників губернських з'їздів Рад з розрахунку 1 депутат на 125 000 жителів.

4. Делегати на з'їзд Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік обираються на губернських з'їздах Рад.

5. Чергові з'їзди Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік скликаються Центральним Виконавчим Комітетом Союзу Радянських Соціалістичних Республік один раз на рік; надзвичайні з'їзди скликаються Центральним Виконавчим Комітетом Союзу Радянських Соціалістичних Республік за його власним рішенням або ж на вимогу не менше двох союзних республік.

6. З'їзд Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік обирає Центральний Виконавчий Комітет з представників союзних республік пропорціонально населенню кожної, всього в складі 371 члена.

7. Чергові сесії Центрального Виконавчого Комітету Союзу Радянських Соціалістичних Республік скликаються тричі на рік. Надзвичайні сесії скликаються за постановою Президії Центрального Виконавчого Комітету Союзу або на вимогу Ради Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік, а також Центрального Виконавчого Комітету однієї з союзних республік.

8. З'їзди Рад і сесії Центрального Виконавчого Комітету Союзу Радянських Соціалістичних Республік скликаються в столицях союзних республік порядком, встановлюваним Президією Центрального Виконавчого Комітету Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

9. Центральний Виконавчий Комітет Союзу Радянських Соціалістичних Республік обирає Президію, яка є найвищим органом влади Союзу в періоди між сесіями Центрального Виконавчого Комітету Союзу.

10. Президія Центрального Виконавчого Комітету Союзу Радянських Соціалістичних Республік обирається в складі 19 членів, з яких Центральний Виконавчий Комітет Союзу обирає чотирьох голів Центрального Виконавчого Комітету Союзу за числом союзних республік.

11. Виконавчим органом Центрального Виконавчого Комітету Союзу є Рада Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік (Раднарком Союзу), що обирається Центральним Виконавчим Комітетом Союзу на строк повноважень останнього в складі:

Голови Ради Народних Комісарів Союзу,
Заступників голови,
Народного комісара закордонних справ,
Народного комісара військових і морських справ,
Народного комісара зовнішньої торгівлі,
Народного комісара шляхів,
Народного комісара пошт і телеграфів,
Народного комісара робітничо-селянської інспекції,
Голови Вищої Ради Народного Господарства,
Народного комісара праці,
Народного комісара продовольчих справ,
Народного комісара фінансів.

12. З метою утвердження революційної законності на території Союзу Радянських Соціалістичних Республік і об'єднання зусиль союзних республік у справі боротьби з контрреволюцією утворюється при Центральному Виконавчому Комітеті Союзу Радянських Соціалістичних Республік Верховний Суд, з функціями верховного судового контролю, а при Раді Народних Комісарів Союзу — об'єднаний орган Державного Політичного Управління, голова якого входить до Ради Народних Комісарів Союзу з правом дорадчого голосу.

13. Декрети і постанови Раднаркому Союзу Радянських Соціалістичних Республік обов'язкові для всіх союзних республік і виконуються безпосередньо на всій території Союзу.

14. Декрети і постанови Центрального Виконавчого Комітету і Раднаркому Союзу друкуються на мовах, загальновживаних в союзних республіках (російська, українська, білоруська, грузинська, вірменська, тюркська).

15. Центральні Виконавчі Комітети союзних республік опротестовують декрети і постанови Раднаркому Союзу в Президію Центрального Виконавчого Комітету Союзу Радянських Соціалістичних Республік, не припиняючи їх виконання.

16. Постанови і розпорядження Ради Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік можуть скасовуватись лише Центральним Виконавчим Комітетом Союзу Радянських Соціалістичних Республік і його Президією; а розпорядження окремих народних комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік можуть скасовуватись Центральним Виконавчим Комітетом Союзу Радянських Соціалістичних Республік, його Президією і Раднаркомом Союзу.

17. Розпорядження народних комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік можуть припинятися Центральними Виконавчими Комітетами або Президіями Центральних Виконавчих Комітетів союзних республік лише у виняткових випадках, при явній невідповідності даного розпорядження постановам Раднаркому або Центрального Виконавчого Комітету Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Про припинення розпорядження Центральний Виконавчий Комітет або Президія Центрального Виконавчого Комітету союзних республік негайно повідомляє Раду Народних Комісарів Союзу Радянських Соціа-

лістичних Республік і відповідного народного комісара Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

18. До складу Ради Народних Комісарів союзних республік входять:

Голова Ради Народних Комісарів,
Заступники голови,
Голова Вищої Ради Народного Господарства,
Народний комісар земельних справ,
Народний комісар продовольчих справ,
Народний комісар фінансів,
Народний комісар праці,
Народний комісар внутрішніх справ,
Народний комісар юстиції,
Народний комісар робітничо-селянської інспекції,
Народний комісар освіти,
Народний комісар охорони здоров'я,
Народний комісар соціального забезпечення,
Народний комісар національних справ,

а також з правом дорадчого голосу уповноважені наркоматів Союзу: закордонних справ, військових і морських справ, зовнішньої торгівлі, шляхів і пошт та телеграфів.

19. Вища Рада Народного Господарства і народні комісаріати: продовольчих справ, фінансів, праці і робітничо-селянської інспекції союзних республік, безпосередньо підлягаючи Центральним Виконавчим Комітетам і Раднаркомам союзних республік, керуються в своїй діяльності розпорядженнями відповідних народних комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

20. Республіки, які входять до складу Союзу, мають свої бюджети, що є складовими частинами загальносоюзного бюджету, затверджуваного Центральним Виконавчим Комітетом Союзу. Бюджети республік в їх прибуткових і видаткових частинах встановлюються Центральним Виконавчим Комітетом Союзу. Перелік прибутків і розміри прибуткових відрахувань, які йдуть на утворення бюджетів союзних республік, визначаються Центральним Виконавчим Комітетом Союзу.

21. Для громадян союзних республік встановлюється єдине союзне громадянство.

22. Союз Радянських Соціалістичних Республік має свій прапор, герб і державну печатку.

23. Столицею Союзу Радянських Соціалістичних Республік є місто Москва.

24. Союзні республіки вносять відповідно до цього договору зміни в свої конституції.

25. Затвердження, зміна і доповнення союзного договору належать до виключного відання з'їзду Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

26. За кожною із союзних республік зберігається право вільного виходу з Союзу.

ПРИМІТКИ

[1] Нарада комуністів тюркських народів РСФРР, скликана ЦК РКП(б), відбулась у Москві 1—2 січня 1921 року. В нараді брали участь партійні працівники Азербайджану, Башкирії, Туркестану, Татарії, Дагестану, Терської області, Киргизії, Криму. Нарада обговорила доповідь Центрального бюро комуністичних організацій народів Сходу, організаційне питання та ін. 2 січня Й. В. Сталін виступив з доповіддю в організаційному питанні (доповідь не стенографувалась). Нарада ухвалила по доповіді Й. В. Сталіна «Положення про Центральне бюро по роботі серед тюркських народів РСФРР». Відповідно до цього «Положення» Центральне бюро комуністичних організацій народів Сходу, яке існувало з 1918 року, було реорганізоване в Центральне бюро агітації і пропаганди серед тюркських народів РСФРР.—*3.*

[2] Маються на увазі програма РКП(б), прийнята VIII з'їздом партії, розділ «В галузі економічній» і резолюція IX з'їзду РКП(б) «В питанні про професійні спілки та їх організацію» (див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1949, стор. 291—293 *, 339—342 *).—*6.*

[3] Про VIII з'їзд РКП(б) і його рішення у військовому та інших питаннях див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 218—222 * і ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1949, стор. 282—315 *. Й. В. Сталін

* Тут і далі посилання, позначені зірочкою, наводяться за виданням українською мовою. *Ред.*

виступав на VIII з'їзді РКП(б) з промовою у військовому питанні (див. Твори, т. 4, стор. 248—249 *) і брав участь у військовій комісії, створеній з'їздом для вироблення резолюції у військовому питанні.—*8.*

[4] Мається на увазі об'єднане засідання фракцій РКП(б) VIII з'їзду Рад, ВЦРПС і ММРПС, яке відбувалося 30 грудня 1920 року.—*14.*

[5] Тези «Про чергові завдання партії в національному питанні» сбговорювались на засіданні Політбюро ЦК РКП(б) 5 лютого 1921 року. Для остаточного редагування тез була призначена комісія на чолі з В. І. Леніним і Й. В. Сталіним. Тези були опубліковані в газеті «Правда» № 29, 10 лютого і видані в 1921 році окремою брошурою.—*17.*

[6] Панісламізм—релігійно-політична ідеологія, проповідує об'єднання в одно ціле всіх народів, що сповідують іслам (мусульманську релігію). Дуже поширилась в кінці XIX століття серед експлуататорських класів у країнах Сходу; використовувалась Туреччиною з метою підкорення мусульман усього світу турецькому султанові як «халіфові всіх правовірних». В. І. Ленін оцінював панісламізм як одну з течій, що намагаються «з'єднати визвольний рух проти європейського і американського імперіалізму із зміцненням позиції ханів, поміщиків, мулл і т. п.» (див. Твори, вид. 3-є, т. XXV, стор. 289).

Пантюркізм ставить своєю метою підкорення всіх тюркських народів турецькому пануванню, виник у період балканських воєн (1912—1913 рр.). Під час війни 1914—1918 років розвинувся в надто агресивну і шовіністичну ідеологію. В Росії після Жовтневої соціалістичної революції панісламізм і пантюркізм використовувались контрреволюційними елементами для боротьби з Радянською владою.—*29.*

[7] X з'їзд РКП(б) відбувався 8—16 березня 1921 року. З'їзд обговорив звіти ЦК і ЦКК і доповіді: про професійні спілки та їх роль у господарському житті країни, про натуральний податок, про партійне будівництво, про чергові завдання партії в національному питанні, про єдність партії і анархо-

* Тут і далі посилання наводяться за виданням Творів українською мовою. *Ред.*

синдикалістський ухил та ін. З політичним звітом ЦК і доповідями про натуральний податок і про єдність партії та анархо-синдикалістський ухил виступав В. І. Ленін. З'їзд підвів підсумки дискусії про профспілки і схвалив переважною більшістю голосів ленінську платформу. В резолюції «Про єдність партії», написаній В. І. Леніним, з'їзд засудив усі фракційні групи, запропонував їх негайно розпустити і вказав, що єдність партії є основною умовою успіху диктатури пролетаріату. З'їзд прийняв резолюцію В. І. Леніна «Про синдикалістський і анархістський ухил у нашій партії», в якій засудив так звану «робітничу опозицію» і визнав пропаганду ідей анархо-синдикалістського ухилу несумісною з належністю до комуністичної партії. X з'їзд прийняв рішення про перехід від продрозверстки до продподатку, про перехід до нової економічної політики. Доповідь Й. В. Сталіна «Про чергові завдання партії в національному питанні» була заслухана 10 березня. З'їзд одноголосно прийняв за основу тези Й. В. Сталіна і обрав комісію для їх дальшого розроблення. Про результати роботи комісії Й. В. Сталін повідомив 15 березня на вечірньому засіданні. Резолюція, запропонована Й. В. Сталіним від імені комісії, була прийнята з'їздом одноголосно. З'їзд засудив антипартійні ухили в національному питанні: великодержавний (великоруський) шовінізм і місцевий націоналізм, як шкідливі і небезпечні для комунізму і пролетарського інтернаціоналізму. З'їзд спрямував головний удар проти великодержавного шовінізму, як головної небезпеки. (Про X з'їзд РКП(б) див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 238—242*. Резолюції з'їзду див. у книзі «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. І, 1949, стор. 358—397*). — *31.*

8 Збірник «План електрифікації РСФРР. Доповідь 8-му з'їздові Рад Державної Комісії по Електрифікації Росії» виданий науково-технічним відділом ВРНГ у грудні 1920 року.— *50.*

9 «**Экономическая Жизнь**»—щоденна газета, орган економічних і фінансових наркоматів та установ РСФРР і СРСР (ВРНГ, РПО, Держплану, Держбанку, Наркомфіну та ін.); видавалася з листопада 1918 по листопад 1937 року.— *51.*

10 $III^1/_2$ Інтернаціонал—«Міжнародне робітниче об'єднання соціалістичних партій» — заснований у Відні в лютому 1921 року на установчій конференції центристських партій і груп, що тимчасово вийшли з II Інтернаціоналу під тиском революційно настроєних робітничих мас. Критикуючи на словах II Інтернаціонал, лідери $III^1/_2$ Інтернаціоналу (Ф. Адлер, О. Бауер, Л. Мартов та ін.) на ділі в усіх найважливіших питаннях пролетарського руху проводили опортуністичну політику і намагалися використати створене об'єднання для протидії зростаючому впливові комуністів на робітничі маси. В 1923 році $III^1/_2$ Інтернаціонал знову з'єднався з II Інтернаціоналом.— *52.*

11 «Рада дії і пропаганди народів Сходу» була створена за рішенням I з'їзду народів Сходу, який відбувся в Баку у вересні 1920 року. Рада ставила собі метою підтримку й об'єднання визвольного руху на Сході; існувала близько року.— *55.*

12 I з'їзд трудових жінок Горської Соціалістичної Радянської Республіки відбувався 16—18 червня 1921 року у Владикавказі. На з'їзді були 152 делегатки: чеченки, осетинки, татарки, кабардинки, балкарки та ін., які прибули з далеких гірських селищ. З'їзд обговорив питання: економічно-правове становище жінок Сходу раніше і тепер, кустарне виробництво і участь у ньому жінок-горянок, народна освіта і жінка Сходу, доповідь про охорону материнства й дитинства та ін. Телеграма Й. В. Сталіна була оголошена 18 червня на вечірньому засіданні з'їзду. З'їзд послав Й. В. Сталіну привітальну телеграму.— *60.*

13 Автономна Горська Соціалістична Радянська Республіка утворена на підставі декрету ВЦВК від 20 січня 1921 року. До Горської АСРР спочатку входили округи: Чеченська, Назрановська, Владикавказька, Кабардинська, Балкарська і Карачаївська. В 1921—1924 роках з складу Горської АСРР послідовно виділився ряд автономних національних областей. Декретом ВЦВК від 7 липня 1924 року Горська АСРР була скасована.— *60.*

14 Маються на увазі 21 умова прийому до Комуністичного Інтернаціоналу, затверджені II конгресом Комінтерну 6 серпня 1920 року.— ***65.***

15 Маються на увазі Квітневі тези В. І. Леніна «Про завдання пролетаріату в даній революції» (див. Твори, вид. 3-є, т. XX, стор. 87—90).— ***66.***

16 Мова йде про контрреволюційний заколот у Кронштадті в березні 1921 року (див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 235*).—***66.***

17 В. І. Ленін. «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» (див. Твори, вид. 3-є, т. VIII, стор. 27—126).— ***67.***

18 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. VII і вид. 4-е, т. 8.— ***67.***

19 В. І. Ленін. «Перемога кадетів і завдання робітничої партії» (див. Твори, вид. 3-є, т. IX, стор. 79—143).— ***67.***

20 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXII, стор. 13—23.— ***69.***

21 Мається на увазі брошура В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади» (див. Твори, вид. 3-є, т. XXII, стор. 435—468).— ***69.***

22 Кредо («credo»)—маніфест групи «економістів». (Про кредо див. В. І. Ленін. «Протест російських соціал-демократів». Твори, вид. 3-є, т. II, стор. 473—486 і вид. 4-е, т. 4, стор. 143—157).— ***70.***

23 В. І. Ленін. «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» (див. Твори, вид. 3-є, т. XXV, стор. 165—250).— ***73.***

24 Демократична нарада відбувалась 14—22 вересня 1917 року в Петрограді. Нарада була скликана меншовицько-есерівськими лідерами Всеросійського центрального виконавчого комітету рад робітничих і солдатських депутатів і виконавчого комітету рад селянських депутатів з представників соціалістичних партій, угодовських Рад, профспілок, земств,

торговельно-промислових кіл та військових частин. Нарада виділила Передпарламент (Тимчасову раду республіки) — дорадчий орган при Тимчасовому уряді. Угодовці думали за допомогою Передпарламенту припинити революцію і перевести країну з шляху радянської революції на шлях буржуазно-конституційного розвитку.— *75.*

25 В. І. Ленін. «Пролетарська революція і ренегат Каутський» (див. Твори, вид. 3-є, т. XXIII, стор. 331—412).— *80.*

26 Мається на увазі книга В. І. Леніна «Що робити?» (див. Твори, вид. 3-є, т. IV, стор. 359—508 і вид. 4-е, т. 5, стор. 309—477).— *80.*

27 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. «Маніфест Комуністичної Партії». 1951, стор. 44*.—*80.*

28 Й. В. Сталін приїхав у Тифліс в кінці червня 1921 року з Нальчика (де він перебував на лікуванні) для участі в роботі пленуму Кавбюро ЦК РКП(б) з представниками місцевих партійних і професійних організацій. Пленум відбувався 2—7 липня і обговорив найважливіші господарські і політичні питання будівництва закавказьких радянських республік. В резолюції по доповіді про політичне становище, виробленій під керівництвом Й. В. Сталіна, пленум визначив завдання комуністів Закавказзя і завдав рішучого удару націонал-ухильникам. Пленум прийняв рішення про організацію комісії по об'єднанню господарської діяльності закавказьких радянських республік, обговорив питання про становище Закавказької залізниці, про обіг грошових знаків у закавказьких радянських республіках, про автономію Нагірного Карабаху, про Аджарію, про становище в Абхазії та ін. На загальних зборах тифліської партійної організації 6 липня Й. В. Сталін виступив з доповіддю «Про чергові завдання комунізму в Грузії і Закавказзі». Доповідь була опублікована в газеті «Правда Грузии» № 108, 13 липня і видана Кавбюро ЦК РКП(б) у 1921 році окремою брошурою.— *87.*

29 Мусаватисти — партія «Мусават» — націоналістична партія буржуазії і поміщиків Азербайджану; виникла в 1912 році.

В період Жовтневої революції і громадянської війни була головною контрреволюційною силою в Азербайджані. При підтримці турецьких, а пізніше англійських інтервентів мусаватисти були при владі в Азербайджані з вересня 1918 по квітень 1920 року, коли спільними зусиллями робітників Баку, селян Азербайджану і Червоної Армії, що прийшла їм на допомогу, мусаватистський уряд був повалений.— *94.*

30 Дашнаки—партія «Дашнакцутюн» — вірменська буржуазно-націоналістична партія; виникла в 90-х роках XIX століття. В 1918—1920 роках дашнаки очолювали буржуазно-націоналістичний уряд Вірменії і перетворили її в опорний пункт англійських інтервентів у боротьбі з Радянською Росією. Дашнацький уряд був повалений в листопаді 1920 року в результаті боротьби трудящих Вірменії, підтриманих Червоною Армією.— *94.*

31 Мається на увазі военно-політична угода, яка була укладена між Англією і Францією в 1904 році і дала початок утворенню Антанти (імперіалістичного союзу Англії, Франції і царської Росії).— *96.*

32 «**Искра**»—перша загальноросійська нелегальна марксистська газета; заснована в 1900 році В. І. Леніним (про значення і роль «Искры» див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 30—38*).— *100.*

33 Н. Ленін. «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі». П., 1920 (див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-е, т. XXV, стор. 165—250).— *101.*

34 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-е, т. XXIII, стор. 385.— *105.*

35 Мається на увазі конференція по обмеженню озброєнь і з тихоокеанських та далекосхідних питань, яка відбувалась у Вашінгтоні з 12 листопада 1921 року по 6 лютого 1922 року. В конференції брали участь: США, Англія з домініонами, Японія, Франція, Італія, Китай, Бельгія, Голландія і Португалія. Радянська Росія на конференцію не була запрошена, незважаючи на протести Радянського уряду. Вашінгтонська

конференція завершувала післявоєнний переділ світу і була спробою встановити нове співвідношення імперіалістичних сил на Тихому океані. Угоди, підписані у Вашінгтоні, визначали розміри морських озброєнь імперіалістичних держав, права останніх на тихоокеанські острівні володіння і встановлювали принцип політики «відчинених дверей» у Китаї, тобто «рівність можливостей, що відкриваються в Китаї, для торгівлі і промисловості всіх націй». Вашінгтонська конференція не усунула, а навпаки, посилила суперечності між імперіалістичними державами.— ***119.***

36 «Звезда»—більшовицька легальна газета; виходила в Петербурзі з 16 грудня 1910 року по 22 квітня 1912 року (спочатку щотижня, потім два і три рази на тиждень). Ідейне керівництво газетою здійснював В. І. Ленін; він систематично надсилав з-за кордону свої статті для газети. Найближчими співробітниками «Звезды» були В. М. Молотов, М. С. Ольмінський, Н. Г. Полетаєв, Н. Н. Батурін, К. С. Єремєєв та ін. В газеті брав участь О. М. Горький. Навесні 1912 року, під час перебування в Петербурзі, Й. В. Сталін безпосередньо керував роботою газети і вмістив у ній ряд статей (див. Твори, т. 2, стор. 220—241). Тираж окремих номерів газети досягав 50—60 тисяч. «Звезда» підготувала вихід щоденної більшовицької газети «Правда». 22 квітня 1912 року царський уряд закрив «Звезду». Продовженням «Звезды» була «Невская Звезда», що виходила по жовтень 1912 року.— ***129.***

37 Цитується стаття Й. В. Сталіна «Наші цілі», опублікована в «Правде» № 1, 22 квітня 1912 року (див. Твори, т. 2, стор. 242).— ***130.***

38 Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 2, стор. 243.— ***130.***

39 Процес есерів відбувався у Москві 8 червня—7 серпня 1922 року. В числі 34 обвинувачених, притягнених Верховним революційним трибуналом до судової відповідальності, було 11 членів ЦК партії соціалістів-революціонерів. Процес установив, що партія есерів з перших днів Жовтневої соціалістичної революції боролась проти Радянської влади.

організовувала збройні повстання і змови, підтримувала інтервентів, вчиняла терористичні акти проти керівників більшовицької партії і Радянського уряду.— ***134.***

40 Маються на увазі міжнародні економічні конференції, що відбувалися в Генуї (10 квітня—19 травня 1922 року) і в Гаазі (15 червня—20 липня 1922 року). Конференція в Генуї була скликана для визначення відносин між капіталістичним світом і Радянською Росією. В конференції брали участь, з одного боку, Англія, Франція, Італія, Японія та інші капіталістичні держави, з другого боку —Радянська Росія. Представники капіталістичних країн поставили радянській делегації вимоги, виконання яких означало б перетворення Радянської країни в колонію західноєвропейського капіталу (вимога сплатити всі воєнні й довоєнні борги, повернути іноземним власникам націоналізовану у них власність та ін.). Радянська делегація відкинула домагання іноземних капіталістів. Обговорення питання було передане конференції експертів, що зібралася в Гаазі. Гаагська конференція теж не прийшла до згоди через непримиренність точок зору обох сторін.— ***134.***

41 Й. В. Сталін очолював комісію, яка була створена пленумом ЦК РКП(б) 6 жовтня 1922 року для розроблення законопроекту про об'єднання РСФРР, УСРР, Закавказької федерації і БСРР в Союз Радянських Соціалістичних Республік. Комісія керувала всією підготовчою роботою до І з'їзду Рад СРСР.— ***137.***

42 Мається на увазі угода, підписана в Москві 22 лютого 1922 року повноважними представниками незалежних республік: Азербайджанської, Вірменської, Грузинської, Білоруської, Української, Хорезмської, Бухарської, Далекосхідної і РСФРР, про передачу РСФРР представництва названих республік на загальноєвропейській економічній конференції в Генуї.— ***139.***

43 ДСР—Далекосхідна республіка існувала з квітня 1920 по листопад 1922 року. До складу ДСР входили: Прибайкалля,

Забайкалля, Амурська область, Примор'я, Камчатка і північна частина Сахаліну.— *140.*

44 Закавказька федерація—Федеративний Союз Соціалістичних Радянських Республік Закавказзя був заснований 12 березня 1922 року на повноважній конференції представників центральних виконавчих комітетів Грузії, Азербайджану і Вірменії. В грудні 1922 року Федеративний Союз був перетворений у Закавказьку Соціалістичну Федеративну Радянську Республіку (ЗСФРР). Закавказька федерація існувала до 1936 року. За Конституцією Союзу РСР 1936 року Вірменська, Азербайджанська і Грузинська Радянські Соціалістичні Республіки увійшли до складу СРСР як союзні республіки. (Про Закавказьку федерацію див. цей том, стор. 224—229, 249—254).— *141.*

45 Бухарська і Хорезмська народні радянські республіки були утворені в 1920 році в результаті переможних народних повстань на території колишніх ханств Бухарського і Хівинського. В кінці 1924 і на початку 1925 року, в зв'язку з державним розмежуванням Середньої Азії за національною ознакою, території Бухарської і Хорезмської республік увійшли до складу новоутворених Туркменської і Узбецької Союзних Радянських Соціалістичних Республік, Таджицької Автономної Радянської Соціалістичної Республіки і Кара-Калпацької автономної області.— *141.*

46 X Всеросійський з'їзд Рад відбувався в Москві 23—27 грудня 1922 року. На з'їзді було 2 215 делегатів, в тому числі від договірних республік ЗСФРР, УСРР і БСРР 488 делегатів, які прибули в Москву для участі в роботах I з'їзду Рад СРСР і були запрошені на X Всеросійський з'їзд як почесні гості. X Всеросійський з'їзд Рад обговорив питання: звіт ВЦВК і РНК про внутрішню і зовнішню політику республіки, доповідь про стан промисловості, доповідь Народного комісаріату земельних справ (підсумки робіт по піднесенню селянського господарства), доповідь Народного комісаріату освіти, доповідь Народного комісаріату фінансів, пропозицію договірних радянських республік про створення Союзу Радян-

ських Соціалістичних Республік. З доповіддю про об'єднання радянських республік 26 грудня виступив Й. В. Сталін. Резолюція, запропонована Й. В. Сталіним, була прийнята з'їздом одноголосно. Після доповіді Й. В. Сталіна виступили представники України, Азербайджану, Грузії, Вірменії і Білорусії і від імені своїх народів вітали об'єднання радянських республік в єдину союзну державу—СРСР.— ***144.***

47 Маються на увазі переговори Радянського уряду з англійським промисловцем Уркартом про укладення концесійного договору на розробку корисних копалин на Уралі і в Казахстані. Проект договору був відхилений Радою Народних Комісарів 6 жовтня 1922 року з огляду на кабальний характер запропонованих Уркартом умов, а також ворожу політику англійського консервативного уряду щодо Радянської Росії. Відмова Радянського уряду від договору з Уркартом стала приводом до посилення антирадянської кампанії в буржуазній пресі.— ***147.***

48 Конференція в Лозанні (20 листопада 1922 року—24 липня 1923 року) була скликана з ініціативи Франції, Англії і Італії для обговорення близькосхідного питання (укладення мирного договору між Грецією і Туреччиною, встановлення турецьких кордонів, ухвалення конвенції про режим проток і т. д.). В конференції крім названих країн брали участь Японія, Румунія, Югославія, Греція, Болгарія, Туреччина (представники США були присутні як спостерігачі). Радянська Росія була запрошена на конференцію лише для обговорення питання про протоки (Босфор, Дарданелли). На конференції, у комісії в справах проток, радянська делегація виступила проти проекту відкриття проток для військових суден як у мирний, так і у воєнний час і висунула свій проект, який передбачав повне закриття проток для військових суден будь-яких держав, за винятком Туреччини. Проект радянської делегації був відхилений комісією.— ***147.***

49 I з'їзд Рад СРСР відбувався в Москві 30 грудня 1922 року. На з'їзді було 1 727 делегатів від РСФРР, 364 делегати від УСРР, 91 делегат від Закавказької федерації і 33 делегати

від БСРР. З'їзд обговорив доповідь Й. В. Сталіна про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, затвердив Декларацію і Союзний Договір про утворення СРСР і обрав Центральний Виконавчий Комітет Союзу РСР.— ***155.***

50 Конференція повноважних делегацій РСФРР, УСРР, БСРР і ЗСФРР відбувалася 29 грудня 1922 року. Конференція розглянула і прийняла Декларацію і Договір про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Й. В. Сталін виступав на конференції з повідомленням про порядок роботи І з'їзду Рад СРСР. Конференція доручила Й. В. Сталіну виступити на з'їзді з доповіддю в питанні про утворення СРСР. Вранці 30 грудня повноважні делегації підписали Декларацію і Договір про утворення СРСР.— ***158.***

51 Стаття Й. В. Сталіна «До питання про стратегію і тактику російських комуністів» опублікована 14 березня 1923 року в номері 56 газети «Правда», присвяченому 25-м роковинам Російської комуністичної партії (більшовиків), в газеті «Петроградская Правда» №№ 57, 58 і 59 від 14, 15 і 16 березня 1923 року і в журналі «Коммунистическая Революция» № 7 (46) від 1 квітня 1923 року. Пізніше уривок цієї статті під заголовком «Жовтнева революція і стратегія російських комуністів» був надрукований у книзі: Й. Сталін. «Про Жовтневу революцію». *М.*, 1932.— ***159.***

52 Свердловський університет—Робітничо-Селянський Комуністичний університет ім. Я. М. Свердлова.

З ініціативи Я. М. Свердлова в 1918 році при ВЦВК були організовані короткотермінові агітаційно-пропагандистські курси, перейменовані в січні 1919 року в Школу радянської роботи. На основі цієї школи, за постановою VIII з'їзду РКП(б), була створена Центральна школа радянської і партійної роботи. В другій половині 1919 року Центральна школа радянської і партійної роботи була перетворена в Робітничо-Селянський Комуністичний університет ім. Я. М. Свердлова.— ***159.***

53 Група «Визволення Праці»—перша російська марксистська група; заснована в 1883 році в Женеві Г. В. Плехановим.

(Про діяльність групи та її історичну роль див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 10—17*).— *170.*

54 Під час масової політичної демонстрації в Петрограді 20—21 квітня 1917 року група членів Петроградського комітету більшовицької партії (Багдатьєв та ін.) висунула лозунг негайного повалення Тимчасового уряду, всупереч директиві ЦК більшовиків про мирний характер демонстрації. Центральний Комітет партії засудив поведінку цих «лівих» авантюристів (див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XX, стор. 224—225).— *171.*

55 В. І. Ленін. «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» (див. Твори, вид. 3-є, т. VIII, стор. 27—126).— *174.*

56 «Контактна комісія» у складі Чхеїдзе, Стеклова, Суханова, Філіпповського і Скобелєва (пізніше увійшли Чернов і Церетелі) була виділена меншовицько-есерівським Виконавчим Комітетом Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів 7 березня 1917 року для встановлення контакту з Тимчасовим урядом, «впливу» на нього і «контролю» за його діяльністю. На ділі «контактна комісія» допомагала здійсненню буржуазної політики Тимчасового уряду і вдержувала робітничі маси від активної революційної боротьби за перехід всієї влади до Рад. «Контактна комісія» існувала до травня 1917 року, коли представники меншовиків і есерів увійшли безпосередньо до складу Тимчасового уряду.— *175.*

57 В. І. Ленін. «Про завдання пролетаріату в даній революції» (див. Твори, вид. 3-є, т. XX, стор. 87—90).— *176.*

58 Проект тез у національному питанні до XII з'їзду партії обговорювався на пленумі ЦК РКП(б) 21 лютого 1923 року. Для редагування тез була створена комісія на чолі з Й. В. Сталіним. Політбюро ЦК РКП(б) 22 березня розглянуло і затвердило тези, 24 березня вони були опубліковані в газеті «Правда» № 65.— *179.*

59 Змінавіхівство—буржуазна політична течія; виникла в 1921 році за кордоном серед російської білогвардійської

еміграції, очолювалась групою Н. Устрялова, Ю. Ключнікова та ін., яка видавала журнал «Смена Вех» (спочатку вийшов збірник під такою ж назвою). Ідеологія зміновіхівства виражала погляди буржуазії, яка відмовилась від відкритої збройної боротьби з Радянською владою. Зміновіхівці розраховували, в зв'язку з переходом Радянської Росії до нової економічної політики на поступову зміну радянського ладу в дусі буржуазної демократії.— ***185.***

60 Див. резолюцію X з'їзду РКП(б) «Про чергові завдання партії в національному питанні» в книзі «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1949, стор. 388*.— ***186.***

61 XII з'їзд РКП(б) відбувався 17—25 квітня 1923 року. Це був перший з'їзд після перемоги Жовтневої соціалістичної революції, на якому В. І. Ленін не міг бути. З'їзд обговорив звіти ЦК, ЦКК, російського представництва у Виконкомі Комінтерну і доповіді: про промисловість, про національні моменти в партійному і державному будівництві, про податкову політику на селі, про районування та ін. У своїх рішеннях з'їзд врахував усі вказівки В. І. Леніна, дані в його останніх статтях і листах. XII з'їзд РКП(б) підвів підсумки нової економічної політики за два роки і дав рішучу відсіч Троцькому, Бухаріну та їх прихильникам, які розуміли неп як відступ від соціалістичних позицій. Велику увагу з'їзд приділив організаційному і національному питанням. 17 квітня, на вечірньому засіданні, Й. В. Сталін виступив з організаційним звітом ЦК. В резолюції, прийнятій по звіту ЦК, з'їзд схвалив ленінський план реорганізації РСІ і ЦКК і відзначив поліпшення оргапарату ЦК та всієї організаційної роботи. Доповідь Й. В. Сталіна «Про національні моменти в партійному і державному будівництві» була заслухана з'їздом 23 квітня. Дебати по доповіді тривали 23 і 24 квітня, дальше обговорення питання було перенесене в національну секцію з'їзду, яка працювала під безпосереднім керівництвом Й. В. Сталіна. 25 квітня з'їзд затвердив резолюцію, запропоновану секцією; в основу резолюції були

покладені тези Й. В. Сталіна. З'їзд викрив націонал-ухильників і закликав партію до рішучої боротьби з ухилами в національному питанні—великоруським шовінізмом і місцевим буржуазним націоналізмом. (Про XII з'їзд РКП(б) див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 246—248*. Резолюції з'їзду див. у книзі «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1949, стор. 474—527*).— ***193.***

62 «**Известия Центрального Комитета Российской Коммунистической Партии (б)**»—інформаційний журнал; був заснований за рішенням VIII з'їзду РКП(б); видавався з 28 травня 1919 року по 10 жовтня 1929 року (перші 20 номерів вийшли як додаток до газети «Правда»). Поступово з інформаційного бюлетеня «Известия ЦК» перетворились у центральний партійний журнал і в 1929 році були перетворені в журнал «Партийное Строительство». «Звіт ЦК РКП до XII з'їзду партії» був опублікований в «Известиях ЦК» № 4 (52), квітень 1923 р.— ***195.***

63 Й. В. Сталін має на увазі статті «Як нам реорганізувати Робсельінспекцію» і «Краще менше, та краще» (див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVII, стор. 402 — 418).— ***204.***

64 Й. В. Сталін має на увазі брошуру «Наш промисловий комсклад. (За матеріалами Відділу Обліку й Розподілу ЦК РКП)». М., 1923.— ***209.***

65 Всеросійський з'їзд рядових членів партії есерів відбувався в Москві 18—20 березня 1923 року. З'їзд визнав, що партія есерів остаточно розклалась і її керівні емігрантські органи не мають права виступати від імені неіснуючої партії.— ***219.***

66 Дискусійний листок друкувався в газеті «Правда» напередодні XII з'їзду РКП(б) під назвою «Предсъездовский дискуссионный листок». Вийшло 5 номерів, чотири до з'їзду і один під час роботи з'їзду («Правда» №№ 46, 65, 75, 82, 86; 1, 24 березня, 5, 15 і 20 квітня 1923 року).— ***220.***

67 Й. В. Сталін має на увазі антипартійну групу «демократичного централізму». (Про цю групу див. «Історія ВКП(б) Короткий курс», стор. 226*, 237—238*).— ***222.***

68 Мається на увазі VII (Квітнева) Всеросійська конференція РСДРП(б), що відбувалась 24—29 квітня 1917 року. Й. В. Сталін виступав на конференції з доповіддю в національному питанні; проект резолюції по доповіді був написаний В. І. Леніним. (Резолюції конференції див. у книзі «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. І, 1949, стор. 227—241*).— ***229.***

69 «**Социалистический Вестник**» — орган меншовиків-білоемігрантів; заснований Мартовим у лютому 1921 року; до березня 1933 року видавався в Берліні, з травня 1933 по червень 1940 року—в Парижі, пізніше—в Америці. «Социалистический Вестник» є рупором найреакційніших імперіалістичних кіл.— ***254.***

70 Басмацький рух — контрреволюційний націоналістичний рух в Середній Азії (Туркестан, Бухара, Хорезм) у 1918—1924 роках; проявлявся у формі відкритого політичного бандитизму; очолювався баями і муллами; мав на меті відрив середньоазіатських республік від Радянської Росії і відновлення панування експлуататорських класів. Басмацький рух активно підтримували англійські імперіалісти, що прагнули перетворити Середню Азію в свою колонію.— ***256.***

71 Див. В. І. Ленін. «Про право націй на самовизначення», Твори, вид. 3-є, т. XVII, стор. 460.— ***262.***

72 В. І. Ленін. «Соціалістична революція і право націй на самовизначення» (див. Твори, вид. 3-є, т. XIX, стор. 41).— ***265.***

73 «**Беднота**» — щоденна газета, орган ЦК ВКП(б); видавалась з березня 1918 по січень 1931 року.— ***278.***

74 В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. IV, стор. 111—112 і вид. 4-е, т. 5, стор. 10—11.— ***279.***

75 Четверта нарада ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками національних республік і областей, скликана з ініціативи Й. В. Сталіна, відбулась у Москві 9—12 червня 1923 року. В нараді, крім членів і кандидатів ЦК РКП(б), взяли участь 58 представників національних республік і областей. Основним питанням порядку денного наради була доповідь Й. В. Сталіна «Практичні заходи по проведенню в життя резолюції XII з'їзду партії в національному питанні». З доповідями про становище на місцях виступили представники 20 парторганізацій національних республік і областей. Нарада розглянула також доповідь ЦКК про антипартійну, антирадянську діяльність Султан-Галієва. (Резолюції наради див. у книзі «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1949, стор. 528—533*).— ***287.***

76 Проект платформи в національному питанні був написаний Й. В. Сталіним в кінці травня 1923 року в зв'язку з підготовкою IV наради і затверджений 4 червня Політбюро ЦК РКП(б). Проект був прийнятий нарадою як резолюція по доповіді Й. В. Сталіна «Практичні заходи по проведенню в життя резолюції XII з'їзду партії в національному питанні».— ***289.***

77 Комісія пленуму ЦК РКП(б) по виробленню практичних пропозицій про СРСР була створена за рішенням пленуму ЦК РКП(б) від 24 лютого 1923 року. Комісію очолював Й. В. Сталін, до складу її входили представники партійних організацій всіх союзних республік. Комісія керувала розробленням проекту Конституції СРСР.— ***321.***

78 Комісія Президії ЦВК СРСР по виробленню Конституції СРСР складалася з 25 представників союзних республік. Й. В. Сталін входив у комісію від РСФРР. Пленарні засідання комісії, на яких обговорювався проект Конституції, відбувалися 8—16 червня 1923 року.— ***330.***

79 Й. В. Сталін цитує лист К. Маркса до Ф. Енгельса від 16 квітня 1856 року за книгою: К. Маркс і Ф. Енгельс.

«Листи». М., 1922 (див. К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори, т. XXII, стор. 139).— *338.*

80 Перший Всеросійський з'їзд робітниць і селянок відбувався в Москві 16—21 листопада 1918 року. На з'їзді було 1 147 делегаток. 19 листопада на з'їзді з промовою виступив В. І. Ленін. З'їзд висловив побажання про створення при партійних комітетах спеціальних органів для роботи серед жінок. Після з'їзду за рішенням ЦК РКП(б) при партійних комітетах були створені комісії по агітації і пропаганді серед жінок, а при ЦК РКП(б) була створена Центральна Комісія.— *343.*

81 Мова йде про комісію, створену за рішенням Політбюро і пленуму ЦК РКП(б), що відбувався 23—25 вересня 1923 року.— *348.*

82 Резолюцію про партбудівництво прийнято на спільному засіданні Політбюро ЦК РКП(б) і Президії ЦКК 5 грудня 1923 року і опубліковано в газеті «Правда» № 278, 7 грудня 1923 року.— *366.*

83 Мається на увазі об'єднаний пленум ЦК РКП(б) і ЦКК спільно з представниками десяти парторганізацій, який відбувався 25—27 жовтня 1923 року. (Резолюцію пленуму див. у книзі «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. 1, 1949, стор. 534*).—*366.*

84 Мається на увазі анонімна платформа, випущена напередодні XII з'їзду РКП(б) контрреволюційною підпільною групою, що називала себе «Робітнича група». («Робітнича група» була створена в 1923 році в Москві виключеними з партії Мясніковим і Кузнецовим, об'єднувала незначну кількість учасників, восени 1923 року була ліквідована.).— *384.*

85 Й. В. Сталін має на увазі «Звіт ЦК РКП до XII з'їзду партії», опублікований в журналі «Известия ЦК РКП(б)» № 4 (52), квітень 1923 року.— *384.*

86 «Комуніст»—щоденна газета, орган Центрального Комітету і Бакинського Комітету Азербайджанської комуністичної

партії (більшовиків), видається азербайджанською мовою. Перший номер був виданий більшовицькою організацією Азербайджану нелегально 29 серпня 1919 року. після виходу першого номера газета була закрита мусаватистським урядом. З установленням Радянської влади в Азербайджані видання газети відновилося з 30 квітня 1920 року. Привітання Й. В. Сталіна було опубліковане в газеті «Комуніст» 29 грудня 1923 року азербайджанською мовою і в газетах «Бакинский Рабочий» 30 грудня 1923 року і «Заря Востока» 3 січня 1924 року російською мовою.— ***386.***

БІОГРАФІЧНА ХРОНІКА

(1921—1923)

1921

1—2 січня. Й. В. Сталін керує нарадою комуністів тюркських народів РСФРР; виступає з промовою при відкритті наради і з доповіддю в організаційному питанні.

5 січня. Й. В. Сталін написав статтю «Наші незгоди», опубліковану в газеті «Правда» № 12, 19 січня 1921 р.

14 січня. Й. В. Сталін виступає з доповіддю про поточний момент на мітингу в театрі Першого морського берегового загону (Петроград).

17 січня. Й. В. Сталін виступає на розширеному засіданні Московського комітету РКП(б) з промовою в питанні про роль профспілок у виробництві, проти тез Троцького і Бухаріна, на захист ленінської «платформи 10-ти».

18 січня. Й. В. Сталін виступає на розширеному засіданні Московського комітету РКП(б) проти пропозиції про переведення армії на міліційну систему, обстоює пропозицію про посилення і зміцнення кадрової армії.

19 січня. Й. В. Сталін головує на засіданні Ради національностей Народного комісаріату в справах національностей і обирається до комісії для вироблення проекту положення про Раду національностей.

5 лютого. Тези Й. В. Сталіна «Про чергові завдання партії в національному питанні» обговорювались на засіданні Політбюро ЦК РКП(б); для остаточного редагування тез створено комісію на чолі з В. І. Леніним і Й. В. Сталіним.

7 лютого. Й. В. Сталін і В. І. Ленін разом з іншими членами комісії редагують тези в національному питанні до X з'їзду РКП(б).

10 лютого. Тези Й. В. Сталіна «Про чергові завдання партії в національному питанні» опубліковано в № 29 газети «Правда».

12 лютого. Й. В. Сталін розмовляє з представниками Дагестанської АСРР.

15 лютого. Й. В. Сталін посилає телеграму Г. К. Орджонікідзе в Баку з директивами ЦК РКП(б) Реввійськраді XI армії і просить щоденно повідомляти його про хід подій на Кавказі.

16 лютого. Й. В. Сталін запитує Г. К. Орджонікідзе про стан справ у Грузії, Вірменії і Азербайджані.

28 лютого. Й. В. Сталін пише записку В. І. Леніну про необхідність оборони Батума від турків.

3 березня. Й. В. Сталін передає по прямому проводу привітання і директиви В. І. Леніна грузинським комуністам.

5 березня. Й. В. Сталін виступає з доповідю на засіданні Ради національностей при Наркомнаці

	про результати роботи комісії по виробленню положення про Раду національностей.
8—16 березня.	Й. В. Сталін бере участь в роботі X з'їзду РКП(б).
8 березня.	X з'їзд РКП(б) обирає Й. В. Сталіна до президії з'їзду.
9 березня.	Й. В. Сталін бере участь в переговорах Радянського уряду з турецькою делегацією.
10 березня.	Й. В. Сталін на X з'їзді РКП(б) виступає з доповіддю «Про чергові завдання партії в національному питанні».
13 березня.	В. І. Ленін пише записку Й. В. Сталіну про відправлення делегатів X з'їзду РКП(б) на придушення кронштадтського заколоту.
14 березня.	X з'їзд РКП(б) обирає Й. В. Сталіна членом Центрального Комітету РКП(б).
15 березня.	Й. В. Сталін виступає на X з'їзді РКП(б) з повідомленням від комісії по виробленню резолюції в національному питанні.
16 березня.	Пленум ЦК РКП(б) обрав Й. В. Сталіна членом Політбюро і Оргбюро Центрального Комітету партії.
Березень.	Й. В. Сталін пише В. І. Леніну листа про план електрифікації Росії.
16 квітня.	Й. В. Сталін посилає В. І. Леніну свої зауваження на проект положення про Головпаливо (Головне управління в справах палива).
19 квітня.	Й. В. Сталін бере участь у засіданні Ради Народних Комісарів, вводиться до складу

комісії по виробленню проекту постанови про розширення компетенції Азербайджанського нафтового комітету.

22 квітня. Й. В. Сталін надсилає до Президії ВЦВК текст проекту Наркомнацу про утворення автономної області Комі.

25 квітня. Й. В. Сталін на засіданні Ради національностей при Наркомнаці доповідає про поправки, внесені Президією ВЦВК до «Положення про Раду національностей», і виступає в дебатах у питанні про утворення автономної області Комі.

2 травня. Й. В. Сталін написав статтю «До постановки національного питання», опубліковану в газеті «Правда» № 98, 8 травня 1921 р.

5 травня. Й. В. Сталін виступає на засіданні колегії Наркомнацу з повідомленням про проект декрету, згідно з яким всі наркомати повинні подавати на висновок Наркомнацу законопроекти і постанови, що стосуються різних національностей.

10 травня. Й. В. Сталін виступає на засіданні Ради Народних Комісарів у питанні про робітничо-селянську інспекцію на місцях.

16 травня. Й. В. Сталін головує на засіданні колегії Наркомнацу. Колегія прийняла рішення про скликання з'їзду трудящих якутів для обговорення питання про утворення автономної Якутської області.

16—25 травня. Й. В. Сталін бере участь в роботі комісії ЦК РКП(б) по підготовці і проведенню IV Всеросійського з'їзду профспілок.

18 травня. Й. В. Сталін виступає з доручення ЦК РКП(б) на засіданні комуністичної фракції IV Всеросійського з'їзду профспілок проти проекту резолюції анархо-синдикалістської групи по звіту президії ВЦРПС на з'їзді.

19 травня. Й. В. Сталін бере участь в роботі комісії, створеної пленумом ЦК РКП(б) для розслідування антипартійної поведінки Томського на IV Всеросійському з'їзді профспілок.

Кінець травня. Й. В. Сталін виїжджає на лікування до м. Нальчика.

12 червня. Й. В. Сталін посилає привітання IV з'їздові Рад Кабардинської округи.

17 червня. Й. В. Сталін посилає привітальну телеграму I з'їздові жінок-горянок.

Кінець червня. Й. В. Сталін виїжджає з Нальчика до Тифліса для участі в роботі пленуму Кавказького бюро ЦК РКП(б).

2—7 липня. Й. В. Сталін бере участь в роботі пленуму Кавказького бюро ЦК РКП(б).

4 липня. В. І. Ленін запитує телеграмою Г. К. Орджонікідзе, чому Й. В. Сталіна відривали од відпочинку, і просить надіслати висновок лікарів про здоров'я Й. В. Сталіна.

6 липня. Й. В. Сталін на загальних зборах тифліської партійної організації виступає з доповіддю «Про чергові завдання комунізму в Грузії і Закавказзі». Доповідь опубліковано в газеті «Правда Грузии» № 108, 13 липня 1921 р.

7, 8, 14 липня. Й. В. Сталін бере участь в роботі пленуму ЦК КП(б) Грузії. На пропозицію Й. В. Сталіна пленум обговорив питання про політику комуністичної партії Грузії у справі відбудови народного господарства і зміцнення Радянської влади.

25 липня. В. І. Ленін запитує Г. К. Орджонікідзе, на скільки днів відривали Й. В. Сталіна од відпочинку, і просить повідомити прізвище й адресу лікаря, що лікує Й. В. Сталіна.

8 серпня. Й. В. Сталін виїжджає з Нальчика до Москви.

18 серпня. В. І. Ленін дає розпорядження Держпланові сприяти Й. В. Сталіну в ознайомленні з усіма економічними матеріалами, особливо щодо золотопромисловості і бакинської нафтової промисловості.

22 серпня. ЦК РКП(б) доручає Й. В. Сталіну загальне керівництво роботою відділу агітації і пропаганди Центрального Комітету партії.

28 серпня. Статтю Й. В. Сталіна «Партія до і після взяття влади» опубліковано в газеті «Правда» № 190.

6—8 вересня. Й. В. Сталін бере участь в комісії ЦК РКП(б) по поліпшенню роботи центрального апарату залізничного транспорту.

22 вересня. Й. В. Сталіна обрано на засіданні Президії ВЦВК до комісії в питанні про розподіл землі між горським населенням (чеченцями) і козаками.

27 вересня. Й. В. Сталін одержує листа В. І. Леніна «До питання про завдання Робсельінспекції, їх

розуміння і їх виконання» і пише В. І. Леніну «Відповідь про інспекцію».

3 листопада. Й. В. Сталіна на засіданні Президії ВЦВК обрано до комісії по підготовці IX Всеросійського з'їзду Рад.

5 листопада. Статтю Й. В. Сталіна «Жовтнева революція і національна політика російських комуністів» опубліковано в газеті «Жизнь Национальностей» № 24 (122).

13 листопада. Й. В. Сталін у клубі Краснопресненського райкому партії читає лекцію «Про політичну стратегію й тактику комуністів і нову економічну політику».

17 листопада. Й. В. Сталін бере участь у засіданні Президії ВЦВК, де було розглянуто питання про сільськогосподарські колективи-комуни, артілі і товариства спільного обробітку землі.

18 листопада. Й. В. Сталін затверджений Центральним Комітетом партії одним з редакторів журналу ЦК РКП(б) «Вестник агитации и пропаганды».

28 листопада. Й. В. Сталін одержує від В. І. Леніна проект пропозиції про утворення федерації закавказьких республік і пише свої зауваження й поправку до проекту. В. І. Ленін приймає поправку Й. В. Сталіна.

29 листопада. Політбюро ЦК РКП(б) приймає резолюцію В. І. Леніна і Й. В. Сталіна про федерацію закавказьких республік.

18 грудня. Статтю Й. В. Сталіна «Перспективи» опубліковано в газеті «Правда» № 286.

20 грудня. Й. В. Сталін разом з іншими членами Ради Народних Комісарів підписує проект постанови РНК про план електрифікації РСФРР.

23 грудня. IX Всеросійський з'їзд Рад обирає Й. В. Сталіна до президії.

28 грудня. IX Всеросійський з'їзд Рад обирає Й. В. Сталіна членом ВЦВК.

29 грудня. Й. В. Сталін обирається першою сесією ВЦВК IX скликання членом Президії ВЦВК і затверджується народним комісаром у справах національностей і народним комісаром робітничо-селянської інспекції (НК РСІ).

Грудень. Й. В. Сталін бере участь у комісії ЦК РКП(б) по роботі на селі.

1922

9 січня. Й. В. Сталін головує на засіданні колегії Наркомнацу і виступає в питанні утворення Карачаєво-Черкеської області.

14 січня. Й. В. Сталін посилає В. М. Молотову проект циркулярного листа ЦК РКП(б) компартії Туркестану.

16 січня. Й. В. Сталін виступає на засіданні Політбюро ЦК РКП(б) з пропозицією про скликання конференції голів центральних виконавчих комітетів незалежних республік для обговорення питання про єдине представництво на Генуезькій конференції.

21 січня. Й. В. Сталін головує на засіданні колегії Народного комісаріату робітничо-селянської

інспекції і виступає в питанні про перегляд бюджету на 1922 рік.

27 січня. Й. В. Сталін бере участь у засіданні другої надзвичайної сесії ВЦВК IX скликання, яка обговорювала питання про надіслання делегації на Генуезьку конференцію.

28 січня. Й. В. Сталін виступає на установчому засіданні «Товариства старих більшовиків» у питанні про статут товариства.

Й. В. Сталін головує на засіданні колегії Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції і виступає в питанні про складання інструкції до положення про обласних уповноважених НК РСІ.

14 лютого. Й. В. Сталін і А. Д. Цюрупа приймають групу професорів — представників вищих технічних навчальних закладів.

22 лютого. Й. В. Сталін пише грузинським комуністам про необхідність проведення практичних заходів щодо виконання вказівок В. І. Леніна про посилення Грузинської Червоної Армії.

28 лютого. Й. В. Сталін одержує записку В. І. Леніна про підготовку в НК РСІ проекту про контроль робітничо-селянської інспекції над приватними об'єднаннями і підприємствами.

21 березня. Й. В. Сталін одержує листа В. І. Леніна про використання працівників Наркомату робітничо-селянської інспекції на допомогу апаратові Раднаркому в справі перевірки виконання рішень.

27 березня — 2 квітня. Й. В. Сталін бере участь в роботі XI з'їзду РКП(б).

27 березня. XI з'їзд РКП(б) обирає Й. В. Сталіна до президії з'їзду.

28 березня. Й. В. Сталіна обрано на XI з'їзді РКП(б) до комісії у справі 22-х (група колишньої «робітничої опозиції»).

29—30 березня. Й. В. Сталін бере участь в роботі комісії XI з'їзду РКП(б) у справі 22-х (група колишньої «робітничої опозиції»).

31 березня. XI з'їзд РКП(б) обирає Й. В. Сталіна до комісії для остаточного редагування резолюції про фінансову політику партії.

2 квітня. XI з'їзд РКП(б) обирає Й. В. Сталіна членом Центрального Комітету партії.

3 квітня. Пленум ЦК РКП(б) на пропозицію В. І. Леніна обирає Й. В. Сталіна генеральним секретарем Центрального Комітету партії.

28 квітня. Й. В. Сталін пише листа В. І. Леніну про зміну порядку постачання селянам насіння.

4 травня. Й. В. Сталін написав статтю «До десятиріччя «Правды» (Спогади)», опубліковану в газеті «Правда» № 98, 5 травня 1922 р.

5 травня. Привітання Й. В. Сталіна «Правде» в зв'язку з її десятирічним ювілеєм опубліковано в газеті «Правда» № 98.

12 — 17 травня. Й. В. Сталін бере участь у комісії ЦК РКП(б) по виробленню положень про взаємовідносини центральних органів УСРР і РСФРР.

19 травня. Лист ЦК РКП(б) до Виконкому Комінтерну про тактику единого фронту, підписаний Й. В. Сталіним, опубліковано в газеті «Правда» № 110.

7 червня. Й. В. Сталін бере участь у засіданні II розширеного пленуму Виконкому Комінтерну.

15 червня. Лист ЦК РКП(б) комуністам Киргизької республіки, підписаний Й. В. Сталіним, опубліковано в журналі «Жизнь Национальностей» № 12 (147).

9 липня. Лист ЦК РКП(б) всім губкомам, обкомам, національним і обласним бюро ЦК про проведення продподаткової кампанії, підписаний Й. В. Сталіним, опубліковано в газеті «Правда» № 151.

13 липня. Й. В. Сталін відвідує В. І. Леніна в Горках.

14 липня. Й. В. Сталін повідомляє по телеграфу Г. К. Орджонікідзе про стан здоров'я В. І. Леніна.

3 серпня. Й. В. Сталін головує на засіданні організаційної комісії пленуму ЦК РКП(б) у справах XII партконференції.

4—7 серпня. Й. В. Сталін бере участь в роботі XII Всеросійської конференції РКП(б).

4 серпня. Й. В. Сталін обирається XII конференцією РКП(б) до президії.

5 серпня. В. І. Ленін викликає Й. В. Сталіна в Горки і доручає йому передати привітання XII Всеросійській партійній конференції.

Й. В. Сталін на вечірньому засіданні передає конференції привітання В. І. Леніна.

11 серпня. Центральним Комітетом партії створена комісія на чолі з Й. В. Сталіним для підготовки до пленуму ЦК РКП(б) питання про взаємовідносини між РСФРР, УСРР, БСРР і Закавказькою федерацією.

15 вересня. Й. В. Сталін написав замітки про відвідання ним В. І. Леніна в Горках.

23—24 вересня. Й. В. Сталін бере участь в роботі комісії ЦК РКП(б) в питанні про взаємовідносини між РСФРР, УСРР, БСРР і Закавказькою федерацією.

27 вересня. Й. В. Сталін розмовляє з В. І. Леніним у питанні про об'єднання радянських республік в союзну державу.

6 жовтня. Й. В. Сталін виступає на пленумі ЦК РКП(б) з доповіддю про взаємовідносини між РСФРР, УСРР, БСРР і Закавказькою федерацією. Пленум призначив комісію на чолі з Й. В. Сталіним для керівництва підготовчою роботою по об'єднанню радянських республік в єдину союзну державу.

16 жовтня. Й. В. Сталін сповіщає Центральному Комітетові компартії Грузії рішення пленуму ЦК РКП(б) про збереження Закавказької федерації і про об'єднання її з РСФРР, Українською і Білоруською республіками в Союз Радянських Соціалістичних Республік.

30 жовтня. Центральний Комітет партії затверджує Й. В. Сталіна делегатом на IV конгрес Комінтерну.

5 листопада.	Привітання Й. В. Сталіна Петроградові до п'ятих роковин Жовтня опубліковано в газеті «Петроградская Правда» № 251.
18 листопада.	Розмову Й. В. Сталіна з кореспондентом «Правды» в питанні про об'єднання незалежних національних республік опубліковано в газеті «Правда» № 261.
21—28 листопада.	Комісія пленуму ЦК РКП(б) під керівництвом Й. В. Сталіна розробляє «Основні пункти Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік».
30 листопада.	Й. В. Сталін виступає на засіданні Політбюро ЦК РКП(б) з доповіддю про Союз Республік. *Політбюро затвердило на доповідь Й. В. Сталіна* «Основні пункти Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік».
5 грудня.	Й. В. Сталін на засіданні комісії пленуму ЦК РКП(б) обирається до підкомісії по виробленню тексту Конституції Союзу Республік і Декларації.
Між 5 і 16 грудня.	Й. В. Сталін пише проект «Декларації про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік».
16 грудня.	Комісія пленуму ЦК РКП(б) під головуванням Й. В. Сталіна приймає проект Договору про утворення СРСР і проект Декларації, поданий Й. В. Сталіним.
18 грудня.	Й. В. Сталін виступає на пленумі ЦК РКП(б) з доповіддю про проект Союзного Договору між радянськими республіками. Пленум при-

значає комісію на чолі з Й. В. Сталіним для підготовки І з'їзду Рад СРСР.

20 грудня. Й. В. Сталін керує засіданням комісії по підготовці І з'їзду Рад СРСР.

23—27 грудня. Й. В. Сталін бере участь в роботі X Всеросійського з'їзду Рад.

23 грудня. X Всеросійський з'їзд Рад обирає Й. В. Сталіна до президії.

26 грудня. Й. В. Сталін виступає на X Всеросійському з'їзді Рад з доповіддю про об'єднання радянських республік.

Й. В. Сталін виступає на засіданні комуністичної фракції X Всеросійського з'їзду Рад в питанні про Союз Радянських Соціалістичних Республік.

27 грудня. X Всеросійський з'їзд Рад обирає Й. В. Сталіна членом ВЦВК і делегатом від РСФРР на І з'їзд Рад СРСР.

28 грудня. Перша сесія ВЦВК X скликання обирає Й. В. Сталіна членом Президії ВЦВК і затверджує народним комісаром у справах національностей.

29 грудня. Й. В. Сталін виступає на конференції повноважних делегацій РСФРР, УСРР, ЗСФРР і БСРР з повідомленням про порядок роботи І з'їзду Рад СРСР. Конференція доручає Й. В. Сталіну виступити на з'їзді з доповіддю про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

30 грудня. І з'їзд Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік обирає Й. В. Сталіна до президії з'їзду.

30 грудня. Й. В. Сталін виступає на I з'їзді Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік з доповіддю про утворення Союзу РСР. З'їзд обирає Й. В. Сталіна членом ЦВК СРСР.

Й. В. Сталін виступає з промовою на засіданні першої сесії ЦВК СРСР I скликання і обирається до Президії ЦВК.

31 грудня. Побажання Й. В. Сталіна на 1923 рік опубліковано в газеті «Известия» № 1.

1923

2 січня. Й. В. Сталін бере участь у засіданні комісії Наркомнацу в питанні про утворення Бурят-Монгольської АСРР.

10 січня. Президія ЦВК СРСР обирає Й. В. Сталіна до комісії по складанню проекту побудови наркоматів СРСР.

23 січня. Й. В. Сталін читає лекцію «Про стратегію і тактику партії» в Комуністичному університеті імені Я. М. Свердлова.

4 лютого. Й. В. Сталін вносить у Політбюро ЦК РКП(б) пропозицію про створення в складі ЦВК СРСР другої палати—органу, який представляє інтереси всіх народів СРСР.

21—24 лютого. Й. В. Сталін бере участь у роботі пленуму ЦК РКП(б).

21 лютого. Пленум ЦК РКП(б) обговорив проект тез Й. В. Сталіна в національному питанні до XII з'їзду партії. Для остаточного редагування тез створено комісію на чолі з Й. В. Сталіним.

Пленум ЦК РКП(б) обирає Й. В. Сталіна *до комісії для остаточного розроблення тез* ЦК РКП(б) до XII з'їзду партії в організаційному питанні.

24 лютого. Пленум ЦК РКП(б) затверджує комісію під головуванням Й. В. Сталіна для керівництва розробленням проекту Конституції СРСР.

11—12 березня. Й. В. Сталін з доручення Політбюро ЦК РКП(б) телеграфує всім губкомам, обкомам, центральним комітетам національних комуністичних партій і членам ЦК про стан здоров'я В. І. Леніна.

14 березня. Статтю Й В. Сталіна «До питання про стратегію і тактику російських комуністів» опубліковано в газеті «Правда» в номері 56, присвяченому 25-річчю РКП(б).

22 березня. Й. В. Сталін на засіданні Політбюро ЦК РКП(б) виступає з тезами до XII з'їзду партії в національному питанні. Політбюро ухвалює рішення опублікувати тези як схвалені ЦК РКП(б).

24 березня. Тези Й. В. Сталіна «Національні моменти в партійному і державному будівництві» опубліковано в № 65 газети «Правда».

3 квітня. X Московська губернська партійна конференція обирає Й. В. Сталіна делегатом на XII з'їзд РКП(б).

17—25 квітня. Й. В. Сталін бере участь в роботі XII з'їзду РКП(б).

17 квітня. XII з'їзд РКП(б) обирає Й. В. Сталіна до президії з'їзду.

Й. В. Сталін виступає на XII з'їзді РКП(б) з організаційним звітом ЦК РКП(б).

19 квітня. Й. В. Сталін виступає на XII з'їзді РКП(б) із заключним словом по організаційному звіту ЦК РКП(б).

23 квітня. Й. В. Сталін виступає на XII з'їзді РКП(б) з доповіддю «Про національні моменти в партійному і державному будівництві».

24 квітня. XII з'їзд РКП(б) обирає Й. В. Сталіна членом Центрального Комітету партії.

25 квітня. Й. В. Сталін керує роботою національної секції XII з'їзду РКП(б), виступає в секції в питаннях Конституції СРСР.

Й. В. Сталін виступає на XII з'їзді РКП(б) із заключним словом по доповіді «Про національні моменти в партійному і державному будівництві».

26 квітня. Пленум ЦК РКП(б) обирає Й. В. Сталіна членом Політбюро і Оргбюро, представником у ЦКК і затверджує генеральним секретарем Центрального Комітету партії.

6 травня. Статтю Й. В. Сталіна «Преса як колективний організатор» опубліковано в № 99 газети «Правда».

10 травня. Статтю Й. В. Сталіна «Чим далі в ліс...» опубліковано в № 102 газети «Правда».

24 травня. Політбюро ЦК РКП(б) затверджує Й. В. Сталіна членом розширеної комісії Президії ЦВК Союзу РСР від РСФРР по виробленню Конституції СРСР.

Травень — червень.	Й. В. Сталін бере участь в роботі розширеної комісії Президії ЦВК СРСР по виробленню Конституції.
4 червня.	Й. В. Сталін виступає на засіданні Політбюро ЦК РКП(б) з повідомленням про підготовку IV наради ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками національних республік і областей. Політбюро затвердило проект платформи в національному питанні, запропонований Й. В. Сталіним.
9—12 червня.	Й. В. Сталін керує роботою IV наради ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками національних республік і областей.
10 червня.	Й. В. Сталін на IV нараді ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками національних республік і областей виступає з промовою про правих і «лівих» у нацреспубліках і областях і доповіддю про практичні заходи по проведенню в життя резолюції XII з'їзду РКП(б) в національному питанні.
12 червня.	Й. В. Сталін виступає на IV нараді ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками національних республік і областей із заключним словом по доповіді.
14 червня.	Й. В. Сталін виступає в питанні про єдине союзне громадянство на засіданні розширеної комісії Президії ЦВК СРСР по виробленню Конституції.
22—23 червня.	Й. В. Сталін бере участь у роботі пленуму Центральної Контрольної Комісії РКП(б).
26 червня.	Й. В. Сталін виступає на пленумі ЦК РКП(б) з доповіддю про Конституцію СРСР.

8 липня. Звернення ЦК РКП(б) за підписом Й. В. Сталіна про передачу всіх записок, листів, заміток та інших документів, написаних В. І. Леніним, до організовуваного в Москві Інституту В. І. Леніна опубліковано в газеті «Правда» № 151.

14 липня. Звернення «До всіх народів і урядів світу» в зв'язку з затвердженням сесією ЦВК Конституції СРСР, підписане Й. В. Сталіним та іншими членами Президії ЦВК, опубліковано в газеті «Правда» № 156.

23—25 вересня. Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК РКП(б).

25—27 жовтня Й. В. Сталін керує роботою об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК РКП(б) спільно з представниками десяти парторганізацій.

7 листопада. Статтю Й. В. Сталіна «Жовтнева революція і питання про середні верстви» опубліковано в № 253 газети «Правда».

10 листопада. Й. В. Сталін написав статтю «До п'ятих роковин першого з'їзду робітниць і селянок», опубліковану в журналі «Коммунистка» № 11, листопад 1923 р.

17 листопада. Й. В. Сталін виступає з промовою на урочистому засіданні у Військовій академії, присвяченому четвертим роковинам Кінної армії.

2 грудня. Й. В. Сталін виступає з доповіддю «Про завдання партії» на розширених зборах Краснопресненського районного комітету РКП(б).

До 5 грудня. Й. В. Сталін бере участь в роботі підкомісії ЦК РКП(б) по виробленню проекту резолюції

про партійне будівництво. Резолюцію прийнято на спільному засіданні Політбюро ЦК РКП(б) і Президії ЦКК 5 грудня і опубліковано в № 278 газети «Правда» 7 грудня.

15 грудня. Статтю Й. В. Сталіна «Про дискусію, про Рафаїла, про статті Преображенського й Сапронова і про лист Троцького» і звернення ЦК РКП(б), підписане Й. В. Сталіним, до всіх організацій РКП(б) в зв'язку з дискусією про внутріпартійне становище опубліковано в газеті «Правда» № 285.

28 грудня. Статтю Й. В. Сталіна «Необхідне зауваження (про Рафаїла)» опубліковано в газеті «Правда» № 294.

ЗМІСТ

И. В. Сталин. Сочинения. Том 5.

(На украинском языке)

Тираж 25 300 екз.
Підписано до друку з матриць
25/IX 1952 р.
БФ 03230. Зам. 1513.
Папір 82 × 108 $^{1}/_{32}$ = 7 паперових,
22,96 друк. арк.
Ціна 6 крб.

*

4-та поліграффабрика
Укрполіграфвидаву,
м. Київ, пл. Калініна, 2.